Vyakaran- Ashtadhaya- Shankari tikka;

Ganesh Granthalayal.- Benaras, 1935

(This acc. No. Contains two books with same no.)

25404.

अ० श्रीगणेशायनमः॥श्रीपाणिनीयायनमः॥येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्यमहेश्वरात्॥कृत्स्नंव्याकरणम्प्रोक्तंतस्मैपा
१ णिनयेनमः॥येनधौतागिरःपुंसांविमलैःशब्दवारिभिः॥तमश्चाज्ञानजम्भिन्नन्तस्मैपाणिनयेनमः॥२॥योगेनचित्त
स्यपदेनवाचाम्मलंशरीरस्यचवैद्यकेन॥योपाकरोत्तम्प्रवरम्मुनीनाम्पतञ्जलिम्प्राञ्जलिरानतोऽस्मि॥३॥अइउ
ण्।१।ऋलृक्।२।एओङ्।३।ऐऔच्।४।हयवरट्।५।लण्।६।ञमङणनम्।७।झभञ्।८।घढधष्।९।जबगडदश्।१०।
खफछठथचटतव्।११।कपय्।१२।शषसर्।१३।हल्।१४॥इतिप्रत्याहारसूत्राणि॥वृद्धिरादैच्।१।१।१।अदेङ्गुणः।१।
१।२।इकोगुणवृद्धी।१।१।३।नधातुलोपआर्द्धधातुके।१।१।४।क्ङितिच।१।१।५।दीधीवेवीटाम्।१।१।६।हलोनन्तराः
संयोगः।१।१।७।मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः।१।१।८।तुल्यास्यप्रयत्नंसवर्णम्।१।१।९।नाज्झलौ।१।१।१०।ईदूदे
द्विवचनम्प्रगृह्यम्।१।१।११।अदसोमात्।१।१।१२।शे।१।१।१३।निपातएकाजनाङ्।१।१।१४।ओत्।१।१।१५।सम्बुद्धौ
शाकल्यस्येतावनार्षे।१।१।१६।उञः।१।१।१७।ऊँ।१।१।१८।ईदूतौचसप्तम्यर्थे।१।१।१९।दाधाघ्वदाप्।१।१।२०।आद्यन्त
वदेकस्मिन्।१।१।२१।तरप्तमपौघः।१।१।२२।बहुगणवतुडतिसङ्ख्या।१।१।२३।ष्णान्ताषट्।१।१।२४।डतिच।१।१।२५। रामः
क्तक्तवतूनिष्ठा।१।१।२६।सर्वादीनिसर्वनामानि।१।१।२७।विभाषादिक्समासेबहुव्रीहौ।१।१।२८।नबहुव्रीहौ।१।१।२९। १

तृतीयासमासे।१।१।३०।द्वन्द्वेच।१।१।३१।विभाषाजसि।१।१।३२।प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च।१।१।३३।पूर्व
परावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायाम्॥१।१।३४।स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्।१।१।३५।अन्तरंबहिर्योगो
पसंव्यानयोः।१।१।३६।स्वरादिनिपातमव्ययम्।१।१।३७।तद्धितश्चासर्वविभक्तिः।१।१।३८।कृन्मेजन्तः।१।१।३९।क्त्वा
तोसुन्कसुनः।१।१।४०।अव्ययीभावश्च।१।१।४१।शिसर्वनामस्थानम्।१।१।४२।सुडनपुंसकस्य।१।१।४३।नवेतिविभा
षा।१।१।४४।इग्यणःसम्प्रसारणम्।१।१।४५।आद्यन्तौटकितौ।१।१।४६।मिदचोन्त्यात्परः।१।१।४७।एचइग्घ्रस्वादेशे
।१।१।४८।षष्ठीस्थानेयोगा।१।१।४९।स्थानेन्तरतमः।१।१।५०।उरण्रपरः।१।१।५१।अलोन्त्यस्य।१।१।५२।ङिच्च।१।१।५३
।आदेःपरस्य।१।१।५४।अनेकाल्शित्सर्वस्य।१।१।५५।स्थानिवदादेशोनल्विधौ।१।१।५६।अचःपरस्मिन्पूर्वविधौ।१।१।-
५७।नपदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु।१।१।५८।द्विर्वचनेचि।१।१।५९।अदर्शनंलोपः।१।
१।६०।प्रत्ययस्यलुक्श्लुलुपः।१।१।६१।प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणम्।१।१।६२।नलुमताङ्गस्य।१।१।६३।अचोन्त्यादिटि।१।१।६४
अलोन्त्यात्पूर्वउपधा।१।१।६५।तस्मिन्नितिनिर्दिष्टेपूर्वस्य।१।१।६६।तस्मादित्युत्तरस्य।१।१।६७।स्वंरूपंशब्दस्याशब्दसञ्ज्ञा॥
१।१।६८।अणुदित्सवर्णस्यचाप्रत्ययः।१।१।६९।तपरस्तत्कालस्य।१।१।७०।आदिरन्त्येनसहेता।१।१।७१।येनविधिस्तदन्तस्य

अ० २

१।१।७२।वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्।१।१।७३।त्यदादीनि च।१।१।७४।एङ्प्राचान्देशे।१।१।७५॥ वृद्धिरादैजन्तवदव्ययी-
भावः प्रत्ययस्य लुक् पञ्चदश॥ ॥इति प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः॥१॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्।१।२।१।विजइट्।१।
२।२।विभाषोर्णोः।१।२।३।सार्वधातुकमपित्।१।२।४।असंयोगाल्लिट् कित्।१।२।५।इन्धिभवतिभ्यां च।१।२।६।मृडमृदगु
धकुषक्लिशवदवसः क्त्वा।१।२।७।रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च।१।२।८।इको झल्।१।२।९।हलन्ताच्च।१।२।१०।लिङ्सि
चावात्मनेपदेषु।१।२।११।उश्च।१।२।१२।वा गमः।१।२।१३।हनः सिच्।१।२।१४।यमो गन्धने।१।२।१५।विभाषोपयमने।१।२।१६।
स्थाघ्वोरिच्च।१।२।१७।न क्त्वा सेट्।१।२।१८।निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः।१।२।१९।मृषस्तितिक्षायाम्।१।२।२०।उदु-
पधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्।१।२।२१।पूङः क्त्वा च।१।२।२२।नोपधात्थफान्ताद्वा।१।२।२३।वञ्चिलुञ्च्यृतश्च।१।२।२४
तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य।१।२।२५।रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च।१।२।२६।ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः।१।२।२७।अचश्च।१।२
।२८।उच्चैरुदात्तः।१।२।२९।नीचैरनुदात्तः।१।२।३०।समाहारः स्वरितः।१।२।३१।तस्यादित उदात्तमर्द्धह्रस्वम्।३२।एकश्रु-
तिदूरात्सम्बुद्धौ।१।२।३३।यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु।१।२।३४।उच्चैस्तरां वा वषट्कारः।१।२।३५।विभाषा छन्दसि।१।२।३६।
न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः।१।२।३७।देवब्रह्मणोरनुदात्तः।१।२।३८।स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम्।१।२।३९।उदात्त

रामः
२

Ashtadhaya

॥श्रीकाशीविश्वनाथपुरीमेमहल्लाहउजकटोरातिलोकनाथकेफाटकके
भीतररामदाससावकेमक्कानमेसूर्यप्रभाकरछापाखानेमेहजारीलालगनेसप्र
सादकेइहांयहअष्टाध्याईकीपुस्तकबहुतपरिश्रमसेंशोधकरकेछापीगईहै।लि०
महादेवभट्टतिलकनेछापनेवालाधन्नुकारी।।।मि०चैतशुदी१३संव०१९३४

अ० ७३॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्...

अ० ७३॥ गाङ्कुटाद्युदुपधाद्एत्कश्छन्दसिपुनर्वस्वोस्त्रयोदश॥ इतिप्रथमाध्यायस्यद्वितीयःपादः॥२॥भूवादयोधात
३ वः।१।३।१।उपदेशेजनुनासिकइत्।१।३।२।हलन्त्यम्।१।३।३।नविभक्तौतुस्माः।१।३।४।आदिर्ञिटुडवः।१।३।५।
षःप्रत्ययस्य।१।३।६।चुटू।१।३।७।लशक्वतद्धिते।१।३।८।तस्यलोपः।१।३।९।यथासङ्ख्यमनुदेशःसमानाम्।१।३
।१०।स्वरितेनाधिकारः।१।३।११।अनुदात्तङितआत्मनेपदम्।१।३।१२।भावकर्मणोः।१।३।१३।कर्त्तरिकर्मव्यतिहा
रे।१।३।१४।नगतिहिंसार्थेभ्यः।१।३।१५।इतरेतरान्योन्योपदाच्च।१।३।१६।नेर्विशः।१।३।१७।परिव्यवेभ्यःक्रियः।१।
३।१८।विपराभ्याञ्जेः।१।३।१९।आङोदोनास्यविहरणे।१।३।२०।क्रीडोनुसंपरिभ्यश्च।१।३।२१।समवप्रविभ्यःस्थः
।१।३।२२।प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च।१।३।२३।उदोनूर्द्ध्वकर्मणि।१।३।२४।उपान्मन्त्रकरणे।१।३।२५।अकर्मकाच्च।
१।३।२६।उद्विभ्यान्तपः।१।३।२७।आङोयमहनः।१।३।२८।समोगम्यृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिभ्यः।१।३।२९।नि।
समुपविभ्योह्वः।१।३।३०।स्पर्द्धायामाङः।१।३।३१।गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषुकृ
ञः।१।३।३२।अधेःप्रसहने।१।३।३३।वेःशब्दकर्मणः।१।३।३४।अकर्मकाच्च।१।३।३५।संमाननोत्संजनाचार्यकरणज्ञा
नभृतिविगणनव्ययेषुनियः।१।३।३६।कर्तृस्थेचाशरीरेकर्मणि।१।३।३७।वृत्तिसर्गतायनेषुक्रमः।१।३।३८।उपपराभ्याम्। राम: ३

१।३।३९।आङ उद्गमने।१।३।४०।वेः पादविहरणे।१।३।४१।प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्।१।३।४२।अनुपसर्गाद्वा।१।३।४३।
अपह्नवे ज्ञः।१।३।४४।अकर्मकाच्च।१।३।४५।संप्रतिभ्यामनाध्याने।१।३।४६।भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युप
मन्त्रणेषु वदः।१।३।४७।व्यक्तवाचां समुच्चारणे।१।३।४८।अनोरकर्मकात्।१।३।४९।विभाषा विप्रलापे।१।३।५०।अवा
द्ग्रः।१।३।५१।समः प्रतिज्ञाने।१।३।५२।उदश्चरः सकर्मकात्।१।३।५३।समस्तृतीयायुक्तात्।१।३।५४।दाणश्च सा चेच्च
तुर्थ्यर्थे।१।३।५५।उपाद्यमः स्वकरणे।१।३।५६।ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः।१।३।५७।नानोर्ज्ञः।१।३।५८।प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः।१।३।-
५९।शदेः शितः।१।३।६०।म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च।१।३।६१।पूर्ववत्सनः।१।३।६२।आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य।१।३।६३।
प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु।१।३।६४।समः क्ष्णुवः।१।३।६५।भुजोऽनवने।१।३।६६।णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्त्तानाध्याने।१।
३।६७।भीस्म्योर्हेतुभये।१।३।६८।गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने।१।३।६९।लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च।१।३।७०।मिथ्योपप
दात्कृञोऽभ्यासे।१।३।७१।स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले।१।३।७२।अपाद्वदः।१।३।७३।णिचश्च।१।३।७४।समुदा
ङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे।१।३।७५।अनुपसर्गाज्ज्ञः।१।३।७६।विभाषोपपदेन प्रतीयमाने।१।३।७७।शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदम्।१।३
।७८।अनुपराभ्यां कृञः।१।३।७९।अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः।१।३।८०।प्राद्वहः।१।३।८१।परेर्मृषः।१।३।८२।व्याङ्परिभ्यो र

अ० म:।१।३।८३।उपाच्च।१।३।८४।विभाषाकर्मकात्।१।३।८५।बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्योणे:।१।३।८६।निगरणचलना
४ र्थेभ्यश्च।१।३।८७।अणावकर्मकाच्चितवत्कर्तृकात्।१।३।८८।नपादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवस:।१।३।८९
वाक्यष:।१।३।९०।द्युद्भ्योलुङि।१।३।९१।वृद्भ्यस्यसनो:।१।३।९२।लुटिचक्लृप:।१।३।९३॥भूवादय:क्रीडोनुवे:पाद
म्रियते:प्राद्वह:त्रयोदश॥ ॥इतिप्रथमाध्यायस्यतृतीय:पाद:॥३॥आकडारादेकासंज्ञा।१।४।१।विप्रतिषेधेपरंकार्य
म्।१।४।२।यूस्त्र्याख्यौनदी।१।४।३।नेयङुवङ्स्थानावस्त्री।१।४।४।वामि।१।४।५।ङितिह्रस्वश्च।१।४।६।शेषोघ्यसखि।१
।४।७।पति:समासएव।१।४।८।षष्ठीयुक्तश्छन्दसिवा।१।४।९।ह्रस्वंलघु।१।४।१०।संयोगेगुरु।१।४।११।दीर्घञ्च।१।४।१२
यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गम्।१।४।१३।सुप्तिङन्तम्पदम्।१।४।१४।न:क्ये।१।४।१५।सितिच।१।४।१६।स्वादिष्व
सर्वनामस्थाने।१।४।१७।यचिभम्।१।४।१८।तसौमत्वर्थे।१।४।१९।अयस्मयादीनिछन्दसि।१।४।२०।बहुषुबहुवचन
म्।१।४।२१।द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने।१।४।२२।कारके।१।४।२३।ध्रुवमपायेपादानम्।१।४।२४।भीत्रार्थानांभयहेतु:।१।
४।२५।पराजेरसोढ:।१।४।२६।वारणार्थानामीप्सित:।१।४।२७।अन्तर्द्धौयेनादर्शनमिच्छति।१।४।२८।आख्यातोपयोगे राम:
१।४।२९।जनिकर्तु:प्रकृति:।१।४।३०।भुव:प्रभव:।१।४।३१।कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानम्।१।४।३२।रुच्यर्थानांप्री ४

स्वरितपरस्यसन्नतरः।१।२।४०।अपृक्तएकाल्प्रत्ययः।१।२।४१।तत्पुरुषःसमानाधिकरणःकर्मधारयः।१।२।४२।प्रथ
मानिर्दिष्टंसमासउपसर्ज्जनम्।१।२।४३।एकविभक्तिचापूर्वनिपाते।१।२।४४।अर्थवदधातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्।१।
२।४५।कृत्तद्धितसमासाश्च।१।२।४६।ह्रस्वोनपुंसकेप्रातिपदिकस्य।१।२।४७।गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य।१।२।४८।लुक्तद्धि
तलुकि।१।२।४९।इद्गोण्याः।१।२।५०।लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने।१।२।५१।विशेषणानाञ्चाजातेः।१।२।५२।तदशि
ष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वात्।१।२।५३।लुब्योगाप्रख्यानात्।१।२।५४।योगप्रमाणेचतदभावेदर्शनँस्यात्।१।२।५५।प्रधा
नप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात्।१।२।५६।कालोपसर्ज्जनेचतुल्यम्।१।२।५७।जात्याख्यायामेकस्मिन्ब
हुवचनमन्यतरस्याम्।१।२।५८।अस्मदोद्वयोश्च।१।२।५९।फल्गुनीप्रोष्ठपदानाञ्चनक्षत्रे।१।२।६०।छन्दसिपु
नर्वस्वोरेकवचनम्।१।२।६१।विशाखयोश्च।१।२।६२।तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वेबहुवचनस्यद्विवचनंनित्यं।१।२।६३।
सरूपाणामेकशेषएकविभक्तौ।१।२।६४।वृद्धोयूनातल्लक्षणश्चेदेवविशेषः।१।२।६५।स्त्रीपुंवच्च।१।२।६६।पुमा
न्स्त्रिया।१।२।६७।भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्याम्।१।२।६८।नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम्।१।२।६९।
पितामात्रा।१।२।७०।श्वशुरःश्वश्र्वा।१।२।७१।त्यदादीनिसर्वैर्नित्यम्।१।२।७२।ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषुस्त्री।१।२।

अ० नित्यंहस्तेपाणावुपयमने।१।४।७७।प्राध्वंबन्धने।१।४।७८।जीविकोपनिषदावौपम्ये।१।४।७९।तेप्राग्धातोः।१।४
५ ।८०।छन्दसिपरेपि।१।४।८१।व्यवहिताश्च।१।४।८२।कर्मप्रवचनीयाः।१।४।८३।अनुर्लक्षणे।१।४।८४।तृतीयार्थे।१
।४।८५।हीने।१।४।८६।उपोधिकेच।१।४।८७।अपपरीवर्ज्जने।१।४।८८।आङ्मर्यादावचने।१।४।८९।लक्षणेत्थम्भू
ताख्यानभागवीप्सासुप्रतिपर्यनवः।१।४।९०।अभिरभागे।१।४।९१।प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोः।१।४।९२।अधि
परीअनर्थकौ।१।४।९३।सुःपूजायाम्।१।४।९४।अतिरतिक्रमणेच।१।४।९५।अपिःपदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हा
समुच्चयेषु।१।४।९६।अधिरीश्वरे।१।४।९७।विभाषाकृञि।१।४।९८।लः परस्मैपदम्।१।४।९९।तङानावात्मनेप
दम्।१।४।१००।तिङस्त्रीणित्रीणिप्रथममध्यमोत्तमाः।१।४।१०१।तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः।१।४।
१०२।सुपः।१।४।१०३।विभक्तिश्च।१।४।१०४।युष्मद्युपपदेसमानाधिकरणेस्थानिन्यपिमध्यमः।१।४।१०५।प्रहासे
चमन्योपपदेमन्यतेरुत्तमएकवच्च।१।४।१०६।अस्मद्युत्तमः।१।४।१०७।शेषेप्रथमः।१।४।१०८।परःसन्निकर्षःसं
हिता।१।४।१०९।विरामोवसानम्।१।४।११०।आकडाराद्बहुष्वनुप्रतिगृणऊर्यादिच्छन्दसितिङोदश।१।४।१११।इ राम:
तिप्रथमाध्यायस्यचतुर्थःपादः।१।४।।प्रथमोध्यायः।।१।।समर्थःपदविधिः।२।१।१।सुबामन्त्रितेपराङ्गवत्स्वरे।२ ५

१।२।प्राक्कडारात्समासः।२।१।३।सहसुपा।२।१।४।अव्ययीभावः।२।१।५।अव्ययंविभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध
यर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसम्पत्तिशाकल्यान्तवचनेषु।२।१।६।यथासादृश्ये
।२।१।७।यावदवधारणे।२।१।८।सुप्प्रतिनामात्रार्थे।२।१।९।अक्षशलाकासङ्ख्याःपरिणा।२।१।१०।विभाषा।२।१
।११।अपपरिबहिरंचवःपञ्चम्या।२।१।१२।आङ्मर्यादाभिविध्योः।२।१।१३।लक्षणेनाभिप्रतीआभिमुख्ये।२।१
।१४।अनुर्यत्समया।२।१।१५।यस्यचायामः।२।१।१६।तिष्ठद्गुप्रभृतीनिच।२।१।१७।पारेमध्येषष्ठ्यावा।२।१।१८।
सङ्ख्यावंश्येन।२।१।१९।नदीभिश्च।२।१।२०।अन्यपदार्थेचसंज्ञायाम्।२।१।२१।तत्पुरुषः।२।१।२२।द्विगुश्च।२।१।
२३।द्वितीयाश्रितातीतगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः।२।१।२४।स्वयङ्क्तेन।२।१।२५।खट्वाक्षेपे।२।१।२६।सामि।२।१।२७।कालाः
।२।१।२८।अत्यन्तसंयोगेच।२।१।२९।तृतीयातत्कृतार्थेनगुणवचनेन।२।१।३०।पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमि
श्रश्लक्ष्णैः।२।१।३१।कर्त्तृकरणेकृताबहुलम्।२।१।३२।कृत्यैरधिकार्थवचने।२।१।३३।अन्नेनव्यञ्जनम्।२।१।३४।भ
क्ष्येणमिश्रीकरणम्।२।१।३५।चतुर्थीतदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः।२।१।३६।पञ्चमीभयेन।२।१।३७।अपेतापोढमु
क्तपतितापत्रस्तैरल्पशः।२।१।३८।स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणिक्तेन।२।१।३९।सप्तमीशौण्डैः।२।१।४०।सिद्धशुष्कप

अ० क्वबन्धेश्च।२।१।४१।ध्वांक्षेणक्षेपे।२।१।४२।कृत्यैर्ऋणे।२।१।४३।सञ्ज्ञायाम्।२।१।४४।क्तेनाहोरात्रावयवाः।२।१।४५।
६ तत्र।२।१।४६।क्षेपे।२।१।४७।पात्रेसंमितादयश्च।२।१।४८।पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाःसमानाधिकरणे
न।२।१।४९।दिक्सङ्ख्येसञ्ज्ञायाम्।२।१।५०।तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारेच।२।१।५१।सङ्ख्यापूर्वोद्विगुः।२।१।५२।कुत्सि
तानिकुत्सनैः।२।१।५३।पापाणकेकुत्सितैः।उपमानानिसामान्यवचनैः।२।१।५५।उपमितंव्याघ्रादिभिःसामान्याप्रयोगे।२
।१।५६।विशेषणंविशेष्येणबहुलम्।२।१।५७।पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च।२।१।५८।श्रेण्यादयः।
कृतादिभिः।२।१।५९।क्तेननञ्विशिष्टेनानञ्।२।१।६०।सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाःपूज्यमानैः।२।१।६१।वृन्दारकनागकुञ्जरैः
पूज्यमानम्।२।१।६२।कतरकतमौजातिपरिप्रश्ने।२।१।६३।किंक्षेपे।२।१।६४।पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावे
हद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः।२।१।६५।प्रशंसावचनैश्च।२।१।६६।युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः
।२।१।६७।कृत्यतुल्याख्याअजात्या।२।१।६८।वर्णोवर्णेन।२।१।६९।कुमारश्श्रमणादिभिः।२।१।७०।चतुष्पादोगर्भिण्या।२
।१।७१।मयूरव्यंसकादयश्च।२।१।७२।।समर्थोन्यपदार्थेसिद्धशुष्कसन्महद्वादश।। इतिद्वितीयाध्यायस्यप्रथमःपादः।।१।। रामः
पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे।२।२।१।अर्द्धंनपुंसकम्।२।२।२।द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्।२।२।३। ६

यमाणः।१।४।३३।श्लाघह्नुङ्स्थाशपांज्ञीप्स्यमानः।१।४।३४।धारेरुत्तमर्णः।१।४।३५।स्पृहेरीप्सितः।१।४।३६।क्रुध
द्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपः।१।४।३७।क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोःकर्म।१।४।३८।राधीक्ष्योर्यस्यविप्रश्नः।१।४।३९।प्रत्याङ्‌
भ्यांश्रुवःपूर्वस्यकर्त्ता।१।४।४०।अनुप्रतिगृणश्च।१।४।४१।साधकतमङ्करणम्।१।४।४२।दिवःकर्मच।१।४।४३।परिक्र
यणेसंप्रदानमन्यतरस्याम्।१।४।४४।आधारोधिकरणम्।१।४।४५।अधिशीङ्स्थासाङ्कर्म।१।४।४६।अभिनिविशश्च।१।४।४७
उपान्वध्याङ्वसः।१।४।४८।कर्त्तुरीप्सिततमङ्कर्म।१।४।४९।तथायुक्तञ्चानीप्सितम्।१।४।५०।अकथितञ्च।१।४।५१।
गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्त्तासणौ।१।४।५२।हृक्रोरन्यतरस्याम्।१।४।५३।स्वतन्त्रःकर्त्ता।१
४।५४।तत्प्रयोजकोहेतुश्च।१।४।५५।प्राग्रीश्वरान्निपाताः।१४।५६।चादयोसत्वे।१।४।५७।प्रादयः।१।४।५८।उपसर्गाः
क्रियायोगे।१।४।५९।गतिश्च।१।४।६०।उर्यादिच्विडाचश्च।१।४।६१।अनुकरणञ्चानितिपरम्।१।४।६२।आदरानादरयो
स्सदसती।१।४।६३।भूषणेलम्।१।४।६४।अन्तरपरिग्रहे।१।४।६५।कणेमनसीश्रद्धाप्रतीघाते।१।४।६६।पुरोऽव्ययं।१।४।६७
अस्तञ्च।[illegible]अच्छगत्यर्थवदेषु।१।४।६९।अदोऽनुपदेशे।१।४।७०।तिरोन्तर्द्धौ।१।४।७१।विभाषाकृञि।१।४।७२।उ
पाजेऽन्वाजे।१।४।७३।साक्षात्प्रभृतीनिच।१।४।७४।अनत्याधानउरसिमनसी।१।४।७५।मध्येपदेनिवचनेच।१।४।७६।

अ० ।९।पञ्चम्यपाङ्परिभिः।२।३।१०।प्रतिनिधिप्रतिदानेचयस्मात्।२।३।११।गत्यर्थकर्मणिद्वितीयाचतुर्थ्यौचेष्टायाम
७ नध्वनि।२।३।१२।चतुर्थीसम्प्रदाने।२।३।१३।क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनः।२।३।१४।तुमर्थाच्चभाववचनात्
।२।३।१५।नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च।२।३।१६।मन्यकर्मण्यनादरेविभाषाप्राणिषु।२।३।१७।कर्तृकरण॰
योस्तृतीया।२।३।१८।सहयुक्तेऽप्रधाने।२।३।१९।येनाङ्गविकारः।२।३।२०।इत्थम्भूतलक्षणे।२।३।२१।सञ्ज्ञोऽन्यतर॰
स्याङ्कर्मणि।२।३।२२।हेतौ।२।३।२३।अकर्तर्यृणेपञ्चमी।२।३।२४।विभाषागुणेस्त्रियाम्।२।३।२५।षष्ठीहेतुप्रयोगे।२।३
।२६।सर्वनाम्नस्तृतीयाच।२।३।२७।अपादानेपञ्चमी।२।३।२८।अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते।२।३।२९
षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन।२।३।३०।एनपाद्वितीया।२।३।३१।पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम्।२।३।३२।करणेचस्तो॰
काल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्ववचनस्य।२।३।३३।दूरान्तिकार्थैःषष्ठ्यन्यतरस्याम्।२।३।३४।दूरान्तिकार्थेभ्योद्विती
याच।२।३।३५।सप्तम्यधिकरणेच।२।३।३६।यस्यचभावेनभावलक्षणम्।२।३।३७।षष्ठीचानादरे।२।३।३८।स्वा॰
मीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च।२।३।३९।आयुक्तकुशलाभ्यांचासेवायाम्।२।३।४०।यतश्चनिर्द्धार॰ राम:
णम्।२।३।४१।पञ्चमीविभक्ते।२।३।४२।साधुनिपुणाभ्यामर्चायांसप्तम्यप्रतेः।२।३।४३।प्रसितोत्सुकाभ्यान्तृती ७

याच।२।३।४४।नक्षत्रेचलुपि।२।३।४५।प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा।२।३।४६।सम्बोधनेच
।२।३।४७।सामन्त्रितम्।२।३।४८।एकवचनंसम्बुद्धिः।२।३।४९।षष्ठीशेषे।२।३।५०।ज्ञोविदर्थस्यकरणे।२।३।५१
अधीगर्थदयेशांकर्मणि।२।३।५२।कृञः प्रतियत्ने।२।३।५३।रुजार्थानांभाववचनानामज्वरेः।२।३।५४।आशिषिनाथः
२।५५।जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषांहिंसायाम्।२।३।५६।व्यवहृपणोःसमर्थयोः।२।३।५७।दिवस्तदर्थस्य।२।३।५८
विभाषोपसर्गे।२।३।५९।द्वितीयाब्राह्मणे।२।३।६०।प्रेष्यब्रुवोर्हविषोदेवतासम्प्रदाने।२।३।६१।चतुर्थ्यर्थेबहुलंछन्दसि।
२।३।६२।यजेश्चकरणे।२।३।६३।कृत्वोर्थप्रयोगेकालेधिकरणे।२।३।६४।कर्तृकर्मणोःकृति।२।३।६५।उभयप्राप्तौक
र्मणि।२।३।६६।क्तस्यचवर्त्तमाने।२।३।६७।अधिकरणवाचिनश्च।२।३।६८।नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्।२।३।
६९।अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः।२।३।७०।कृत्यानाङ्कर्त्तरिवा।२।३।७१।तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यान्तृतीयान्यतरस्याम्।२।३।
७२।चतुर्थीचाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः।२।३।७३।।अनभिहितइत्यंयतश्चप्रेष्यब्रुवोस्त्रयोदश।।इतिद्वि
तीयाध्यायस्यतृतीयःपादः।।३।।द्विगुरेकवचनम्।२।४।१।द्वन्द्वश्चप्राणितूर्यसेनाङ्गानाम्।२।४।२।अनुवादेचरणानाम्।२
।४।३।अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम्।२।४।४।अध्ययनतोविप्रकृष्टाख्यानाम्।२।४।५।जातिरप्राणिनाम्।२।४।६।विशिष्ट।

अ० लिङ्गोनदीदेशोग्रामाः।२।४।७।क्षुद्रजन्तवः।२।४।८।येषाञ्चविरोधःशाश्वतिकः।२।४।९।शूद्राणामनिरवसि-
८ तानाम्।२।४।१०।गवाश्वप्रभृतीनिच।२।४।११।विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापरा-
धरोत्तराणाम्।२।४।१२।विप्रतिषिद्धञ्चानधिकरणवाचि।२।४।१३।नदधिपयआदीनि।२।४।१४।अधिकरणैता-
वत्वेच।२।४।१५।विभाषासमीपे।२।४।१६।सनपुंसकम्।१।४।१७।अव्ययीभावश्च।२।४।१८।तत्पुरुषोनञ्कर्मधार-
यः।२।४।१९।सञ्ज्ञायाङ्कन्थोशीनरेषु।२।४।२०।उपज्ञोपक्रमन्तदाद्याचिख्यासायाम्।२।४।२१।छायाबाहुल्ये।२।४।
।२१।छायाबाहुल्ये।२।४।२२।सभाराजामनुष्यपूर्वा।२।४।२३।अशालाच।२।४।२४।विभाषासेनासुराछायाशालानिशा-
नाम्।२।४।२५।परवल्लिङ्गन्द्वन्द्वतत्पुरुषयोः।२।४।२६।पूर्ववदश्ववडवौ।२।४।२७।हेमन्तशिशिरावहोरात्रेचच्छन्द-
सि।२।४।२८।रात्रान्हाहाःपुंसि।२।४।२९।अपथन्नपुंसकम्।२।४।३०।अर्द्धर्चाःपुंसिच।२।४।३१।इदमोऽन्वादेशेऽश-
नुदात्तस्तृतीयादौ।२।४।३२।एतदस्त्रतसोस्त्रतसौचानुदात्तौ।२।४।३३।द्वितीयाटौस्स्वेनः।२।४।३४।आर्द्धधातुके।२।४।३५
अदोजग्धिर्ल्यप्तिकिति।२।४।३६।लुङ्सनोर्घस्लृ।२।४।३७।घञपोश्च।२।४।३८।बहुलञ्छन्दसि।२।४।३९।लिट्यन्य- रामः
तरस्याम्।२।४।४०।वेञोवयिः।२।४।४१।हनोवधलिङि।२।४।४२।लुङिच।२।४।४३।आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्।२।४।४४ ८

प्रापापन्नेचद्वितीया।२।२।४।कालाःपरिमाणिना।२।२।५।नञ्।२।२।६।ईषदकृता।२।२।७।षष्ठी।२।२।८।याजकादिभिश्च।
२।२।९।ननिर्द्धारणे।२।२।१०।पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन।२।२।११।क्तेनचपूजायाम्।२।२।१२।अ-
धिकरणवाचिनाच।२।२।१३।कर्मणिच।२।२।१४।तृजकाभ्यांकर्त्तरि।२।२।१५।कर्त्तरिच।२।२।१६।नित्यङ्क्रीडाजीविकयोः
।२।२।१७।कुगतिप्रादयः।२।२।१८।उपपदमतिङ्।२।२।१९।अमैवाव्ययेन।२।२।२०।तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्।२।२।२१।
क्त्वाच।२।२।२२।शेषोबहुव्रीहिः।२।२।२३।अनेकमन्यपदार्थे।२।२।२४।सङ्ख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसङ्ख्याःसङ्ख्येये।२।
२।२५।दिङ्नामान्यन्तराले।२।२।२६।तत्रतेनेदमितिसरूपे।२।२।२७।तेनसहेतितुल्ययोगे।२।२।२८।चार्थेद्वन्द्वः।२।२।२९।
उपसर्ज्जनम्पूर्वम्।२।२।३०।राजदन्तादिषुपरम्।२।२।३१।द्वन्द्वेघि।२।२।३२।अजाद्यदन्तं।२।२।३३।अल्पाच्तरम्।२।२।-
३४।सप्तमीविशेषणेबहुव्रीहौ।२।२।३५।निष्ठा।२।२।३६।वाहिताग्न्यादिषु।२।२।३७।कडाराःकर्मधारये।२।२।३८।पूर्वाप
राधरोत्तरन्तृतीयाप्रभृतीन्यष्टादश॥ इतिद्वितीयाध्यायस्यद्वितीयःपादः॥२॥अनभिहिते।२।३।१।कर्मणिद्वितीया।२।३
।२।तृतीयाचहोश्छन्दसि।२।३।३।अन्तरान्तरेणयुक्ते।२।३।४।कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे।२।३।५।अपवर्गेतृतीया।२।३।६।
सप्तमीपंचम्यौकारकमध्ये।२।३।७।कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।२।३।८।यस्मादधिकंयस्यचेश्वरवचनन्तत्रसप्तमी।२।३

अ० ९ मःपञ्च॥ ॥इतिद्वितीयाध्यायस्यचतुर्थःपादः॥४॥प्रत्ययः।३।१।१।परश्च।३।१।२।आद्युदात्तश्च।३।१।३।अनु
दात्तौसुप्पितौ।३।१।४।गुप्तिज्किद्भ्यःसन्।३।१।५।मान्बधदान्शान्भ्योदीर्घश्चाभ्यासस्य।३।१।६।धातोःकर्मणः
समानकर्तृकादिच्छायांवा।३।१।७।सुपआत्मनःक्यच्।३।१।८।काम्यच्च।३।१।९।उपमानादाचारे।३।१।१०।
कर्त्तुःक्यङ्सलोपश्च।३।१।११।भृशादिभ्योभुव्यच्वेर्लोपश्चहलः।३।१।१२।लोहितादिडाज्भ्यःक्यष्।३।१।१३।क
ष्टायक्रमणे।३।१।१४।कर्मणोरोमन्थतपोभ्यांवर्त्तिचरोः।३।१।१५।बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने।३।१।१६।शब्दवैरकलहा
भ्रकण्वमेघेभ्यःकरणे।३।१।१७।सुखादिभ्यःकर्तृवेदनायाम्।३।१।१८।नमोवरिवश्चित्रङःक्यच्।३।१।१९।पुच्छ
भाण्डचीवराण्णिङ्।३।१।२०।मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्योणिच्।३।१।२१।धातोरेका
चोहलादेःक्रियासमभिहारेयङ्।३।१।२२।नित्यंकौटिल्येगतौ।३।१।२३।लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्योभावग
र्हायाम्।३।१।२४।सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्योणिच्।३।१।२५।हेतुम
तिच।३।१।२६।कण्ड्वादिभ्योयक्।३।१।२७।गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यआयः।३।१।२८।ऋतेरीयङ्।३।१।२९।क रामः
मर्णिङ्।३।१।३०।आयादयआर्द्धधातुकेवा।३।१।३१।सनाद्यन्ताधातवः।३।१।३२।स्यतासीलृलुटोः।३।१।३३।सि ९

बहुलंलेटि।३।१।३४।कास्प्रत्ययादाममन्त्रेलिटि।३।१।३५।इजादेश्चगुरुमतोऽनृच्छः।।३।१।३६।दयायासश्च।
३।१।३७।उषविदजागृभ्योन्यतरस्याम्।३।१।३८।भीह्रीभृहुवांश्लुवच्च।३।१।३९।कृञ्चानुप्रयुज्यतेलिटि।३।१।४०।
विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम्।३।१।४१।अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाञ्चिकयांरमयामकःपावयाङ्क्रियाद्विदामक्रन्निति
च्छन्दसि।३।१।४२।च्लिलुङि।।३।१।४३।च्लेःसिच्।३।१।४४।शलइगुपधादनिटक्सः।३।१।४५।श्लिषआलिङ्गने
।३।१।४६।नदृशः।।३।१।४७।णिश्रिद्रुस्रुभ्यःकर्त्तरिचङ्।३।१।४८।विभाषाधेट्श्व्योः।।३।१।४९।गुपेश्छन्दसि।३।१।५०
नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः।३।१।५१।अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङ्।।३।१।५२।लिपिसिचिह्वश्च।३।१।५३।-
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्।३।१।५४।पुषादिद्युताद्यॢदितःपरस्मैपदेषु।३।१।५५।सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च।३।१।५६।इ
रितोवा।३।१।५७।जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च।३।१।५८।कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि।३।१।५९।चिणते
पदः।३।१।६०।दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्।३।१।६१।अचःकर्मकर्त्तरि।३।१।६२।दुहश्च।३।१।६३।नरु
धः।३।१।६४।तपोऽनुतापेच।३।१।६५।चिणभावकर्मणोः।।३।१।६६।सार्वधातुकेयक्।३।१।६७।कर्त्तरिशप्।३।१।६८।दिवा
दिभ्यःश्यन्।३।१।६९।वाभ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः।३।१।७०।यसोऽनुपसर्गात्।३।१।७१।संयसश्च।३।१।

अ० ७२। स्वादिभ्यः श्नुः। ३। १। ७३। श्रुवः शृ च। ३। १। ७४। अक्षोऽन्यतरस्याम्। ३। १। ७५। तनूकरणे तक्षः। ३। १। ७६। तुदादि
१० भ्यः शः। ३। १। ७७। रुधादिभ्यः श्नम्। ३। १। ७८। तनादिकृञ्भ्य उः। ३। १। ७९। धिन्विकृण्व्योरच्च। ३। १। ८०। क्र्यादिभ्यः श्ना। ३
। १। ८१। स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च। ३। १। ८२। हलः श्नः शानज्झौ। ३। १। ८३। छन्दसि शायजपि। ३। १। ८४। व्यत्य
यो बहुलम्। ३। १। ८५। लिङ्याशिष्यङ्। ३। १। ८६। कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः। ३। १। ८७। तपस्तपःकर्मकस्यैव। ३। १। ८८। न
दुहस्नुनमां यक्चिणौ। ३। १। ८९। कुषिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च। ३। १। ९०। धातोः। ३। १। ९१। तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्। ३
। १। ९२। कृदतिङ्। ३। १। ९३। वाऽसरूपोऽस्त्रियाम्। ३। १। ९४। कृत्याः। ३। १। ९५। तव्यत्तव्यानीयरः। ३। १। ९६। अचो यत्। ३। १। ९७
पोरदुपधात्। ३। १। ९८। शकिसहोश्च। ३। १। ९९। गदमदचरयमश्चानुपसर्गे। ३। १। १००। अवद्यपण्यवर्य्या गर्ह्यपणित
व्यानिरोधेषु। ३। १। १०१। वह्यं करणम्। ३। १। १०२। अर्य्यः स्वामिवैश्ययोः। ३। १। १०३। उपसर्य्या काल्या प्रजने। ३। १। १०४।
अजर्य्यं सङ्गतम्। ३। १। १०५। वदः सुपि क्यप् च। ३। १। १०६। भुवो भावे। ३। १। १०७। हनस्त च। ३। १। १०८। एतिस्तुशास्वृदृ
जुषः क्यप्। ३। १। १०९। ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः। ३। १। ११०। ई च खनः। ३। १। १११। भृञोऽसञ्ज्ञायाम्। ३। १। ११२। मृजे रामः
र्विभाषा। ३। १। ११३। राजसूयसूर्य्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः। ३। १। ११४। भिद्योद्ध्यौ नदे। ३। १। ११५। पुष्यसि १०

इणोगालुङि।।२।४।४५।णौगमिरबोधने।२।४।४६।सनिच।२।४।४७।इङश्च।२।४।४८।गाङ् लिटि।२।४।४९।विभा
षालुङ्लृङोः।२।४।५०।णौचसँश्चङोः।२।४।५१।अस्तेर्भूः।२।४।५२।ब्रुवोवचिः।२।४।५३।चक्षिङःख्याञ्।२।४।५४।वा
लिटि।२।४।५५।अजेर्व्यघञपोः।२।४।५६।वायौ।२।४।५७।ण्यक्षत्रियार्षञितोयूनिलुगणिञोः।२।४।५८।पैलादिभ्यश्च।
२।४।५९।इञःप्राचाम्।२।४।६०।नतौल्वलिभ्यः।२।४।६१।तद्राजस्यबहुषुतेनैवास्त्रियाम्।२।४।६२।यस्कादिभ्योगोत्रे।
२।४।६३।यञञोश्च।२।४।६४।अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च।२।४।६५।बह्वचइञःप्राच्यभरतेषु।२।४।६६।
नगोपवनादिभ्यः।२।४।६७।तिककितवादिभ्योद्वंद्वे।२।४।६८।उपकादिभ्योन्यतरस्यामद्वंद्वे।२।४।६९।अगस्त्यकौंडि
न्ययोरगस्तिकुण्डिनच्।२।४।७०।सुपोधातुप्रातिपदिकयोः।२।४।७१।अदिप्रभृतिभ्यःशपः।२।४।७२।बहुलञ्छन्दसि
।२।४।७३।यङोचिच।२।४।७४।जुहोत्यादिभ्यःश्लुः।२।४।७५।बहुलञ्छन्दसि।२।४।७६।गातिस्थाघुपाभूभ्यःसिचः।
परस्मैपदेषु।२।४।७७।विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः।२।४।७८।तनादिभ्यस्तथासोः।२।४।७९।मंत्रेघसह्वरणशवृदहाद्
वृच्कृगमिजनिभ्योलेः।२।४।८०।आमः।२।४।८१।अव्ययादाप्सुपः।२।४।८२।नाव्ययीभावादतोम्त्वपञ्चम्याः।२।४।
८३।तृतीयासप्तम्योर्बहुलम्।२।४।८४।लुटःप्रथमस्यडारौरसः।२।४।८५।।द्विगुरुपञ्चोपक्रमंवेञोनतौल्वलिभ्यआ

अ॰ ल्वः समभिहारेवुन्।३।१।१४९।आशिषिच।३।१।१५०।प्रत्ययोमुण्डविदांदीपजनक्र्यादिभ्योवद्ययुग्यस्त्वश्याद्यथा
११ दश॥ इतितृतीयाध्यायस्यप्रथमःपादः॥१॥कर्मण्यण्।३।२।१।ह्वावामश्च।३।२।२।आतोनुपसर्गेकः।३।२।३।सुपिस्थः
।३।२।४।तुन्दशोकयोःपरिमृजापनुदोः।३।२।५।प्रेदाज्ञः।३।२।६।समिख्यः।३।२।७।गापोष्टक्।३।२।८।हरतेरनुद्यमने
च्।३।२।९।वयसिच।३।२।१०।आङिताच्छील्ये।३।२।११।अर्हः।३।२।१२।स्तम्बकर्णयोरमिजपोः।३।२।१३।शमिधातोः
सञ्ज्ञायाम्।३।२।१४।अधिकरणेशेतेः।३।२।१५।चरेष्टः।३।२।१६।भिक्षासेनादायेषुच।३।२।१७।पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेः।३
।२।१८।पूर्वेकर्त्तरि।३।२।१९।कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु।३।२।२०।दिवाविभानिशाप्रभाभास्करान्तानन्तादिबहुनां
दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्य्यत्तद्धनुररुष्षु।३।२।२१।कर्मणिभृतौ।३।२।२२।नश
ब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु।३।२।२३।स्तम्बशकृतोरिन्।३।२।२४।हरतेर्दृतिनाथयोःपशौ।३।२।२५।
फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च।३।२।२६।छन्दसिवनसनरक्षिमथाम्।३।२।२७।एजेःखश्।३।२।२८।नासिकास्तनयोर्ध्माधे
टोः।३।२।२९।नाडीमुष्ट्योश्च।३।२।३०।उदीकूलेरुजिवहोः।३।२।३१।वहाभ्रेलिहः।३।२।३२।परिमाणेपचः।३।२।३३। राम:
मि तनखेच।३।२।३४।विध्वरुषोस्तुदः।३।२।३५।असूर्य्यललाटयोर्दृशितपोः।३।२।३६।उग्रम्पश्येरम्मदपाणिंधमा ११

श्च।३।२।३७।प्रियवशेवदःखच्।३।२।३८।द्विषत्परयोस्तापेः।३।२।३९।वाचियमोव्रते।३।२।४०।पूःसर्वयोर्दारिस
होः।३।२।४१।सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषः।३।२।४२।मेघर्त्तिभयेषुकृञः।३।२।४३।क्षेमप्रियमद्रेण्च।३।२।४४।आशिते
भुवःकरणभावयोः।३।२।४५।सञ्ज्ञायाम्भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः।३।२।४६।गमश्च।३।२।४७।अन्तात्यन्ताध्वदूरपा
रसर्वानन्तेषुडः।३।२।४८।आशिषिहनः।३।२।४९।अपेक्लेशतमसोः।३।२।५०।कुमारशीर्षयोर्णिनिः।३।२।५१।लक्षणेजा
यापत्योष्टक्।३।२।५२।अमनुष्यकर्त्तृकेच।३।२।५३।शक्तौहस्तिकपाटयोः।३।२।५४।पाणिघताडघौशिल्पिनि।३।२।५५।
आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञःकरणेख्युन्।३।२।५६।कर्त्तरिभुवःखिष्णुच्खुकञौ।३।२
।५७।स्पृशोनुदकेक्विन्।३।२।५८।ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चाञ्च।३।२।५९।त्यदादिषुदृशोनालोचने
कञ्च।३।२।६०।सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेपिक्विप्।३।२।६१।भजोण्विः।३।२।६२।छन्दसि
सहः।३।२।६३।वहश्च।३।२।६४।कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट्।३।२।६५।हव्येऽनन्तःपादम्।३।२।६६।जनसनखनक्रमगमोवि
ट्।३।२।६७।अदोनन्ने।३।२।६८।क्रव्येच।३।२।६९।दुहःकब्घश्च।३।२।७०।मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन्।३।२।७१।
अवेयजः।३।२।७२।विजुपेछन्दसि।३।२।७३।आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्च।३।२।७४।अन्येभ्योपिदृश्यन्ते।३।२।७५।क्विप्च

अ० ।३।२।७६। स्यः कच।३।२।७७। स्फ्प्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये।३।२।७८। कर्त्तर्युपमाने।३।२।७९। व्रते।३।२।८०। बहुलमा
१२ भीक्ष्ण्ये।३।२।८१। मनः।३।२।८२। आत्ममानेखश्च।३।२।८३। भूते।३।२।८४। करणेयजः।३।२।८५। कर्मणिहनः।३।२
।८६। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप्।३।२।८७। बहुलञ्छन्दसि।३।२।८८। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः।३।२।८९। सोमेसुञः
।३।२।९०। अग्नौचेः।३।२।९१। कर्मण्यग्न्याख्यायाम्।३।२।९२। कर्मणीनिविक्रियः।३।२।९३। दृशेः क्वनिप्।३।२
।९४। राजनियुधिकृञः।३।२।९५। सहेच।३।२।९६। सप्तम्याञ्जनेर्डः।३।२।९७। पञ्चम्यामजातौ।३।२।९८। उप
सर्गेचसञ्ज्ञायाम्।३।२।९९। अनौकर्मणि।३।२।१००। अन्येष्वपिदृश्यते।३।२।१०१। निष्ठा।३।२।१०२। सुयजोर्ङ्वनिप्।
निप्।३।२।१०३। जीर्यतेरतृन्।३।२।१०४। छन्दसिलिट्।३।२।१०५। लिटः कानज्वा।३।२।१०६। क्वसुश्च।३।२।१०७
। भाषायांसदवसश्रुवः।३।२।१०८। उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च।३।२।१०९। लुङ्।३।२।११०। अनद्यतनेलङ्।३।
२।१११। अभिज्ञावचनेलृट्।३।२।११२। नयदि।३।२।११३। विभाषासाकाङ्क्षे।३।२।११४। परोक्षेलिट्।३।२।११५
हशश्वतोर्लङ्च।३।२।११६। प्रश्नेचासन्नकाले।३।२।११७। लट्स्मे।३।२।११८। अपरोक्षेच।३।२।११९। ननौपृष्टप्र समः
तिवचने।३।२।१२०। नन्वोर्विभाषा।३।२।१२१। पुरिलुङ्चास्मे।३।२।१२२। वर्त्तमानेलट्।३।२।१२३। लटः शतृशा। १२

द्ध्यौनक्षत्रे।३।१।११६।विपूयविनीयजित्यामुञ्जकल्कहलिषु।३।१।११७।प्रत्यपिभ्याङ्ग्रहेश्छन्दसि।३।१।११८।प
दास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुच।३।१।११९।विभाषाकृवृषोः।३।१।१२०।युग्यञ्चपत्रे।३।१।१२१।अमावस्यदन्यतरस्याम्।३
।१।१२२।छन्दसिनिष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्य्यस्तर्याध्वर्य्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्य
ब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यएडानि।३।१।२३।ऋहलोर्ण्यत्।३।१।१२४।ओरावश्यके।३।१।१२५।आसुयुवपि
रपिलपित्रपिचमश्च।३।१।१२६।आनाय्योनित्ये।३।१।१२७।प्रणाय्योसम्मतौ।३।१।१२८।पाय्यसान्नाय्यनिकाय्य
धाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु।३।१।१२९।क्रतौकुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ।३।१।१३०।अग्नौपरिचाय्योपचाय्यस
मूह्याः।३।१।१३१।चित्याग्निचित्येच।३।१।१३२।ण्वुलतृचौ।३।१।१३३।नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः।३।१।१३४।इ
गुपधज्ञाप्रीकिरःकः।३।१।१३५।आतश्चोपसर्गे।३।१।१३६।पाघ्राध्माधेट्दृशःशः।३।१।१३७।अनुपसर्गाल्लिम्पविन्द
धारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च।३।१।१३८।ददातिदधात्योर्विभाषा।३।१।१३९।ज्वलितिकसन्तेभ्योणः।३।१।
१४०।शाद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च।३।१।१४१।दुन्योरनुपसर्गे।३।१।१४२।विभाषाग्रहः।३।१।१४३
।गेहेकः।३।१।१४४।शिल्पिनिष्वुन्।३।१।१४५।गस्थकन्।३।१।१४६।ण्युट्च।३।१।१४७।हश्चव्रीहिकालयोः।३।१।१४८।प्रसु

अ० रिनिः॥३।२।१५६॥जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च॥३।२।१५७॥स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धा
१३ भ्यआलुच्॥३।२।१५८॥दाधेट्सिशदसदोरुः॥३।२।१५९॥सृघस्यदःक्मरच्॥३।२।१६०॥भञ्जभासमिदोघुरच्॥३।२।
१६१॥विदिभिदिच्छिदेःकुरच्॥३।२।१६२॥इण्नशजिसर्त्तिभ्यःक्वरप्॥३।२।१६३॥गत्वरश्च॥३।२।१६४॥जागरूकः॥३।२।
१६५॥यजजपदशांयङः॥३।२।१६६॥नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोरः॥३।२।१६७॥सनाशंसभिक्षउः॥३।२।१६८॥बिन्दु
रिच्छुः॥३।२।१६९॥क्याच्छन्दसि॥३।२।१७०॥आदृगमहनजनःकिकिनौलिट्च॥३।२।१७१॥स्वपितृषोर्नजिङ्॥३।२।१७२॥शॄ
वंद्योरारुः॥३।२।१७३॥भियःक्रुक्लुकनौ॥३।२।१७४॥स्थेशभासपिसकसोवरच्॥३।२।१७५॥यश्चयङः॥३।२।१७६॥भ्राजभास
धुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवःक्विप्॥३।२।१७७॥अन्येभ्योपिदृश्यते॥३।२।१७८॥भुवःसञ्ज्ञान्तरयोः॥३।२।१७९॥विप्रसंभ्योड्व
सञ्ज्ञायाम्॥३।२।१८०॥धःकर्मणिष्ट्रन्॥३।२।१८१॥दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहःकरणे॥३।२।१८२॥ह
लसूकरयोःपुवः॥३।२।१८३॥अर्त्तिलूधूसूखनसहचरइत्रः॥३।२।१८४॥पुवःसञ्ज्ञायाम्॥३।२।१८५॥कर्त्तरिचर्षिदेवत
योः॥३।२।१८६॥ञीतःक्तः॥३।२।१८७॥मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च॥३।२।१८८॥कर्मणिदिवापुःसत्तबहुलमन्येष्वपिनन्वोःशमि राम:
तिभञ्जभासधःकर्मण्यष्टौ॥ इतितृतीयाध्यायस्यद्वितीयःपादः॥२॥उणादयोबहुलम्॥३।३।१॥भूतेपिदृश्यन्ते॥३।३।२॥भ १३

विष्यतिगम्यादयः।३।३।३।यावत्पुरानिपातयोर्लट्।३।३।४।विभाषाकदाकर्ह्योः।३।३।५।किंवृत्तेलिप्सायाम्।३।३।६।
लिप्स्यमानसिद्धौच।३।३।७। लोडर्थलक्षणेच।३।३।८।लिङ्चोर्ध्वमौहूर्त्तिके।३।३।९।तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायां।
३।३।१०।भाववचनाश्च।३।३।११।अण्कर्मणिच।३।३।१२।लृट्शेषेच।३।३।१३।लृटःसद्वा।३।३।१४।अनद्यतनेलुट्।३।३।१५
पदरुजविशस्पृशोघञ्।३।३।१६।सृस्थिरे।३।३।१७।भावे।३।३।१८।अकर्त्तरिचकारकेसञ्ज्ञायाम्।३।३।१९।परिमाण-
ख्यायांसर्वेभ्यः।३।३।२०।इङश्च।३।३।२१।उपसर्गेरुवः।३।३।२२।समियुद्रुदुवः।३।३।२३।श्रिणीभुवोनुपसर्गे।३।३।२४।वौ
क्षुश्रुवः।३।३।२५।अवोदोर्नियः।३।३।२६।प्रेद्रुस्तुस्रुवः।३।३।२७।निरभ्योःपूल्वोः।३।३।२८।उन्योर्ग्रः।३।३।२९।कॄधान्ये।३।
३।३०।यज्ञेसमिस्तुवः।३।३।३१।प्रेस्त्रोयज्ञे।३।३।३२।प्रथनेवावशब्दे।३।३।३३।छन्दोनाम्निच।३।३।३४।उदिग्रहः।३।३।३५।
समिमुष्टौ।३।३।३६।परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः।३।३।३७।परावनुपात्ययइणः।३।३।३८।व्युपयोःशेतेःपर्य्याये।३।३।३९।
हस्तादानेचेरस्तेये।३।३।४०।निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्चकः।३।३।४१।सङ्घेचानौत्तराधर्य्ये।३।३।४२।कर्मव्य
तिहारेणच्स्त्रियाम्।३।३।४३।अभिविधौभावइनुण्।३।३।४४।आक्रोशेवन्योर्ग्रहः।३।३।४५।प्रेलिप्सायाम्।३।३।४६।प
रौयज्ञे।३।३।४७।नौवृधान्ये।३।३।४८।उदिश्रयतियौतिपूद्रुवः।३।३।४९।विभाषाङिरुप्लुवोः।३।३।५०।अवेग्रहोवर्ष-

अ० १४

प्रतिबन्धे।३।३।५१।प्रवणिजाम्।३।३।५२।रश्मौच।३।३।५३।वृणोतेराच्छादने।३।३।५४।परौभुवोवज्ञाने।३।३।५५
एरच्।३।३।५६।ऋदोरप्।३।३।५७।ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च।३।३।५८।उपसर्गेदः।३।३।५९।नौणच।३।३।६०।व्यधज
पोरनुपसर्गे।३।३।६१।स्वनहसोर्वा।३।३।६२।यमःसमुपनिविषुच।३।३।६३।नौगदनदपठस्वनः।३।३।६४।क्वणोवी
णायाञ्च।३।३।६५।नित्यंपणःपरिमाणे।३।३।६६।मदोनुपसर्गे।३।३।६७।प्रमदसम्मदौहर्षे।३।३।६८।समुदोरजःपशु
षु।३।३।६९।अक्षेषुग्लहः।३।३।७०।प्रजनेसर्त्तेः।३।३।७१।ह्वः सम्प्रसारणञ्चन्यभ्युपविषु।३।३।७२।आङियुद्धे।३।३।७३
निपानमाहावः।३।३।७४।भावेनुपसर्गस्य।३।३।७५।हनश्चवधः।३।३।७६।मूर्त्तौघनः।३।३।७७।अन्तर्घनोदेशे।३।३।७८।
अगारैकदेशेप्रघणःप्रघाणश्च।३।३।७९।उद्घनोत्याधानम्।३।३।८०।अपघनोङ्गम्।३।३।८१।करणेयोविद्रुषु।३।३।८२
स्तम्बेकच।३।३।८३।परौघः।३।३।८४।उपघ्नआश्रये।३।३।८६।सङ्घोद्घौगणप्रशंसयोः।३।३।८७।निघोनिमितम्।
३।३।८८।ड्वितःक्त्रिः।३।३।८९।ट्वितोऽथुच्।३।३।९०।यजयाजयतविच्छप्रच्छरक्षोनङ्।३।३।९१।स्वपोनन्।३।३।९२
उपसर्गेघोःकिः।३।३।९३।कर्मण्यधिकरणेच।३।३।९४।स्त्रियाङ्क्तिन्।३।३।९५।स्थागापापचोभावे।३।३।९६।मन्त्रेवृषे
षपचमनभूवीराउदात्तः।३।३।९७।ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च।३।३।९८।व्रजयजोर्भावेक्यप्।३।३।९९।सं

राम: १४

नचावप्रथमासमानाधिकरणे।३।२।२४।सम्बोधनेच।३।२।२५।लक्षणहेत्वोःक्रियायाः।३।२।२६।तौसत्।३।२
।२७।पूङ्यजोःशानन्।३।२।२८।ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्।३।२।२९।इङ्धार्योःशत्रकृच्छ्रिणि।३।२।३०।द्वि
षोमित्रे।३।२।३१।सुञोयज्ञसंयोगे।३।२।३२।अर्हःप्रशंसायाम्।३।२।३३।आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु।३।२।३४
तृन्।३।२।३५।अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचरइष्णुच्।३।२।३६।णेश्छन्दसि।३।
२।३७।भुवश्च।३।२।३८।ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः।३।२।३९।त्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्नुः।३।२।४०।शमित्यष्टाभ्योघिनुण्।३।२
१४१।सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुह
युजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिजरापचरामुषाभ्याहनश्च।३।२।१४२।वौकषलसकत्थस्रम्भः।३।२।१४३।अपेचलषः
।३।२।१४४।प्रेलपसृद्रुमथवदवसः।३।२।१४५।निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयोवुञ्
।३।२।१४६।देविक्रुशोश्चोपसर्गे।३।२।१४७।चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्।३।२।१४८।अनुदात्तेतश्चहलादेः।३।२।१४९।
जुचंक्रम्यदंद्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः।३।२।१५०।क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च।३।२।१५१।नयः।३।२।१५२।सूददीपदीक्षश्च
।३।२।१५३।लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्यउकञ्।३।२।१५४।जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङःषाकन्।३।२।१५५।प्रजो।

अ० याऽतिपत्तौ।३।३।१३९।भूतेच।३।३।१४०।वोताप्योः।३।३।१४१।गर्हायांलडपिजात्वोः।३।३।१४२।विभाषाकथमिलिङ्च।३
१५ ।३।१४३।किंवृत्तेलिङ्लृटौ।३।३।१४४।अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेपि।३।३।१४५।किङ्किलास्त्यर्थेषुलृट्।३।३।१४६।।
जातुयदोर्लिङ्।३।३।१४७।यच्चयत्रयोः।३।३।१४८।गर्हायाञ्च।३।३।१४९।चित्रीकरणेच।३।३।१५०।शेषेलृडयदौ।३।३।
।१५१।उताप्योःसमर्थयोर्लिङ्।३।३।१५२।कामप्रवेदनेकच्चिति।३।३।१५३।सम्भावनेलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे।३।३।१५४।
विभाषाधातौसंभावनवचनेयदि।३।३।१५५।हेतुहेतुमतोर्लिङ्।३।३।१५६।इच्छार्थेषुलिङ्लोटौ।३।३।१५७।समानक
र्तृकेषुतुमुन्।३।३।१५८।लिङ्च।३।३।१५९।इच्छार्थेभ्योविभाषावर्त्तमाने।३।३।१६०।विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्र
श्नप्रार्थनेषुलिङ्।३।३।१६१।लोट्च।३।३।१६२।प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च।३।३।१६३।लिङ्चोर्ध्वमौहूर्त्तिके।३।
३।१६४।स्मेलोट्।३।३।१६५।अधीष्टेच।३।३।१६६।कालसमयवेलासुतुमुन्।३।३।१६७।लिङ्यदि।३।३।१६८।अर्हेकृ
त्यतृचश्च।३।३।१६९।आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः।३।३।१७०।कृत्याश्च।३।३।१७१।शकिलिङ्च।३।३।१७२।आशि।
षिलिङ्लोटौ।३।३।१७३।क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम्।३।३।१७४।माङिलुङ्।३।३।१७५।स्मोत्तरेलङ्च।३।३।१७६।।उणो राम:
दयद्दडोनिवासव्यधापघनोङ्भिच्छाहलश्चवोताप्योर्विंधिषोडश॥ ॥इतितृतीयाध्यायस्यतृतीयःपादः॥३॥ १५

धातुसम्बन्धेप्रत्ययाः।३।४।१।क्रियासमभिहारेलोट्लोटोहिस्वौवाचतध्वमोः।३।४।२।समुच्चयेन्यतरस्याम्।३
।४।३।यथाविध्यनुप्रयोगःपूर्वस्मिन्।३।४।४।समुच्चयेसामान्यवचनस्य।३।४।५।छन्दसिलुङ्लङ्लिटः।३।४।६।लि
ङर्थेलेट्।३।४।७।उपसम्वादाशङ्कयोश्च।३।४।८।तुमर्थेसेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवै
तवेङ्तवेनः।३।४।९।प्रयैरोहिष्यैअव्यथिष्यै।३।४।१०।दृशेविख्येच।३।४।११।शकिणमुल्कमुलौ।३।४।१२।ईश्वरेतोसु
न्कसुनौ।३।४।१३।कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनः।३।४।१४।अवचक्षेच।३।४।१५।भावलक्षणेस्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनि
भ्यस्तोसुन्।३।४।१६।सृपितृदोःकसुन्।३।४।१७।अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचांक्त्वा।३।४।१८।उदीचांमाङोव्यतीहारे।
३।४।१९।परावरयोगेच।३।४।२०।समानकर्तृकयोःपूर्वकाले।३।४।२१।आभीक्ष्ण्येणमुल्च।३।४।२२।नयद्यनाकाङ्क्षे।
३।४।२३।विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु।३।४।२४।कर्मण्याक्रोशेकृञःखमुञ्।३।४।२५।स्वादुमिणमुल्।३।४।२६।अन्यथैवं
कथमित्थंसुसिद्धाप्रयोगश्चेत्।३।४।२७।यथातथयोरसूयाप्रतिवचने।३।४।२८।कर्मणिदृशिविदोःसाकल्ये।३।४।२९।
यावन्तिविन्दजीवोः।३।४।३०।चर्मोदरयोःपूरेः।३।४।३१।वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम्।३।४।३२।चेलेक्नोपेः
।३।४।३३।निमूलसमूलयोःकषः।३।४।३४।शुष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः।३।४।३५।समूलाकृतजीवेषुहन्कृञ्ग्रहः।३।४

अं० ।३६।करणेहनः।३।४।३७।स्नेहनेपिषः।३।४।३८।हस्तेवर्त्तिग्रहोः।३।४।३९।स्वेपुषः।३।४।४०।अधिकरणेबंधः
९६ ।३।४।४१।सञ्ज्ञायाम्।३।४।४२।कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः।३।४।४३।ऊर्ध्वेशुषिपूरोः।३।४।४४।उपमानेकर्मणि
च।३।४।४५।कषादिषुयथाविध्यनुप्रयोगः।३।४।४६।उपदंशस्तृतीयायाम्।३।४।४७।हिंसार्थानाञ्चसमानकर्म-
काणाम्।३।४।४८।सप्तम्याञ्चोपपीडरुधकर्षः।३।४।४९।समासत्तौ।३।४।५०।प्रमाणेच।३।४।५१।अपादानेपरी-
प्सायाम्।३।४।५२।द्वितीयायाञ्च।३।४।५३।स्वाङ्गेध्रुवे।३।४।५४।परिक्लिश्यमानेच।३।४।५५।विशिपतिपदिस्कन्दां
व्याप्यमानासेव्यमानयोः।३।४।५६।अस्यतितृषोःक्रियान्तरेकालेषु।३।४।५७।नाम्न्यादिशिग्रहोः।३।४।५८।अव्ययेय
थाभिप्रेताख्यानेकृञः क्त्वाणमुलौ।३।४।५९।तिर्यच्यपवर्गे।३।४।६०।स्वाङ्गेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः।३।४।६१।नाधार्थप्रत्य
येच्व्यर्थे।३।४।६२।तूष्णीमिभुवः।३।४।६३।अन्वच्यानुलोम्ये।३।४।६४।शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्य
र्थेषुतुमुन्।३।४।६५।पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु।३।४।६६।कर्त्तरिकृत्।३।४।६७।भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयज-
न्याप्लाव्यापात्यावा।३।४।६८।लः कर्मणिचभावेचाकर्मकेभ्यः।३।४।तयोरेवकृत्यक्तखलर्थाः।३।४।७०।आदिकर्म- राम:
णिक्तःकर्त्तरिच।३।४।७१।गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्य्यतिभ्यश्च।३।४।७२।दाशगोघ्नौसम्प्र- ९६

ज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञशीङ्भृञिणः।३।३।१००।इच्छा।३।३।१०१।अप्रत्ययात्।३।३।१०२।गुरोश्चह
लः।३।३।१०३।षिद्भिदादिभ्योङ्।३।३।१०४।चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च।३।३।१०५।आतश्चोपसर्गे।३।३।१०६।ण्यास
श्रन्थोयुच्।३।३।१०७।रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम्।३।३।१०८।सञ्ज्ञायाम्।३।३।१०९।विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च।३।३।
११०।पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषुण्वुच्।३।३।१११।आक्रोशेनञ्यनिः।३।३।११२।कृत्यल्युटोबहुलम्।३।३।११३।नपुंसकेभावेक्तः।३।
३।११४।ल्युट्च।३।३।११५।कर्मणिचयेनसंस्पर्शात्कर्त्तुःशरीरसुखम्।३।३।११६।करणाधिकरणयोश्च।३।३।११७।पुंसिसं-
ज्ञायांघःप्रायेण।३।३।११८।गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च।३।३।११९।अवेतृस्त्रोर्घञ्।३।३।१२०।हलश्च।३।३।
१२१।अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च।३।३।१२२।उदङ्कोनुदके।३।३।१२३।जालमानायः।३।३।१२४।खनोघच।३।
३।१२५।ईषद्दुःसुषुकृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषुखल्।३।३।१२६।कर्त्तृकर्मणोश्चभूकृञोः।३।३।१२७।आतोयुच्।३।३।१२८।छन्दसि
गत्यर्थेभ्यः।३।३।१२९।अन्येभ्योपिदृश्यन्ते।३।३।१३०।वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवद्वा।३।३।१३१।आशंसायांभूतवच्च।३।३।१३२।
क्षिप्रवचनेलृट्।३।३।१३३।आशंसावचनेलिङ्।३।३।१३४।नानद्यतनवत्क्रियाप्रबंधसामीप्ययोः।३।३।१३५।भविष्यति-
मर्यादावचनेवरस्मिन्।३।३।१३६।कालविभागेचानहोरात्राणाम्।३।३।१३७।परस्मिन्विभाषा।३।३।१३८।लिङ्निमित्तेलृङ्क्रि-

लिटस्थस्थस्थमिपांसप्तदश॥ ॥इतितृतीयाध्यायस्यचतुर्थःपादः॥४॥इतितृतीयोध्यायः॥३॥ङ्याप्प्राति
पदिकात्।४।१।१।स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसाम्ङ्योःसुप्।४।१।२।स्त्रियाम्।४।१।३
।अजाद्यतष्टाप्।४।१।४।ऋन्नेभ्योङीप्।४।१।५।उगितश्च।४।१।६।वनोरच।४।१।७।पादोन्यतरस्याम्।४।१।८।
टाबृचि।४।१।९।नषट्स्वस्रादिभ्यः।४।१।१०।मनः।४।१।११।अनोबहुव्रीहेः।४।१।१२।डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्
।४।१।१३।अनुपसर्ज्जनात्।४।१।१४।टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः।४।१।१५।यञश्च।४।
।१६।प्राचांष्फतद्धितः।४।१।१७।सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्यः।४।१।१८।कौरव्यमाण्डकाभ्याञ्च।४।१।१९।वय
सिप्रथमे।४।१।२०।द्विगोः।४।१।२१।अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्योनतद्धितलुकि।४।१।२२।काण्डान्तात्क्षेत्रे
।४।१।२३।पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम्।४।१।२४।बहुव्रीहेरूधसोङीष्।४।१।२५।सङ्ख्याव्ययादेर्ङीप्।४।१।२६
दामहायनान्ताच्च।४।१।२७।अनउपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्।४।१।२८।नित्यंसञ्ज्ञाछन्दसोः।४।१।२९।केवलमा
मकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाश्च।४।१।३०।रात्रेश्चाजसौ।४।१।३१।अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक्।४।१।३२ रामः
पत्युर्नोयज्ञसंयोगे।४।१।३३।विभाषासपूर्वस्य।४।१।३४।नित्यंसपत्न्यादिषु ।४।१।३५।पूतक्रतोरैच।४।१।३६।वृषा १७

कृष्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः।४।१।३७।मनोरौवा।४।१।३८।वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनः।४।१।३९।अन्यतोङीष्।
४।१।४०।षिद्गौरादिभ्यश्च।४।१।४१।जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्यमत्रावपना
कृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु।४।१।४२।शोणात्प्राचाम्।४।१।४३।वोतोगुणव
चनात्।४।१।४४।बह्वादिभ्यश्च।४।१।४५।नित्यञ्छन्दसि।४।१।४६।भुवश्च।४।१।४७।पुंयोगादाख्यायाम्।४।१।४८।इन्द्रव
रुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवमातुलाचार्य्याणामानुक्।४।१।४९।क्रीतात्करणपूर्वात्।४।१।५०।क्तादल्पाख्याया
म्।४।१।५१।बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्।४।१।५२।अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा।४।१।५३।स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्।४।१।५४
नासिकोदरोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च।४।१।५५।नक्रोडादिबह्वचः।४।१।५६।सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च।४।१।५७।नख
मुखात्सञ्ज्ञायाम्।४।१।५८।दीर्घजिह्वीचच्छन्दसि।४।१।५९।दिक्पूर्वपदान्ङीप्।४।१।६०।वाहः।४।१।६१।सख्यशिश्वी
तिभाषायाम्।४।१।६२।जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्।४।१।६३।पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च।४।१।६४
इतोमनुष्यजातेः।४।१।६५।ऊङुतः।४।१।६६।बाह्वन्तात्सञ्ज्ञायाम्।४।१।६७।पङ्गोश्च।४।१।६८।ऊरूत्तरपदादौपम्ये।
४।१।६९।संहितशफलक्षणवामादेश्च।४।१।७०।कद्रुकमंडल्वोश्छन्दसि।४।१।७१।सञ्ज्ञायाम्।४।१।७२।शार्ङ्गरवाद्यञो

अ० ङीन्।४।१।७३।यङश्चाप्।४।१।७४।आवट्याच्च।४।१।७५।तद्धिताः।४।१।७६।यूनस्तिः।४।१।७७।अणिञोरना
१८ र्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ्गोत्रे।४।१।७८।गोत्रावयवात्।४।१।७९।क्रोडादिभ्यश्च।४।१।८०।दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्य
मुग्रिकाण्डेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम्।४।१।८१।समर्थानाम्प्रथमाद्वा।४।१।८२।प्राग्दीव्यतोऽण्।४।१।८३।अश्वपत्यादि
भ्यश्च।४।१।८४।दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः।४।१।८५।उत्सादिभ्योऽञ्।४।१।८६।स्त्रीपुंसाभ्यान्नञ्स्नञौभवनात्
।४।१।८७।द्विगोर्लुगनपत्ये।४।१।८८।गोत्रेलुगचि।४।१।८९।यूनिलुक्।४।१।९०।फक्फिञोरन्यतरस्याम्।४।१।९१।त
स्यापत्यम्।४।१।९२।एकोगोत्रे।४।१।९३।गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्।४।१।९४।अतइञ्।४।१।९५।बाह्वादिभ्यश्च।४।१।९६।सु
धातुरकङ्च।४।१।९७।गोत्रेकुञ्जादिभ्यश्च्फञ्।४।१।९८।नडादिभ्यःफक्।४।१।९९।हरितादिभ्योऽञः।४।१।१००।यञिञोश्च
।४।१।१०१।शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु।४।१।१०२।द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम्।४।१।१०३।अनृष्यानन्तर्ये
बिदादिभ्योऽञ्।४।१।१०४।गर्गादिभ्योयञ्।४।१।१०५।मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः।४।१।१०६।कपिबोधादाङ्गिरसे।४।१
।१०७।वतण्डाच्च।४।१।१०८।लुक्स्त्रियाम्।४।१।१०९।अश्वादिभ्यःफञ्।४।१।११०।भर्गात्त्रैगर्ते।४।१।१११।शिवादिभ्योऽण्।४। रामः
१।११२।अवृद्धाभ्योनदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः।४।१।११३।ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च।४।१।११४।मातुरुत्सङ्ख्यासं १८

दाने।३।४।७३।भीमादयोपादाने।३।४।७४।ताभ्यामन्यत्रोणादयः।३।४।७५।क्तोधिकरणे चध्रौव्यगतिप्रत्यवसा
नार्थेभ्यः।३।४।७६।लस्य।३।४।७७।तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्ताताञ्झथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ्।३।४।७८। टित
आत्मनेपदानाण्टेरे।३।४।७९।थासस्से।३।४।८०। लिटस्तझयोरेशिरेच्।३।४।परस्मैपदानांणलतुसुस्थलथुसणल्व
माः।३।४।८२विदोलटोवा।३।४।८३।ब्रुवःपञ्चानामादितआहोब्रुवः।३।४।८४।लोटोलङ्वत्।३।४।८५।एरुः।३।४
।८६।सेर्ह्यपिच्च।३।४।८७।वाछन्दसि।३।४।८८।मेर्निः।३।४।८९।आमेतः।३।४।९०।सवाभ्यांवामौ।३।४।९१।अ
डुत्तमस्यपिच्च।३।४।९२।एतऐ।३।४।९३।लेटोडाटौ।३।४।९४।आतऐ।३।४।९५।वैतोन्यत्र।३।४।९६।इतश्चलोपः
४९ परस्मैपदेषु।९७।सउत्तमस्य।३।४। ९८।नित्यङितः।३।४।९९।इतश्च।३।४।१००।तस्थस्थमिपान्तान्तन्तामः।३।
४।१०१।लिङःसीयुट्।३।४।१०२।यासुट्परस्मैपदेषूदात्तोङिच्च।३।४।१०३।किदाशिषि।३।४।१०४।झस्यरन्।३।४
१०५।इटोत्।३।४।१०६।सुट्तिथोः।३।४।१०७।भेर्जुस्।३।४।१०८।सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च।३।४।१०९।आतः।३।४।११०।
लङः शाकटायनस्यैव।३।४।१११।द्विषश्च।३।४।११२तिङ्शित्सार्वधातुकम्।३।४।११३आर्द्धधातुकंशेषः।३।४।११४
।लिट्च।३।४।११५।लिङाशिषि।३।४।११६।छन्दस्युभयथा।३।४।धातुसम्बन्धेसमान कर्तृकयोरधिकरणेस्वाङ्गे

अ० १६०। मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च। ४।१।१६१। अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्। ४।१।१६२। जीवति तु वंश्ये युवा। ४।१।१६३। भ्रा
१९ तरि च ज्यायसि। ४।१।१६४। वान्यस्मिन्त्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति। ४।१।१६५। वृद्धस्य च पूजायाम्। ४।१।१६६। यूनश्च
कुत्सायाम्। ४।१।१६७। जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्। ४।१।१६८। साल्वेयगान्धारिभ्यां च। ४।१।१६९। द्व्यञ्मगधकलि
ङ्गसूरमसादण्। ४।१।१७०। वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ्। ४।१।१७१। कुरुनादिभ्यो ण्यः। ४।१।१७२। साल्वावयवप्रत्यग्र
थकलकूटाश्मकादिञ्। ४।१।१७३। ते तद्राजाः। ४।१।१७४। कम्बोजाल्लुक्। ४।१।१७५। स्त्रियामवन्तिकुन्तिकु
रुभ्यश्च। ४।१।१७६। अतश्च। ४।१।१७७। न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः। ४।१।१७८॥ ङ्याप्द्विगोः षिद्गौरादिवाह्नोदै
वयज्ञियञिञोर्ड्यौचो महाकुलान्मनोर्जातावष्टादश॥ इति चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः॥१॥ तेन रक्तं रागात्। ४।२।
१। लाक्षारोचनाशकलकर्दमाट्ठक्। ४।२।२। नक्षत्रेण युक्तः कालः। ४।२।३। लुबविशेषे। ४।२।४। सञ्ज्ञायां श्रवणाश्वत्था
भ्याम्। ४।२।५। द्वन्द्वाच्छः। ४।२।६। दृष्टं साम। ४।२।७। कलेर्ढक्। ४।२।८। वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ। ४।२।९। परिवृतो रथः। ४।२।१०।
पाण्डुकंबलादिनिः। ४।२।११। द्वैपवैयाघ्रादञ्। ४।२।१२। कौमारापूर्ववचने। ४।२।१३। तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः। ४।२।१४। स्थ राम:
ण्डिलाच्छयितरि व्रते। ४।२।१५। संस्कृतं भक्षाः। ४।२।१६। शूलोखाद्यत्। ४।२।१७। दध्नष्ठक्। ४।२।१८। उदश्वितोऽन्यत १९

रस्याम्।४।२।१९।क्षीराड्ढञ्।४।२।२०।सास्मिन्पौर्णमासीतिसञ्ज्ञायाम्।४।२।२१।आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्।४।२।२२।
विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्ति कीचैत्रीभ्यः।४।२।२३।सास्यदेवता।४।२।२४।कस्येत्।४।२।२५।शुक्राद्घन्।४।२।२६।अपो
नप्त्रपान्नप्तृभ्याङ्घः।४।२।२७।छच।४।२।२८।महेन्द्राद्घाणौच।४।२।२९।सोमाट्ट्यण्।४।२।३०।वाय्वृतुपित्रुषसोयत्।४।२।
३१।द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच।४।२।३२।अग्नेर्ढक्।४।२।३३।कालेभ्योभववत्।४
।२।३४।महाराजप्रोष्ठपदाठ्ठ ञ्।४।२।३५।पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः।४।२।३६।तस्यसमूहः।४।२।३७।भिक्षादि
भ्योण्।४।२।३८।गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ्।४।२।३९।केदाराद्यञ्च।४।२।४०।ठञ्कवचिनश्च
।४।२।४१।ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत्।४।२।४२।ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल्।४।२।४३।अनुदात्तादेरञ्।४।२।४४।ख
ण्डिकादिभ्यश्च।४।२।४५।चरणेभ्योधर्मवत्।४।२।४६।अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्।४।२।४७।केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्या
म्।४।२।४८।पाशादिभ्योयः।४।२।४९।खलगोरथात्।४।२।५०।इनित्रकट्यचश्च।४।२।५१।विषयोदेशे।४।२।५२।राज
न्यादिभ्योवुञ्।४।२।५३।भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्योविधल्भक्तलौ।४।२।५४।सोऽस्यादिरितिच्छन्दसःप्रगाथेषु।४।२
।५५।संग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यः।४।२।५६।तदस्याप्रहरणमितिक्रीडायांणः।४।२।५७।घञःसास्यांक्रियेतिञः।४।२।५८।

अ० तदधीतेतद्वेद।४।२।५९।ऋतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्।४।२।६०।क्रमादिभ्योवुन्।४।२।६१।अनुब्राह्मणादिनिः।४।२।
२० ६२।वसन्तादिभ्यष्ठक्।४।२।६३।प्रोक्ताल्लुक्।४।२।६४।सूत्राच्चकोपधात्।४।२।६५।छन्दोब्राह्मणानिचतद्विषयाणि
।४।२।६६।तदस्मिन्नस्तीतिदेशेतन्नाम्नि।४।२।६७।तेननिर्वृत्तम्।४।२।६८।तस्यनिवासः।४।२।६९।अदूरभवश्च।४।
२।७०।ओरञ्।४।२।७१।मतोश्चबह्वजङ्गात्।४।२।७२।बह्वचःकूपेषु।४।२।७३।उदक्चविपाशः।४।२।७४।सङ्कला
दिभ्यश्च।४।२।७५।स्त्रीषुसौवीरसाल्वप्राक्षु।४।२।७६।सुवास्त्वादिभ्योऽण्।४।२।७७।रोणी।४।२।७८।कोपधाच्च।४।२
।७९।वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययञ्फक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिस
ङ्काशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः।४।२।८०।जनपदेलुप्।४।२।८१।वरणादिभ्यश्च।४।२।८२।श
र्करायावा।४।२।८३।ठक्छौच।४।२।८४।नद्यांमतुप्।४।२।८५।मध्वादिभ्यश्च।४।२।८६।कुमुदनडवेतसेभ्योड्मतुप्।
४।२।८७।नडशादाड्ड्वलच्।४।२।८८।शिखायावलच्।४।२।८९।उत्करादिभ्यश्छः।४।२।९०।नडादीनांकुक्च।४।२।९१।शेषे
।४।२।९२।राष्ट्रावारपाराद्घखौ।४।२।९३।ग्रामाद्यखञौ।४।२।९४।कत्र्यादिभ्योढकञ्।४।२।९५।कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्य रामः
लंकारेषु।४।२।९६।नद्यादिभ्योढक्।४।२।९७।दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्।४।२।९८।कापिश्याःष्फक्।४।२।९९।रङ्कोरम २०

भद्रपूर्वायाः।४।१।११५।कन्यायाःकनीनच।४।१।११६।विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु।४।१।११७।पीलायावा
।४।१।११८।ढक्चमण्डूकात्।४।१।११९।स्त्रीभ्योढक्।४।१।१२०।द्व्यचः।४।१।१२१।इतश्चानिञः।४।१।१२२।शुभ्रादिभ्यश्च।
४।१।१२३।विकर्णकुषीतकात्काश्यपे।४।१।१२४।भुवोवुक्च।४।१।१२५।कल्याण्यादीनामिनङ्।४।१।१२६।कुलटायावा।४।
१।१२७।चटकायाऐरक्।४।१।१२८।गोधायाढ्रक्।४।१।१२९।आरगुदीचाम्।४।१।१३०।क्षुद्राभ्योवा।४।१।१३१।पितृष्वसु
श्छण्।४।१।१३२।ढकिलोपः।४।१।१३३।मातृष्वसुश्च।४।१।१३४।चतुष्पाद्भ्योढञ्।४।१।१३५।गृष्ट्यादिभ्यश्च।४।१।१३६।राज
श्वशुराद्यत्।४।१।१३७।क्षत्राद्घः।४।१।१३८।कुलात्खः।४।१।१३९।अपूर्वपदादन्यतरस्यांयड्ढकञौ।४।१।१४०।महाकुला
दञ्खञौ।४।१।१४१।दुष्कुलाड्ढक्।४।१।१४२।स्वसुश्छः।४।१।१४३।भ्रातुर्व्यच्च।४।१।१४४।व्यन्सपत्ने।४।१।१४५।रेवत्यादि
भ्यष्ठक्।४।१।१४६।गोत्रस्त्रियाःकुत्सनेणच।४।१।१४७।वृद्धाट्ठक्सौवीरेषुबहुलम्।४।१।१४८।फेश्छच।४।१।१४९।फा
ण्टाहृतिमिमताभ्यांणफिञौ।४।१।१५०।कुर्वादिभ्योण्यः।४।१।१५१।सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च।४।१।१५२।उदीचामिञ्
।४।१।१५३।तिकादिभ्यःफिञ्।४।१।१५४।कौशल्यकार्मार्याभ्यांच।४।१।१५५।अणोद्व्यचः।४।१।१५६।उदीचांवृद्धादगो
त्रात्।४।१।१५७।वाकिनादीनांकुक्च।४।१।१५८।पुत्रान्तादन्यतरस्याम्।४।१।१५९।प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम्।४।१।

अ० रग्रामन्ह्रदोत्तरपदात्।४।२।१४२।पर्वताच्च।४।२।१४३।विभाषाऽमनुष्ये।४।२।१४४।कृकणपर्णाद्भारद्वाजे।४।२।
२१ १४५।तेनसास्मिन्ठञ्क्रमादिभ्योजनपदेद्युत्रागपाग्धन्ववड्डासञ्च॥ इतिचतुर्थाध्यायस्यद्वितीयःपादः॥२॥युष्मद
स्मदोरन्यतरस्यांखञ्च।४।३।१।तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ।४।३।२।तवकममकावेकवचने।४।३।३।अर्द्धाद्यत्।
४।३।४।परावराधमोत्तमपूर्वाच्च।४।३।५।दिक्पूर्वपदाठुञ्च।४।३।६।ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ।४।३।७।मध्यान्मः।४
।३।८।असाम्प्रतिके।४।३।९।द्वीपादनुसमुद्रंयञ्।४।३।१०।कालाठुञ्।४।३।११।श्राद्धेशरदः।४।३।१२।विभाषारोगात-
पयोः।४।३।१३।निशाप्रदोषाभ्याञ्च।४।३।१४।श्वसस्तुट्च।४।३।१५।सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण्।४।३।१६।प्रावृषए-
ण्यः।४।३।१७।वर्षाभ्यष्ठक्।४।३।१८।छन्दसिठञ्।४।३।१९।वसन्ताच्च।४।३।२०।हेमन्ताच्च।४।३।२१।सर्वत्राणच्चत
लोपश्च।४।३।२२।सायञ्चिरम्प्राण्हेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च।४।३।२३।विभाषापूर्वाण्हापराण्हाभ्याम्।४।३।२४।
तत्रजातः।४।३।२५।प्रावृषष्ठप्।४।३।२६।सञ्ज्ञायांशरदोवुञ्।४।३।२७।पूर्वाण्हार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन्।४।३
२८।पथःपन्थच।४।३।२९।अमावास्यायावा।४।३।३०।अच।४।३।३१।सिन्धुपकराभ्याङ्कन्।४।३।३२।अणञौच रामः
।४।३।३३।श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक्।४।३।स्थानान्तगोशालख २१

रशालाच्च।४।३।३५।वत्सशालाभिजिदश्वयुक्छतभिषजोवा।४।३।३६।नक्षत्रेभ्योबहुलम्।४।३।३७।कृतलब्ध
क्रीतकुशलाः।४।३।३८।प्रायभवः।४।३।३९।उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक्।४।३।४०।सम्भूते।४।३।४१।कोशाड्ढञ्।४।
३।४२।कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु।४।३।४३।उप्तेच।४।३।४४।आश्वयुज्यावुञ्।४।३।४५।ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्या
म्।४।३।४६।देयमृणे।४।३।४७।कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन्।४।३।४८।ग्रीष्मावरसमाद्वुञ्।४।३।४९।संवत्सराग्रहा
यणीभ्यांठञ्च।४।३।५०।व्याहरतिमृगः।४।३।५१।तदस्यसोढम्।४।३।५२।तत्रभवः।४।३।५३।दिगादिभ्योयत्।४।३
५४।शरीरावयवाच्च।४।३।५५।दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ्।४।३।५६।ग्रीवाभ्योण्च।४।३।५७।गम्भीराञ्ञ्यः
।४।३।५८।अव्ययीभावाच्च।४।३।५९।अन्तःपूर्वपदाट्ठञ्।४।३।६०।ग्रामात्पर्यनुपूर्वात्।४।३।६१।जिह्वामूलाङ्गुले
श्छः।४।३।६२।वर्णान्ताच्च।४।३।६३।अशब्देयत्खावन्यतरस्याम्।४।३।६४।कर्णललाटात्कनलङ्कारे।४।३।६५।त
स्यव्याख्यानइतिचव्याख्यातव्यनाम्नः।४।३।६६।बह्वचोन्तोदात्ताट्ठञ्।४।३।६७।क्रतुयज्ञेभ्यश्च।४।३।६८।अध्या
येष्वेवर्षेः।४।३।६९।पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्।४।३।७०।छन्दसोयदणौ।४।३।७१।द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुर
श्चरणनामाख्याताट्ठक्।४।३।७२।अणृगयनादिभ्यः।४।३।७३।ततआगतः।४।३।७४।ठगायस्थानेभ्यः।४।३।७५

अ० शुण्डिकादिभ्योऽण्।४।३।७६।विद्यायोनिसम्बन्धेभ्योवुञ्।४।३।७७।ऋतष्ठञ्।४।३।७८।पितुर्य्यच्च।४।३।७९
२२ गोत्रादङ्कवत्।४।३।८०।हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यांरूप्यः।४।३।८१।मयट्च।४।३।८२।प्रभवति।४।३।८३।विदूराञ्ञ्यः
।४।३।८४।तद्गच्छतिपथिदूतयोः।४।३।८५।अभिनिष्क्रामतिद्वारम्।४।३।८६।अधिकृत्यकृतेग्रन्थे।४।३।८७।शिशु
क्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः।४।३।८८।सोऽस्यनिवासः।४।३।८९।अभिजनश्च।४।३।९०।आयुधजीविभ्यश्छः
पर्वते।४।३।९१।शण्डिकादिभ्योञ्यः।४।३।९२।सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ।४।३।९३।तूदीशलातुरवर्म्मतीकूचवा
राड्ढक्छण्ढञ्यकः।४।३।९४।भक्तिः।४।३।९५।अचित्ताददेशकालाट्ठक्।४।३।९६।महाराजाट्ठञ्।४।३।९७।वा
सुदेवार्जुनाभ्यांवुन्।४।३।९८।गोत्रक्षत्रियाख्येभ्योबहुलंवुञ्।४।३।९९।जनपदिनाञ्जनपदवत्सर्वञ्जनपदेनसमा
नशब्दानांबहुवचने।४।३।१००।तेनप्रोक्तम्।४।३।१०१।तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण्।४।३।१०२।काश्यपकौ
शिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः।४।३।१०३।कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च।४।३।१०४।पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु।
४।३।१०५।शौनकादिभ्यश्छन्दसि।४।३।१०६।कठचरकाल्लुक्।४।३।१०७।कलापिनोऽण्।४।३।१०८ छगलिनोढिनु राम:
क्।४।३।१०९।पाराशर्य्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोः।४।३।११०।कर्मन्दकृशाश्वादिनिः।४।३।१११।तेनैकदिक्।४ २२

नुष्येण्च।४।२।१००।द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत्।४।२।१०१।कन्थायाष्ठक्।४।२।१०२।वर्णौवुक्।४।२।१०३।अव्ययात्त्यप्
।४।२।१०४।ऐषमोह्यश्वसोऽन्यतरस्याम्।४।२।१०५।तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ।४।२।१०६।दिक्पूर्वपदादसञ्ज्ञायांञः।४।२
१०७।मद्रेभ्योऽञ्।४।२।१०८।उदीच्यग्रामाच्चबह्वचोन्तोदात्तात्।४।२।१०९।प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण्।४।२।११०
।कण्वादिभ्योगोत्रे।४।२।१११।इञश्च।४।२।११२।नद्व्यचःप्राच्यभरतेषु।४।२।११३।वृद्धाच्छः।४।२।११४।भवतष्ठक्छसौ
।४।२।११५।काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ।४।२।११६।वाहीकग्रामेभ्यश्च।४।२।११७।विभाषोशीनरेषु।४।२।११८।ओर्देशेठञ्
।४।२।११९।वृद्धात्प्राचाम्।४।२।१२०।धन्वयोपधाद्वुञ्।४।२।१२१।प्रस्थपुरवहान्ताच्च।४।२।१२२।रोपधेतोःप्राचाम्
।४।२।१२३।जनपदतदवध्योश्च।४।२।१२४।अवृद्धादपिबहुवचनविषयात्।४।२।१२५।कच्छाग्निवक्त्रगर्त्तोत्तरपदा
त्।४।२।१२६।धूमादिभ्यश्च।४।२।१२७।नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः।४।२।१२८।अरण्यान्मनुष्ये।४।२।१२९।विभाषाकु
रुयुगन्धराभ्याम्।४।२।१३०।मद्रवृज्योःकन्।४।२।१३१।कोपधादण्।४।२।१३२।कच्छादिभ्यश्च।४।२।१३३।मनुष्यतत्
स्थयोर्वुञ्।४।२।१३४।अपदातौसाल्वात्।४।२।१३५।गोयवाग्वोश्च।४।२।१३६।गर्त्तोत्तरपदाच्छः।४।२।१३७।गहादिभ्य
श्च।४।२।१३८।प्राचाङ्कटादेः।४।२।१३९।राज्ञःकच।४।२।१४०।वृद्धादकेकान्तखोपधात्।४।२।१४१।कन्थापलदनग

अ०
२३

ञितश्चतस्त्रयात्।४।३।१५५।क्रीतवत्परिमाणात्।४।३।१५६।उष्ट्राद्वुञ्।४।३।१५७।अमोर्णयोर्वा।४।३।१५८
एण्याढञ्।४।३।१५९।गोपयसोर्यत्।४।३।१६०।द्रोश्च।४।३।१६१।मानेवयः।४।३।१६२।फलेलुक्।४।३।१६३।प्ल
क्षादिभ्योण्।४।३।१६४।जम्ब्वावा।४।३।१६५।लुप्च।४।३।१६६।हरीतक्यादिभ्यश्च।४।३।१६७।कंसीयपरशव्ययो
र्यञञौलुक्च।४।३।१६८।युष्मद्धेमन्तात्संभूतेग्रामाद्दुतुतेनरथात्सलाशादिभ्योद्रोश्चाष्टे॥इतिचतुर्थाध्यायस्यतृ
तीयःपादः॥३॥प्राग्वहतेष्ठक्।४।४।१।तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम्।४।४।२।संस्कृतम्।४।४।३।कुलत्थ
कोपधादण्।४।४।४।तरति।४।४।५।गोपुच्छाट्ठञ्।४।४।६।नौद्व्यचष्ठन्।४।४।७।चरति।४।४।८।आकर्षात्ष्ठल्।
४।४।९।पर्प्यादिभ्यःष्ठन्।४।४।१०।श्वगणाट्ठञ्च।४।४।११।वेतनादिभ्योजीवति।४।४।१२।वस्त्रक्रयविक्रया
ट्ठन्।४।४।१३।आयुधाच्छच।४।४।१४।हरत्युत्सङ्गादिभ्यः।४।४।१५।भस्त्रादिभ्यःष्ठन्।४।४।१६।विभाषाविवधवी
वधात्।४।४।१७।अण्कुटिलिकायाः।४।४।१८।निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः।४।४।१९।त्रेर्मम्नित्यम्।४।४।२०।अप
मित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ।४।४।२१।संसृष्टे।४।४।२२।चूर्णादिनिः।४।४।२३।लवणाल्लुक्।४।४।२४।मुद्गाद सम:
ण्।४।४।२५।व्यञ्जनैरुपसिक्ते।४।४।२६।ओजस्सहोम्भसावर्त्तते।४।४।२७।तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् २३

।४।४।२८।परिमुखञ्च।४।४।२९।प्रयच्छतिगर्ह्यम्।४।४।३०।कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ।४।४।३१।उञ्ज
छति।४।४।३२।रक्षति।४।४।३३।शब्ददर्दुरङ्करोति।४।४।३४।पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति।४।४।३५।परिपन्थञ्चति
ष्ठति।४।४।३६।माथोत्तरपदपदव्यनुपदन्धावति।४।४।३७।आक्रन्दाट्ठञ्च।४।४।३८।परोत्तरपदङ्गृह्णाति।४।४
३९।प्रतिकण्ठार्थललामञ्च।४।४।४०।धर्मञ्चरति।४।४।४१।प्रतिपथमेतिठंश्च।४।४।४२।समवायान्समवैति
।४।४।४३।परिषदोण्यः।४।४।४४।सेनायावा।४।४।४५।सञ्ज्ञायांललाटकुक्कुट्योपश्यति।४।४।४६।तस्यधर्म्य
म्।४।४।४७।अण्महिष्यादिभ्यः।४।४।४८।ऋतोञ्।४।४।४९।अवक्रयः।४।४।५०।तदस्यपण्यम्।४।४।५१।-
लवणाट्ठञ्।४।४।५२।किसरादिभ्यःष्ठन्।४।४।५३।शलालुनोऽन्यतरस्याम्।४।४।५४।शिल्पम्।४।४।५५।मड्डु
कझर्झरादणन्यतरस्याम्।४।४।५६।प्रहरणम्।४।४।५७।परश्वधाट्ठञ्च।४।४।५७।शक्तियष्ट्योरीकक्।४।४।५८।
अस्तिनास्तिदिष्टंमतिः।४।४।५९।शीलम्।४।४।६०।छत्रादिभ्योणः।४।४।६१।कर्माध्ययनेवृत्तम्।४।४।६२।बह्व
च्पूर्वपदाट्ठच्।४।४।६३।हितंभक्षाः।४।४।६४।तदस्मैदीयतेनियुक्तम्।४।४।६५।श्राणामांसौदनाट्टिठन्।४।
४।६६।भक्तादणन्यतरस्याम्।४।४।६७।तत्रनियुक्तः।४।४।६९।अगारान्ताट्ठन्।४।४।७०।अध्यायिन्यदेशका

अ० लात्।४।४।७१। कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति।४।४।७२। निकटे वसति।४।४।७३। आवसथात्ष्ठ
२४ ल्।४।४।७४। प्राग्घिताद्यत्।४।४।७५। तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम्।४।४।७६। धुरो यड्ढकौ।४।४।७७। खः सर्वधु
रात्।४।४।७८। एकधुराल्लुक्च।४।४।७९। शकटादण्।४।४।८०। हलसीराट्ठक्।४।४।८१। सञ्ज्ञायां जन्याः।४।४।
८२। विध्यत्यधनुषा।४।४।८३। धनगणं लब्धा।४।४।८४। अन्नाण्णः।४।४।८५। वशङ्गतः।४।४।८६। पदमस्मिन्दृ-
श्यम्।४।४।८७। मूलमस्याबर्हि।४।४।८८। सञ्ज्ञायां धेनुष्या।४।४।८९। गृहपतिना संयुक्तेभ्यः।४।४।९०। नौवयो
धर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसम्मितेषु।४।४।९१। धर्मपथ्यर्थन्यायाद्
नपेते।४।४।९२। छन्दसो निर्मिते।४।४।९३। उरसोण्च।४।४।९४। हृदयस्य प्रियः।४।४।९५। बन्धने चर्षौ।४।४।९६। म
तजनहलात्करणजल्पकर्षेषु।४।४।९७। तत्र साधुः।४।४।९८। प्रतिजनादिभ्यः खञ्।४।४।९९। भक्ताण्णः।४।
४।१००। परिषदो ण्यः।४।४।१०१। कथादिभ्यष्ठक्।४।४।१०२। गुडादिभ्यष्ठञ्।४।४।१०३। पथ्यतिथिवसतिस्वपते-
र्ढञ्।४।४।१०४। सभाया यः।४।४।१०५। ढश्छन्दसि।४।४।१०६। समानतीर्थे वासी।४।४।१०७। समानोदरे शयित ओ रामः
चोदात्तः।४।४।१०८। सोदराद्यः।४।४।१०९। भवे छन्दसि।४।४।११०। पाथोनदीभ्यां ड्यण्।४।४।१११। वेशन्तहिम २४

।३।११२।तसिश्च।४।३।११३।उरसो यच्च।४।३।११४।उपज्ञाते।४।३।११५।कृते ग्रन्थे।४।३।११६।सञ्ज्ञायाम्।४।३।११७
कुलालादिभ्यो वुञ्।४।३।११८।क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्।४।३।११९।तस्येदम्।४।३।१२०।रथाद्यत्।४।३।१२१।प
त्रपूर्वादञ्।४।३।१२२।पत्राध्वर्युपरिषदश्च।४।३।१२३।हलसीराट्ठक्।४।३।१२४।द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः।४।३।१२५
।गोत्रचरणाद्वुञ्।४।३।१२६।सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण्।४।३।१२७।शाकलाद्वा।४।३।१२८।छन्दोगौक्थिकया
ज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः।४।३।२९।न दण्डमाणवान्तेवासिषु।४।३।१३०।रैवतिकादिभ्यश्छः।४।३।१३१।कौपिञ्जलहा-
स्तिपदादण्।४।३।१३२।आथर्वणिकस्येकलोपश्च।४।३।१३३।तस्य विकारः।४।३।१३४।अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षे-
भ्यः।४।३।१३५।शिखादिभ्योण्।४।३।१३६।कोपधाच्च।४।३।१३७।त्रपुजतुनोः षुक्।४।३।१३८।ओरञ्।४।३।१३९।-
अनुदात्तादेश्च।४।३।४०।पलाशादिभ्यो वा।४।३।१४१।शम्याष्ट्लञ्।४।३।१४२।मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छा
दनयोः।४।३।१४३।नित्यं वृद्धशरादिभ्यः।४।३।१४४।गोश्च पुरीषे।४।३।१४५।पिष्टाच्च।४।३।१४६।संज्ञायां कन्।
४।३।१४७।व्रीहेः पुरोडाशे ४।३।१४८।असंज्ञायां तिलयवाभ्याम्।४।३।१४९।द्व्यचश्छन्दसि।४।३।१५०।नो-
त्वद्वर्ध्रबिल्वात्।४।३।१५१।तालादिभ्योण्।४।३।१५२।जातरूपेभ्यः परिमाणे।४।३।१५३।प्राणिरजतादिभ्योऽञ्।४।

अ० लवृषब्रह्मणश्च।५।१।७।अजाविभ्यांथ्यन्।५।१।८।आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः।५।१।९।सर्वपुरुषाभ्यां
२५ णढञौ।५।१।१०।माणवचरकाभ्यांखञ्।५।१।११।तदर्थंविकृतेःप्रकृतौ।५।१।१२।छदिरुपधिबलेर्ढञ्।५।१।१३।
ऋषभोपानहोर्ञ्यः।५।१।१४।चर्मणोऽञ्।५।१।१५।तदस्यतदस्मिन्स्यादिति।५।१।१६।परिखायाढञ्।५।१।१७।प्राग्वह
तेष्ठञ्।५।१।१८।आर्हादगोपुच्छसङ्ख्यापरिमाणाट्ठक्।५।१।१९।असमासेनिष्कादिभ्यः।५।१।२०।शताच्चठन्यतावश
ते।५।१।२१।सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाःकन्।५।१।२२।वतोरिड्वा।५।१।२३।विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुनसञ्ज्ञायाम्।५।१।२४
कंसाट्टिठन्।५।१।२५।शूर्पादञन्यतरस्याम्।५।१।२६।शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण्।५।१।२७।अध्यर्द्धपूर्वद्विगो
र्लुगसञ्ज्ञायाम्।५।१।२८।विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम्।५।१।२९।द्वित्रिपूर्वान्निष्कात्।५।१।३०।बिस्ताच्च।५।१।३१।विं
शतिकात्खः।५।१।३२।खार्य्याईकन्।५।१।३३।पणपादमाषशताद्यत्।५।१।३४।शाणाद्वा।५।१।३५।द्वित्रिपूर्वादण्च।५।१
३६।तेनक्रीतम्।५।१।३७।तस्यनिमित्तंसंयोगोत्पातौ।५।१।३८।गोद्व्यचोसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्।५।१।३९।पुत्राच्छच
।५।१।४०।सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ।५।१।४१।तस्येश्वरः।५।१।४२।तत्रविदितइतिच।५।१।४३।लोकसर्वलोकाभ्यां राम:
ठञ्।५।१।४४।तस्यवापः।५।१।४५।पात्रात्ष्ठन्।५।१।४६।तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदादीयते।५।१।४७।पूरणार्द्धाट्ठन् २५

५।१।४८। भागाद्यच्च। ५।१।४९। तद्धरतिवहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः। ५।१।५०। वस्नद्रव्याभ्यांठन्कनौ। ५।१।५१। संभवत्यवहरतिपचति। ५।१।५२। आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम्। ५।१।५३। द्विगोष्ठंश्च। ५।१।५४। कुलिजाल्लुक्खौच। ५।१।५५। सोऽस्यांशवस्नभृतयः। ५।१।५६। तदस्यपरिमाणम्। ५।१।५७। संख्यायाःसंज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु। ५।१।५८। पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम्। ५।१।५९। पञ्चद्दशतौवर्गेवा। ५।१।६०। सप्तनोऽञ्छन्दसि। ५।१।६१। त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणेसंज्ञायांडण्। ५।१।६२। तदर्हति। ५।१।६३। छेदादिभ्योनित्यम् ५।१।६४। शीर्षच्छेदाद्यच्च। ५।१।६५। दण्डादिभ्योयः। ५।१।६६। छन्दसिच। ५।१।६७। पात्राद्घंश्च। ५।१।६८। कडंकरदक्षिणाच्छच। ५।१।६९। स्थालीबिलात्। ५।१।७०। यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञौ। ५।१।७१। पारायणतुरायणचान्द्रायणंवर्त्तयति। ५।१।७२। संशयमापन्नः। ५।१।७३। योजनंगच्छति। ५।१।७४। पथःष्कन्। ५।१।७५। पंथोणनित्यम्। ५।१।७६। उत्तरपथेनाहृतञ्च। ५।१।७७। कालात्। ५।१।७८। तेननिर्वृत्तम्। ५।१।७९। तमधीष्टोभृतोभूतोभावी। ५।१।८०। मासाद्वयसियत्खञौ। ५।१।८१। द्विगोर्यप्। ५।१।८२। षण्मासाण्ण्यच्च। ५।१।८३। अवयसिठंश्च। ५।१।८४। समायाःखः। ५।१।८५। द्विगोर्वा। ५।१।८६। रात्र्यहःसंवत्सराच्च। ५।१।८७। वर्षाल्लुक्च। ५।१।८८। चित्तवतिनित्यम्। ५।१।८९। षष्टिकाःषष्टिरात्रेणपच्यं

अ० न्ते।५।१।९०। वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि।५।१।९१। संपरिपूर्वात्खच।५।१।९२। तेनपरिजय्यलभ्यकार्य्यसुकरम्।५।१
२६ ९३। तदस्यब्रह्मचर्य्यम्।५।१।९४। तस्यदक्षिणायज्ञाख्येभ्यः।५।१।९५। तत्रचदीयतेकार्य्यंभववत्।५।१।९६। व्यु
ष्टादिभ्योऽण्।५।१।९७। तेनयथाकथाचहस्ताभ्यांणयतौ।५।१।९८। संपादिनि।५।१।९९। कर्मवेषाद्यत्।५।१।१००।
तस्मैप्रभवतिसन्तापादिभ्यः।५।१।१०१। योगाद्यच्च।५।१।१०२। कर्मणउकञ्।५।१।१०३। समयस्तदस्यप्राप्तम्।
५।१।१०४। ऋतोरण्।५।१।१०५। छन्दसिघस्।५।१।१०६। कालाद्यत्।५।१।१०७। प्रकृष्टेठञ्।५।१।१०८। प्रयो
जनम्।५।१।१०९। विशाखाषाढादण्मथदण्डयोः।५।१।११०। अनुप्रवचनादिभ्यश्छः।५।१।१११। समायनात्सपू
र्वपदात्।५।१।११२। ऐकागारिकट्चौरे।५।१।११३। आकालिकडाद्यन्तवचने।५।१।११४। तेनतुल्यंक्रियाचे
द्वतिः।५।१।११५। तत्रतस्येव।५।१।११६। तदर्हम्।५।१।११७। उपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थे।५।१।११८। तस्यभावस्त्व
तलौ।५।१।११९। आचत्वात्।५।१।१२०। ननञ्पूर्वात्तसुरुषादचतुरसंगतलवणवटबुधकतरसलसेभ्यः।५।१।
१२१। पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा।५।१।१२२। वर्णदृढादिभ्यःष्यञ्च।५।१।१२३। गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिच। राम:
५।१।१२४। स्तेनाद्यन्नलोपश्च।५।१।१२५। सख्युर्यः।५।१।१२६। कपिज्ञात्योर्ढक्।५।१।१२७। पत्यन्तपुरोहिता। २६

वभ्यामण्।४।४।११२।स्रोतसोविभाषाड्यड्यौ।४।४।११३।सगर्भसयूथसनुताद्यत्।४।४।११४।तुग्राद्घन्।४।
४।११५।अग्राद्यत्।४।४।११६।घच्छौच।४।४।११७।समुद्राभ्राद्घः।४।४।११८।बर्हिषिदत्तम्।४।४।११९।दूतस्य
भावकर्मणि।४।४।१२०।रक्षोयातूनांहननी।४।४।१२१।रेवतीजगतीहविष्याभ्यःप्रशस्ये।४।४।१२२।असुरस्य
स्वम्।४।४।१२३।मायायामण्।४।४।१२४।तद्वानासामुपधानोमन्त्रइतीष्टकासुलुक्चमतोः।४।४।१२५।अश्विमान
ण्।४।४।१२६।वयस्यासुमूर्ध्नोमतुप्।४।४।१२७।मत्वर्थेमासतन्वोः।४।४।१२८।मधोर्ञ्च।४।४।१२९।ओजसोह
नियत्खौ।४।४।१३०।वेशोयशआदेर्भगाद्यल्खौ।४।४।१३१।खच।४।४।१३२।पूर्वैःकृतमिनियौच।४।४।१३३।अ
द्भिःसंस्कृतम्।४।४।१३४।सहस्रेणसम्मितौघः।४।४।१३५।मतौच।४।४।१३६।सोममर्हतियः।४।४।१३७।मये
च।४।४।१३८।मधोः।४।४।१३९।वसोःसमूहेच।४।४।१४०।नक्षत्राद्घः।४।४।१४१।सर्वदेवात्तातिल्।४।४।१४२।
शिवशमरिष्टस्यकरे।४।४।१४३।भावेच।४।४।१४४।प्राग्वहस्ययंधर्मशीलंसीरपरिषदोरक्षोसर्वदेवाच्चत्वारः॥
॥इतिचतुर्थाध्यायस्यचतुर्थःपादः॥४॥ ॥प्राक्क्रीताच्छः।५।१।१।उगवादिभ्योयत्।५।१।२।कंबलाच्चसञ्ज्ञा
याम्।५।१।३।विभाषाहविरपूपादिभ्यः।५।१।४।तस्मैहितम्।५।१।५।शरीरावयवाद्यत्।५।१।६।खलयवमाषति

अ० २५। तेनवित्तश्चुंचुप्चणपौ।५।२।२६।विनञ्भ्यांनानाञौसह।५।२।२७।वेःशालच्छंकटचौ।५।२।२८।संप्रोदश्चक
२७ टच्।५।२।२९।अवात्कुटारच्च।५।२।३०।नतेनासिकायाःसञ्ज्ञायांटीटञ्नाटज्भ्रटचः।५।२।३१।नेर्बिडच्बिरी
सचौ।५।२।३२।इनच्पिटच्चिकचिचा।५।२।३३।उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढयोः।५।२।३४।कर्मणिघटोऽठच्।५।२
३५।तदस्यसञ्ज्ञातन्तारकादिभ्यइतच्।५।२।३६।प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।५।२।३७।पुरुषहस्तिभ्यामणच।
५।२।३८।यत्तदेतेभ्यःपरिमाणेवतुप्।५।२।३९।किमिदंभ्यांवोघः।५।२।४०।किमःसङ्ख्यापरिमाणेडतिच।५।२।४१
संख्यायाअवयवेतयप्।५।२।४२।द्वित्रिभ्यांतयस्यायज्वा।५।२।४३।उभादुदात्तोनित्यम्।५।२।४४।तदस्मिन्नधिक
मितिदशान्ताड्डः।५।२।४५।शदन्तविंशतेश्च।५।२।४६।संख्यायागुणस्यनिमानेमयट्।५।२।४७।तस्यपूरणेडट्।५।
२।४८।नान्तादसंख्यादेर्मट्।५।२।४९।थट्चच्छन्दसि।५।२।५०।षट्कतिकतिपयचतुरांथुक्।५।२।५१।बहुपूगगण
संघस्यतिथुक्।५।२।५२।वतोरिथुक्।५।२।५३।द्वेस्तीयः।५।२।५४।त्रेःसंप्रसारणञ्च।५।२।५५।विंशत्यादिभ्यस्त
मडन्यतरस्याम्।५।२।५६।नित्यंशतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्च।५।२।५७।षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः।५।२।५८।मतौ राम:
च्छःसूक्तसाम्नोः।५।२।५९।अध्यायानुवाकयोर्लुक्।५।२।६०।विमुक्तादिभ्योण्।५।२।६१।गोषदादिभ्योवुन्।५।२।६२ २७

तत्रकुशलःपथः।५।२।६३। आकर्षादिभ्यः कन्।५।२।६४।धनहिरण्यात्कामे।५।२।६५।स्वाङ्गेभ्यःप्रसिते।५।२।६६
उदराट्ठगाद्यूने।५।२।६७।सस्येनपरिजातः।५।२।६८।अंशंहारी।५।२।६९।तन्त्रादचिरापहृते।५।२।७०।ब्राह्मणको
ष्णिकेसञ्ज्ञायाम्।५।२।७१।शीतोष्णाभ्यांकारिणि।५।२।७२।अधिकम्।५।२।७३।अनुकाभिकाभीकःकमिता
।५।२।७४।पार्श्वेनान्विच्छति।५।२।७५।अयःशूलदण्डाजिनाभ्यांठक्ठञौ।५।२।७६।तावतिथंग्रहणमितिलुग्वा।५
२।७७।सएषांग्रामणीः।५।२।७८।शृङ्खलमस्यबन्धनंकरभे।५।२।७९।उत्कउन्मनाः।५।२।८०।कालप्रयोजनाद्रोगे।५
२।८१।तदस्मिन्नन्नंप्रायेसंज्ञायाम्।५।२।८२।कुल्माषादञ्।५।२।८३।श्रोत्रियंश्छन्दोधीते।५।२।८४।श्राद्धमनेनभुक्तमि
निठनौ।५।२।८५।पूर्वादिनिः।५।२।८६।सपूर्वाच्च।५।२।८७।इष्टादिभ्यश्च।५।२।८८।छन्दसिपरिपरिणोपर्य्यवस्थातरि।५
२।८९।अनुपद्यन्वेष्टा।५।२।९०।साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायाम्।५।२।९१।क्षेत्रियच्परक्षेत्रेचिकित्स्यः।५।२।९२।इन्द्रियमिन्द्र
लिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमितिवा।५।२।९३ तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप्।५।२।९४ रसादिभ्यश्च।५।२।९५ प्राणिस्था
दातोलजन्यतरस्याम्।५।२।९६ सिध्मादिभ्यश्च।५।२।९७ वत्सांसाभ्यांकामबले।५।२।९८ फेनादिलच्च।५।२।९९ लोमादिपामादिपि
च्छादिभ्यःशनेलचः।५।२।१०० प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योणः।५।२।१०१ तपःसहस्राभ्यांविनीनी।५।२।१०२ अणाच।५।२।१०३ सिकताशर्करा

अ० ५ स्याञ्च ५।२।१०४ देशे लुबिलचौ च ५।२।१०५ दन्तउन्नतउरच् ५।२।१०६ ऊषसुषिमुष्कमधो रः ५।२।१०७ द्युद्रुभ्यां मः ५।२।१०८ केशाद्वो

२९ न्यतरस्याम् ५।२।१०९ गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम् ५।२।११० काण्डाण्डादीरन्नीरचौ ५।२।१११ रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच् ५।२।११२

दन्तशिखात्संज्ञायाम् ५।२।११३ ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः ५।२।११४ अत इनिठनौ ५।२।

११५ व्रीह्यादिभ्यश्च ५।२।११६ तुन्दादिभ्य इलच्च ५।२।११७ एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् ५।२।११८ शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् ५।२।११९ रू

पादाहतप्रशंसयोर्यप् ५।२।१२० अस्मायामेधास्रजो विनिः ५।२।१२१ बहुलं छन्दसि ५।२।१२२ ऊर्णाया युस् ५।२।१२३ वाचो ग्मि

निः ५।२।१२४ आलजाटचौ बहुभाषिणि ५।२।१२५ स्वामिन्नैश्वर्ये ५।२।१२६ अर्शआदिभ्योऽच् ५।२।१२७ द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात्प्रा

णिस्थादिनिः ५।२।१२८ वातातीसाराभ्यां कुक् च ५।२।१२९ वयसि पूरणात् ५।२।१३० सुखादिभ्यश्च ५।२।१३१ धर्मशीलवर्णान्ताच्च

५।२।१३२ हस्ताज्जातौ ५।२।१३३ वर्णाद्ब्रह्मचारिणि ५।२।१३४ पुष्करादिभ्यो देशे ५।२।१३५ बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् ५।२।

१३६ संज्ञायां मन्माभ्याम् ५।२।१३७ कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः ५।२।१३८ तुन्दिवलिवटेर्भः ५।२।१३९ अहंशुभमोर्युस् ५।२।१४० पामः

धान्यानांव्राते नकिमो विमुक्तादिकालप्रज्ञास्मायमेधा विंशति॥ इति पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ प्राग्दिशो विभक्तिः ५। २९

३।१ किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः ५।३।२ इदम इश् ५।३।३ एतेतौ रथोः ५।३।४ एतदोऽन् ५।३।५ सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि ५।

दिभ्योयक्।५।१।१२८। प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्।५।१।१२९। हायनान्तयुवादिभ्योऽण्।५।१।१३०।
इगन्ताच्चलघुपूर्वात्।५।१।१३१। योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्।५।१।१३२। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्छः।५।१।१३३। गोत्रचरणाच्छ्ला
घात्याकारतदवेतेषु।५।१।१३४। होत्रादिभ्यश्छः।५।१।१३५। ब्रह्मणस्त्वः।५।१।१३६। प्राक्क्रीतात्तस्यत्रिंशद्विगोयोगा।
दश्वादिभ्यःपञ्चदश॥ ॥इतिपञ्चमाध्यायस्यप्रथमःपादः॥१॥ धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ्।५।२।१। व्रीहिशाल्यो
र्ढक्।५।२।२। यवयवकषष्टिकाद्यत्।५।२।३। विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः।५।२।४। सर्वचर्मणःकृतःखखञौ
।५।२।५। यथामुखसंमुखस्यदर्शनःखः।५।२।६। तत्सर्वादेःपथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रंव्याप्नोति।५।२।७। आप्रपदम्प्राप्नो
ति।५।२।८। अनुपदसर्वान्नायानयंबद्धाभक्षयतिनेयेषु।५।२।९। परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति।५।२।१०। अ
वारपारात्यन्तानुकामङ्गामी।५।२।११। समांसमांविजायते।५।२।१२। अद्यश्वीनावष्टब्धे।५।२।१३। आगवीनः।५।२
अनुग्वलंगामी।५।२।१५। अध्वनोयत्खौ।५।२।१६। अभ्यमित्राच्छच।५।२।१७। गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे।५।२।१८। अश्व
स्यैकाहगमः।५।२।१९। शालीनकौपीनेअधृष्टाकार्ययोः।५।२।२०। व्रातेनजीवति।५।२।२१। साप्तपदीनंसख्यम्
।५।२।२२। हैयङ्गवीनंसञ्ज्ञायाम्।५।२।२३। तस्यपाकमूलेपील्वादिकर्णादिभ्यःकुणब्जाहचौ।५।२।२४। पक्षात्तिः।५।२

अ.५ वचनविभज्योपदेतरवीयसुनौ ५।३।५७ अजादी गुणवचनादेव ५।३।५८ तुश्छन्दसि ५।३।५९ प्रशस्यस्य श्रः ५।३।६० ज्य च ५।३।६१
२९ वृद्धस्य च ५।३।६२ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ५।३।६३ युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् ५।३।६४ विन्मतोर्लुक् ५।३।६५ प्रशंसायां रूपप्
५।३।६६ ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः ५।३।६७ विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु ५।३।६८ प्रकारवचने जातीयर् ५।३।६९ प्रागि।
वात्कः ५।३।७० अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः ५।३।७१ कस्य च दः ५।३।७२ अज्ञाते ५।३।७३ कुत्सिते।५।३।७४ संज्ञायां कन् ५।३।
७५ अनुकम्पायाम् ५।३।७६ नीतौ च तद्युक्तात् ५।३।७७ बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा ५।३।७८ घनिलचौ च ५।३।७९ प्राचामुपादेरडज्वु
चौ च ५।३।८० जातिनाम्नः कन् ५।३।८१ अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च ५।३।८२ ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः ५।३।८३ शेवलसुपरिवि
शालवरुणार्यमादीनां तृतीयात् ५।३।८४ अल्पे ५।३।८५ ह्रस्वे ५।३।८६ संज्ञायां कन् ५।३।८७ कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः ५।३।८८ कुत्वा डुप
च् ५।३।८९ कासूगोणीभ्यां ष्टरच् ५।३।९० वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे ५।३।९१ किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् ५।३।९२ वा
बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् ५।३।९३ एकाच्च प्राचाम् ५।३।९४ अवक्षेपणे कन् ५।३।९५ इवे प्रतिकृतौ ५।३।९६ संज्ञायां च ५।३।९७ राम:
लुम्मनुष्ये ५।३।९८ जीविकार्थे चापण्ये ५।३।९९ देवपथादिभ्यश्च ५।३।१०० वस्तेर्ढञ् ५।३।१०१ शि-लाया ढः ५।३।१०२ शाखादिभ्यो यः २९
५।३।१०३ द्रव्यं च भव्ये ५।३।१०४ कुशाग्राच्छः ५।३।१०५ समासाच्च तद्विषयात् ५।३।१०६ शर्करादिभ्योऽण् ५।३।१०७ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्

५।३।१०८ एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् ५।३।१०९ कर्कलोहितादीकक् ५।३।११० प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छन्दसि ५।३।१११ पूगाञ्ञ्योग्रा
मणीपूर्वात् ५।३।११२ व्रातच्फञोरस्त्रियाम् ५।३।११३ आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् ५।३।११४ वृकाट्टेण्य
ण् ५।३।११५ दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः ५।३।११६ पार्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ ५।३।११७ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छ
मीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ् ५।३।११८ ञ्यादयस्तद्राजाः ५।३।११९ प्रागिदशोनद्यन्तनेर्विभाषाज्यवजातिनाम्नोत स्तरेकोनविंशतिः ॥ इति
पञ्चमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ पादशतस्य संख्यादेर्वीप्सायां वुन् लोपश्च ५।४।१ दण्डव्यवसर्गयोश्च ५।४।२ स्थूलादिभ्यः प्रकारवच
ने कन् ५।४।३ अनत्यन्तगतौ क्तात् ५।४।४ न सामिवचने ५।४।५ बृहत्या आच्छादने ५।४।६ अषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्त
रपदात्खः ५।४।७ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् ५।४।८ जात्यन्ताच्छ बन्धुनि ५।४।९ स्थानान्ताद्विभाषा सस्थानेनेति चेत् ५।४।१० किमेत्ति
ङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे ५।४।११ अमु च च्छन्दसि ५।४।१२ अनुगादिनष्ठक् ५।४।१३ णचस्त्रियामञ् ५।४।१४ अणिनुणः ५।४।१५
विसारिणो मत्स्ये ५।४।१६ संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् ५।४।१७ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् ५।४।१८ एकस्य सकृच्च ५।४।१९ विभा
षा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले ५।४।२० तत्प्रकृतवचने मयट् ५।४।२१ समूहवच्च बहुषु ५।४।२२ अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ५।४।२३
देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् ५।४।२४ पादार्घाभ्यां च ५।४।२५ अतिथेर्ञ्यः ५।४।२६ देवात्तल् ५।४।२७ अवेः कः ५।४।२८ यावादिभ्यः कन् ५

अ०५ ।४।२९ लोहितान्मणौ ५।४।३० वर्णे चानित्ये ५।४।३१ रक्ते ५।४।३२ कालाच्च ५।४।३३ विनयादिभ्यष्ठक् ५।४।३४ वाचो व्याहृतार्थायाम् ५।४।
३० ३५ तद्युक्तात्कर्मणोऽण् ५।४।३६ ओषधेरजातौ ५।४।३७ प्रज्ञादिभ्यश्च ५।४।३८ मृदस्तिकन् ५।४।३९ सस्नौ प्रशंसायाम् ५।४।४० वृक
ज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि ५।४।४१ बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ५।४।४२ संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् ५।४।४३ प्रतियो
गे पञ्चम्यास्तसिः ५।४।४४ अपादाने चाहीयरुहोः ५।४।४५ अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः ५।४।४६ हीयमानपापयोगाच्च ५।
४।४७ षष्ठ्या व्याश्रये ५।४।४८ रोगाच्चापनयने ५।४।४९ कृभ्वस्तियोगे संपद्यमानकर्तरि च्विः ५।४।५० अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लो
पश्च ५।४।५१ विभाषा साति कार्त्स्न्ये ५।४।५२ अभिविधौ संपदा च ५।४।५३ तदधीनवचने ५।४।५४ देये त्रा च ५।४।५५ देवमनुष्यपुरुषपुरु
मर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् ५।४।५६ अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्धादनितौ डाच् ५।४।५७ कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृ
षौ ५।४।५८ संख्यायाश्च गुणान्तायाः ५।४।५९ समयाच्च यापनायाम् ५।४।६० सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने ५।४।६१ निष्कुलान्निष्कोषणे
५।४।६२ सुखप्रियादानुलोम्ये ५।४।६३ दुःखात्प्रातिलोम्ये ५।४।६४ शूलात्पाके ५।४।६५ सत्यादशपथे ५।४।६६ मद्रात्परिवापणे ५।४ राम:
।६७ समासान्ताः ५।४।६८ न पूजनात् ५।४।६९ किमः क्षेपे ५।४।७० नञस्तत्पुरुषात् ५।४।७१ पथो विभाषा ५।४।७२ बहुव्रीहौ संख्येये ड ३०
जबहुगणात् ५।४।७३ ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे ५।४।७४ अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः ५।४।७५ अक्ष्णोऽदर्शनात् ५।४।७६ अ

३।६ पंचम्यास्तसिल् ५।३।७ तसेश्च ५।३।८ पर्य्यभिभ्यां च ५।३।९ सप्तम्यास्त्रल् ५।३।१० इदमो हः ५।३।११ किमोऽत् ५।३।१२ वा ह च छ
न्दसि ५।३।१३ इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते ५।३।१४ सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ५।३।१५ इदमो र्हिल् ५।३।१६ अधुना ५।३।१७ दानीं च ५।३।
१८ तदो दा च ५।३।१९ तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि ५।३।२० अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् ५।३।२१ सद्यः परुत्परार्य्यैषमः परेद्यव्यद्यपूर्वे
द्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः ५।३।२२ प्रकारवचने थाल् ५।३।२३ इदमस्थमुः ५।३।२४
किमश्च ५।३।२५ था हेतौ च छन्दसि ५।३।२६ दिक्छब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ५।३।२७ दक्षिणोत्तराभ्याम
तसुच् ५।३।२८ विभाषा परावराभ्याम् ५।३।२९ अञ्चेर्लुक् ५।३।३० उपर्य्युपरिष्टात् ५।३।३१ पश्चात् ५।३।३२ पश्च पश्चा च छन्दसि ५।३।
३३ उत्तराधरदक्षिणादातिः ५।३।३४ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः ५।३।३५ दक्षिणादाच् ५।३।३६ आहि च दूरे ५।३।३७ उत्तराच्च ५।
३।३८ पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम् ५।३।३९ अस्ताति च ५।३।४० विभाषावरस्य ५।३।४१ संख्याया विधार्थे धा ५।३।४२ अधि
करणविचाले च ५।३।४३ एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम् ५।३।४४ द्वित्र्योश्च धमुञ् ५।३।४५ एधाच्च ५।३।४६ याप्ये पाशप् ५।३।४७
पूरणाद्भागे तीयादन् ५।३।४८ प्रागेकादशभ्योऽछन्दसि ५।३।४९ षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च ५।३।५० मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च ५।३।५१
एकादाकिनिच्चासहाये ५।३।५२ भूतपूर्वे चरट् ५।३।५३ षष्ठ्या रूप्य च ५।३।५४ अतिशायने तमबिष्ठनौ ५।३।५५ तिङश्च ५।३।५६ द्वि

अ.५ श्चलोम्नः ५।४।११७ अञ्नासिकायाः संज्ञायांनसंचास्थूलात् ५।४।११८ उपसर्गाच्च ५।४।११९ सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणी
३१ पदाजपदप्रोष्ठपदाः ५।४।१२० नञ्दुःसुभ्योहलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् ५।४।१२१ नित्यमसिच् प्रजामेधयोः ५।४।१२२ बहुप्रजाश्छन्द
सि ५।४।१२३ धर्मादनिच् केवलात् ५।४।१२४ जम्भा सुहरिततृणसोमेभ्यः ५।४।१२५ दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे ५।४।१२६ इच् कर्मव्य
तिहारे ५।४।१२७ द्विदण्ड्यादिभ्यश्च ५।४।१२८ प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः ५।४।१२९ ऊर्ध्वाद्विभाषा ५।४।१३० ऊधसोनङ् ५।४।१३१ धनुषश्च
५।४।१३२ वासंज्ञायाम् ५।४।१३३ जायायानिङ् ५।४।१३४ गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ५।४।१३५ अल्पाख्यायाम् ५।४।३६ उपमा
नाच्च ५।४।१३७ पादस्यलोपोऽहस्त्यादिभ्यः ५।४।१३८ कुम्भपदीषुच ५।४।१३९ संख्यासुपूर्वस्य ५।४।१४० वयसिदन्तस्यदतृ ५।४
।१४१ छन्दसिच ५।४।१४२ स्त्रियांसंज्ञायाम् ५।४।१४३ विभाषाश्यावारोकाभ्याम् ५।४।१४४ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च ५।
४।१४५ ककुदस्यावस्थायांलोपः ५।४।१४६ त्रिककुत्पर्वते ५।४।१४७ उद्विभ्यांकाकुदस्य ५।४।१४८ पूर्णाद्विभाषा ५।४।१४९ सु
हृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः ५।४।१५० उरःप्रभृतिभ्यः कप् ५।४।१५१ इनः स्त्रियाम् ५।४।१५२ नद्यृतश्च ५।४।१५३ शेषाद्विभाषा ५।४। रामः
१५४ नसंज्ञायाम् ५।४।१५५ ईयसश्च ५।४।१५६ वन्दितेभ्रातुः ५।४।१५७ ऋतश्छन्दसि ५।४।१५८ नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे ५।४।१५९ ३१
निष्प्रवाणिश्च ५।४।१६० पादशतस्यतत्प्रकृतत्ककज्येष्ठाभ्यांसपत्रान्तवनघातुवार्यीनञ्दुःसुभ्योवयसिविंशतिः॥इतिपञ्चमा

ध्यायस्यचतुर्थः पादः ४ इतिश्रीपञ्चमोध्यायः समाप्तः॥ एकाचोद्वेप्रथमस्य ६।१।१ अजादेर्द्वितीयस्य ६।१।२ नन्द्राः संयोगाद
यः ६।१।३ पूर्वोऽभ्यासः ६।१।४ उभेअभ्यस्तम् ६।१।५ जक्षित्यादयः षट् ६।१।६ तुजादीनांदीर्घोऽभ्यासस्य ६।१।७ लिटिधातोरन
भ्यासस्य ६।१।८ सन्यङोः ६।१।९ श्लौ ६।१।१० चङि ६।१।११ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च ६।१।१२ ष्यङः सम्प्रसारणंपुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ६
१।१३ बन्धुनिबहुव्रीहौ ६।१।१४ वचिस्वपियजादीनांकिति ६।१।१५ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनांङिति
च ६।१।१६ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ६।१।१७ स्वापेश्चङि ६।१।१८ स्वपिस्यमिव्येञांयङि ६।१।१९ नवशः ६।१।२० चायः की ६।१।२१
स्फायः स्फीनिष्ठायाम् ६।१।२२ स्त्यः प्रपूर्वस्य ६।१।२३ द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यः ६।१।२४ प्रतेश्च ६।१।२५ विभाषाभ्यवपूर्वस्य ६।१
२६ शृतंपाके ६।१।२७ प्यायः पी ६।१।२८ लिड्यङोश्च ६।१।२९ विभाषाश्वेः ६।१।३० णौचसंश्चङोः ६।१।३१ ह्वः सम्प्रसारणम् ६
१।३२ अभ्यस्तस्यच ६।१।३३ बहुलंछन्दसि ६।१।३४ चायः की ६।१।३५ अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताश्रित
माशीर्त्ताः ६।१।३६ नसम्प्रसारणेसम्प्रसारणम् ६।१।३७ लिटिवयोयः ६।१।३८ वश्चास्यान्यतरस्यांकिति ६।१।३९ वेञः ६।१।४० ल्य
पिच ६।१।४१ ज्यश्च ६।१।४२ व्यश्च ६।१।४३ बिभाषापरेः ६।१।४४ आदेचउपदेशेऽशिति ६।१।४५ नव्योलिटि ६।१।४६ स्फुरति
स्फुलत्योर्घञि ६।१।४७ क्रीङ्जीनांणौ ६।१।४८ सिध्यतेरपारलौकिके ६।१।४९ मीनातिमिनोतिदीङांल्यपिच ६।१।५० विभाषा

कंनुदन्नासञ्छः

अ० ६ लीयतेः ६।१।५१ खिदेश्छन्दसि ६।१।५२ अपगुरोर्णमुलि ६।१।५३ चिस्फुरोर्णौ ६।१।५४ प्रजनेवीयतेः ६।१।५५ बिभेतेर्हेतुभये ६।
३२ १।५६ नित्यंस्मयतेः ६।१।५७ सृजिदृशोर्झल्यमकिति ६।१।५८ अनुदात्तस्यचर्दुपधस्यान्यतरस्याम् ६।१।५९ शीर्षंश्छन्दसि ६।
।१।६० येचतद्धिते ६।१।६१ अचिशीर्षः ।६।१।६२ पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्स्प्रभृतिषु ६।१।६३ धात्वादेःषः
सः ६।१।६४ णोनः ६।१।६५ लोपोव्योर्वलि ६।१।६६ वेरपृक्तस्य ६।१।६७ हल्ङ्याब्भ्योदीर्घात्सुतिस्यपृक्तंहल् ६।१।६८ एङ्ह्रस्वात्स
म्बुद्धेः ६।१।६९ शेश्छन्दसिबहुलम् ६।१।७० ह्रस्वस्यपितिकृतितुक् ६।१।७१ संहितायाम् ६।१।७२ छेच ६।१।७३ आङ्माङोश्च ६।१।७४
दीर्घात् ६।१।७५ पदान्ताद्वा ६।१।७६ इकोयणचि ६।१।७७ एचोऽयवायावः ६।१।७८ वान्तोयिप्रत्यये ६।१।७९ धातोस्तन्निमित्तस्यैव ६
।१।८० क्षय्यजय्यौशक्यार्थे ६।१।८१ क्रय्यस्तदर्थे ६।१।८२ भय्यप्रवय्येचच्छन्दसि ६।१।८३ एकःपूर्वपरयोः ६।१।८४ अन्तादिवच्च ६।१।८५ ष
त्वतुकोरसिद्धः ६।१।८६ आद्गुणः ६।१।८७ वृद्धिरेचि ६।१।८८ एत्येधत्यूठ्सु ६।१।८९ आटश्च ६।१।९० उपसर्गादृतिधातौ ६।१।९१ वासु
प्यापिशलेः ६।१।९२ औतोम्शसोः ६।१।९३ एङिपररूपम् ६।१।९४ ओमाङोश्च ६।१।९५ उस्यपदान्तात् ६।१।९६ अतोगुणे ६।१।९७ राम:
अव्यक्तानुकरणस्यातइतौ ६।१।९८ नाम्रेडितस्यान्त्यस्यतुवा ६।१।९९ नित्यमाम्रेडितेडाचि ६।१।१०० अकःसवर्णेदीर्घः ६।१।१०१ प्र ३२
थमयोःपूर्वसवर्णः ६।१।१०२ तस्माच्छसोनःपुंसि ६।१।१०३ नादिचि ६।१।१०४ दीर्घाज्जसिच ६।१।१०५ वाछन्दसि ६।१।१०६ अमिपूर्वः

चतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रे
यसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः ५।४।७७ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः ५।४।७८ अवसमन्धे
भ्यस्तमसः ५।४।७९ श्वसो वसीयःश्रेयसः ५।४।८० अन्ववतप्ताद्रहसः ५।४।८१ प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् ५।४।८२ अनुगवमायामे
५।४।८३ द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः ५।४।८४ उपसर्गादध्वनः ५।४।८५ तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः ५।४।८६ अहःसर्वैकदेशसं
ख्यातपुण्याच्च रात्रेः ५।४।८७ अह्नोऽह्न एतेभ्यः ५।४।८८ न संख्यादेः समाहारे ५।४।८९ उत्तमैकाभ्यां च ५।४।९० राजाहःसखिभ्यष्टच् ५
।४।९१ गोरतद्धितलुकि ५।४।९२ अग्राख्यायामुरसः ५।४।९३ अनोऽश्मायःसरसां जातिसंज्ञयोः ५।४।९४ ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ५।
४।९५ अतेः शुनः ५।४।९६ उपमानादप्राणिषु ५।४।९७ उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः ५।४।९८ नावो द्विगोः ५।४।९९ अर्धाच्च ५।४।१००
खार्याः प्राचाम् ५।४।१०१ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः ५।४।१०२ अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि ५।४।१०३ ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् ५।४।१०४
कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् ५।४।१०५ द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे ५।४।१०६ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः ५।४।१०७ अनश्च ५।४।१०
८ नपुंसकादन्यतरस्याम् ५।४।१०९ नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः ५।४।११० झयः ५।४।१११ गिरेश्च सेनकस्य ५।४।११२ बहुव्रीहौ
सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ५।४।११३ अङ्गुलेर्दारुणि ५।४।११४ द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः ५।४।११५ अप्पूरणीप्रमाण्योः ५।४।११६ अन्तर्बहिर्भ्यां

अ॰ ६ वृषी ६।१।१५३ मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोः ६।१।१५४ कास्तीराजस्तुन्दे नगरे ६।१।१५५ कारस्करो वृक्षः ६।१।१५६ पा
३३ रस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् ६।१।१५७ अनुदात्तं पदमेकवर्ज्जम् ६।१।१५८ कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः ६।१।१५९ उञ्छा
दीनाञ्च ६।१।१६० अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः ६।१।१६१ धातोः ६।१।१६२ चितः ६।१।१६३ तद्धितस्य ६।१।१६४ कितः ६।१।१६५
तिसृभ्यो जसः ६।१।१६६ चतुरः शसि ६।१।१६७ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः ६।१।१६८ अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्याम
नित्यसमासे ६।१।१६९ अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् ६।१।१७० ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः ६।१।१७१ अष्टनो दीर्घात् ६।१।१७२
शतुरनुमो नद्यजादी ६।१।१७३ उदात्तयणो हल्पूर्वात् ६।१।१७४ नोङ्धात्वोः ६।१।१७५ ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् ६।१।१७६ नामन्यतर
स्याम् ६।१।१७७ ङ्याश्छन्दसि बहुलम् ६।१।१७८ षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः ६।१।१७९ झल्युपोत्तमम् ६।१।१८० विभाषायाम् ६।१।१
८१ नगोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः ६।१।१८२ दिवो झल् ६।१।१८३ न चान्यतरस्याम् ६।१।१८४ तित्स्वरितम् ६।१।१८५ तास्यनु
दात्तेन्ङिदुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः ६।१।१८६ आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् ६।१।१८७ स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि राम:
६।१।१८८ अभ्यस्तानामादिः ६।१।१८९ अनुदात्ते च ६।१।१९० सर्वस्य सुपि ६।१।१९१ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात् ३३
पूर्वं पिति ६।१।१९२ लिति ६।१।१९३ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् ६।१।१९४ अचः कर्तृयकि ६।१।१९५ थलि च सेटीडन्तो वा ६।१।१९६

ञ्नित्यादिर्नित्यम् ६।१।१९७ आमन्त्रितस्य च ६।१।१९८ पथिमथोः सर्वनामस्थाने ६।१।१९९ अन्तश्च तवै युगपत् ६।१।२०० क्षयो नि-
वासे ६।१।२०१ जयः करणम् ६।१।२०२ वृषादीनां च ६।१।२०३ सञ्ज्ञायामुपमानम् ६।१।२०४ निष्ठा च द्व्यजनात् ६।१।२०५ शुष्कधृष्टौ ६
।१।२०६ आशितः कर्त्ता ६।१।२०७ रिक्ते विभाषा ६।१।२०८ जुष्टार्पिते च छन्दसि ६।१।२०९ नित्यं मन्त्रे ६।१।२१० युष्मदस्मदोर्ङसि ६।१।
२११ ङयि च ६।१।२१२ यतोऽनावः ६।१।२१३ ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः ६।१।२१४ विभाषा वेण्विन्धानयोः ६।१।२१५ त्यागरागहासकु-
हश्वठक्रथानाम् ६।१।२१६ उपोत्तमं रिति ६।१।२१७ चङ्यन्यतरस्याम् ६।१।२१८ मतोः पूर्वमात् संज्ञायां स्त्रियाम् ६।१।२१९ अन्तो
वत्याः ६।१।२२० ईवत्याः ६।१।२२१ चौ ६।१।२२२ समासस्य ६।१।२२३ सकाच श्वा योल्यपि च ये च क्षप्यजप्याऽवकः सवर्णोऽवयथा
सिं हिंसायामनुदात्तस्य विभाषा क्षयई वत्या स्त्रीणि ॥ इति षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् ६।२।१ तत्पु-
रुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः ६।२।२ वर्णो वर्णेष्वनेते ६।२।३ गाधलवणयोः प्रमाणे ६।२।४ दायाद्यं दायादे
६।२।५ प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः ६।२।६ पदेऽपदेशे ६।२।७ निवाते वातत्राणे ६।२।८ शारदेऽनार्त्तवे ६।२।९ अध्वर्युकषाययोर्जातौ ६।२।१० स-
दृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ६।२।११ द्विगौ प्रमाणे ६।२।१२ गन्तव्यपण्यं वाणिजे ६।२।१३ मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके ६।२।१४ सुख-
प्रिययोर्हिते ६।२।१५ प्रीतौ च ६।२।१६ स्वं स्वामिनि ६।२।१७ पत्यावैश्वर्ये ६।२।१८ न भूवाक्चिद्दिधिषु ६।२।१९ वा भुवनम् ६।२।२० आ-

अ·६ शङ्काबाधनेदीयस्सु सम्भावने ६।२।२१ पूर्व्वे भूतपूर्व्वे ६।२।२२ सविधसनीडसमर्य्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये ६।२।२३ विस्पष्टादी।
३४ निगुणवचनेषु ६।२।२४ अज्याऽवमकन्यापवत्सु भावे कर्म्मधारये ६।२।२५ कुमारश्च ६।२।२६ आदिः प्रत्येनसि ६।२।२७ पूगेष्वन्य।
तरस्याम् ६।२।२८ इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ ६।२।२९ बह्वन्यतरस्याम् ६।२।३० दिष्टिवितस्त्योश्च ६।२।३१ सप्तमी
सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् ६।२।३२ परिप्रत्युपाऽपा वर्ज्यमानाऽहोरात्रावयवेषु ६।२।३३ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृ
ष्णिषु ६।२।३४ संख्या ६।२।३५ आचार्य्योपसर्ज्जनश्चाऽन्तेवासी ६।२।३६ कार्त्तकौजपादयश्च ६।२।३७ महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वास
जावालभारहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु ६।२।३८ क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे ६।२।३९ उष्ट्रः सादिवाम्योः ६।२।४० गोः सादसादिसारथिषु ६।२।
४१ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूःपण्यकम्बलो दासीभाराणाञ्च ६।२।४२ चतुर्थी तदर्थे
६।२।४३ अर्थे ६।२।४४ क्ते च ६।२।४५ कर्म्मधारयेऽनिष्ठा ६।२।४६ अहीने द्वितीया ६।२।४७ तृतीया कर्म्मणि ६।२।४८ गतिरनन्तरः ६।२।
४९ तादौ च निति कृत्यतौ ६।२।५० तवै चान्तश्च युगपत् ६।२।५१ अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये ६।२।५२ न्यधी च ६।२।५३ ईषदन्यतरस्या रामः
म् ६।२।५४ हिरण्यपरिमाणं धने ६।२।५५ प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ ६।२।५६ कतरकतमौ कर्म्मधारये ६।२।५७ आर्य्यो ब्राह्मणकुमा ३४
रयोः ६।२।५८ राजा च ६।२।५९ षष्ठी प्रत्येनसि ६।२।६० क्ते नित्यार्थे ६।२।६१ ग्रामः शिल्पिनि ६।२।६२ राजा च प्रशंसायाम् ६।२।६३

६।१।१०७ सम्प्रसारणाच्च ६।१।१०८ एङः पदान्तादति ६।१।१०९ ङसिङसोश्च ६।१।११० ऋत उत् ६।१।१११ ख्यत्यात्परस्य ६।१।११२ अतो रो
रप्लुतादप्लुते ६।१।११३ हशि च ६।१।११४ प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे ६।१।११५ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च ६।१।११६
यजुष्युरः ६।१।११७ आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिके पूर्वे ६।१।११८ अङ्ग इत्यादौ च ६।१।११९ अनुदात्ते च कुधपरे
६।१।१२० अवपथासि च ६।१।१२१ सर्वत्र विभाषा गोः ६।१।१२२ अवङ् स्फोटायनस्य ६।१।१२३ इन्द्रे च ६।१।१२४ प्लुतप्रगृह्या अचि नित्य
म् ६।१।१२५ आङोऽनुनासिकश्छन्दसि ६।१।१२६ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च ६।१।१२७ ऋत्यकः ६।१।१२८ अप्लुतवदुपस्थि
ते ६।१।१२९ ई३ चाक्रवर्मणस्य ६।१।१३० दिव उत् ६।१।१३१ एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि ६।१।१३२ स्यश्छन्दसि बहुलम् ६।
१।१३३ सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् ६।१।१३४ सुट्कात्पूर्वः ६।१।१३५ अडभ्यासव्यवायेऽपि ६।१।१३६ संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे ६।
१।१३७ समवाये च ६।१।१३८ उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु ६।१।१३९ किरतौ लवने ६।१।१४० हिंसायां प्रतेश्च ६।१।१४१ अपा
च्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने ६।१।१४२ कुस्तुम्बुरूणि जातिः ६।१।१४३ अपरस्पराः क्रियासातत्ये ६।१।१४४ गोष्पदं सेवितासेवितप्र
माणेषु ६।१।१४५ आस्पदं प्रतिष्ठायाम् ६।१।१४६ आश्चर्यमनित्ये ६।१।१४७ वर्चस्केऽवस्करः ६।१।१४८ अपस्करो रथाङ्गम् ६।
१।१४९ विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा ६।१।१५० ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ६।१।१५१ प्रतिष्कशश्च कशेः ६।१।१५२ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रा

अ॰ ६ न्यतरस्याम् ६।२।११० उत्तरपदाऽदिः ६।२।१११ कर्णो वर्णलक्षणात् ६।२।११२ संज्ञौपम्ययोश्च ६।२।११३ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं
३५ च ६।२।११४ शृङ्गमवस्थायाञ्च ६।२।११५ नञो जरमरमित्रमृताः ६।२।११६ सोर्मनसी अलोमोषसी ६।२।११७ क्रत्वाऽदयश्च
६।२।११८ आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि ६।२।११९ वीरवीर्यौ च ६।२।१२० कूलतीरतूलमूलशालाऽक्षसममव्ययीभावे ६।२।१२१ कं
समन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ ६।२।१२२ तत्पुरुषे शालायां नपुंसके ६।२।१२३ कन्था च ६।२।१२४ आदिश्चिहणादीनाम् ६।२।
१२५ चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् ६।२।१२६ चीरमुपमानम् ६।२।१२७ पललसूपशाकम्मिश्रे ६।२।१२८ कूलसूदस्थलक
र्षाः संज्ञायाम् ६।२।१२९ अकर्मधारये राज्यम् ६।२।१३० वर्ग्यादयश्च ६।२।१३१ पुत्रः पुंभ्यः ६।२।१३२ नाचार्यराजर्त्विक्सं
युक्तज्ञात्याख्येभ्यः ६।२।१३३ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः ६।२।१३४ षट् च काण्डादीनि ६।२।१३५ कुण्डं वनम् ६।२।१३६ प्रकृत्या
भगालम् ६।२।१३७ शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् ६।२।१३८ गतिकारकोपपदात्कृत् ६।२।१३९ उभे वनस्पत्यादिषु यु
गपत् ६।२।१४० देवताद्वन्द्वे च ६।२।१४१ नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु ६।२।१४२ अन्तः ६।२।१४३ थाथघञ् राम:
क्ताऽजऽवित्रकाणाम् ६।२।१४४ सूपमानात्क्तः ६।२।१४५ संज्ञायामनाचितादीनाम् ६।२।१४६ प्रवृद्धादीनाञ्च ६।२।१४७ का ३५
रकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि ६।२।१४८ इत्थंभूतेन कृतमिति च ६।२।१४९ अनो भावकर्मवचनः ६।२।१५० मन्क्तिन्व्याख्यानशय

नासनस्थानयाजकादिक्रीताः ६।२।१५१ सप्तम्याः पुण्यम् ६।२।१५२ ऊनार्थकलहं तृतीयायाः ६।२।१५३ मिश्रञ्चानुपसर्गमसन्धौ ६
।२।१५४ नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः ६।२।१५५ ययतोश्चाऽतदर्थे ६।२।१५६ अच्कावशक्तौ ६।२।१५७ आक्रो
शे च ६।२।१५८ संज्ञायाम् ६।२।१५९ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च ६।२।१६० विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु ६।२।१६१ बहुव्रीहाविद
मेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने ६।२।१६२ संख्यायाः स्तनः ६।२।१६३ विभाषा छन्दसि ६।२।१६४ संज्ञायां मित्राजिनयोः ६
।२।१६५ व्यवायिनोऽन्तरम् ६।२।१६६ मुखं स्वाङ्गम् ६।२।१६७ नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः ६।२।१६८ निष्ठो
पमानादन्यतरस्याम् ६।२।१६९ जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः ६।२।१७० वा जाते ६।२।१७१
नञ्सुभ्याम् ६।२।१७६ उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु ६।२।१७७ वनं समासे ६।२।१७८ अन्तः ६।२।१७९ अन्तश्च ६।२।१८० न नि
विभ्याम् ६।२।१८१ परेरभितोभावि मण्डलम् ६।२।१८२ प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् ६।२।१८३ निरुदकादीनि च ६।२।१८४ अभेर्मुख
म् ६।२।१८५ अपाच्च ६।२।१८६ स्फिगपूतवीणाऽञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च ६।२।१८७ अधेरुपरिस्थम् ६।२।१८८ अनोरप्र
धानकनीयसी ६।२।१८९ पुरुषश्चान्वादिष्टः ६।२।१९० अतेरकृत्पदे ६।२।१९१ नेरनिधाने ६।२।१९२ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरु
षे ६।२।१९३ उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः ६।२।१९४ सोरवक्षेपणे ६।२।१९५ विभाषोत्पुच्छे ६।२।१९६ द्वित्रिभ्यां पान्मूर्द्धसु बहु।

अ॰६ श्रीह्रौ ६।२।१९७ सक्थं चाक्रान्तात् ६।२।१९८ परादिश्छन्दसि बहुलम् ६।२।१९९ बहुव्रीहौ वा शङ्का गोसादक्तो नित्यार्थे युक्तानद्या।
३६ लीनकूलतीरदेवता विभाषान निष्ठ्येकोनविंशतिः॥ इति षष्ठाध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ अलुगुत्तरपदे ६।३।१ पञ्चम्याः स्तोका-
दिभ्यः ६।३।२ ओजःसहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः ६।३।३ मनसः संज्ञायाम् ६।३।४ आज्ञायिनि च ६।३।५ आत्मनश्च पूरणे ६।
३।६ वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः ६।३।७ परस्य च ६।३।८ हलदन्तात्सप्तम्याः सञ्ज्ञायाम् ६।३।९ कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ६।३।
१० मध्याद्गुरौ ६।३।११ अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे ६।३।१२ बन्धे च विभाषा ६।३।१३ तत्पुरुषे कृति बहुलम् ६।३।१४ प्रावृट्श-
रत्कालदिवां जे ६।३।१५ विभाषा वर्षक्षरशरवरात् ६।३।१६ घकालतनेषु कालनाम्नः ६।३।१७ शयवासवासिष्वकालात् ६।३।१८
नेन्सिद्धबध्नातिषु च ६।३।१९ स्थे च भाषायाम् ६।३।२० षष्ठ्या आक्रोशे ६।३।२१ पुत्रेऽन्यतरस्याम् ६।३।२२ ऋतो विद्यायोनिसम्बन्धे-
भ्यः ६।३।२३ विभाषा स्वसृपत्योः ६।३।२४ आनङ् ऋतो द्वन्द्वे ६।३।२५ देवताद्वन्द्वे च ६।३।२६। ईदग्नेः सोमरुणयोः ६।३।२७ इद्वृ-
द्धौ ६।३।२८ दिवो द्यावा ६।३।२९ दिवसश्च पृथिव्याम् ६।३।३० उषासोषसः ६।३।३१ मातरपितरावुदीचाम् ६।३।३२ पितरामातरा पाणः
च छन्दसि ६।३।३३ स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ६।३।३४ तसिलादिष्वाऽऽकृत्वसुचः ३६
६।३।३५ क्यङ्मानिनोश्च ६।३।३६ न कोपधायाः ६।३।३७ संज्ञापूरण्योश्च ६।३।३८ वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे ६।३।३९

आदिरुदात्तः ६।२।६४ सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे ६।२।६५ युक्ते च ६।२।६६ विभाषाध्यक्षे ६।२।६७ पापञ्च शिल्पिनि ६।२।६८
गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे ६।२।६९ अङ्गानि मैरेये ६।२।७० भक्ताख्यास्तदर्थेषु ६।२।७१ गोविडालसिंहसैन्धवेषू
पमाने ६।२।७२ अके जीविकार्थे ६।२।७३ प्राचां क्रीडायाम् ६।२।७४ अणि नियुक्ते ६।२।७५ शिल्पिनि चाऽकृञः ६।२।७६
संज्ञायाञ्च ६।२।७७ गोतन्तियवम्पाले ६।२।७८ णिनिः ६।२।७९ उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव ६।२।८० युक्तारोह्यादयश्च
६।२।८१ दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटञ्जे ६।२।८२ अन्त्यात्पूर्वम्बह्वचः ६।२।८३ ग्रामेऽनिवसन्तः ६।२।८४ घोषादिषु च ६।२।८५ छा
त्र्यादयः शालायाम् ६।२।८६ प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् ६।२।८७ मालादीनाञ्च ६।२।८८ अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम्
६।२।८९ अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् ६।२।९० न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् ६।२।९१ अन्तः ६।२।९२ सर्वं गुणकार्त्स्न्ये
६।२।९३ संज्ञायां गिरिनिकाययोः ६।२।९४ कुमार्य्यां वयसि ६।२।९५ उदकेऽकेवले ६।२।९६ द्विगौ क्रतौ ६।२।९७ सभायां नपुंसके
६।२।९८ पुरे प्राचाम् ६।२।९९ अरिष्टगौडपूर्वे च ६।२।१०० न हास्तिनफलकमार्देयाः ६।२।१०१ कुसूलकूपकुम्भशालं बिले ६।
२।१०२ दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु ६।२।१०३ आचार्य्योपसर्ज्जनश्चान्तेवासिनि ६।२।१०४ उत्तरपदवृद्धौ सर्वञ्च
६।२।१०५ बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् ६।२।१०६ उदराश्वेषुषु ६।२।१०७ क्षेपे ६।२।१०८ नदी बन्धुनि ६।२।१०९ निष्ठोपसर्गपूर्वम

अ०६ वोपसर्ज्जनस्य ६।३।८२ प्रकृत्याऽशिष्यगोवत्सहलेषु ६।३।८३ समानस्यच्छन्दस्यमूर्द्धप्रभृत्युदर्केषु ६।३।८४ ज्योतिर्जनपदरात्रि
३७ नाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु ६।३।८५ चरणेब्रह्मचारिणि ६।३।८६ तीर्थेये ६।३।८७ विभाषोदरे ६।३।८८ दृ
ग्दृशवतुषु ६।३।८९ इदंकिमोरीश्की ६।३।९० आसर्वनाम्नः ६।३।९१ विष्वग्देवयोश्चटेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये ६।३।९२ समःसमि
६।३।९३ तिरसस्तिर्य्यलोपे ६।३।९४ सहस्यसध्रिः ६।३।९५ सधमादस्थयोश्छन्दसि ६।३।९६ द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योपईत् ६।३।९७ ऊद
नोर्देशे ६।३।९८ अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्यदुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु ६।३।९९ अर्थेविभाषा ६।३।१००
कोःकत्तत्पुरुषेचि ६।३।१०१ रथवदयोश्च ६।३।१०२ तृणेचजातौ ६।३।१०३ कापथ्यक्षयोः ६।३।१०४ ईषदर्थे ६।३।१०५ विभाषा
पुरुषे ६।३।१०६ कवंचोष्णे ६।३।१०७ पथिचच्छन्दसि ६।३।१०८ पृषोदरादीनियथोपदिष्टम् ६।३।१०९ संख्याविसायपूर्वस्या
ह्नन्यतरस्यांङौ ६।३।११० ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोणः ६।३।१११ सहिवहोरोदवर्णस्य ६।३।११२ साढ्येसाढ्वासाढेतिनिगमे ६।३।११३
संहितायाम् ६।३।११४ कर्णेलक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नछिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य ६।३।११५ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिस राम:
हितनिषुक्वौ ६।३।११६ वनगिर्य्योःसंज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनाम् ६।३।११७ वले ६।३।११८ मतौबह्वचोऽनजिरादीनाम् ६।३।११९ ३७
शरादीनाञ्च ६।३।१२० इकोवहेऽपीलोः ६।३।१२१ उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलम् ६।३।१२२ इकःकाशे ६।३।१२३ दस्ति ६।३।१२४ अष्ट

नः संज्ञायाम् ६।३।१२५ छन्दसि च ६।३।१२६ चितेः कपि ६।३।१२७ विश्वस्य वसुराटोः ६।३।१२८ नरे संज्ञायाम् ६।३।१२९ मित्रे चर्षौ ६।३।१३० मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ ६।३।१३१ ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् ६।३।१३२ ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् ६।३।१३३ इकः सुञि ६।३।१३४ द्व्यचोऽतस्तिङः ६।३।१३५ निपातस्य च ६।३।१३६ अन्येषामपि दृश्यते ६।३।१३७ चौ ६।३।१३८ संप्रसारणस्य ६।३।१३९ अलुगुत्तरपदे षष्ठ्या जातेरिको व्ययीभावे कोः कदिको वहेः एकोनविंशतिः॥ इति षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः॥ अङ्गस्य ६।४।१ हलः ६।४।२ नामि ६।४।३ न तिसृचतसृ ६।४।४ छन्दस्युभयथा ६।४।५ नृ च ६।४।६ नोपधायाः ६।४।७ सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ ६।४।८ वा षपूर्वस्य निगमे ६।४।९ सान्तमहतः संयोगस्य ६।४।१० अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृप्रशास्तृणाम् ६।४।११ इन्हन्पूषार्यम्णां शौ ६।४।१२ सौ च ६।४।१३ अत्वसन्तस्य चाधातोः ६।४।१४ अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति ६।४।१५ अज्झनगमां सनि ६।४।१६ तनोतेर्विभाषा ६।४।१७ क्रमश्चा ६।४।१८ च्छ्वोः शूडनुनासिके च ६।४।१९ ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च ६।४।२० राल्लोपः ६।४।२१ असिद्धवदत्राभात् ६।४।२२ श्नान्नलोपः ६।४।२३ अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति ६।४।२४ दंशसञ्जस्वञ्जां शपि ६।४।२५ रञ्जेश्च ६।४।२६ घञि च भावकरणयोः ६।४।२७ स्यदो जवे ६।४।२८ अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः ६।४।२९ नाञ्चेः पूजायाम् ६।४।३० क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः ६।४।३१ जान्तनशां विभाषा ६।४।३२ भञ्जेश्च चिणि ६।४।३३ शास इद्

अ·६ ङ्हलोः ६।४।३४ शा हौ ६।४।३५ हन्तेर्जः ६।४।३६ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति ६।४।३७ वा ल्यपि
३८ ६।४।३८ न क्तिचि दीर्घश्च ६।४।३९ गमः क्वौ ६।४।४० विड्वनोरनुनासिकस्यात् ६।४।४१ जनसनखनां सञ्झलोः ६।४।४२ ये विभाषा ६।
४।४३ तनोतेर्यकि ६।४।४४ सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् ६।४।४५ आर्द्धधातुके ६।४।४६ भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् ६।४
।४७ अतो लोपः ६।४।४८ यस्य हलः ६।४।४९ क्यस्य विभाषा ६।४।५० णेरनिटि ६।४।५१ निष्ठायां सेटि ६।४।५२ जनिता मन्त्रे ६।४।५३
शमिता यज्ञे ६।४।५४ अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु ६।४।५५ ल्यपि लघुपूर्वात् ६।४।५६ विभाषापः ६।४।५७ युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि ६।४।
५८ क्षियः ६।४।५९ निष्ठायामण्यदर्थे ६।४।६० वाक्रोशदैन्ययोः ६।४।६१ स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां
वा चिण्वदिट् च ६।४।६२ दीङो युडचि क्ङिति ६।४।६३ आतो लोप इटि च ६।४।६४ ईद्यति ६।४।६५ घुमास्थागापाजहातिसां हलि ६।४।६६ ए
र्लिङि ६।४।६७ वान्यस्य संयोगादेः ६।४।६८ न ल्यपि ६।४।६९ मयतेरिदन्यतरस्याम् ६।४।७० लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः ६।४।७१ आ
डजादीनाम् ६।४।७२ छन्दस्यपि दृश्यते ६।४।७३ न माङ्योगे ६।४।७४ बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि ६।४।७५ इरयो रे ६।४।७६ अचि श्नु रामः
धातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ६।४।७७ अभ्यासस्यासवर्णे ६।४।७८ स्त्रियाः ६।४।७९ वाम्शसोः ६।४।८० इणो यण् ६।४।८१ एरनेकाचो ३८
संयोगपूर्वस्य ६।४।८२ ओः सुपि ६।४।८३ वर्षाभ्वश्च ६।४।८४ न भूसुधियोः ६।४।८५ छन्दस्युभयथा ६।४।८६ हुश्नुवोः सार्वधातुके

स्वाङ्गाच्चेतोऽमानिनि ६।३।४० जातेश्च ६।३।४१ पुंवत्कर्म्मधारयजातीयदेशीयेषु ६।३।४२ घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽ
नेकाचो ह्रस्वः ६।३।४३ नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् ६।३।४४ उगितश्च ६।३।४५ आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः ६।३।४६ द्व्यष्ट
नः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः ६।३।४७ त्रेस्त्रयः ६।३।४८ विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्व्वेषाम् ६।३।४९ हृदयस्य हृल्लेखयदण्
लासेषु ६।३।५० वा शोकष्यञ्रोगेषु ६।३।५१ पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु ६।३।५२ पद्यत्यतदर्थे ६।३।५३ हिमकाषिहतिषु च
६।३।५४ ऋचः शे ६।३।५५ वा घोषमिश्रशब्देषु ६।३।५६ उदकस्योदः संज्ञायाम् ६।३।५७ पेषंवासवाहनधिषु च ६।३।५८ एकहल
ादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् ६।३।५९ मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु ६।३।६० इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य ६।३।६१
एक तद्धिते च ६।३।६२ ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम् ६।३।६३ त्वे च ६।३।६४ इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु ६।३।६५ खित्यन
व्ययस्य ६।३।६६ अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् ६।३।६७ इचएकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ६।३।६८ वाचंयमपुरन्दरौ च ६।३।६९ कारे सत्यागद
स्य ६।३।७० श्येनतिलस्य पाते ञे ६।३।७१ रात्रेः कृति विभाषा ६।३।७२ नलोपो नञः ६।३।७३ तस्मान्नुडचि ६।३।७४ नभ्राण्नपान्नवे
दानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ६।३।७५ एकादिश्चैकस्य चादुक् ६।३।७६ नगोऽप्राणिष्वन्यतर
स्याम् ६।३।७७ सहस्य सः संज्ञायाम् ६।३।७८ ग्रन्थान्ताधिके च ६।३।७९ द्वितीये चानुपाख्ये ६।३।८० अव्ययीभावे चाकाले ६।३।८१

अ॰६ १४० मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः ६।४।१४१ तिविंशतेर्डिति ६।४।१४२ टेः ६।४।१४३ नस्तद्धिते ६।४।१४४ अह्नष्टखोरेव ६।४।१४५ ओर्गुणः

३९ ६।४।१४६ ढेर्लोपोकद्र्वाः ६।४।१४७ यस्येतिच ६।४।१४८ सूर्य्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानांयउपधायाः ६।४।१४९ हलस्तद्धितस्य ६।४।१५०।

आपत्यस्यचतद्धितेऽनाति ६।४।१५१ क्यच्व्योश्च ६।४।१५२ बिल्वकादिभ्यश्छस्यलुक् ६।४।१५३ तुरिष्ठेमेयस्सु ६।४।१५४ टेः ६।४।१५५

स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणांयणादिपरंपूर्वस्यचगुणः ६।४।१५६ प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां

प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वषित्रब्द्राघिवृन्दाः ६।४।१५७ बहोर्लोपोभूचबहोः ६।४।१५८ इष्ठस्ययिट्च ६।४।१५९ ज्यादादीयसः ६।४।१६० र

ऋतोहलादेर्लघोः ६।४।१६१ विभाषर्जोश्छन्दसि ६।४।१६२ प्रकृत्यैकाच् ६।४।१६३ इनण्यनपत्ये ६।४।१६४ गाथिविदथिकेशिग

णिपणिनश्च ६।४।१६५ संयोगादिश्च ६।४।१६६ अन् ६।४।१६७ येचाभावकर्म्मणोः ६।४।१६८ आत्माध्वानौखे ६।४।१६९ नमपूर्वोऽ

पत्येऽवर्म्मणः ६।४।१७० ब्राह्मोजातौ ६।४।१७१ कार्म्मस्ताच्छील्ये ६।४।१७२ औक्षमनपत्ये ६।४।१७३ दाण्डिनायनहास्तिनाय

नाथर्वणिकजैह्माशिनेयवासिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि ६।४।१७४ ऋत्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्य रा॰म॰

यानिछन्दसि ६।४।१७५ अङ्गस्यात्लोपोविड्वनोर्वोक्रोशेणौहुझल्भ्यः स्थलिचमंत्रेषुरक्तः पञ्चदश॥ इतिषष्ठाध्यायस्यच ३९

तुर्थःपादः॥ अध्यायश्चसमाप्तः॥ युवोरनाकौ ७।१।१ आयनेयीनीयियः फढखछघांप्रत्ययादीनाम् ७।१।२ अदभ्यस्तात् ७।१।४।

झोन्तः ७।१।३

आत्मनिपदेष्वनतः ७।१।५ शीङोरुट् ७।१।६ वेत्तेर्विभाषा ७।१।७ वहुलंछन्दसि ७।१।८ अतोभिसऐस् ७।१।९ वहुलंछन्दसि ७।१।१० ने
दमदसोरकोः ७।१।११ टाङसिङसामिनात्स्याः ७।१।१२ ङेर्यः ७।१।१३ सर्वनाम्नः स्मै ७।१।१४ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ ७।१।१५ पूर्वादि
भ्यो नवभ्यो वा ७।१।१६ जसः शी ७।१।१७ औङ आपः ७।१।१८ नपुंसकाच्च ७।१।१९ जश्शसोः शिः ७।१।२० अष्टाभ्य औश् ७।१।२१ ष
ड्भ्यो लुक् ७।१।२२ स्वमोर्नपुंसकात् ७।१।२३ अतोम् ७।१।२४ अड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ७।१।२५ नेतराच्छन्दसि ७।१।२६ युष्मदस्म
द्भ्यां ङसोऽश् ७।१।२७ ङे प्रथमयोरम् ७।१।२८ शसो न ७।१।२९ भ्यसोभ्यम् ७।१।३० पञ्चम्या अत् ७।१।३१ एकवचनस्य च ७।१।३२
साम आकम् ७।१।३३ आत औ णलः ७।१।३४ तुह्योस्तातङाऽशिष्यन्यतरस्याम् ७।१।३५ विदेः शतुर्वसुः ७।१।३६ समासेऽन
ञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् ७।१।३७ क्त्वापि छन्दसि ७।१।३८ सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ७।१।३९ अमो मश् ७।१।४० लोप
स्त आत्मनेपदेषु ७।१।४१ ध्वमो ध्वात् ७।१।४२ यजध्वैनमिति च ७।१।४३ तस्य तात् ७।१।४४ तप्तनप्तनथनाश्च ७।१।४५ इदन्तो
मसि ७।१।४६ क्त्वो यक् ७।१।४७ इष्ट्वीनमिति च ७।१।४८ स्नात्व्यादयश्च ७।१।४९ आज्जसेरसुक् ७।१।५० अश्वक्षीरवृषलवणा
नामात्मप्रीतौ क्यचि ७।१।५१ आमि सर्वनाम्नः सुट् ७।१।५२ त्रेस्त्रयः ७।१।५३ ह्रस्वनद्यापो नुट् ७।१।५४ षट्चतुर्भ्यश्च ७।१।५५ श्रीग्रा
मण्योश्छन्दसि ७।१।५६ गोः पादान्ते ७।१।५७ इदितो नुम् धातोः ७।१।५८ शे मुचादीनाम् ७।१।५९ मस्जिनशोर्झलि ७।१।६० रधिजभो

७ चि ७।१।६१ नेट्यलिटि रधेः ७।१।६२ रभेरशब्लिटोः ७।१।६३ लभेश्च ७।१।६४ आङो यि ७।१।६५ उपात्प्रशंसायाम् ७।१।६६ उपस
४० र्गात्खल्घञोः ७।१।६७ न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् ७।१।६८ विभाषा चिण्णमुलोः ७।१।६९ उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः ७।१।७०
युजेरसमासे ७।१।७१ नपुंसकस्य झलचः ७।१।७२ इकोऽचि विभक्तौ ७।१।७३ तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य ७।१।
७४ अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः ७।१।७५ छन्दस्यपि दृश्यते ७।१।७६ ई च द्विवचने ७।१।७७ नाभ्यस्ताच्छतुः ७।१।७८ वान
पुंसकस्य ७।१।७९ आच्छीनद्योर्नुम् ७।१।८० शप्श्यनोर्नित्यम् ७।१।८१ सावनडुहः ७।१।८२ दृक्स्ववस्स्वतवसां छन्दसि ७।१।
८३ दिव औत् ७।१।८४ पथिमथ्यृभुक्षामात् ७।१।८५ इतोऽत्सर्वनामस्थाने ७।१।८६ थो न्थः ७।१।८७ भस्य टेर्लोपः ७।१।८८ पुंसोऽ
सुङ् ७।१।८९ गोतो णित् ७।१।९० णलुत्तमो वा ७।१।९१ सख्युरसम्बुद्धौ ७।१।९२ अनङ् सौ ७।१।९३ ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां
च ७।१।९४ तृज्वत्क्रोष्टुः ७।१।९५ स्त्रियां च ७।१।९६ विभाषा तृतीयादिष्वचि ७।१।९७ चतुरनडुहोराम् उदात्तः ७।१।९८ अम् सम्बुद्धौ
७।१।९९ ऋत इद्धातोः ७।१।१०० उपधायाश्च ७।१।१०१ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ७।१।१०२ बहुलं छन्दसि ७।१।१०३ युवोरस्थाम्यो लोपस्त राम:
रधिजभोशपूश्यनोऽन्त्यपधायास्त्रीणि ॥ इति सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु ७।२।१ अतो ल्रान्तस्य ४०
७।२।२ वदव्रजहलन्तस्याचः ७।२।३ नेटि ७।२।४ ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् ७।२।५ ऊर्णोतेर्विभाषा ७।२।६ अतो हला

६।४।८८ भुवोवुग्लुङ्लिटोः ६।४।८९ ऊदुपधायागोहः ६।४।९० दोषोणौ ६।४।९१ वाचित्तविरागे ६।४।९२ मितांह्रस्वः ६।४।९३ चिण्णमु
लोर्दीर्घोन्यतरस्याम् ६।४।९४ खचिह्रस्वः ६।४।९५ ह्लादोनिष्ठायाम् ६।४।९६ छादेर्घेद्व्युपसर्गस्य ६।४।९७ इस्मन्त्रन्क्विषुच ६।
४।९८ गमहनजनखनघसांलोपःक्ङित्यनङि ६।४।९९ तनिपत्योश्छन्दसि ६।४।१०० घसिभसोर्हलिच ६।४।१०१ हुझल्भ्योहेर्धिः
६।४।१०२ श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि ६।४।१०३ अङितश्च ६।४।१०४ चिणोलुक् ६।४।१०५ अतोहेः ६।४।१०६ उतश्चप्रत्ययादसं
योगपूर्वात् ६।४।१०७ लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोः ६।४।१०८ नित्यंकरोतेः ६।४।१०९ येच ६।४।११० अतउत्सार्वधातुके ६।४।१११
श्नसोरल्लोपः ६।४।११२ श्नाभ्यस्तयोरातः ६।४।११३ ईहल्यघोः ६।४।११४ इद्दरिद्रस्य ६।४।११५ भियोन्यतरस्याम् ६।४।११६ जहातेश्च ६।
४।११७ आचहौ ६।४।११८ लोपोयि ६।४।११९ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च ६।४।१२० अतएकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि ६।४।१२१
थलिचसेटि ६।४।१२२ तॄफलभजत्रपश्च ६।४।१२३ राधोहिंसायाम् ६।४।१२४ वाजॄभ्रमुत्रसाम् ६।४।१२५ फणांचसप्तानाम्
६।४।१२६ नशसददवादिगुणानाम् ६।४।१२७ अर्वणस्त्रसावनञः ६।४।१२८ मघवाबहुलम् ६।४।१२९ भस्य ६।४।१३० पादःप
त् ६।४।१३१ वसोःसम्प्रसारणम् ६।४।१३२ वाहऊठ् ६।४।१३३ श्वयुवमघोनामतद्धिते ६।४।१३४ अल्लोपोनः ६।४।१३५ षपूर्वहन्धृत
राज्ञामणि ६।४।१३६ विभाषाङिश्योः ६।४।१३७ नसंयोगाद्वमन्तात् ६।४।१३८ अचः ६।४।१३९ उदईत् ६।४।१४० आतोधातोः ६।४।

अ॰ ७ ष्ठयोः ७।२।५० पूङश्च ७।२।५१ वसतिक्षुधोरिट् ७।२।५२ अञ्चेः पूजायाम् ७।२।५३ लुभो विमोहने ७।२।५४ जॄव्रश्च्योः क्त्वि ७।२।५५
५१ उदितो वा ७।२।५६ सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः ७।२।५७ गमेरिट् परस्मैपदेषु ७।२।५८ न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः ७।२।५९ तासि च क्लृपः
७।२।६० अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् ७।२।६१ उपदेशेऽत्वतः ७।२।६२ ऋतो भारद्वाजस्य ७।२।६३ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थे
ति निगमे ७।२।६४ विभाषा सृजिदृशोः ७।२।६५ इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् ७।२।६६ वस्वेकाजाद्घसाम् ७।२।६७ विभाषा गमहनवि
दविशाम् ७।२।६८ सनिंससनिवांसम् ७।२।६९ ऋद्धनोः स्ये ७।२।७० अञ्जेः सिचि ७।२।७१ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु ७।२।७२
यमरमनमातां सक् च ७।२।७३ स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि ७।२।७४ किरश्च पञ्चभ्यः ७।२।७५ रुदादिभ्यः सार्वधातुके ७।२।७६ ईशः
से ७।२।७७ ईडजनोर्ध्वे च ७।२।७८ लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य ७।२।७९ अतो येयः ७।२।८० आतो ङितः ७।२।८१ आने मुक् ७।२।
८२ ईदासः ७।२।८३ अष्टन आ विभक्तौ ७।२।८४ रायो हलि ७।२।८५ युष्मदस्मदोरनादेशे ७।२।८६ द्वितीयायां च ७।२।८७ प्रथमा
याश्च द्विवचने भाषायाम् ७।२।८८ योऽचि ७।२।८९ शेषे लोपः ७।२।९० मपर्यन्तस्य ७।२।९१ युवावौ द्विवचने ७।२।९२ यूयवयौ राम:
जसि ७।२।९३ त्वाहौ सौ ७।२।९४ तुभ्यमह्यौ ङयि ७।२।९५ तवममौ ङसि ७।२।९६ त्वमावेकवचने ७।२।९७ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च ५१
७।२।९८ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ ७।२।९९ अचि र ऋतः ७।२।१०० जराया जरसन्यतरस्याम् ७।२।१०१ त्यदादीनामः ७।२।१०२।

किमः कः ७।२।१०३ कुतिहोः ७।२।१०४ क्वाति ७।२।१०५ तदोः सः सावनन्त्ययोः ७।२।१०६ अदस औ सुलोपश्च ७।२।१०७ इदमो
मः ७।२।१०८ दश्च ७।२।१०९ यः सौ ७।२।११० इदोऽय् पुंसि ७।२।१११ अनाप्यकः ७।२।११२ हलि लोपः ७।२।११३ मृजेर्वृद्धिः ७।
२।११४ अचो ञ्णिति ७।२।११५ अत उपधायाः ७।२।११६ तद्धितेष्वचामादेः ७।२।११७ किति च ७।२।११८ सिचि प्रभाविठूसन्यच
ला६ तीजरायामष्टादश ॥ इति सप्तमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् ७।३।१ केकय
मित्रयुप्रलयानां यादेरियः ७।३।२ न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् ७।३।३ द्वारादीनां च ७।३।४ न्यग्रोधस्य च केवलस्य ७।
३।५ न कर्मव्यतिहारे ७।३।६ स्वागतादीनां च ७।३।७ श्वादेरिञि ७।३।८ पदान्तस्यान्यतरस्याम् ७।३।९ उत्तरपदस्य ७।३।१० अवयवा
दृतोः ७।३।११ सुसर्वार्धाज्जनपदस्य ७।३।१२ दिशोऽमद्राणाम् ७।३।१३ प्राचां ग्रामनगराणाम् ७।३।१४ संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य
च ७।३।१५ वर्षस्याभविष्यति ७।३।१६ परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः ७।३।१७ जे प्रोष्ठपदानाम् ७।३।१८ हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य
च ७।३।१९ अनुशतिकादीनां च ७।३।२० देवताद्वन्द्वे च ७।३।२१ नेन्द्रस्य परस्य ७।३।२२ दीर्घाच्च वरुणस्य ७।३।२३ प्राचां नगरान्ते ७।३
।२४ जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् ७।३।२५ अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा ७।३।२६ नातः परस्य ७।३।२७ प्रवाहणस्य
ढे ७।३।२८ तत्प्रत्ययस्य च ७।३।२९ नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् ७।३।३० यथातथयथापुरयोः पर्यायेण ७।३।३१ हनस्तो

अ० ७ चि णलोः ७।३।३२ आतो युक्चिण्कृतोः ७।३।३३ नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः ७।३।३४ जनिवध्योश्च ७।३।३५ अर्त्तिह्रीव्ली
५२ रीक्नूयीक्ष्माय्यातांपुग्णौ ७।३।३६ शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् ७।३।३७ वो विधूनने जुक् ७।३।३८ लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्ने
हविपातने ७।३।३९ भियो हेतुभये षुक् ७।३।४० स्फायो वः ७।३।४१ शदेरगतौ तः ७।३।४२ रुहः योन्यतरस्याम् ७।३।४३ प्रत्य
यस्थात्कात्पूर्वस्याऽतइदाऽप्यऽसुपः ७।३।४४ न यासयोः ७।३।४५ उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः ७।३।४६ भस्त्रैषाजाज्ञाद्वा
स्वानञ्पूर्वाणामपि ७।३।४७ अभाषितपुंस्काच्च ७।३।४८ आदाचार्याणाम् ७।३।४९ ठस्येकः ७।३।५० इसुसुक्तान्तात्कः ७।३।
५१ चजोः कु घिण्ण्यतोः ७।३।५२ न्यङ्क्वादीनाञ्च ७।३।५३ हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु ७।३।५४ अभ्यासाच्च ७।३।५५ हेरचङि ७।३।५६ सन्लि
टोर्जेः ७।३।५७ विभाषा चेः ७।३।५८ न क्वादेः ७।३।५९ अजिव्रज्योश्च ७।३।६० मुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः ७।३।६१ प्रयाजानुयाजौ
यज्ञाङ्गे ७।३।६२ वञ्चेर्गतौ ७।३।६३ ओक उचः के ७।३।६४ ण्य आवश्यके ७।३।६५ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ७।३।६६ वचोऽशब्दसं
ज्ञायाम् ७।३।६७ प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे ७।३।६८ भोज्यं भक्ष्ये ७।३।६९ घोर्लोपो लेटि वा ७।३।७० ओतः श्यनि ७।३।७१ क्सस्या॥ रामः
चि ७।३।७२ लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ७।३।७३ शमामष्टानां दीर्घः श्यनि ७।३।७४ ष्ठिवुक्लमुचमां शिति ७।३।७५ ५२
क्रमः परस्मैपदेषु ७।३।७६ इषुगमियमां छः ७।३।७७ पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्त्तिसर्त्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छप

देर्लघोः ७।२।७ नेड्वशिकृति ७।२।८ तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च ७।२।९ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् ७।२।१० श्र्युकः किति ७।२।
११ सनि ग्रहगुहोश्च ७।२।१२ कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि ७।२।१३ श्वीदितो निष्ठायाम् ७।२।१४ यस्य विभाषा ७।२।१५ आदि
तश्च ७।२।१६ विभाषा भावादिकर्म्मणोः ७।२।१७ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ता
विस्पष्टस्वरानायासभृशेषु ७।२।१८ धृषिशसी वैयात्ये ७।२।१९ दृढः स्थूलबलयोः ७।२।२० प्रभौ परिवृढः ७।२।२१ कृच्छ्रगहनयोः क
षः ७।२।२२ घुषिरविशब्दने ७।२।२३ अर्देः संनिविभ्यः ७।२।२४ अभेश्चाविदूर्ये ७।२।२५ णेरध्ययने वृत्तम् ७।२।२६ वा दान्तशा
न्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ताः ७।२।२७ रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् ७।२।२८ हृषेर्लोमसु ७।२।२९ अपचितश्च ७।२।३० हु ह्वरेश्छन्द
सि ७।२।३१ अपरिह्वृताश्च ७।२।३२ सोमे ह्वरितः ७।२।३३ ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ताविशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरू
तृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च ७।२।३४ आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः ७।२।३५ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमि
त्ते ७।२।३६ ग्रहोऽलिटि दीर्घः ७।२।३७ वॄतो वा ७।२।३८ न लिङि ७।२।३९ सिचि च परस्मैपदेषु ७।२।४० इट् सनि वा ७।२।४१ लिङ्सिचोरा
त्मनेपदेषु ७।२।४२ ऋतश्च संयोगादेः ७।२।४३ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा ७।२।४४ रधादिभ्यश्च ७।२।४५ निरः कुषः ७।२।४६
इण्निष्ठायाम् ७।२।४७ तीषसहलुभरुषरिषः ७।२।४८ सनीवन्तर्द्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् ७।२।४९ क्लिशः क्त्वानि

अ॰ ७ गादेर्गुणः ७।४।१० ऋच्छत्यॄताम् ७।४।११ शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा ७।४।१२ केऽणः ७।४।१३ न कपि ७।४।१४ आपोऽन्यतरस्याम् ७।४।१५
५३ ऋदृशोऽङि गुणः ७।४।१६ अस्यतेस्थुक् ७।४।१७ श्वयतेरः ७।४।१८ पतः पुम् ७।४।१९ वच उम् ७।४।२० शीङः सार्वधातुके गु
णः ७।४।२१ अयङ् यि क्ङिति ७।४।२२ उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः ७।४।२३ एतेर्लिङि ७।४।२४ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ७।४।२५
च्वौ च ७।४।२६ रीङ् ऋतः ७।४।२७ रिङ् शयग्लिङ्क्षु ७।४।२८ गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः ७।४।२९ यङि च ७।४।३० ई घ्राध्मोः ७।४।३१ अस्य
च्वौ ७।४।३२ क्यचि च ७।४।३३ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु ७।४।३४ न च्छन्दस्यपुत्रस्य ७।४।३५ दुरस्युर्द्रविणस्यु
र्वृषण्यति रिषण्यति ७।४।३६ अश्वाघस्यात् ७।४।३७ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके ७।४।३८ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः ७।४।३९
द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति ७।४।४० शाच्छोरन्यतरस्याम् ७।४।४१ दधातेर्हिः ७।४।४२ जहातेश्च क्त्वि ७।४।४३ विभाषा छन्दसि ७।४
।४४ सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च ७।४।४५ दो दद्घोः ७।४।४६ अच उपसर्गात्तः ७।४।४७ अपो भि ७।४।४८ सः स्याऽर्द्ध
धातुके ७।४।४९ तासस्त्योर्लोपः ७।४।५० रि च ७।४।५१ ह एति ७।४।५२ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ७।४।५३ सनि मीमाघुरभलभशक राम॰
पतपदामच इस् ७।४।५४ आप्ज्ञप्यृधामीत् ७।४।५५ दम्भ इच्च ७।४।५६ मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा ७।४।५७ अत्र लोपोऽभ्या ५३
सस्य ७।४।५८ ह्रस्वः ७।४।५९ हलादिः शेषः ७।४।६० शर्पूर्वाः खयः ७।४।६१ कुहोश्चुः ७।४।६२ न कवतेर्यङि ७।४।६३ कृषेश्छ

न्दसि ७।४।६४ दाधर्त्तिदर्द्धर्त्तिदर्द्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदवि
द्युतत्तरित्रतः सरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च ७।४।६५ उरत् ७।४।६६ द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् ७।४।६७ व्यथो
लिटि ७।४।६८ दीर्घ इणः किति ७।४।६९ अत आदेः ७।४।७० तस्मान्नुड्द्विहलः ७।४।७१ अश्नोतेश्च ७।४।७२ भवतेरः ७।४।७३
ससूवेति निगमे ७।४।७४ णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ ७।४।७५ भृञामित् ७।४।७६ अर्त्तिपिपर्त्योश्च ७।४।७७ बहुलं छन्दसि ७।
४।७८ सन्यतः ७।४।७९ ओः पुयण्ज्यपरे ७।४।८० स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा ७।४।८१ गुणो यङ्लुकोः ७
।४।८२ दीर्घोऽकितः ७।४।८३ नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् ७।४।८४ नुगतोऽनुनासिकान्तस्य ७।४।८५ जपजभदह
दशभञ्जपशां च ७।४।८६ चरफलोश्च ७।४।८७ उत्परस्यातः ७।४।८८ ति च ७।४।८९ रीगृदुपधस्य च ७।४।९० रुग्रिकौ च लुकि
७।४।९१ ऋतश्च ७।४।९२ सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे ७।४।९३ दीर्घो लघोः ७।४।९४ अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम् ७।४।९५
विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः ७।४।९६ ई च गणः ७।४।९७ रोचशीङः शाच्छेश्छापूर्वोस्रवति सप्तदश॥ इति श्रीसप्तमाध्यायस्य चतुर्थः।
पादः॥ इति श्रीसप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥ सर्वस्य द्वे ८।१।१ तस्य परमाम्रेडितम् ८।१।२ अनुदात्तं च ८।१।३ नित्यवीप्सयोः ८।१।४ प
रेर्वर्जने ८।१।५ प्रसमुपोदः पादपूरणे ८।१।६ उपर्यध्यधसः सामीप्ये ८।१।७ वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सन

अ॰८ भर्त्सनेषु ८।१।८ एकम्बहुव्रीहिवत् ८।१।९ आबाधे च ८।१।१० कर्म्मधारयवदुत्तरेषु ८।१।११ प्रकारे गुणवचनस्य ८।१।१२ अकृच्छ्रे
५५ प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् ८।१।१३ यथास्वे यथायथम् ८।१।१४ द्वन्द्वं रहस्यमर्य्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाऽभिव्य
क्तिषु ८।१।१५ पदस्य ८।१।१६ पदात् ८।१।१७ अनुदात्तं सर्व्वमपादादौ ८।१।१८ आमन्त्रितस्य च ८।१।१९ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थी
द्वितीयास्थयोर्वान्नावौ ८।१।२० बहुवचनस्य वस्नसौ ८।१।२१ तेमयावेकवचनस्य ८।१।२२ त्वामौ द्वितीयायाः ८।१।२३ न चवा
हाहैवयुक्ते ८।१।२४ पश्यार्थैश्चानालोचने ८।१।२५ सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा ८।१।२६ तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः ८।
१।२७ तिङ्ङतिङः ८।१।२८ न लुट् ८।१।२९ निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् ८।१।३० नह प्रत्यारम्भे ८।१।३१
सत्यम्प्रश्ने ८।१।३२ अङ्गाप्रातिलोम्ये ८।१।३३ हि च ८।१।३४ छन्दस्यऽनेकमपि साकाङ्क्षम् ८।१।३५ यावद्यथाभ्याम् ८।१।३६ पू
जायान्नानन्तरम् ८।१।३७ उपसर्गव्यपेतञ्च ८।१।३८ तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् ८।१।३९ अहो च ८।१।४० शेषे विभाषा ८।१।४१ पु
रा च परीप्सायाम् ८।१।४२ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् ८।१।४३ किं क्रियाप्रश्नेनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् ८।१।४४ लोपे विभाषा ८।१।४५ ए राम:
हि मन्ये प्रहासे लृट् ८।१।४६ जात्वपूर्वम् ८।१।४७ किम्वृत्तञ्च चिदुत्तरम् ८।१।४८ आहो उताहो चाऽनन्तरम् ८।१।४९ शेषवि ५५
भाषा ८।१।५० गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्व्वान्यत् ८।१।५१ लोट् च ८।१।५२ विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् ८।१।५३ हन्त च ८।

श्यर्छ्धौशीयसीदाः ७।३।७८ ज्ञाजनोर्जा ७।३।७९ घ्वादीनांह्रस्वः ७।३।८० मीनातेर्निगमे ७।३।८१ मिदेर्गुणः ७।३।८२ जुसिच
७।३।८३ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः ७।३।८४ जाग्रोविचिण्णल्ङित्सु ७।३।८५ पुगन्तलघूपधस्यच ७।३।८६ नाभ्यस्तस्याचिपितिसार्व
धातुके ७।३।८७ भूसुवोस्तिङि ७।३।८८ उतोवृद्धिर्लुकिहलि ७।३।८९ ऊर्णोतेर्विभाषा ७।३।९० गुणोपृक्ते ७।३।९१ तृणहइम् ७।३।
९२ ब्रुवईट् ७।३।९३ यङोवा ७।३।९४ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके ७।३।९५ अस्तिसिचोपृक्ते ७।३।९६ बहुलञ्छंदसि ७।३।९७ रुद
श्चपञ्चभ्यः ७।३।९८ अड्गार्ग्यगालवयोः ७।३।९९ अदः सर्वेषाम् ७।३।१०० अतोदीर्घोयञि ७।३।१०१ सुपिच ७।३।१०२ बहुवचनेझ
ल्येत् ७।३।१०३ ओसिच ७।३।१०४ आङिचापः ७।३।१० सम्बुद्धौच ७।३।१०६ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ७।३।१०७ ह्रस्वस्यगुणः ७।३।१०८
जसिच ७।३।१०९ ऋतोङिसर्वनामस्थानयोः ७।३।११० घेर्ङिति ७।३।१११ आण्नद्याः ७।३।११२ याडापः ७।३।११३ सर्वनाम्नः स्याड्ढ्र
स्वश्च ७।३।११४ विभाषाद्वितीयातृतीयाभ्याम् ७।३।११५ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ७।३।११६ इदुद्भ्याम् ७।३।११७ औत् ७।३।११८ अच्चघेः ७
।३।११९ आङोनास्त्रियाम् ७।३।१२० देवीकादेवतास्फायोभुजन्युञ्जोमीनातेरतोदीर्घोविंशतिः॥ इतिसप्तमाध्यायस्यतृतीयः पादः॥
णौचङ्युपधायाह्रस्वः ७।४।१ नाग्लोपिशास्वृदिताम् ७।४।२ भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् ७।४।३ लोपः पिबतेरी
च्चाभ्यासस्य ७।४।४ तिष्ठतेरित् ७।४।५ जिघ्रतेर्वा ७।४।६ उर्ऋत् ७।४।७ नित्यंछन्दसि ७।४।८ दयतेर्दिगिलिटि ७।४।९ ऋतश्चसंयो

अ०८ लोक् लि ८।२।२६ ह्रस्वादंगात् ८।२।२७ इट ईटि ८।२।२८ स्कोः संयोगाद्योरन्ते च ८।२।२९ चोः कुः ८।२।३० हो ढः ८।२।३१ दादेर्धा
४५ तोर्घः ८।२।३२ वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् ८।२।३३ नहो धः ८।२।३४ आहस्थः ८।२।३५ व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजछशां षः
८।२।३६ एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः ८।२।३७ दधस्तथोश्च ८।२।३८ झलां जशोऽन्ते ८।२।३९ झषस्तथोर्धोऽधः ८।२।४० षढोः
कः सि ८।२।४१ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ८।२।४२ संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः ८।२।४३ ल्वादिभ्यः ८।२।४४ ओदितश्च ८
।२।४५ क्षियो दीर्घात् ८।२।४६ श्योऽस्पर्शे ८।२।४७ अञ्चोऽनपादाने ८।२।४८ दिवोऽविजिगीषायाम् ८।२।४९ निर्वाणोऽवाते ८।२।
५० शुषः कः ८।२।५१ पचो वः ८।२।५२ क्षायो मः ८।२।५३ प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् ८।२।५४ अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः ८।२।५५
नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् ८।२।५६ न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम् ८।२।५७ वित्तो भोगप्रत्यययोः ८।२।५८ भित्तं शकलम् ८।
२।५९ ऋणमाधमर्ण्ये ८।२।६० नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि ८।२।६१ क्विन्प्रत्ययस्य कुः ८।२।६२ नशेर्वा ८
।२।६३ मो नो धातोः ८।२।६४ म्वोश्च ८।२।६५ ससजुषो रुः ८।२।६६ अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च ८।२।६७ अहन् ८।२।६८ रोऽसुपि ८। रामः
२।६९ अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि ८।२।७० भुवश्च महाव्याहृतेः ८।२।७१ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः ८।२।७२ तिप्यनस्तेः ८। ४५
२।७३ सिपि धातो रुर्वा ८।२।७४ दश्च ८।२।७५ र्वोरुपधाया दीर्घ इकः ८।२।७६ हलि च ८।२।७७ उपधायां च ८।२।७८ न भकुर्छुराम्

८।२।७९ अदसोऽसेर्दादु दो मः ८।२।८० एतईद्बहुवचने ८।२।८१ वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः ८।२।८२ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे ८।२।८३ दू
राद्धूते च ८।२।८४ हैहेप्रयोगे हैहयोः ८।२।८५ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम् ८।२।८६ ओमभ्यादाने ८।२।८७ ये यज्ञकर्म
णि ८।२।८८ प्रणवष्टेः ८।२।८९ याज्यान्तः ८।२।९० ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः ८।२।९१ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च ८।२।९२ वि
भाषा पृष्टप्रतिवचने हेः ८।२।९३ निगृह्यानुयोगे च ८।२।९४ आम्रेडितम्भर्त्सने ८।२।९५ अङ्गयुक्तन्तिङाऽकाङ्क्षम् ८।२।९६ वि
चार्यमाणानाम् ८।२।९७ पूर्वन्तु भाषायाम् ८।२।९८ प्रतिश्रवणे च ८।२।९९ अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ८।२।१०० चिदिति
चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ८।२।१०१ उपरिस्विदासीदिति च ८।२।१०२ स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु ८।२।१०३ क्षि
याशिःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् ८।२।१०४ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ८।२।१०५ प्लुतावैच इदुतौ ८।२।१०६ एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते
पूर्वस्यार्द्धस्यादुत्तरस्येदुतौ ८।२।१०७ तयोर्य्वावचि संहितायाम् ८।२।१०८ पूर्वत्राचिषढोर्नसन्ते एतर्द्रुचिदित्यष्टौ ॥ इति अष्टमाध्या
यस्य द्वितीयः पादः मतुवसो रुः सम्बुद्धौ छन्दसि ८।३।१ अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ८।३।२ आतोऽटि नित्यम् ८।३।३ अनुनासिकात्प
रोऽनुस्वारः ८।३।४ समः सुटि ८।३।५ पुमः खय्यम्परे ८।३।६ नश्छव्यप्रशान् ८।३।७ उभयथर्क्षु ८।३।८ दीर्घादटि समानपादे ८।३।९ नॄ
न्पे ८।३।१० स्वतवान्पायौ ८।३।११ कानाम्रेडिते ८।३।१२ ढो ढे लोपः ८।३।१३ रो रि ८।३।१४ खरवसानयोर्विसर्जनीयः ८।३।१५ रोः सुपि

अ० ८ ८।३।१६ भोभगोअघोअपूर्व्वस्ययोशि ८।३।१७ व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य ८।३।१८ लोपः शाकल्यस्य ८।३।१९ ओतोगार्ग्यस्य
५६ ८।३।२० उञिचपदे ८।३।२१ हलिसर्व्वेषाम् ८।३।२२ मोनुस्वारः ८।३।२३ नश्चाऽपदान्तस्यझलि ८।३।२४ मोराजिसमः क्वौ ८।३।२५
हेमपरेवा ८।३।२६ नपरेनः ८।३।२७ ङ्णोः कुक्टुक्शरि ८।३।२८ डः सिधुट् ८।३।२९ नश्च ८।३।३० शितुक् ८।३।३१ ङमोह्रस्वादचिङ
मुण्नित्यम् ८।३।३२ मयउञोवोवा ८।३।३३ विसर्ज्जनीयस्यसः ८।३।३४ शर्प्परेविसर्ज्जनीयः ८।३।३५ वाशरि ८।३।३६ कुप्वोः क
कपौच ८।३।३७ सोपदादौ ८।३।३८ इणःषः ८।३।३९ नमस्पुरसोर्गत्योः ८।३।४० इदुदुपधस्यचाप्रत्ययस्य ८।३।४१ तिरसोऽ
न्यतरस्याम् ८।३।४२ द्विस्त्रिश्चतुरितिकृत्वोर्थे ८।३।४३ इसुसोः सामर्थ्ये ८।३।४४ नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्य ८।३।४५ अतः कृ
कमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य ८।३।४६ अधः शिरसीपदे ८।३।४७ कस्कादिषुच ८।३।४८ छन्दसिवाप्राम्रेडितयोः ८
।३।४९ कः करत्कारतिकृधिकृतेष्वनदितेः ८।३।५० पञ्चम्याः परावध्यर्थे ८।३।५१ पातौचबहुलम् ८।३।५२ षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपार
पदपयस्पोषेषु ८।३।५३ इडायावा ८।३।५४ अपदान्तस्यमूर्द्धन्यः ८।३।५५ सहेः साडः सः ८।३।५६ इण्कोः ८।३।५७ नुम्विसर्ज्जनीयश राम
र्व्यवायेपि ८।३।५८ आदेशप्रत्यययोः ८।३।५९ शासिवसिघसीनाञ्च ८।३।६० स्तौतिण्योरेवषण्यभ्यासात् ८।३।६१ सः स्विदिस्वदिस [illegible]
हीनाञ्च ८।३।६२ प्राक्सितादड्व्यवायेपि ८।३।६३ स्थादिष्वभ्यासेनचाभ्यासस्य ८।३।६४ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तो।

१।५४ आमएकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके ८।१।५५ यद्धितुपरंछन्दसि ८।१।५६ चनचिदिवगोत्रादितद्धिताऽम्रेडितेष्वगतेः ८।१।५७
चादिषुच ८।१।५८ चवायोगेप्रथमा ८।१।५९ हेतिक्षियायाम् ८।१।६० अहेतिविनियोगेच ८।१।६१ चाहलोपएवेत्यवधारण
म् ८।१।६२ चादिलोपेविभाषा ८।१।६३ वैवावेतिचच्छन्दसि ८।१।६४ एकान्याभ्यांसमर्थाभ्याम् ८।१।६५ यद्वृत्तान्नित्यम् ८।१।६६
पूजनात्पूजितमनुदात्तंकाष्ठादिभ्यः ८।१।६७ सगतिरपितिङ् ८।१।६८ कुत्सनेचसुप्यगोत्रादौ ८।१।६९ गतिर्गतौ ८।१।७० तिङि
चोदात्तवति ८।१।७१ आमन्त्रितम्पूर्वमविद्यमानवत् ८।१।७२ नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनम् ८।१।७३ विभाषि
तंविशेषवचनेबहुवचनम् ८।१।७४ सर्वस्यबहुवचनशेषेअहेतिचतुर्दश॥ इत्यष्टाध्यायस्यप्रथमःपादः॥ पूर्वत्रासिद्ध
म् ८।२।१ नलोपःसुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषुकृति ८।२।२ नमुने ८।२।३ उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोनुदात्तस्य ८।२।४ एकादेशउदा
त्तेनोदात्तः ८।२।५ स्वरितोवानुदात्तेपदादौ ८।२।६ नलोपःप्रातिपदिकान्तस्य ८।२।७ नङिसम्बुद्ध्योः ८।२।८ मादुपधायाश्चमतो
र्वोयवादिभ्यः ८।२।९ झयः ८।२।१० संज्ञायाम् ८।२।११ आसंदीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती ८।२।१२ उदन्वानुदधौ
च ८।२।१३ राजन्वान्सौराज्ये ८।२।१४ छन्दसीरः ८।२।१५ अनोनुट् ८।२।१६ नाद्धस्य ८।२।१७ कृपोरोलः ८।२।१८ उपसर्गस्यायतौ ८।२
।१९ ग्रोयङि ८।२।२० अचिविभाषा ८।२।२१ परस्यघाङ्कयोः ८।२।२२ संयोगान्तस्यलोपः ८।२।२३ रात्सस्य ८।२।२४ धिच ८।२।२५ कृ

मिगमिप्यायीवेयाम् ८।४।३४ षात्पदान्तात् ८।४।३५ नशेःषान्तस्य ८।४।३६ पदान्तस्य ८।४।३७ पदव्यवायेपि ८।४।३८ क्षुभ्नादिषुच ८।४।३९ स्तोःश्चुनाश्चुः ८।४।४० ष्टुनाष्टुः ८।४।४१ नपदान्ताट्टोरनाम् ८।४।४२ तोःषि ८।४।४३ शात् ८।४।४४ यरोऽनुनासिकेऽनुनासिकोवा ८।४।४५ अचोरहाभ्यांद्वे ८।४।४६ अनचिच ८।४।४७ नादिन्याक्रोशेपुत्रस्य ८।४।४८ शरोचि ८।४।४९ त्रिप्रभृतिषुशाकटायनस्य ८।४।५० सर्वत्रशाकल्यस्य ८।४।५१ दीर्घादाचार्य्याणाम् ८।४।५२ झलांजशूझशि ८।४।५३ अभ्यासेचर्च्च ८।४।५४ खरिच ८।४।५५ वावसाने ८।४।५६ अणोप्रगृह्यस्यानुनासिकः ८।४।५७ अनुस्वारस्ययियिपरसवर्णः ८।४।५८ वापदान्तस्य ८।४।५९ तोर्लि ८।४।६० उदःस्थास्तम्भोःपूर्वस्य ८।४।६१ झयोहोन्यतरस्याम् ८।४।६२ शश्छोटि ८।४।६३ हलोयमांयमिलोपः ८।४।६४ झरोझरिसवर्णे ८।४।६५ उदात्तादनुदात्तस्यस्वरितः ८।४।६६ नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् ८।४।६७ अअ ८।४।६८ रषाभ्यामुभोष्टुनोद्रोऽष्टौ। इत्यष्टमाध्यायस्यचतुर्थःपादः॥ इत्यष्टमोध्यायस्समाप्तः॥ शुभम्॥ श्रीसम्वत् १९ ३४ मीतिआषाढकृष्णः १ भौमवासरे शुभंभुयात्॥ ॥ ॥ ॥

अ०८ स्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् ८।३।११० सात्पदाद्योः ८।३।१११ सिचो यङि ८।३।११२ सेधतेर्गतौ ८।३।११३ प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च ८।३।
५७ ११४ सोढः ८।३।११५ स्तम्भुसिवुसहां चङि ८।३।११६ सुनोतेः स्यसनोः ८।३।११७ सदेः परस्य लिटि ८।३।११८ निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये वा छ
न्दसि ८।३।११९ मतुवसोरुजिचेदुदुपधस्तोनिरायोमीरोर्युष्मदेकोनविंशतिः ॥ इत्यष्टमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ समाप्तः ॥ रषा
भ्यां नो णः समानपदे ८।४।१ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि ८।४।२ पूर्वपदात्संज्ञायामगः ८।४।३ वनम्पुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाको
टराग्रेभ्यः ८।४।४ प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि ८।४।५ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः ८।४।६ अह्नो
ऽदन्तात् ८।४।७ वाहनमाहितात् ८।४।८ पानं देशे ८।४।९ वा भावकरणयोः ८।४।१० प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च ८।४।११
एकाजुत्तरपदे णः ८।४।१२ कुमति च ८।४।१३ उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य ८।४।१४ हिनुमीना ८।४।१५ आनि लोट् ८।४।
१६ नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च ८।४।१७ शेषे विभाषाऽकखा
दावषान्त उपदेशे ८।४।१८ अनितेः ८।४।१९ अन्तः ८।४।२० उभौ साभ्यासस्य ८।४।२१ हन्तेरत्पूर्वस्य ८।४।२२ वमोर्वा ८।४।२३ अ रा०
न्तरदेशे ८।४।२४ अयनञ्च ८।४।२५ छन्दस्यृदवग्रहात् ८।४।२६ नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः ८।४।२७ उपसर्गादनोत्परः ८।४।२८ कृ ५७
त्यचः ८।४।२९ णेर्विभाषा ८।४।३० हलश्चेजुपधात् ८।४।३१ इजादेः सनुमः ८।४।३२ वा निंसनिक्षनिन्दाम् ८।४।३३ नभाभूपूक

भतिस्यासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् ८।३।६५ सदिरप्रतेः ८।३।६६ स्तन्भेः ८।३।६७ अवाच्चाऽलम्बनाऽविदूर्ययोः ८।३।६८ वेश्च
स्वनो भोजने ८।३।६९ परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् ८।३।७० सिवादीनां वाड्व्यवायेपि ८।३।७१ अनुविपर्य्य-
भिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु ८।३।७२ वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् ८।३।७३ परेश्च ८।३।७४ परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु ८।३।७५ स्फुरतिस्फुलत्यो-
र्निर्निविभ्यः ८।३।७६ वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् ८।३।७७ इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात् ८।३।७८ विभाषेटः ८।३।७९ समासेऽङ्गुलेः सङ्गः ८।३।८०
भीरोः स्थानम् ८।३।८१ अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः ८।३।८२ ज्योतिरायुषः स्तोमः ८।३।८३ मातृपितृभ्यां स्वसा ८।३।८४ मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्या-
म् ८।३।८५ अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् ८।३।८६ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्य्यच्परः ८।३।८७ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः ८।३।८८ नि-
नदीभ्यां स्नातेः कौशले ८।३।८९ सूत्रम्प्रतिष्णातम् ८।३।९० कपिष्ठलो गोत्रे ८।३।९१ प्रष्ठोऽग्रगामिनि ८।३।९२ वृक्षासनयोर्विष्टरः ८।३।९३
छन्दोनाम्नि च ८।३।९४ गवियुधिभ्यां स्थिरः ८।३।९५ विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् ८।३।९६ अम्बाऽम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशं-
कङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेवर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः ८।३।९७ सुषामादिषु च ८।३।९८ एति संज्ञायामगात् ८।३।९९ नक्षत्राद्वा ८।३।१०० ह्र-
स्वात्तादौ तद्धिते ८।३।१०१ निसस्तपतावनासेवने ८।३।१०२ युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् ८।३।१०३ यजुष्येकेषाम् ८।३।१०४ स्तुतस्तो-
मयोश्छन्दसि ८।३।१०५ पूर्वपदात् ८।३।१०६ सुञः ८।३।१०७ सनोतेरनः ८।३।१०८ सहेः पृतनर्त्तीभ्याञ्च ८।३।१०९ नरपरसृपिसृजि

॥ इतिअष्टाध्यायीसमाप्तोयंशुभंभुयात्० ॥

शां.क.टी. ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ आदिरिति। यद्यपि परिभाषादेशविधिसूत्राणामुपस्थितौ गुणभेदकल्पनेन पदैकवाक्यतानान्य
१ था इको यणचीत्यादौ तद्विधीनां व्यवहिताव्यवहितसाधारण्ये प्रवृत्तौ पश्चात्परिभाषैकवाक्यतायामपि जातनिवृ
त्त्ययोगात्। भुक्तवंतं प्रतीति न्यायविरोधापत्तेश्च प्राचीनोक्तवाक्यैकवाक्यताकर्तुमशक्या। संज्ञाशास्त्राणां तु मृजेर्वृ
द्धिरित्यादौ वृद्धिपदश्रुत्योपस्थितवृद्धिरादैजित्यस्य तदर्थज्ञानाय वृद्धिपदाभिन्ना आदैच इति बोधे मृजेरिकः स्थाने
वृद्धिपदाभिन्ना आदैचो भवंतीत्येतावतैव वाक्यैकवाक्यताव्यवहार इति नोक्तदोषस्तत्रैव वृद्धिपदानर्थक्यं तु।
नोपस्थापकतया चारितार्थ्यात्तथापि उक्तषष्ठीस्थानइति सूत्रभाष्यं तु प्राचीनैर्लोपयितुं शक्यं तथा हि कार्यका।
लपक्षे प्रदेशैकवाक्यतया स्वबुद्धिजननवशाद्यथोद्देशेपि स्वदेशे वाक्यार्थस्य सत्वेन न तदर्थोपस्थित्यैव सर्वप्र
काशकत्वस्य संज्ञाशास्त्रवत्सत्वात्। किंच भाष्ये एकादेशस्थत्वमनुपपन्नं। यथाव्यवहर्तृणां तत्तद्देशागमने तत्तद्देशी
यत्वव्यवहाराभावेपि तस्य भावार्थकप्रत्ययांतत्वात्तत्तद्देशस्थत्वव्यवहारस्य दुर्वारत्वेन तत्र च तद्वत्प्रकृतेपि स
त्वादेवं च दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्वैषम्यं स्पष्टमेव। परं च परिभाषाणामुभयपक्षेपि पदैकवाक्यता लाघवादादर्त्तव्या राम·
संज्ञाशास्त्राणां तु यद्यपि अदसो मादिति सूत्रभाष्यप्रामाण्यात्कार्यकालपक्षे प्रदेश एव वाक्यार्थबोधस्तत्रापि पर १

त्विनपूर्वत्वेन च विप्रतिषेध प्रवृत्तिः। पूर्वत्रासिद्धमित्यस्य च प्रवृत्तिरिति लभ्यते। तथाहि मुत्वासिद्धत्वात्प्रकृतिभा
वो न प्राप्नोतीत्याशंक्य सामर्थ्यात्तदभाव इत्युक्तावस्मणो प्रगृह्यस्येत्येतत्प्रतिबंधेन   कार्यकालपक्षे सार्थक्य
मिति संखंड्य सर्वं तर्हि यद्येनावश्यं योगनं स्यात्तत्रैवायं ब्रूयाददसो प्रगृह्यस्यादसो मेत्युक्तमग्रेपि मुत्वाद्यसिद्धत्वा
दयादीनां प्राप्तिमुद्भाव्य परैव प्रगृह्यसंज्ञेति समाहितं तथापि न तद्युक्तिमत्। तस्मिन्निति सूत्रस्थन्यायसिद्धभाष्य।
स्वारस्येन नत्यक्षेपि पाठक्रमपरत्वस्यैव तत्रापि लाभात्। पदपदार्थोपस्थितेर्वाक्यार्थबोधे प्रतिबंधकाभा।
वाच्च संज्ञापरिभाषयोरेकरूप्यलाभे वैरूप्यकल्पनस्यायुक्तत्वाच्च विरोधस्य कार्यज्ञानाधीनत्वेन सार्वधातु।
कार्धधातुकयोरित्यत्र गुणापदस्थत्वस्यापेक्षया लिंगस्य दुर्बलत्वेन न तन्निमित्तेषाइक्परिभाषापदैकवाक्यत
यान्वयवत्यंतरंगस्यानपष्ठातनिर्णयोपस्थितालोन्त्यपरिभाषावाक्यैकवाक्यतयान्वय इति बहिरंगासेति।
त्वदीयशब्दरत्नासंगतेश्च। अंतरंगपरिभाषाया अपि विरोधे सत्येव प्रवृत्त्यात्तज्ज्ञानस्य तद्दोषो नरकालि
कत्वेन तदानीं विरोधाभावेन न दसंगतिः। अदसो मादित्यत्र भाष्ये परैवेत्यस्य तत्प्रयुक्तप्रकृतिभाव इत्येवा
र्थ आशयानभिज्ञस्याग्रे प्रश्नः। कथं कार्यकालमित्यादौ स्येकदेश्युत्तरमेवं च न तद्विरोधः। तत्रापि स्वगृ।

हेवाक्यार्थबोधः पूर्ववत्। अतएवभाष्येसंज्ञापरिभाषयोरविशेषेणैकदेशस्थत्वमुक्तं। कश्चित्परिभा
षारूपइतिकैयटोक्तंनयुक्तं। परार्थत्वेनपरिभाषाणामिवसंज्ञानामपितुल्यत्वात्। अतएवसर्वशास्त्राणां
प्रयोगार्थत्वेनप्रयोगरूपएकदेशस्थत्वेपिपरत्वादिकंसंगच्छते क्ङितिचेतिसूत्रस्थकैयटोक्तरीत्याविधिसू
त्राणांपरिभाषादेशेसन्निधानेपिपरत्वादिकंसंगच्छते। एवंचाकडारसूत्रस्थभपदादिसंज्ञासस्वेच्छाव्यव
हारएव। अतएवष्यङइतिसूत्रस्थभाष्यसंगतिः। अंशांतराप्रामाण्येनतस्यैकदेश्युक्तित्वेपिसर्वांशस्य
एकदेश्युक्तित्वेप्रमाणाभावात्। अतएवोद्योतपरिभाषेंदुशेखरादिभिर्नविरोधः। अन्यथावाहऊठसूत्र
स्थशेखरस्य अदसोमादित्यत्रोद्योतस्यैकदेशविकृतमनन्यवदितिव्याख्यानस्यपरिभाषेंदुशेखरस्यचा
संगतिःसोढव्यास्यात्। अत्रत्यग्रंथस्यसर्वस्यसिद्धांतितत्त्वेपिअंशांतरस्यसिद्धांतत्वमितिसूचयितुंके।
चिदित्याहुरित्युक्तं। एवंचसंज्ञापरिभाषाणामैकरूप्यमेवफलितं। एतावानेवविशेषः। ष्यङ्सूत्रभा।
ष्यादौइत्सूत्रभाष्याच्चसंज्ञाशास्त्राणांवाक्यैकवाक्यता। परिभाषाणांतुलाघवात्पदैकवाक्यतेति एतदेव
ध्वनयितुमाह अलमिति। अनुबंधपदार्थमाह। इत्संज्ञकाइति अनेनपूर्वसंगतिःसूचिता। अन्य

Shankari Tikka.

॥ श्री काशीजी में आदिविश्वेश्वर के पास महल्ला घुघुरानाशामा की गली श्री अनुबाबू
हरखचन्द्र जी के बाड़े में दुर्गाप्रसाद कटारे के गणेशयन्त्रालय में शांकरी टीका छापी गई।
जिस सादी ने ख्याल हुवे छापनेवाला घर विन जिस्को लेना होय उसे चांदनी चौक में दु
र्गाप्रसाद कटारे के दुकान पर मिलेगी॥ श्री शुभं॥ ❀ ॥

INDIAN INSTITUTE OF ADVANCED STUDY
Acc. No.
Date 6.8.68
SIMLA.

शांकरी
३

त्वस्याप्युपलक्षणत्वात्। अन्यथानेकमुदाहरणमिति न्यायेन नास्य तदुदाने ङित्त्वादित्येव वदेदिति भावः। शिङ्ग्र
हणं व्यर्थमिति। नन्वित्संज्ञालोपयोरंतरंगत्वेनात्र पक्षेप्यनुबंधविनिर्मुक्तपदार्थोपस्थितेः रैशादौ नानेका
ल्त्वमिति चेन्न। सूत्रोपात्तस्यैव स्थानित्वमिवादेशत्वमपि तस्यैवांगीकारादित्याशयात्। शिङ्ग्रहणेनानुब
न्धानामलूत्वव्यवहाराभावो ज्ञाप्यते तेनेयं फलितेति स्थानिवत्सूत्रे शेखरे। अत एव प्रदीव्येत्यादौ स्थानिवत्त्वा
त्किन्त्वात्कित्त्वातिदेशेन गुणाभावः एतेनापूर्वाचेयमित्यपास्तं। यद्यि तु नल्यपीति विशेषापेक्षज्ञापकमेवामित्यप्र
दीव्येत्यादिसिद्धिः। सूत्रोपात्तस्यान्यादेशत्वमपि फलाभावान्नांगीक्रियते। औशादावपि भूतपूर्वानेकाल्त्वा
देव सिद्धिः। शिशीडाणलादेरपि आनुपूर्व्यात् सिद्धिः श्रवणस्तु इत्यादौ तु गित्कार्यार्थं तथा नानेकाल्त्वाभावेदि
व उदित्यत्रतूच्चारणार्थत्वेन न दोषोऽन्यथा सामर्थ्यादमल्यत्वेपि तित्स्वरः स्यादिति ध्वनितं चेदमनेकाल्सूत्रे
भाष्ये। स्पष्टश्चायमर्थस्तत्रैव कैयटेऽनुभेद इत्युच्यते। तदेकान्तत्ववादिनापि नांगीकर्तव्यैषा शिङ्ग्रहणं च न कर्तव्यमे
वं चानेकाल्त्वात्सर्वादेशः श्यादेश इति प्रक्रियाग्रंथः परिभाषेंदुशेखरश्च स्वरसतउपपद्यते। लुटः प्रथमस्येति राम·
सूत्रभाष्यं तु सूत्ररीत्येति बोध्यं। किं चार्वणस्त्रित्यादौ ङकारानुबन्धकरणेपि निर्वाहोऽनङ्वत्। एतेन द्विब ३

॥ऋत उदित्यत्र त्तु॥ दादा इत्यस्य स्थादेत्तु॥

उदित्यत्रतुनकारोच्चारणस्य भाव्यमानोप्युकारः सवर्णान्गृह्णातीत्यर्थज्ञापनतया आवश्यकत्वेन तकारा
दुत्तरस्वेङ्कारकरणेन तस्येत्संज्ञालोपौ न स्यातामित्यपास्तं। नैकमुदाहरणमिति न्यायेन तत्प्रयोजनस्यैवा
भावात्। अदसोसेरित्यत्र उ इति समाहारेण निर्देशाच्च। असंदेहाय तत्रैव उकाल इतिवदू इति निर्देशेन
सर्वेष्टसिद्धेश्च परिभाषास्वीकारे सनाशंस इत्यादौ अतिप्रसंगाद्दुपधायोगो ह इति सूत्रभाष्याच्चेत्यन्यत्र
विस्तरः। अवदातं मुखमिति। आत्वे कृते पलोपेन त्वानुमानिकस्यान्यादेशभावेन दाप् इत्यस्य दा इत्यादेश
स्थानिवत्त्वेन दात्वं सुलभं पूर्वं पकारलोपे तु दैप् इत्यस्य निवृत्त्वेपि तत्र दात्वाभावादिति भावस्तदेवोपपा
दयति। पलोपोत्तरमात्वे कृते इति। उदीचां माङ इति। माङ् माने इति तु नेह गृह्यते ज्ञापकपरभाष्यप्रामा
ण्यादपूर्वकालार्थकत्वाभावस्य ततो नानभिधानात्। भाष्ये तु उपायान्तरप्रदर्शनेनास्यानावश्यकत्वं।
सूचितं। तथाहि। नायं दैप् किंतु दिवादिषु दाप् शोधने पठ्यते। दायतीत्यत्र स्वरे भेदस्तु नोभयथा ------ प्यंतोदा
त्तत्वात्। नाच्छौलिके चानुशिष्यमान इत्यत्रापि न स्वरभेदः श्यन्स्वरस्याद्युदात्तस्य सतिशिष्टत्वेऽन्यत्र वि
करणेभ्य इत्युक्तेर्न बलवत्त्वं। उभयथाप्यंतोदात्तस्यैव सत्त्वात्। प्रणिदापयतीत्यत्रादाविति प्रतिषेधाभावा
प् न च पलोपोत्तरमुपदेशत्वाभावात्कथमात्वमिति वाच्यं देदह्योरित्यत्र द इत्युपादानेनानुबंधलोपोत्तरमप्युपदेशत्वकल्प

शांकरी ४ यापिदितिन्यासोपिदर्शितः। दाधाध्वितिसूभाष्येउदीचांमाङ इत्यत्रतुकृतानुबंधलोपस्यमेङ आत्वेसोपलक्षि
तोच्चारणार्थोङकार इतितदाशयः। ददातिदध्यात्योरिति। वासरूपसूत्रेभाष्येतु उपायांतरप्रदर्शनमपि। त
त्रहिसूत्रेऽसारूप्यमौपदेशिकंप्रायोगिकंचेतिपक्षे औपदेशिकग्रहणेसरूपप्रत्ययेबाध्यबाधकभावेफ
लाभावेनासारूप्येएवतत्सत्त्वेनासरूपग्रहणानर्थक्यात् प्रायोगिकमिहगृह्यते। नचप्रायोगिकग्रहणेग्राम
णीःग्रामण्येइत्यत्रक्विपोऽदर्शनरूपत्वेनसरूपस्यैवाभावेनक्विवर्णेनस्यात्तामितिवाच्यं। असरूपइत्यस्य
सरूपाभावइत्यर्थेनादोषादित्युक्तमेवंचनात्रपक्षेवचनकर्त्तव्यताया आवश्यकत्वमस्ति। एतेन नानुबंध
कृतमसारूप्यमितितुकर्त्तव्यमेव। कारणोर्वाकार्यबोधोत्तरंप्रत्ययत्वज्ञानंतदुत्तरमित्संज्ञेतिबोध्यमित्य।
पास्तमितिमात्सर्यमुत्सार्यविचार्यमार्यैरितिदिक्। नन्वध्येताशयितेति। क्ङितिचेत्यत्रक्ङितीतिनिमित्तसप्त।
मीतिभावः। तन्निमित्तग्रहणंकर्त्तव्यमितिवार्त्तिकात्। भाष्यकृतोक्तेः किंत्वेनतत्सभाष्यवार्त्तिकप्रत्याख्यानाच्च।
अतएवभिन्नमित्यादौनगुणः तद्भावभावितामात्रेणेहनिमित्तत्वं। अतएवजेजैतुरित्यादिसिद्धिः। द्वित्वेतु। राम ४
तोनिमित्तत्वेऽनाचोपितत्सत्वात्। यद्यपिशयितेत्यत्रइकारस्यकार्यित्वेपिनशीङ इतिगुणनिषेधोदुर्वार।

चक्रतुर

थाविध्रियमाणपदस्यभावित्वेनपूर्वत्तद्धिवर्णासंगतिः। इत्संज्ञाप्रयुक्त लोपान्यभावाभावकार्यभाज
इतितुपरमार्थस्तेनोच्चारणार्थेष्वतिप्रसंगः विधेयैकदाप्यदर्शनादिति। ननूपस्थाप्येऽनवयवत्वं साध्य।
तेउक्तउपस्थापके नाद्यः हलंत्यमित्यत्रलक्षणायानिर्बीजत्वापत्तेः। नान्योपि। विधेयैकदाप्यदर्शनादितिहे।
तोरसंगत्यापत्तेः। नहिशरीरावयवस्यहस्तादेर्दृष्टस्याभावदर्शनेनानवयवत्वं शक्यतेवक्तुमितिचेन्न। प्रायोभ्या
मादौउपस्थापकेदृष्टस्यावयवस्योपस्थाप्येपिदर्शन वत्प्रकृतेतदभावेनतस्योपस्थापकानवयवत्व
मित्याशयात्। यद्यपित्रयाणांवचनरूपाणामकरणेनानवयवत्वमेवयुक्तं लाघवात्तथापिनहिवर्णा
भिव्यक्तिजनककंठाद्यभिघातगौरवमेवादर्त्तव्यमितिन्यायेनतत्रतन्त्रारोपरूपस्यज्ञानजनमनोव्यापा।
रगौरवस्यापिसत्वेनन्यायसिद्धावयवत्वस्यैवन्याय्यत्वाद्वचनत्रयावश्यकत्वस्यभाष्यतोलाभाच्चात्तत्रा
हावस्त्विति। नन्वेवंतन्मतेनुबंधानामेकांतत्वेपचतिभवतीत्यादौशपस्यनुदात्तेदितिस्वरानापत्तिः। अकारांतो
पदिश्यमानत्वाभावात्। भाष्येस्वरविधौतथैवसिद्धांतितत्वात्। अतएवहनोह यङ्लुगादौनानुदात्तत्वंसुञ्जका
रितव्यपदेशिवद्भावोवोध्यइतिचेन्नतानुबंधकृतमनेजंतत्वमितिपरिभाषायामनेजंतपदस्यानकारांत॥

शां.करी. ५ नाद्दोषात्। प्रकृतग्रंथस्तु प्राचामनुसारीति केचित्। ध्वनितैषेति। यद्यपि भाष्ये एतत्परिभाषाभावस्यैव ध्व
ननं। तथा हि जेघ्रीयते देध्मीयते इत्येतदज्ग्रहणव्यावर्त्यं। तत्र च कार्यातिदेशे तदानर्थक्याद्रूपातिदेशे ईघ्रा
ध्मोरिति लस्य निवृत्त्याऽनिष्टापत्तिरित्युक्तं। तत्राचनटभार्यावर्दांजनानि भवंतीति पाठ भाष्यसिद्धांताद्वितीयाज
वयवस्य द्वित्वे यकारो निमित्तत्वा नापत्या दोषाभावेन भाष्यासंगतिस्तथापि स्वरांतरे व्यंजनान्युत्तरस्येति प्राति।
शाख्यमनुसृत्योक्तं। अत्र पक्षे अरिरिषतीत्यत्रारिशब्दस्य द्वित्वेपीकारस्य सन्वयवत्वत्वाद्द्वित्वानुभवेन तन्नि
मित्तत्वाभावान्न दोष इति बोध्यं। एतेन कृतेप्यज्ग्रहणेऽरिरिषतीत्यादौ गुणस्य स्थानिवत्त्वेन इस्शब्दस्य द्वि
त्ववारणेनैषा ध्वनितेत्यपास्तं। सत्यसति च तस्मिंस्तत्र दोषस्य दुर्वारतया तस्याप्यज्ग्रहणव्यावर्त्याभावाद
ज्ग्रहणस्य किं व्यावर्त्यमिति प्रश्ने रिरिषतीत्युत्तरस्यायोग्यत्वाच्च। इत्थं ग्रंथकृदा कूतं। भाष्ये कार्यातिदेशे
चक्रतुरित्यादौ अनकाराभ्यासता प्राप्नोतीत्याशंक्याज्ग्रहणेन रूपातिदेशज्ञापितेउक्तदोषवारणं कृतं। अत्रे।
अधिजगे इत्यत्र इवर्णाभ्यासता प्राप्नोतीति रूपातिदेशो दूषणमभिधाय गाङ् लिटीति द्विलकारको निर्देशः। राम.
लिटि लकारादाविति उक्तं। एवं चाज्ग्रहणस्यैतदेव व्यावर्त्यमित्याशयः। एवं चाधिजगे इतिवदरिरिषतीत्य ५

त्रद्दोषानुषन्यासेनभगवतासाध्वनिनैवेतिसुधियोविभावयन्तु। आर्धधातुकीयाःसामान्येनभवन्तीतिप।
क्षेतद्भावभाविनामात्रेणोवतद्बुद्धिभाविनामात्रेणापिनिमित्तत्वमित्यंगीकारात्। अधिजगेइत्यस्यतज्ज्ञान
संबोध्यां। ईदृशनिमित्तत्वाश्रयणेलिंगत्वजुग्रहणमेवेत्यन्यत्रविस्तरः। ननुपूर्वंधातुरुपसर्गेणयुज्यतेप।
श्चात्साधनेनेतिसिद्धान्ताद्यथोद्देशेदाशब्देप्रवृत्तायाघुसंज्ञायाअवारणाण्णत्वसुलभेनचकार्यकालपक्षेदोष
एवनस्याद्धि अत्रपक्षेऽदसोमादितिसूत्रभाष्यप्रामाण्येनसंज्ञाशास्त्रस्यस्वदेशेवाक्यार्थाभावेनघुसंज्ञाया।
णत्वशास्त्रैकवाक्यत्वेनत्रिपादीस्थतयासिद्धत्वात्साधनकार्येकृतेदारूपाभावादितिवाच्यं। अदसोमादित्यत्रोक्त
रीत्यापरिभाषावत्संज्ञाशास्त्रस्यापिस्वदेशेवाक्यार्थस्यसत्त्वेनाष्टाध्यायीपाठकृतपरत्वाद्याश्रयणेनवानेरंगत्वा
द्घुसंज्ञायांकृतायांसाधनकार्येकृतेपिअत्रपक्षेणत्वंदुर्वारमितिचेन्न। पूर्वंधातुरुपसर्गेणोपसर्गार्थेनयुज्य
तेततःसाधनेनकारकेणकार्येणक्रियायाःसाध्यत्वेनसाधनाकांक्षत्वादित्यर्थस्यग्रंथकृदभिलषितत्वेनपूर्वंसा
धनकार्येकृतेदाप्रवृत्तस्यदारूपत्वाभावादवयवस्यानर्थक्येनचणत्वविधेयक्रियायुक्ताःप्रादयस्तंप्रत्ये
वगत्युपसर्गत्वमित्यर्थस्यसत्त्वेनदानिरूपितोपसर्गत्वाभावेनचत्वदुक्ताशंकायागस्त्यनुपक्षपातचूर्णितत्वात्।

शाक री. ६

नचैवमपिकार्यकालपक्षेओक्तोदोषोनरीत्यांतरंगायांघुसंज्ञायांकर्तव्यायांवहिरंगस्यपुकोसिद्धत्वादर्भोइत्या।
देशेप्लुतेह्रेतोऽनुनासिकप्रतिबंधकप्रगृह्यत्वावद्दापशब्देदाबुध्याप्रवृत्तयाघुसंज्ञयाणत्वंसुलभमेवेतिवाच्यं।ष्य
ङ्इतिसूत्रभाष्यप्रामाण्येनसंज्ञायावाक्यैकवाक्यत्वलाभेपिशतानीत्यत्रत्यशब्दस्लोकरीत्याषट्संज्ञासूत्र
स्यशेश्वरोक्तरीत्याक्तन्मेजेत्तइतिसूत्रस्यशेश्वरोक्तरीत्याचविधिनिमित्तनिमित्तकत्वस्यसंज्ञाशास्त्रस्यलाभे
नउपसर्गनिमित्तकत्वेनघुसंज्ञायामपिवहिरंगत्वस्यतुल्यत्वात्।अप्रधानेप्रधाननिमित्तकत्वस्यलोक।
सिद्धत्वेपिप्रधानस्यतन्निमित्तकत्वेमानाभावेनपरस्परंवहिरंगत्वखंडकग्रंथेननविरोधः।असिद्धपरिभा
षाज्ञापनपरभाष्यादिनायथानविरोधस्तथातत्रैवस्फुटीकरिष्यति।एवंचप्रकृतेसर्वथातदसिद्धिरेवानत्रा
हाननुप्रणिदापयतीति।अत्रादावितिप्रतिषेधस्तुनतेनहिवांतस्यप्रतिषेधेपिपांतस्याप्रतिषेधात्।सू
त्रेअदावितिचर्त्वेननिर्देशाद्इतिदाधाघ्वितिसूत्रेभाष्येस्पष्टं।लोकतस्तदर्थलाभेपितदनित्यत्वेनेव ते
ल्लाभोत् आहायमुद्दृश्येति।।अन्यथारेफस्योरेफेतिशास्त्रेणाकारावयवत्वबोधनेनावेवावयवत्वस्यसमुदायावयव राम. ६
त्वस्यलोकसिद्धत्वेनदावयवत्वस्यरेफसत्वेनप्रनिदारयतीत्यादौदोषः स्यादितिभावः।नचायंन्यायः।शास्त्रे

स्थाप्यर्थवत्वेनस्यान्यादेशभावइतिसिद्धांतात्समुदायेकार्यित्वलाभात्। अरिरिषतीत्यत्रेवावयवद्वारास
मुदायेतत्सत्वाच्च। ऊर्णुनविषतीत्यत्रतुसत्वेनस्योद्देश्यत्वेपितत्रेवात्रापिसमुदायद्वारावयवस्यप्राप्तकार्यि
त्ववारणायकार्यमनुभवन्निति। द्वित्वविधौहिसन्यङोरितिषष्ठीनतुसप्तमी। अन्यथाप्रतीषिषतीत्यत्रसनो
द्वित्वंनस्यादितिबोध्यं। यदितुक्ङितीत्यधिकरणसप्तमीकारकविभक्तेर्बलवत्वात्। क्रोः किर्त्वेनेकवर्णाव्य
वधानंसह्यमितिभिन्नमित्यादौनदोषः। द्विर्वचनेचीत्यत्रापिद्विरुच्यतेऽस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याअरिरिषतीत्यत्रन।
दोषस्तत्रहिनह्यकारेपरेद्विरुच्यतेकिंतुतस्येवऊर्णुनविषतीत्यत्रतुइकारेपरेद्वित्वमुच्यतइतिभवत्येवस्यानि
वत्वमित्युच्यतेतन्नदोषानिष्फला। यद्येतदतिरिक्तफलंनेतीतिपरेवस्तुतइति। नन्ववयवावयविनोःसंबंधस्य
समवायत्वमित्यनुभवाल्लोकेनिमित्तकारणस्यदंडस्यसमवायिकारणमृत्तिकायाश्चभेदइतिशक्य
तेवक्तुं। शास्त्रेतथाश्रयणेमानाभावः। वर्णानांप्रसज्यप्रसंजगकभावसंबंधसत्वेपिअवयवावयवित्व।
स्याभावात्। नचशपितेत्यत्रशीत्येतत्समवेतगुणरूपकार्यसंपन्नेनिमित्तकारणस्यङित्वस्यशेइत्यत्रस
त्वेनतत्संभवइतिवाच्यं। एवमप्युच्येतेत्यादौनदंभवादितिचेन्न। शपितेरीतिज्ञापकमात्रसाध्यत्वे।

शांकरी· ७ दोपुनरुत्सर्गप्रवृत्तावपिनञ्कौंडिन्यन्यायेनबाधेनदप्रवृत्तेरंगीकारात्। अस्तिचप्रकृतेन्यायविषयताइत्या
दिशकृतेपिन्स्रानुमानिकस्यान्यादेशेनस्थानित्वेनमुकुप्रवृत्तेः सत्वात्।सवर्णदीर्घेतुनैवंतत्दुत्तरंमुक्तोच
रितार्थ्यात्। यत्तुमुक्तिकृतेनेयादेशोनइतिनपरकरणादिनितन्नपचमानइत्यत्रानुपदेशप्रयुक्तस्वरसा
धकपरभाष्यप्रामाण्येनयदागमेलब्धस्यानपरत्वेनव्यावृत्तेः। अविशेषाद्विशिष्टत्वातिदेशवन्मात्रि
कस्याप्यतिदेशाच्चेतिचेन्न।तावन्मात्रस्यप्रयोजनत्वे आतोङितइत्येनंतरेनानस्येत्येववदेत्। अर्धमा
त्रालाघवस्यउत्तरत्रईदासइत्यादौव्यत्ययकल्पनानावश्यकत्वस्यचसत्वात्।नन्वेवमपिमुग्विधाने
सफलंपचम् आनइत्यवस्थायांसानुनासिकनिरनुनासिकयोः स्थानेजायमानस्याकारस्यांतरतम्यादु
भयगुणकस्ययुगपत्संभवाभावेपिपूर्वपरयोः प्रत्येकंस्थानित्वापर्याप्ततास्यात्। अन्यथातुस्थानिगुण
कनिरनुनासिकएवस्यात्। नचामइत्यत्राक्ष्णातिदेशवत्कंठ्यत्वादिशास्त्रसत्वेपि ओदौतोः कंठ्यत्वओ
ष्ठ्यत्वयोरेकत्रदर्शनेनातिदिश्यमानधर्मविरुद्धधर्मत्वाभावेनमकारस्याश्रयस्यौष्ठ्यत्वस्यापिसत्वेनो राम·
भयांतरतम्याद्गुणापवादेनसवर्णदीर्घेणोभयगुणकयोरोकारौकारयोरेवप्राप्त्यापचौनःपचोनःपचौ ७

नःपचौनइतिरूपस्यसत्वान्नाकारःप्राप्तइतिवाच्यंनह्याविलुपलक्षणमेचः सर्वस्यानुनासिकस्यादर्श
नादितिशेखरौकारीस्याऽनुनासिकत्वाभावात्।भंजोन्त्रामर्दनेइत्यादौनयादर्शनेपिस्वराणामूष्मणांचैव
विवृतंकरणंस्मृतंइतिशिक्षोक्तेरौकारस्यविवृततमत्वप्रतीत्यातस्यचविवृतेनाकारेणसाम्याभावेपिईश
त्स्पृष्टस्यविवृततरौकारस्यप्राप्तावपिनैतावतानुगविधानसाफल्यंकेनचिदपगतमितिचेन्न।विधानस्ये
नावन्नयोजनत्वेमात्रालाघवेनप्रक्रियालाघवेनचव्यानस्यौइतिन्यासमेवपाणिनिःकुतोनाश्रिश्रिय
नृ।एवंचादेपरस्येत्यदे❀।नेनाकारस्यसानुनासिकेउकारेकृतेआद्गुणइत्यनेनसानुनासिकांतरतम्यात्सानुनासि
कौगुणः।निरनुनासिकांतरतम्यात्तादृशएवेतिपचोनः पाचौनइतित्वदभीष्टसिद्धमेवेतिकिमियताप्रया
सेनेतिरहस्यंविचार्यताम्।एतेनएचइगितिसूत्रभाष्येप्रदर्शितमूयसाव्यपदेशेनप्रक्षेपकल्पस्यानिनो
बाहुल्येनसवर्णआकारएवभविष्यतिनौकारादयइत्यपास्तं।एचोंतरतमहस्वाभावेनावयवांतरतमे
ननव्यवस्थापनेनियमप्रसक्त्याउत्तरभागबाहुल्येनव्यवस्थायाःसत्वेपिसंभवतिसमुदायांतरतम्येनद
शयणोमानाभावादनिष्टापत्तेश्च।अतएवखट्वाएडकाइत्यादौअवर्णभागबाहुल्येपिनाकारोदृष्टिरि।

शांकरी तिध्वनितश्चायमर्थः। तद्वर्णयोरादेशो वर्णाग्रनिपतितिरित्यादिना स्थानेंतरतमसूत्रशेषभाष्ये कैयटेन स्प।
८ ष्टमेवोक्तमिति दिक्। दिदीये इति सुड्विधानवैयर्थ्यं तु नलोपस्य पाक्षिकत्वेन तस्य यत्र यश्रवणार्थत्वात् ननु
नायं दोषः कुम्यटाविति निवार्तिकारंभात्। एरनेकाच इत्यनेन प्राप्तियोग्ये सुटोऽचारितार्थ्यात्। घनर्थेकविधानमि
तिकेनेकाचाभावेपि इयङः प्राप्तिसत्वादित्यरुचेराह। जह्रोरित्यादाविति। आदिना भूयास्तामित्यादौ आर्धधातु
कत्ववलादित्वयोरतिदेशेन प्राप्तस्येटः परिग्रहः श्रीणां सुभ्रूणामित्यादौ नुड्विशिष्टस्याजादित्वातिदेशेन ओः
सुपीति प्राप्तयणादेशस्य च प्रसंगो बोध्यः। ननु यमुद्दिश्य विहितइत्युक्तौ राधिषीष्टेत्यादौ सुटः सकारस्य प्रत्यया
वयवत्वाभावेन षत्वं न स्यात्। तकारोद्देशेन सुटो विधानात्। न च तकारप्रत्ययावयवत्वसत्त्वेन तदतिदेशेन ष।
त्वं सुलभमिति वाच्यं। उद्देश्यतावच्छेदकधर्मसमानाधिकरणधर्मस्य प्रत्ययावयवत्वस्य विशिष्टेतिदेशे।
पि सकारे तदभावादिति चेन्न। तन्मध्यपतितन्यायेन सीयुड्विशिष्टस्य प्रत्ययावयवत्वालाभेन सकारे तद।
वयवत्वासत्तेः ॐ। क्वचिद्विधावुद्देश्यविशेषणेनापि आगमविशिष्टा गृह्यंते। अत एव वक्तुवचनस्य वस्त।
सावित्यत्र पदस्य पदादित्यधिकारादुपस्थितसमर्थपरिभाषावाधाय पदत्वेन सुबंतत्वेन वा यत्र साक्षादु राम
द्देश्यता तत्रैवास्याः प्रवृत्तिरित्युक्तं समर्थसूत्रे शेखरे। विशेषणे उद्देश्यत्वाभावे तु साक्षादित्युक्तिरसंगता॥ ८

नाऽश्रियत इति वाच्यं। हलंतात्तदादेः परस्यापृक्तस्य हलो लोप इत्यर्थकहल्ङ्यादिसूत्रस्य सोमसुनित्या
दौ अनिष्टापत्तेः। कीर्गीरित्यादौ रेफस्यापदांतत्वेन विसर्गानापत्तेश्च सञ्ज्ञ भूरित्यत्र नकारस्यानुकपदांत।
त्वात् शशछोटीत्यनापत्तेश्च। अनरावधौ वि वी टामिति सूत्रे इट्ग्रहणं चरितार्थं। अन्यथा इकारस्य शास्त्रेणाप्र।
त्ययावयवत्वबोधनेपि अंगावयवत्वाबोधनेन गुणाप्रवृत्तौ तद्वैयर्थ्यं स्पष्टमेव। एतेन पठितेत्यादौ रावंस
तिङीवापत्तिरित्यपास्तं। अनुबंधविनिर्मुक्तपदार्थोपस्थितिरिति सिद्धांतादेकांतत्वपक्षेप्युपदेश एवेत्संज्ञालो
पाभ्यामपहारादृकारस्य कस्याप्यवयवत्वाभावेन दित्पदवाच्यत्वाभावात्। यत्रेत्संज्ञानुबंधानां तत्र प्रयोज
नाभावात्सामर्थ्यादुपस्थाप्येनत्कार्यानुमानेपि अन्यत्रापि तदनुमाने मानाभावाच्च। भवितेत्यादौ त्विकारस्य प्र
त्ययावयवे वृत्ति बोधितन्यायेन समुदायावयवत्वं सुलभमिति बोध्यं। यदुपदेशप्रयुक्तेत्संज्ञा स व्यवह्रियत इत्यादि
ना स्त्रीलिंगप्रकरणे शाब्दरत्ने स्पष्टं। एतेन ल्युट्ल्युलोष्टित्करणेन क्वचित्तदनाश्रयणमिति वदंतोपि परास्ता इ।
त्यलं। सुब्विधानसामर्थ्यादिति। ननु सवर्णदीर्घं बाधित्वाऽऽनोङित्तद् इति स्यात्। सुब्विधानेन तक्रकौंडिन्यन्यायेन
सोपि बाध्यते। नच हलंतेपि मुक्ति अनयास दुर्वारा वेति वाच्यं। सर्वथा निरवकाशत्वेन बाधे रमायामित्या।

शांकरी· मपि भाष्यासंगतिः। पाघ्रेति सूत्रे पा इति विशिष्टरूपोपादानसत्त्वेनोपस्थितार्थस्य शब्दं प्रति विशेषणत
९ यान्वयसंभवेनार्थवत्तः पाशब्दस्यादेशविधानेनागमसमभिव्याहारे विशिष्टस्यैवार्थवत्त्वेन च निर्दिश्य
मानपारूपस्यार्थवत्त्वाभावादिति चेन्न। आदेशविधावङ्गाधिकारसत्त्वेनार्थवत्पाशब्दानयदंगं तदवयव
स्य निर्दिश्यमानस्यादेश इत्यर्थस्य सत्त्वेन यदागमेति न्यायेन प्रकृते र्थवत्पाशब्दः स्त्र पा इति तदंतत्वम
पि व्यपदेशिवद्भावेन तत्सैव सत्त्वेन तदवयव पाशब्दे निर्दिश्यमानत्वा क्षतेरिति भाष्याशय इति बोध्यं। स्था।
न षष्ठीनिर्देशादिति। एवं च शब्दानित्यत्ववारणाय पठितवाक्यस्य लक्षणया समुदायादेशपरत्वेपि न श
क्यार्थत्याग इत्यत्र चः परस्मिन्नित्यादेर्नासंगतिरिति बोध्यं। ननु स्थानिवत्सूत्रेणानुमानिकस्यान्यादेशग्रह
णमित्युक्तं। तत्कथमिहोच्यते तस्य स्थानिवत्सूत्रे ग्रहणे न न दोष इत्यादेशग्रणसामर्थ्यादिति चेत्सामं प्रकृ
तेपीति चेन्न। हनो वध इति वदेरूरिति षष्ठीनिर्देशेनाष्टाध्यायीबोधितस्थान्यादेशभावसत्त्वेपि श्रौतस्थान्या।
देशभावे शब्दानां नित्यत्वानुपपत्याकल्प्यमानसमुदायादेशस्यादेशग्रहणे न ग्रहणेपि नेष्टशानामि राम·
ति बोध्यं। नन्वेवमुदस्यादित्यादाविति। यदागमेति न्यायेनोद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणयावद्धर्मा ९

स्यात्। तेन शेरते इत्यादौ रुड्विशिष्टस्य सार्वधातुकत्वात् शीङः सार्वधातुके गुण इति गुणः सिध्यति। वर्णग्रहणे
इति। नद्वृत्तिधर्मातिदेशो न रुघटितधर्मातिदेशश्चेत्यर्थः। अत एव रुड्झलन्त्य इति सूत्रे भाष्ये रुदिहीत्यादौ धित्वव्या
वृत्तये हलीत्यनुवर्त्य हलादेर्हेरिति व्याख्यातं अन्यथा नया हलादित्वातिदेशेन तदसंगतिः स्पष्टैव। अत ए
व भूयास्तामित्यादौ वलादित्वाभावेन नेडिति तेन न् हिदीये इत्यादौ हरीणांइत्यादौ युट्नुट्चयणादयो नेति
बोध्यं ङमंत इति। फलितार्थपरमिदं॥ सूत्रार्थस्तु ह्रस्वात्परस्य पदावयवस्य ङ मोङ मुड् जादौ पदे इति
बोध्यः। तेनाहृत्तिकरणे गौरवेणास्य भाष्यस्यैकदेशयुक्तित्वमिति परास्तं। पूर्वांतत्वकथनेनैकदेशयुक्ति
त्वमित्यन्यत्। यत्तु मिदचोंत्यादिति सूत्रस्थभाष्यविरोधेनैकदेशयुक्तित्वमस्येति। अत्र हि मितः परादि।
त्वे द्विषंतप इति अत्र मोनुस्वारो न स्यादपदांतत्वादित्युक्तं। आगमानामागमिधर्म्यवैशिष्ट्यबोधने हि।
तदसंगतिरिति तन्न युक्तिमत्। संयोगांतलोपेकृते ःनुस्वारस्य सुकरत्वेन तस्यैकदेशयुक्तित्वस्य न यापि व्या
प्यत्वात्। नन्वेवं कृतः सोर्थ उपेक्षित इति चेल्लोकानुभवविरोधात्। फलाभावाद्धरीणामित्यादौ नुटः सुत्वेन
नांतस्य पदत्वेन पदांतस्येति णत्वनिषेधप्रसंगत्यादौ षवाहुल्याच्चेति गृहाण। सिद्धांतासंगतिरिति। नन्वेवं

॥ ७ ॥ टिपणं नन्वपरनिमित्तत्वेनांतरङ्गत्वात्स्वरसिद्धिर्भवत्येव न च वारणपरिभाषयाप्रथामतोसुकाभाव्यमिति वाच्यम् त

त्वमिति तत्रैव तान्तीकारादित्यरुचेराह किंत्वेति ॥

त्वा: वहिरंगपरिभाषानित्यत्वमूलकत्वेन पत्रानि

शांकरी· स्तिचउदस्यादपिबदिसत्राद्यंनौटकित्ताविनिशास्त्रसहकारःसुपदइत्यत्रयेनविधिरितिसहकारस्य।वि
१० सर्जनीयस्यसइत्यत्रतुनदंतस्ययेनविधिरित्येनन्स हकारसत्वेपिविंदुद्वयस्यतदभावात्। यद्यपिस्वंरूपमि
तिसंकेतग्राहकैसत्वेनैतच्छास्त्रीयेत्यनुपपन्नंतथापिभाष्येतस्यप्रत्याख्यानात्। सत्वेपिनदतिरिक्तविशे।
षणोदोषाभावाच्च। ईदृशानिर्दिश्यमानत्वंग्रंथकृतोप्यभिमतमेव। अन्यथाव्यक्तिपक्षेशंकायाजातिपक्षे
णसमाधानासंगतिः। तत्र जातेर्निर्दिश्यमानत्वेतुल्ययुक्त्याप्यणुदित्सूत्रगृहीताष्टादशव्यक्तीनांनिर्दिश्यमा
नत्वसंभवात्। ज्ञापकाश्रयणासंगतिश्च। अंतरावरीङ्·रिङोर्ङि·त्वंसप्ताष्टार्थमितिवक्ष्यमाणग्रंथसंगतिः। अन्य
थातदोः॥ सःसाविन्यत्रानुवृत्तत्यदादीनामित्यस्यैवतद्विधावनुवृत्तांगस्येत्यस्यनिर्दिश्यमानत्वसंभवादंत्यादेश
त्वायतनस्यावश्यकत्वेनतदसंगतिः। ममतु अंगस्येत्यस्यैकतच्छास्त्रीयसंकेतितत्वेनतदंतसंचतथात्वेनत
त्संगतिस्स्यैष्टैव। नन्वेवमपिस्वपूर्वापरविरोधः। इयङुवङोर्ङित्ववङात्वादीनामपिनिर्दिष्टत्वादंत्यादेशत्वा
येत्यनेनधातोरप्येतच्छास्त्रसंकेतवत्वादितिचेन्न। ग्रंथस्यान्याभिप्रेतकत्वात्। तथाहि। धातोरादिःधात्वादि राम·
। धातुरादिर्ययोरित्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः धात्वादिश्च धात्वादीच धात्वादयः तेषामितिषष्ठीतत्पु १०

रूपवहुव्रीहिगर्भैकशेषेण श्नुभ्रूश्रीणां निर्दिश्यमानत्वादित्यादेशत्वायेत्याशयात्। इदं तु धात्वादीनामिति।
वदेनासूचितमितिबोध्यं। अत एवानेमुगिति मुग्विधानस्य यदागमेतिन्यायानित्यत्वज्ञापकत्वं संगच्छते।
अन्यथा यदागमेति लब्धस्य उक्तरूपनिर्दिश्यमानत्वाभावेन तदसंगतिः। अत एव च येन विधिरित्यत्र भा
ष्ये प्रत्ययग्रहणे चापंचम्या इत्यस्य हृषनीरोड् इत्युदाहरणं संगच्छते इति दिक्। अनया परिभाषयेति। येन
विधिरित्यस्यैव यदागमेत्यस्यापि संज्ञात्वबोधकत्वेनोक्तरूपनिर्दिश्यमानत्वेन तयोर्नास्तीति भावः। लोके ना
ष्यंगाधिक्ये संज्ञासंज्ञिभावस्यैव बोधनात्। न चैतच्छास्त्रीयसंकेताभावात्तस्य तत्त्वं सुलभमिति वाच्यं। आद्यं
तौ टकितावित्यादिना संज्ञासंज्ञिभावस्यैव लाभात्। अत एव ऋकारस्य गुणवृद्धी अरारावेवेति संगच्छते। अ
तिदेशस्य तु तथात्वाभावेन तद्बोधितस्य निर्दिश्यमानत्वमेव। अत एवोक्तनिसृणामिति भाष्यसंगतिः। लिंग
विशिष्टपरिभाषायामप्यतिदेशत्वेन तद्बोधितस्यापि निर्दिश्यमानत्वमेव। अत एव सखीसुपथीत्यादि
विभक्तौ लिंगविशिष्टाग्रहणमिति परिभाषोदाहरणं भाष्ये संगच्छते। अत एव महतीप्रियायस्येति वहुव्री
हौ लिंगविशिष्टपरिभाषयां महन्त इत्यात्वमाशंक्यानित्यत्वेन समाहितं भाष्ये। नन्वेवं नदोः सस्रावित्यत्र

भाष्यशेखराद्यसंगतिः। नत्रहिनोरितिनोक्तमनेषेत्यादौनस्याप्यपत्तेरित्युक्तमतिस्यइत्यादौतद्वारणायपरिभा
षाप्रवृत्तेरावश्यकत्तयायदागमेतिन्यायबोधितस्यानित्यस्याप्यनयावाधादितिचेन्न। विरोधाभावात्। निर्दिश्य
मानत्वदाद्यवयवत्वस्यनकारेसत्वेनदोषप्रौव्यात्। उदस्यादित्यत्रतुनि र्दिश्यमानस्योदः परत्वाभावेनततः।
परस्यनिर्दिश्यमानत्वाभावेनचविरोधःस्पष्टएवेतिबोध्यं। एवंचतन्मध्यपतितन्यायबोधितस्यानित्यस्यापिने
यंबाधिकात्तस्यस्थानिवद्भावतुल्यत्वात्। नचयदागमेत्यनेनास्यभेदाभावेनस्थानिबुध्याकार्यजननादित्यसो।
भयत्राविशिष्टत्वेनकथमेतदितिवाच्यं। कादेशःखल्ववश्यंवाच्यःसाकच्कार्थः। अशवचनंसाकच्कार्थमित्या
दिभाष्यादस्यन्यायस्यातिदेशत्वलाभाद्यदागमेतितूदस्यादितिनिर्दिश्यमानस्येत्यस्योदाहरणदानात्संज्ञाबोध
कइतिलाभे नचतयोर्भेदस्यवालैरपिसुज्ञेयत्वात्। अतएवजरायाइतिसूत्रशेखरः संगच्छते। नचोक्तभाष्याद
व्ययसर्वनाम्नामित्यकच्विषयेनिर्दिश्यमानस्येत्यस्यप्रवृत्तिरेवास्तु। अतएवकिमःकइतिसूत्रशेखरोपपा।
दितभिन्धकीत्यत्रभाष्यविरोधोनेतिवाच्यं। न्यायसिद्धोक्तभाष्याभ्यामेतद्भाष्यस्यैकदेशयुक्तित्वात्। अकचिक्र।
तेधित्वनप्राप्नोतीतिभाष्यस्यतन्मध्येतिन्यायेनाकज्विशिष्टस्यधित्वेऽकचःश्रवणंनप्राप्नोतीत्याशयमजान।

श्रतिदिश्यंते। तेनात्रस्यात्वमुपपन्नं श्रत्र चेदंभाष्यंमानमितिबोध्यं। अतिस्यइत्यादिभाष्योदाहरणादध्याहृ
तनिर्दिश्यमानपदेलक्षणया अर्थद्वयमित्याह श्रवयवरूपमेवेति। यद्यप्यतिस्यइत्यात्रांन्यथाधेःत्वसदे
शास्येत्येवसिद्धं। तत्रैतराव्यवधानंचज्ञापकस्यसजातीयविषयत्वादजैव्यवधाने। अतएवहंसशिरांसी।
त्यादौ नदोषैस्तथापिश्रतिपूयमित्यादौ श्वोधोविद्वषीत्यादौचद्वितीयार्थस्यफलंबोध्यं। निरूपितत्वस्यतृतीयार्थ
त्वादाह। स्या नेनिरूपितेइति। स चनिवर्त्यनिवर्तकभावोयथैकोयणाचीत्यादौतत्रचैकोनिवर्तकोयणभव
तिप्रसंगेसतीत्यर्थःस चार्थात्तस्यैवेतिबोध्यं। जातिपक्षेदोषाभावादिति। नन्विदमयुक्तंजातेः स्वतोनिर्दिश्यमा
नत्वाभावेनव्यक्तेरुच्चारणावश्यकत्वेनोक्तनिर्दिश्यमानत्वस्यतत्राभावादितिचेत्। श्रस्यायंभावः। निर्दिश्य
मानत्वंनोच्चार्यमाणसजातीयत्वंवक्ष्यमाणहयवरट्सूत्रभाष्यविरोधात्। नाप्युच्चार्यमाणपदबोध्यत्वंतत्वे।
उच्चार्यमाणस्यस्यापाबोध्यत्वस्यागमविशिष्टेसत्वेनउदस्थादपिवदित्याद्युदाहरणपरभाष्यविरोधात्। येनवि
धिरितिशास्त्रमामाराये नविशेषणस्यतदंतबोधकत्वेनोच्चार्यमाणविसर्जनीयपदबोध्यत्वस्यतदंतेसत्वे
नोक्तभाष्यविरोधापत्तेश्च। तस्मादेतच्छास्त्रीयसंकेतग्राहकासहरिणोच्चार्यमाणपदबोध्यत्वंतदितिवाच्यं। श्र
॥४टिप्पणं तत्रहिविसर्जनीयांतस्यपदस्यसत्वमित्यर्थेनिर्दिश्यमानपरिभाषयाविसर्गस्यैवस्थानेसत्वमित्युक्तमुक्तथमुच्चार्यमाणविसर्ज्ज

इत्यस्यसंकेतत्वान्निर्दिश्यमानत्वाभावादंतरंगप्रवृत्त्युत्तरंवहिरंगप्रवृत्तौवाधकाभावाच्च।अकज्विषयेइति।
अत्रयद्वक्तव्यंतदुक्तंप्राक्।तमवग्रहणमेवेति।नन्वनेकविधांतर्यभावेपिस्थानकृतांतर्यस्यसत्त्वेनतत्रैवातिश
यत्वलाभार्थंतमवग्रहणंतत्वंचान्यूनानतिरिक्तस्थानित्वंतेनहरीणामित्यादौएदैतौनलाकृतिरित्यादौवकारे
यणानेतिचेन्न।तदभावेहिपूर्वसूत्रेस्थानेग्रहणानुवृत्त्याप्रसंगेसदृशोभवतीत्यर्थेसंपन्नेस्थानेइत्युत्तरसूत्रसा
मर्थ्यादेवातिशयत्वलाभेनतमवग्रहणस्योक्तार्थतात्पर्यकत्वसत्त्वात्।तेनह्यनेकविधांतर्यलाभप्रसंगस्थानेनैवां
तरेभवतिसतिसंभवइत्यर्थेजातेतमवग्रहणस्यातिशयत्वलाभार्थत्वमित्यन्यदितिवोध्यं।समानवर्णापादादीनां
तइति।तेनचरणशब्दस्यपदादेशोनेतिभावः।यद्यपिचरणपदशब्दयोःपर्यायत्वतयास्थान्यादेशत्वसत्त्वेपिन
दोषस्तथापिपदंघ्रिश्चरणोस्त्रियामितिकोशेनचरणशब्दस्यनपुंसकत्वलाभेनतत्स्थानेतत्समानार्थक।
पदादेशेशासितुमिपदीत्यस्याप्यापत्तेः।ननुपद्दन्नितिसूत्रस्यनस्थान्यादेशवोधकत्वंकिंतुव्यवस्थार्थत्वं।
किंचस्थानेतरतमे॥इतिसप्तम्यंतपाठस्यभाष्येदूषितत्वेनविसदृशादेशनिवृत्तिमात्रार्थकत्वेपितादृशस्था
निनिवृत्त्यर्थकत्वाभावेननेदमुदाहरणमित्यस्वरसादाह।तृज्वत्क्रोष्टुरितिचेति।नन्वेवमपीति।अर्थवद्ग्रहण

परिभाषया सर्वथानर्थकस्य वारणेऽपीत्यर्थः ॥ आन्महतः । महान्भूतः महद्भूतः च्व्यंतस्योर्यादिच्विडाचश्चेत्यनेन गतित्वे कुग-
तिप्रादय इति समासः गौणार्थबोधकत्वेन शब्दस्यापि न तत्त्वं बोध्यं । संज्ञादिरिति । अत्र कर्मधारयान्तस्योपसर्गइत्यङ्गआदि-
नामनुकरणपरिसंग्रहः । यद्वा संज्ञा आदिः प्रथमबोधविषयस्य स संज्ञीत्यर्थः । अत्र पक्षेऽपि अनुकरणसमुच्चायको बोध्यः
महान्तौ बाहू यस्य स महाबाहुरित्यत्राचार्योपसर्जनत्वरूपगौणत्वस्याग्रहणमावश्यकं । अत एव समानाधिकरणोत्तर-
पदे आत्वविधानं सफलमुपसर्जनप्रतिषेधश्च । एवं चेदं प्रयोजनं नासाधारणपदकार्यविषयत्वस्येति हृदि निधाया-
ह । किंचेति । यत्तु पदोद्देश्यकं कार्यमेव तत्कार्यमिति तन्न आन्महत इत्यत्रोत्तरपदाधिकारेण तेन पूर्वपदाक्षेपेण यथा-
कथंचित्तत्त्वसत्त्वेऽपि राजश्वशुराद्यदित्यादि तद्धितविधौ सुबंतात्तद्धित इत्यस्य सत्त्वेऽपि स्वमते घकालतनेषु इति ज्ञापकादु-
ह्यमानः प्रातिपदिकात्प्रत्ययः स्वपः परस्तात् । एवं च गर्गादिभ्यो यञित्यादेर्न लक्षणोत्यर्थसत्त्वेन तद्धितानां पदोद्देश्यक-
त्वाभावेन श्वाशुरिरित्यादौ यदापत्तेः । गोमवदित्यादौ प्रगृह्यत्वापत्तेश्च । नापि पदसंबंधित्वं तत्त्वं श्वाशुरिरित्यादावत-
इञो नापत्तेः । तद्वती तत्र त्वाद्यादेशानापत्तेश्च । तस्माद्वस्तुतः पदव्यपदेशरहितनिमित्तत्वं तत्त्वं तद्धितविधौ प्रातिप-
दिकाधिकारस्य सत्त्वेऽपि वस्तुतः पदव्यपदेशरहितनिमित्तकत्वसत्त्वात् । न चैवं प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेत्यस्यापि पद-

शांकरी० कार्यत्वापत्तिः। तथा चत्वद्रुवतीत्यत्र त्वाद्यादेशो न स्यादिति वाच्यं। उत्तरपदे परव्यपदेशनिमित्तकत्वेपि च्विप्रत्य
१३ यादौ वस्तुतः परव्यपदेशरहितानिमित्तकत्वाभावात्। अतएव नत्रनूद्वयोपादानं। त्वद्भवतीत्यादौ च्विप्रत्यये
स्यादिष्विति पदत्वसत्त्वेपि सुबंतत्वाभावात्। सुप्तिङं तमिह पदत्वं विवक्षितं। तत्व परस्याप्रयोगे णोत्वादिनाग्रं
थकृतैव ध्वनितं। यद्यपि राजश्वशुरादित्यादौ उपजनिष्यमाणनिमित्तोप्यपवाद इति न्यायेन प्रकल्प्येति न्याये।
न च भविषयत्वेन पदत्वबाध इत्युच्यते नतरां परव्यपदेश इत्युक्त्वा सुबंतव्यपदेश इति पाठो बोध्यः। उपा।
तमित्यादीति। एतेन विशेषणात्र यस्यापीदमेवं कृत्यमिति ध्वनितं। तथाहि। यदुपात्तमत इति न तद्विशिष्टरूपं।
यद्विशिष्टरूपं प्रातिपदिकादि न तद्विशिष्यार्थोपस्थापकं यद्विशिष्टार्थोपस्थापकं श्वशुर इति न तदुपात्तमिति
ध्वनितं। नन्वेवमोत्सूत्रस्य भाष्यासंगतिः। तत्रह्यदो भवद्भो भवदित्यादौ प्रगृह्यत्वं गौणत्वेन परिहृतं। निपातपद।
स्य प्रातिपदिकतुल्यत्वादत आह। निपातपदं त्विति। निपतंत्याख्यातार्थं प्रति विशेषणीभवंतीति व्युत्पत्त्या निपात।
पदस्य चादिषु योगरूढत्वमिति भावः। प्रातिपदिकपदं तु शुद्धरूढमिति वैषम्यं बोध्यं। वस्तुतस्तु स्वरानुगतव्यक्ति। राम०
कानां संज्ञानां व्यक्तिरेव प्रवृत्तिनिमित्तं। डित्यादिषु व्यक्तिरेव तत्प्रत्ययार्थ इति न डित्थत्वडित्थयोर्भेदः। क्वादिसंज्ञा १३

नापरत्वाद्द्वित्वमिति समाधानमेकदेशिनोक्तं। अत एव भाष्ये ऽथवा हकारस्यैतद् शक्तिजेनेकारेण निर्देशाद् इ।
त्युक्ताशयेन समाधानं कृतं। तत्र त्यशेश्वरस्तु हल्ङ्ल्य इति सूत्रस्थकैयटानुरोधेनेति केचित्। एतेनाकच्विष
येनायंन्याय इति प्रतीकमुपादाय किमः कादेशे कर्तव्ये इति शेष इति वदंतः परास्ताः। उक्तभाष्यद्वयविरोधा
त्प्रपर्यंतं स्यकिमूयुवकाभ्यामिति प्रक्रियाग्रंथविरोधाच्च। एतेनाकच्विषयेनायंन्यायः स्यानिवृत्तावेव तन्मध्य
पतितन्यायेनापि तत्वुद्ध्येव कार्यजननादिति वक्ष्यमाणग्रंथोपि इहैव व्याख्यातः इत्यलं। विरोधाभावादिति।
राज्ञः कचेत्यादौ निर्दिश्यमानराजन्शब्दांतस्य कादेशो भवतीत्यादिना समावेशसंभवादिति भावः। यद्यपि सत्य
पि संभवे बाधनं भवतीति भाष्यनये विरोधेपि बाधसंभवः। तथाप्यबाधेनैवोपपत्तौ बाधोनन्याय्य इति भावः। य
त्यादेः परस्येति। सुपद इति भाष्योदाहरणादनेकालिति विषये ऽस्याश्चारितार्थ्येन परत्वादाभ्यां बाधः स्यादि।
ति भावः। नापीति। निर्दिश्यमानेत्यस्य षष्ठीस्थाने इत्येतदर्थभूतत्वेन वाक्यार्थबोधात्पूर्वं प्रवृत्तस्यांतरंगत्वेन स्वरात
योस्तु स्थानषष्ठीनिर्णयोत्तरं प्रवृत्त्या बहिरंगत्वमिति भावः। कैयट इति। अत्रारुचिबीजं तु अनयोर्निर्विषयत्वा।
भावः। हरीणामित्यादौ दीर्घस्यांत्यादेशत्वाय अलोंत्यस्येति चरितार्थ्यं। नामीत्यादौ ह्रस्वस्य गुणाद्यपि बोध्यं च।

न्यत्रतुपदसंस्कारपक्षेपि दोषोबोध्यः। एतत्सर्वं वक्तुंतत्पूर्वमेव तथा वोध इत्यभिप्रेत्य वस्तुतः स एवनेत्याह। किंचेति॥ क
र्तृक्रियेचानिर्दिष्टाविति पाठः। पुमान्स्त्रियेत्येकशेषात्। अत एव भाष्येपि तथैव पाठः। गामेवेत्यस्य तत्पद वाच्यमेवेत्यर्थः
।भाष्यस्यानुकरणमिदम न्यथा गोरेवेति वदेत्॥ एवं चाग्रे देवदत्तैवेति पाठः भाष्ये संबुद्ध्यंतस्य तस्य दर्शनात्। स्तुत
त्वं तु न वाक्यांतत्वाभावात्। भाष्येपि गामभ्याज देवदत्त शुक्लामिति पाठे न तस्य वाक्यांतत्वाभावाच्चेति बोध्यं। श्लोक
इति। अभिव्यक्तपदार्थायेस्वतंत्रालोक विश्रुतां शास्त्रार्थंस्ते कर्तव्यं शब्देषु न तदुक्तिष्वित्यर्थः। आरभतेतिक्वाचि
त्कोपपाठः आरभमाणोनेति पाठः। तस्यात्मनेपदित्वात्। नन्वेवमोन्सूत्रस्थभाष्यासंगतिरेवोक्तरीत्यान्यायस्य पद
कार्यविषयत्वलाभेन तथैव वक्तव्ये ऽन्यथा समाधिकरणानंमनुचितमतस्तु तद्विशिष्टरूपोपादानविषयत्वमितो लभ्यत इत्या
हाआर्थाश्रय इत्यादि। एवंच न्यायस्य पदकार्यविषयत्वं स्पष्टमेवोक्तमिति भावः। त्वयापि मदुक्तरीत्यैव वदेदं भाष्ये।
व्याख्येयमित्याह। गोतइति। एवं च त्वदुक्तविशिष्टरूपोपादानसाधकमिदं नेति भावः। तस्मात्स्वबंतव्यपदेशर
हितानिमित्तके कार्ये यत्र विशिष्यार्थोपस्थापकमुपात्तं विशिष्टरूपं तत्रैवायं न्यायसिद्ध इति बोध्यं। नन्वेवं मगोमती गोमती सं
पन्नगोमतीभूता इति प्रत्ययलोपसूत्रभाष्यप्रयोगे स्त्रियाः पुंवदित्यस्याप्राप्तिः। अमहती महती संपन्ना इत्यत्रे

वत्त्वविशिष्टस्योपादानाभावात्। एवंचास्य न्यायस्य प्रवृत्तिरितिचेन्न॥ गोमतीत्यस्य नदीत्यर्थेनाभाषितपुंस्कत्वेनादो।
षात्। स्पष्टंचेदं प्रत्ययलोप इत्यत्र विवरणे। यद्यपि तत्र कैयटेन श्रंते क्वचिद्विकृतेः कर्तृत्वं क्वचित्प्रकृतेरेवंच गोम
तीसंपन्ना इत्यत्र प्रकृतेः कर्तृत्वेन विकृतेः गोमतीत्यस्य भूतेत्यनेन वैयधिकरण्यान्न पुंवत्त्वं महद्भूत इत्यत्र तु वि
कृतेः कर्तृत्वेनास्ति सामानाधिकरण्यमिति समाहितं तथापि गोमतीत्यस्यारोपणेऽत्र गोमतीत्यर्थकत्वेन सा
मानाधिकरण्यस्य सत्त्वादिति विवरणे न दूषितत्वादिति दिक्। सुपथ्याः सुश्रोता इत्यादाविति। सुधीभ्यां तु दृचे
त्योणादिको सिः। आगमसमभिव्याहारे विशिष्टस्यैवार्थवत्त्वनियमेनासोऽत्रानर्थकत्वमिति भावः। ननु नेदं यु
क्तं। अवयवानर्थकत्वेपि विशिष्टस्य तद्ग्रहणेन ग्रहणान्नानर्थकत्वं। नच निर्दिश्यमानस्यावयवषष्ठ्यामपि प्र
वृत्त्या निर्दिश्यमानासंतस्योपधाया दीर्घ इत्यर्थसत्त्वेन प्रकृते निर्दिश्यमानत्वस्त्वनर्थकत्वेति वाच्यं। अपि।
वदित्यादावनर्थकेपि वाद्यादेशकरणेन निर्दिश्यमानस्यार्थवतो ग्रहणे मानाभावात्। एवमत्र उणादीनामव्यु
त्पन्नतया सुश्रोतसित्यव्युत्पन्नमेवेत्यभिप्रायान्न वक्तुं शक्यः। सुपथ्या इत्यस्यार्थवतस्तस्योदाहरणस्य क्रमे रुश्मृंगा
रूढत्वापत्तेरिति चेन्न। सुश्रोतसित्यस्य नसिप्रत्ययान्तत्वेनादोषात्। भाष्येपीदमेवोदाहरणं द्रष्टव्यं। यद्यपि।

॥ ८ ॥ निसूत्रे शेखरे इति तत्त्वं बोध्यम् अस्यानित्यत्वमूलकत्वं वदन्नेव विभाषेट इत्यु ॥ ८ ॥
भाष्ये ढ्डीवागमोऽप्येवोपात्तं तथापि तदुपलक्षणतयैव व्याख्येयं। अन्यथा तत्र सोचेतिदीर्घस्य सत्वेन नियमस्यानुपयु
क्तत्वेन च तदसंगतिः स्पष्टैवेति दिक्। अंगादिति परे इति। परे इत्यनेनारुचिः सूचिता। तद्बीजं तु विभाषेट इत्यत्रार्थव
त एव षीध्वमः संभवो नानर्थकस्येत्यंगादित्यस्यानर्थकत्वरूपे तत्र हीट इति न षीध्वम् विशेषणमसंभवात्। इद्दोवय
वत्वेन विशिष्टे षीध्वन्तम् सत्वेपि तद्दहितत्वाभावेन तत्वस्य दुरुपपादत्वात्। किंतु धकारविशेषणं। येन नाव्यवधा
नन्यायेन षीशब्दव्यवधानेपि भवति वचनसामर्थ्यात्। इणः परो य इट् ततः परस्येत्तत्संबंधि धकारस्य ढो भवती
त्यर्थः। एवं च तत्राप्यर्थवत एव संभवेनांगग्रहणसोक्तार्थबोधकत्वं सुक्तमेव। परं तु अर्थवद्ग्रहण इत्यस्य तेनानि
त्यत्वबोधनेपि अनिनस्मन्नित्यस्य न तन्मूलकत्वं भाष्ये वचनरूपेणैव तस्य पाठात्। स्पष्टश्चायमर्थः। विभाषेट इ
त्यत्रानर्थकस्यैव तस्य संभवेनात्रापि तथा भ्रमः स्यादिति कर्त्तव्यं त्वयांगादिति। मम तु नावश्यकं तदिति ग्रंथ
कटाक्षो बोध्य इत्यलं। तावन्मात्रांशे स्वरितत्वप्रतिज्ञाबललभ्यमिति। अनेनोभयत्र इदमेव बीजमिति सूचितं। य
द्यपि अर्थाधिकारशब्दाधिकारावेवानयोर्बीजमिति कैयटेनोक्तं तथापि पक्षान्तैरिति सूत्रे भाष्ये कथं पुनरेकयोगनि
र्दिष्टयोरेकदेशोनुवर्तते एकदेशोनेत्युक्तं। एकसूत्रनिर्दिष्टानां पदानामप्युपदेशेऽजनुनासिक इत्यनोनुवृत्तिदर्श

नामपि व्यक्तिरेव तत्र अनुगतानां नासां तच्छब्द एव। एवं च निपातनसंज्ञाया अनुगतव्यक्तित्वेन व्यक्तिरेव प्रवृत्तिनिमि
त्तमिति चादित्वेन चादीनामुपस्थितिः। प्रातिपदिकशब्दस्य तु शब्द एव प्रवृत्तेर्निमित्तमिति प्रातिपदिकपदवत्त्वेनो
पस्थितिरित्युक्तमनयोर्वैषम्यं। ध्वनितं चेदं वैषम्यं कुत्वं कस्मान्न भवति भत्वादित्यादिना हट्ठिसूत्रे भाष्ये स्पष्टं चे
दं कल्लक्सूत्रे विवरणे। संज्ञाशब्दस्वरूपं वा प्रत्ययैस्त्वतलादिभिरित्युक्तिस्त्वननुगतविषयालक्षणायां तथान्याल्प
नपरकैयटस्तु चिन्त्य एव। कुत्वं नेत्यस्य ककारो नेत्यर्थस्तु प्रकृताभिप्रायेण। तत्रानर्थत्वान्नस्यैव प्राप्तेः। एवं च ण
त्वं प्राप्तमित्यादावपि लक्षणां विनैव स्वरसतो निर्वाह इत्यलं। ननु नायं न्यायः पदकार्यविषयः किन्तु विशिष्टरूपो
पादानविषयोऽन्यथा गां वाहीकमानयेत्यादौ त्वदुक्तहेतोः सत्त्वेनात्वादिप्रवृत्तावपि गां पाठयेत्यादौ पाठनक्रि
यान्वयाय विभक्त्युत्पत्तेः प्रागेव गोणत्वप्रतीत्या उक्तहेतोस्तत्राभावेन चात्वादि न स्यान्मम तु विशिष्टरूपोपादा
नाभावान्न दोष इति कौस्तुभोक्तं युक्तमित्याह। गां पाठयेत्यादाविति। ननु वाहीकाणां पद एव प्रतीतावपि वक्तॄणां तु ततः पू
र्वमेव प्रतीतिसत्त्वेन विनिगमनाविरहो तत्राह। भाष्यप्रयोगेत्वाद्यादेशकरणे न चेति। सांतेति दीर्घस्यादिशब्दार्थः॥
क्वचित्तथैव पाठः। तदनापत्तिरिति। अत्वं संपद्यते। अमहान्महान्भूत इत्येतेषु त्वाद्यनापत्तिरित्यर्थः। त्वद्भवती।

पकं ज्ञापितेपि चारितार्थ्याभावात्॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ईकारस्याकारे वहोर्लोप इत्यतो
लोप इत्यनुवर्त्याथीकारस्य निवृत्तौ वकारविधानसामर्थ्यादेव पररूपं बाधित्वा दीर्घो भविष्यतीति चेन्न। अंगवृत्तपरि
भाषायाः सिद्धांतेऽसत्वेनाकृतस्रावेतिदीर्घव्यावृत्त्याकारस्य चारितार्थ्येनापवादत्वेन दीर्घं बाधित्वा पररूपापत्तेरि
त्याशयात् दिव उदितीति। नन्वेवं चारितार्थ्याभावादज्ञापकमिदं त्वर्धमात्रिकव्यंजनस्यैषत्सादृश्येनैकमात्रि।
कोकारेपि दीर्घस्याप्राप्तेः। न च व्रश्चेति सूत्रे कुग्रहणाकरणेलाघवेन कोरित्यत्र कृतीत्यननुवृत्तौ घुभ्यामित्यादा
वूठि ह्रस्वश्रवणार्थं नित्यत्वात्पूर्वं दिव उत्वं तु नस्यांगत्वात्तस्यैव प्राप्तेरिति वाच्यं। प्रतिपदविधित्वेन शीघ्रोपस्थि
त्या दिव इत्येव स्यादिति चेन्न॥ उत्वेपि वकारस्य तथात्वेनोभयोः समत्वादित्याशयात्। पक्षद्वयसाधारणमपि नद
सीत्याह। क्रत उदितीति। न च तपरत्वं द्वलोप इति दीर्घबाधनार्थमिति वाच्यं। सुपत्रराजिताविणः

ज्वलिताइव पन्नगाः। नैर्ऋतोऽस्य सभा संतप्तसवितुः रश्मयो यथेति रामायणप्रयोगविरोधात्।
उरण्रपर इति सूत्रे। णूग्रहणाभावे उरपर इति भाष्यविरोधाच्च स्पष्टं चेदं तत्रैव शेखरे। धर्मिग्राहकमानाददेश
विषय इयं तेन सनाशंसतनादिष्वज्भ्य इत्यादौ न दोषः। यद्यपि दीर्घणार्थस्याभिधानेनास्ति सिद्धानामेव शब्द

नामन्वाख्यानमित्यणुदित्सूत्रभाष्याच्च दोषस्तथापि लक्ष्यैकचक्षुष्कानस्मान्प्रति प्रवृत्तं शास्त्रमिति बोध्यं। नन्वेव
मूदुपधाया गोह इत्यत्र दीर्घनिर्देशो व्यर्थः। उदुपधाया गोह इत्यनेनैवेष्टसिद्धिरिति चेन्न। दोषो णावित्यत्रेत दनुष्ट।
नावांतरतम्याद्दूषयतीत्यत्र द्विमात्रसिद्धये दोषइ निविकृतनिर्देशस्य कर्तव्यतापत्तेस्तत्प्रत्याख्यानपरभाष्यासंग
तेश्चा। न च दुष इत्युक्तावपि गुणे द्विमात्रसिद्धौ उ कर्तव्यतेति वाच्यं। तत्र कौंडिन्यन्यायेन तदुत्तरं चारितार्थ्येन उत्वेन गुण
बाधापत्त्या दुषयतीत्यनिष्टापत्तेः। न च वैयर्थ्यं गुणबाधेन कृतार्थत्वात्। न च ताबत्सयोजनत्वेन धातुलोपइत्यनंतरं।
पाठेनैव सिद्धौ विहकरणं व्यर्थमेवेति वाच्यं। लाघवाभावात्। पाठस्याशोकवनिकान्यायेन चरितार्थत्वाच्च। ममतुऊ
दित्यत्र तु वृत्तौ स्थानेंतरतम इत्यस्य प्राप्यमाणानामनंतरतमव्यावर्तकत्वेनाप्रवृत्तौ न दोषो नापि भाष्यासंगतिरिति बोध्यं
एतेन उऊइतिहस्वदीर्घप्रश्लेषेण गोह इति विकृतनिर्देशप्रत्याख्यानेन विरुद्धेयमिति केषांचिदुक्तिरप्यपास्ता। उदु।
पधाया गुह इत्युक्तौ उक्तन्यायेन गुणबाधकत्वापत्तौ गुहयतीत्यनिष्टापत्तेश्चान च क्ङिति विषये क्ङिति चेति गुणनिषेधे
न तत्र चारितार्थ्यम्नोक्तन्यायाप्रवृत्तौ परत्वाद्गुणोइष्टसिद्धिरिति वाच्यं। निषेधेनापि तत्प्राप्तियोग्यतानपायात्। तेना
पि नसेइत्यन्यत्। अत एव संयुक्तेन लोपनिषेधेन रुत्वस्य चारितार्थ्येपि अपवादो रुर्नलोपं बाधिष्यत इति भाष्य

शांकरी संगतिः। किंचोत्तरसूत्रेपितत्प्रत्याख्यानस्यचिकीर्षितत्वेनतदर्थंयत्नांतरस्यावश्यकतापत्तेः। प्रश्लेषेतुदीर्घस्य
१७ रितत्त्वबलादनुवृत्तिसामर्थ्याच्चेष्टसिद्धेः। यद्यपिह्रस्वोकारकरणेपिभाव्यमानोप्युकारःसवर्णान्गृह्णातीत्यनेनेष्ट
सिद्धिर्भविष्यति।ऊदुपधायाइत्यत्रविवरणेउक्तंतथापितदुक्तयुक्त्याःस्वरस्यप्रस्तमतएवतत्सूचकमाहुरित्युक्त
मितिबोध्यं।स्वातंत्र्येणैतत्प्रत्याख्यानप्रकारस्तुप्रयोजनानामसत्वेनादसोसेरित्यत्रऊइतिदीर्घपाठइत्युक्तंप्रागि।
तिविशदंभाष्यतत्वविदां॥ गवेहितमिति।वाक्यइवसमासेपिकुत्वोत्वादयोनेतिभावः।नलुमतेतिनिषेध।
स्तुनप्रत्यासत्यालुप्तप्रत्ययनिमित्तकांगसंज्ञोद्देश्यकविधावेवनत्वष्टेत्तेरंगीकारात्।स्थानिवत्सूत्रेणसिद्धेः।त्विध्यर्थ
मिदमिति।अत्तरोडित्यादौआशीरित्यादौचतृणाहइम्‌शासइदङ्हलोरितिचसिद्ध्यति।सुहृष्मासादइत्यत्रसो।
र्मनसीअलोमोषसीइतिस्वरोऽत्वसंतस्येतिदीर्घश्चनभवति।मनसासाहचर्यात्तुनासाहचर्याच्चश्रूयमाणास्तंत
स्यैवोभयत्रग्रहणात्।तल्लक्षणमित्येवसिद्धेप्रत्ययलक्षणग्रहणंप्रत्ययनिमित्तकमेवेत्यर्थोपिद्रष्टव्यस्तेन
प्रत्ययस्येतराविशेषणत्वेपिगोहितमित्यादावबादिन।नचासुपश्लिष्टस्यैवोयवायावोभवंतीत्यर्थेनप्रत्यय। राम०
स्येतरविशेषणत्वमेवेतिवाच्यं।एवंसतिसर्वनामस्थानेचासंबुद्धौह्रस्वस्यगुणःत्रिचतुरोरित्यादिविधौप्रत्यय १७

नेनार्थवदधातुरित्यतोऽर्थवत्पदानुवृत्तिदर्शनेन च यथाश्रुतभाष्यप्रश्नानुपपत्त्या समासनिर्दिष्टानामित्येव तदर्थो
वाच्यः ननु परस्परान्वितानामिति। समासे हि वृत्तिस्वभावाद्राजपुरुषइत्येतद्घटकराजपुरुषपदयोरपि राजसंबं
धवत्पुरुषइत्यर्थे शक्तिरिति निर्विवादो न त्वेवं नामैकदेशानामग्रहणमित्युक्तदोषः। एवं च पाकमूलेइत्येतद्घटकमू
लपदस्य पाकमूलार्थकस्यार्थरहितस्य कथमनुवृत्तिरर्थाधिकारादिति प्रश्नः। शब्दाधिकाराश्रयणेन समाधिः।
एकत्रार्थ एकोपस्थितिरूपे युज्यमानं संबन्धं यत्पदं तेन निर्दिष्टानां पदानां मध्ये एकदेशोऽर्थरहितोऽप्यनुवर्तते। अ
नुमीयते शब्दाधिकाराश्रयणादित्युत्तरार्थः। समुदायाभिधायिद्वंद्वनिर्दिष्टयोरिति तु प्रकृताभिप्रायेण पूर्वपक्ष।
भाष्यव्याख्यानपरं बोध्यमिति लभ्यते। तथापि नेदं युक्तं। अतो नृशसोरिति सूत्रे चित्तवमित्यत्रात्वव्यावृत्तये वा
सुप्यापिशलेरित्यतः सुपीत्यनुवर्त्य वानुवृत्तिमुक्त्वा न्यायेनाशंक्यालुगुत्तरपदे इति दृष्टांतेन चारणपरभाष्यासंग
तेर्न हि दृष्टांते दार्ष्टांतिके वा समासनिर्देशोऽस्तीति येन तत्र वृत्तिसामंजस्यं भवेत्। तस्मान्न्यायद्वयस्य मदुक्तमेव प्र
वृत्तौ निवृत्तौ च बीजं। एकसंबंधान्वितानां परस्परमिलितानामित्येवार्थः। अत एवालुगुत्तरपदे इत्यस्यानन्तरं णोलेखः
। अत एव पूर्वत्र लोकदृष्टान्तोऽलेख्यश्च संगच्छते इति कृतबुद्धय एव विदांकुर्वंतु ज्यादादीयस इति। ननु नेदं ज्ञा

शांकरी· कारानुरोधेनप्रत्ययविधानावधिरूपस्यग्रहणेनवनोरचेत्यादौतेनसामानाधिकरण्याभावात्शब्दस्वरूपविशेष्य
१८ मादायैवतदंतविधेरावश्यकत्वादित्याशयात्।अतएवहलङ्याब्भ्यादिसूत्रेशब्दरत्नेबहुश्रेयसीत्यादौलोपायङ्या
बृस्यासुपस्थिततत्तदादीत्यनेनतत मनस्युपेत्यशब्दरूपंविशेष्यमादायतदंततांसंसाध्यस्फुतिसीत्येतदुपस्थिततत्त
दादादीत्येतद्वलेनद्वितीयस्तदंतविधिःसाधितः।अतएवएङ्ह्रस्वादित्यत्रोक्तप्राचीनप्रघट्टकशेखरादिःसंगच्छ
ते।अन्याय्याकुलेत्यादिसिद्धयेव्यधिकरणान्वयस्यावश्यकत्वेनएकदेशविकृतन्यायेनकर्त्तरदित्यादौरेफांतप्र
कृतित्वसत्त्वेनाकारांतत्तदादित्वस्यापिलाभेनचहलोलोपापत्त्याप्राचोक्तरीतेरावश्यकत्वेननतदसंगतिः।अत्रचङ
नरादिप्रतिषेधप्रत्याख्यानभाष्यमपिमानं।धर्मिग्राहकमानात्परिभाषायामपिप्रत्ययप्राग्भवित्वस्यतदादेर्ग्रहा
णान्नोक्तदोषइत्यन्ये।एतेनार्थवत्परिभाषयेष्टसिद्धिरितिनिरस्तं।विशिष्टरूपोपादानाभावात्।नचैवमपि
सनाद्यंताधातवइत्यत्रोपस्थिततत्तदादीत्यस्यानन्वयादुक्तदोषस्तदवस्थएवेतिवाच्यं।क्वचिदुपस्थिततत्तदादेर्ल
क्षणयातदितरपरत्वेनादोषात्।अतएवसुप्तिङंतमित्यत्रापिदोषोऽन्यथाप दसमुदायस्यपरत्वापत्तावनिष्टापत्तेः। राम·
रितिगूढाकृते।यत्रप्रत्ययोनिमित्तत्वेनाश्रियतइति।केणः।लुङ्·लङ्·लृङ्‌स्थुस्यतासीसुपिचरौसुपीत्यादौ।एवं १८

यद्देशेते परिभाषेड्‌इति बोध्यं यद्यपि प्रत्ययग्रहणे चापंचम्या इत्यस्य विशिष्यतया वक्ष्यमाणत्वेनात्रैतद्व्याख्या
नं न युक्तं तथापि विशेष्यविशेषणभावस्याव्यवस्थितत्वेन तत्र तत्र लक्ष्यानुरोधेनैवेष्टसिद्धौ तन्निष्फलमित्य
भिप्रायकत्वेनास्य प्राचामनुरोधित्वात् घट्टस्य सर्वस्याव्यवस्थार्थकत्वेन कृतार्थत्वादित्यन्यत्र स्पष्टं॥ गर्गादि
भ्यो यञित्यादौ पूर्वं यञो विधानाभावात्प्रत्ययत्वाभावेन विहिते तु पंचम्याः कृतार्थत्वेन पुनः प्रवृत्तौ मानाभावे
न चास्या विहितप्रत्ययविषयत्वं बोध्यं। नन्वेवं प्रत्ययग्रहणे तदादिनियमेनाधिकव्यावृत्तिर्नेर्गुन्मून स्येतितेन
इस्मानमित्यादौ वत्वं नान्त्वार्थ इति मात्रचः सिद्धिः अस्यापत्य मित्तदंता यञिजो अत्वेनि फकुसिद्धिश्चेत्यनुपस
र्जनादिति सूत्रविवरणरीत्या सुमनायन इत्यादावुपसर्गस्य पृथक्करणेन जातसमासाभावः कल्प्यत इति तिङ्
तोपणीत्या मनः शब्दस्य न विशिष्टस्येति तत्रत्य शेखररीत्या च देवदत्तश्चिकीर्षतीत्यादावधिकव्यावृत्तावपि
ईर्षइन्मस धातुत्वापत्तावुक्तदोषापत्तिः। अत एव भाष्ये प्राकरोदित्यादौ देवदत्तो गार्ग्यः परमगार्ग्यायण इत्या
दौ चाधिकव्यावृत्तिः फलमुक्तमिति चेन्न॥ देवदत्तस्यापत्यमिति विग्रहेऽवयवेपि एकार्थीभावांगीकारेण ष
ष्ठ्यंतात्तत्संघेरपत्यमित्यर्थे विधीयमानइञ् दत्तशब्दादपि स्यात्। राज्ञः पुरुष इत्यादाववयवस्यसमासइ।

शां.करी. त्यस्य षष्ठ्यंतत्वेन समासः स्यात्। ऋद्धस्य राज्ञः पुरुष इति समुदाये तद्व्याप्तावपि न्यूनेन तदभावात्। तस्माद्धि-
१९ कव्याप्तिरिव न्यूनव्याप्तिरप्यवश्यं वाच्या। सा च मुख्यव्यवहारविषये इयन्मात्रमित्यादौ त्वतिदेशेन तत्त्वमि-
ति न तत्र दोषः। भाष्ये तूपलक्षणतया नेयं। अन्यथाऽनया समुदायव्याप्तिसिद्धावप्यवयवव्याप्तेरकरणेन तत्र
तत्र न्यूनतापत्तेः। उद्योतादयस्तु तत्र तत्र कैयटानुरोधिन इति न तद्विरोधः। सुमनायत इत्यत्र तु उपसर्गस्य पृथक्करणे
न ज्ञातसमासाभावकल्पनेपि सुपः समुदायविहितत्वेनैतेनाधिकव्याप्तेरशक्यत्वान्नत्यशेखरश्चेत्यरावात्। त-
स्मात्तत्र समुदायादनुत्पत्तिरेव पृथक्करणेन बोध्यत इति तत्त्वं। उगितश्चेति सूत्रे भाष्ये इति। ननु प्रत्ययाप्रत्ययग्रह-
णेन तन्महत्तावपि वनो र चेत्यत्रैवोगितश्चेत्यत्रापि उगिदन्तान्तादित्यर्थे निर्गोमतीत्यादौ न दोषः। न च तदादौ त्वस्यो-
पस्थितौ उगित्प्रातिपदिके तदादित्वाभावाद्ङीबनापत्तिरिति वाच्यं। प्रत्ययाप्रत्ययकोटिद्वयस्य सत्त्वेन तत्र बा।
कयभेदेनोगिदन्तादिति व्याख्याने नोगित्प्रातिपदिकेष्वप्यदोषादिति चेत्तर्हि फलाभावात्तदप्रवृत्तिरित्याशयात्। अन-
एव संज्ञाविधाविति परिभाषाज्ञापकपरसुप्तिङन्तमिति सूत्रस्थभाष्यसंगतिः। अन्यथा प्रदेशे नलोपः प्रातिप- राम.
दिकान्तस्येत्यादौ तदन्तविधिसत्त्वेन प्रत्ययमात्रस्य पदसंज्ञासत्त्वेपि ज्ञापकस्याचारितार्थ्येनासंगतिः। तस्मात् १९

लक्षणानापत्तावनिष्टापत्तेः तस्मादितराविशेषणत्वमित्यस्य समानाधिकरणेतराविशेषणत्वमित्यर्थो वक्तव्यः॥
एवंच प्रकृते तत्त्वमस्त्येवेत्याहुः। वस्तुतो वार्तिकमते ऽस्त्विध्यर्थमेव प्रत्ययलक्षणसूत्रारंभोऽन्यत्र तु स्थानिवत्त्वेनै
वेष्टसिद्धिस्तत्रास्य प्रवृत्तेः फलाभावात्। एवंच सर्वनामस्थाने इत्यादावस्याप्रवृत्तावपि क्षत्वभावेन समानाधिक
रणेत्यादेरनुपयोगात्। अन्यथा सुप्तिङंतं सन्न्यकोः सर्वस्य सुपीत्याद्यवगत्यातदर्थं यत्नांतरस्य कर्त्तव्यतापत्तेश्चेति
दिक्। देवदत्तश्चिकीर्षतीत्यादाविति। आदिना देवदत्तो गार्ग्य इत्यस्य परिग्रहः। सन्नंतत्वादित्यादिना यङंतत्ताच।
परिग्रहः। धातुत्वादित्यादिना देवदत्तो गार्ग्य इत्यत्र प्राप्तप्रतिपादकत्वस्य संग्रहो बोध्यः। ननु विशेष्यासन्निधाना।
त्कथं तेन सिद्धेः सोत आह। सचेति ननु नित्यं स इत्युत्तरपदग्रहणेन विशेष्यांतरसत्वेपि तस्यैवाकरणात एव घनो।
रचेत्यादौ न दोष इति नेदं च मन्तव्यमिति चेत्। अयं भावः। विशेष्यांतरासत्व इत्य सोपस्थिततदर्थत्वस्य स्यैव प्रत्य।
येचेति निषेधनासत्व इत्यर्थः। तेनातिराजकुमारिरित्यत्र तद्विषयके गोस्त्रियोरिति सूत्रेन तदादिनियमाभावेपि तदं
तविधौ ह्रस्वसिद्धिः। तत्रोपसर्जनस्येति तु न विशेषणं गोशब्देपि तदापत्तौ अतिगुगौरित्यादौ ह्रस्वापत्तेः। यद्यपि त
दादेरित्युपस्थितविशेष्यमादाय तदंतविधिरन्यत्र तु शब्दस्वरूपमिति युक्तं वक्तुं। तथापि तदादीत्यस्यार्थाधि।

भावेन ततो लङ्गावनुत्पत्तेः। षाष्ठद्वित्वस्य द्विरुच्चारणरूपत्वेन विकाराभावेन लक्ष्ये लक्षणस्येति न्यायाप्रवृत्त्या पु
नर्धातुत्वे तु प्रत्ययाप्रत्ययग्रहणस्यातीवसत्त्वात्। वस्तुतः पूर्वं धातुत्वे धातोरिस्स्यस्येति वादिविधौ विहितविशे
षणत्वे मांतरं गत्वा तिवाद्युत्तरं सन्नंतसमुदायस्य प्रथमैकाच्त्वादेश्च सापेक्षत्वेन द्वित्वप्रवृत्तेः। लिटि धातो।
रित्यत्र धातुग्रहणं निष्ठतु तावत्साभ्यासिकमिति भाष्योक्ते र्धातोरित्यस्य निवृत्त्या शब्दांतरप्रासिक धातुसंज्ञाया
अप्रवृत्तेश्चेति चेन्न। देवदत्तो गार्ग्यः परमगार्ग्यायण इत्यादेर विवक्षितत्वादादिपदेन सूचित एव। प्रत्ययग्रह
णे चापंचम्या इति। यद्यपि भाष्ये तदंतविधिप्रयोजनकथनावसरे प्रत्ययग्रहणे चापंचम्याः प्रयोजनमित्यु
क्तं तथापि प्रत्ययग्रहणं चेति पूर्ववाक्येन प्राप्तं तदंतविधिरेव प्रत्यासत्त्या पंचम्या इत्यनेन निषिध्यते इत्यर्थ
तो लभ्यं। विधौ तु नास्योपयोगः। तत्रान्यथा वारणस्य प्रागुक्तत्वात्। अतः पर्यवसितमाह। परिगृह्यत इति। अनु
द्यत इत्यर्थः। प्रयोजनांतरमाह। यथेति। ननु चरितमित्यादौ नत्ववारणाय तत्र रदाभ्यामिति तकारविशेषणं।
निष्ठेति तत्र लुप्तषष्ठीकमिति निकदेशान्वयः। एवं च पंचम्यंतात्परप्रत्ययाश्रयणाभावादुक्तदोषस्तदवस्थ एवेति
चेन्न। प्रत्ययावयवेपि ——— प्रत्ययत्वव्यवहारस्य प्रत्ययलोप इति सूत्रे प्रत्ययग्रहणेन ज्ञापितत्वादत्त एवादे

श्नसत्ययोरिदुदुपधस्येत्यादौलक्षणाश्रयणांनसात्यदाद्योरितिचरितार्थमितिबोध्यं यद्वाक्तुमत्तिवेविचिन्त्ये
णरदाभ्यामितिनिष्ठायामित्येकदेशोपिविशेषणंयदागमपरिभाषायाअनित्यत्वादुक्तेर्नदोषः।लुप्तविभ
तयंतत्वकल्पनेगौरवं।निर्दिश्यमानपरिभाषयातुनात्रनिर्वाहः।निष्ठापदस्यैतच्छास्त्रसंकेतितत्वादत्रचदंभा
ष्यमपिमानमित्युक्तं।यद्यप्य~न्यविकोरेऽन्यस्येदेशस्येत्येवेदंसिद्धंतथापितीर्णवानित्यादौदोषःस्यादेवअतए
वेत्यादावित्युक्तं।नदोषइति।नचतत्रतदंतग्रहणाभावेपिङ्याब्भ्यांपरस्याप्रक्तस्यहल्लोलोपइत्यर्थेनदोषइति
वाच्यं।अनयातदंतांशानुपस्थितावपितदादौतदंशोपस्थित्यातदादेःपरोयोङीत्यर्थेहत्तेस्तुतिसीनामपिप्रत्ययत्वे
नोपस्थिततद्विधानादवधिभूततदादौत्येतद्विशेष्यतयाङ्याबंतात्तदादेरित्यर्थापत्तौवहुश्रेयसीत्यादौसुलोपा
नापत्तेःआदिनास्त्रीभ्योढगित्यादेःसंग्रहोबोध्यः।एतेनतदंतांशस्यनिषेधेपिहल्ङ्याविन्यत्रनदोषइतिपराभ
स्तं।यत्रप्रत्ययोनिमित्तत्वेनाश्रियतेएवंयत्रापीत्यनयोरन्यतरेवाक्योङ्गीकारोबोध्यः।तत्रयत्रकेणःसुपिचेत्या
दौपंचम्यंतासन्निधानंतत्राध्याहृतयोग्यंतमदमादायनिषेधोबोध्यस्तत्रप्रमाणमप्याह।अतएवेति।नाहर्यां
तन्त्यदमादायापितत्प्रवृत्तेरङ्गीकारादेवेत्यर्थः।कुमारिब्राह्मणीरूपेति।लौकिकवाक्यमिदंरूपंतुकुमारब्राह्मणी

शांकरी रूपेतिकर्मधारयेपुंवत्त्वविधानात्।यद्वाकुमारीब्राह्मणिरूपायस्यांनगर्यांइतिबहुव्रीहिस्तत्रजातेश्चेतिनि
२१ षेधान्नपुंवत्वं।कुमारादिशब्दानांवैकल्पिकजातिकार्यमित्यस्यभाष्यादिसंमतत्वात्॥प्रथमन्यायेवीजंतु
धर्मिग्राहकमानात्प्रत्ययत्वजात्याप्यधर्मावच्छिन्नव्यापकशब्दोपादानेएवैतत्प्रवृत्तिरूपे।अतएवरात्रेःकृति
विभाषाइत्यत्रननिषेधःरात्रेस्तदसंभवस्तुनाचारक्विबंतात्कृजादौतत्संभवात्।उपसर्गस्यघञीत्यत्रतुउप
सर्गाद्घञोऽसंभवान्ननिषेधः।कुमारब्राह्मणीतरेत्यत्रतुरूपबादिसाहचर्येणाहस्वोवारणीयः।संज्ञाविधा
वित्यनेननतुनसिद्धिः।तत्रसंज्ञाविधावितियदिकर्मषष्ठ्यासमासस्तर्हितरप्तमपौघइत्यत्रासत्यपितदंतविधे
प्रदेशेघरूपेत्यादौतदंतग्रहणाद्दोषनादवस्थ्यात्।अथवाकरणातृतीययासमासः।घसंज्ञायांतदंतविधौप्र
देशेघरूपेत्यादौप्रत्ययग्रहणाभावान्निषेधवैयर्थ्यप्रसंगात्।अथवासंबंधसामान्यषष्ठ्यासमासःसंज्ञायावि
धौसंज्ञयाचविधावितिनिष्ठेतिपूर्वनिपातविधौनिष्ठामात्रस्यपूर्वनिपातापत्तिः।नचकर्मषष्ठ्यासमासेन।
विधौनिषेधरावास्तु"प्रदेशेतत्सामर्थ्यात्तदभावोस्त्वितिशेखरप्रतिपादितमेवेतिवाच्यं।प्रत्ययग्रहणेचापंच राम·
म्याइत्यस्यहृषतीरांइत्युदाहरणदानपरत्वेनविधिरितिसूत्रभाष्यविरोधापत्तेः।रात्रेःकृतिविभाषेत्यत्रापितु। २१

थ्यान्तदेशेनदम्भावेस्तुनयुक्तइतिवक्ष्यते।नलोपविधावपिवाक्यभेदांगीकारेतुफलाभावस्तुल्यएवेतिबोध्यं
यत्त्ववयवावयवःसमुदायावयवइतिन्यायेननिर्यवमनीत्यादिसिद्धौप्रत्ययाप्रत्ययग्रहणेपितन्त्रप्रवृत्तौप्र
त्यभावइतितन्न।अवयवावयवत्वात्पूर्वयत्रावयवस्यावस्थानेनतत्रैवलोकसिद्धेनग्रहणबोधनात्।नन्वेवंप्रत्य
याप्रत्ययग्रहणेसतन्त्रप्रवृत्तौसनाद्यन्ताइत्यत्रापिप्रतीषिषतीतिप्रतीकस्यशेखरोक्तरीत्यासनइतिप्रत्ययाप्रत्य
यग्रहणेनदेवदत्तश्चिकीर्षतीतिपूर्वोक्तोदाहरणासंगतिः।नत्रहिअभ्यासांत्यस्याज्झनेतिदीर्घेनभवत्यनांग
त्वान्निषेधेत्यादावुत्तरखंडेसात्प्रदाद्योरितिवारणाय नावेवसुप्तिङोर्योततः परोसैवचप्रकृतिरायाआदि
ग्रहणेचकृत्तमित्यागंतुनामतेनिवेशाइत्यर्थकेकाचोद्दे इतिसूत्रस्यभाष्येणोत्तरखंडस्यसनंप्रत्ययाधिकारस्थ
त्वाभावेनप्रत्ययत्वाभावात्तन्नतत्वंतुस्वरूपतोऽस्त्येवेतितदंतस्यधातुत्वंभवत्येव।सन्प्रत्ययस्यांगावयवा
भ्यासस्यानङ्गस्यात्तन्निवृत्त्यर्थेनत्वमपिसुलभमित्युक्तं।नत्रषत्वंतुपूर्वत्रासिद्धमद्वित्वइत्युक्तेःषत्वेकृतेद्वित्व।
मित्याशयः।नचसन्यङोरित्यत्रलिटिधातोरित्यतोधातोरित्यनुवृत्तेःपूर्वंधातुत्वेसत्येवद्वित्वप्रवृत्त्याप्रतीष।
इत्यवस्थायामेवसनाद्यन्ताइत्यस्यप्रवृत्तेः।नचप्रत्ययाप्रत्ययग्रहणमितिवाच्यं।एवंसतिकृतद्वित्वस्यधातुत्वा

त्ययग्रहणादितिपरिभाषास्वीकारेऽतिकारीषगंध्यापुत्रइत्यत्रेवात्रापिस्यादित्यर्थः। मरुवहुशीनेरजलमितिय
थातत्र न तथात्रापिनेतियावत्। यद्वायथाश्रुतमेवष्यङइतिप्रत्ययग्रहणेनशब्दरूपविशेष्यमादायतदंत।
विधावुत्तरपदाक्षिप्तपूर्वपदमपिविशेष्यमितिष्यङंतांतइत्यर्थस्यपरमकारीषगंधीत्याद्यर्थमावश्यकत्वे
नतत्रेवात्रापिस्यादित्यर्थः। ननुविषयसप्तमीत्वस्वीकारेप्रत्ययेगृह्यमाणेसत्यनुपसर्जनस्त्रीप्रत्ययविषये।
तदादिनियमोनान्यत्रत्तुसोऽस्त्येवेत्यर्थेनतद्विषयकवाक्योपप्लवसत्वेनानुपसर्जनविषयकवाक्यस्यपरम
कारीषगंधीपुत्रइत्यादौसंप्रसारणार्थतयासार्थक्येपिउपसर्जनंयत्ष्यङंतदादितदंतस्यपूर्वपदस्यसंप्रसारण
मित्युपसर्जनविषयकवाक्यस्यैवयर्थ्यमेवतादृशलक्ष्याभावात्। यद्यपिकारीषगंध्यापतिःस्वामिनीयस्येतिव
हुव्रीहौतत्संभवस्तथापिपरिभाषायांप्रत्यासत्तेराश्रयणेनयस्यसमुदायस्यस्त्रीप्रत्ययांतत्वमानेयंतदर्थप्रत्युपस
र्जनत्वेएवतदादिनियमांगीकारादितिचेन्न। प्रतिलक्ष्यंलक्षणोपप्लवस्यसर्वत्रसत्वेपिविप्रतिषेधेपरमित्यादि
नानतद्विषयकवाक्योपप्लवाभावबोधनमिवोपसर्जनविषयेपितदादिनियमोभवतीतिअनेनतद्विषयकवा
क्यस्यैवाभावबोधनात्। सामान्यतःप्राप्ततदादिनियमस्यानुपसर्जनविषयेपिनिषेधमात्रार्थकत्वेपिउपसर्ज

नविषयांशेतात्सामर्थ्याभावाच्च। केचित्तुकारीषगंध्यामतिक्रांताकारीषगंध्याविनापिप्रत्ययंपूर्वपदस्यलोपः। त
स्याः पतिरितिकारीषगंधीपतिरित्यत्रतत्संभवोप्यस्तीत्याहुः। नन्वेवंदृष्टामालेत्यादौस्त्रावेनानुत्पत्त्यर्थंङ्याब्
ग्रहणमावश्यकंतद्धादितिद्विमाभावादेवंचतत्प्रत्याख्यानासंगतिः नह्यत्रलिंगविशिष्टपरिभाषावसरः। स्त्राभहित
स्यदृष्टामालेत्यादेःसमुदायस्यप्रातिपदिकत्वाभावात्तस्यत्राम्दृष्टमालादेवदत्तेत्यादौएकांतरत्वेनएकांतरता
पतिरितिचेत्सत्यं। प्रत्याख्यानपरभाष्यप्रामाण्येनप्रातिपदिकसाहचर्येणाचष्टयगर्ग्योपस्थापकविभक्तावव
यवकङ्यावंतस्यैवग्रहणात्। प्रत्येकमपिपदत्वसत्वेनैकांतरत्वाभावाच्चादोषादितिसंक्षेपः। ङ्याप्सूत्रेशब्दरत्नेइति
बोध्यं। इयंवाचनिक्येवेति। केचित्तुप्रत्ययग्रहणेयस्मादितिपरिभाषाग्राहकेपूर्वोक्तयस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादीति
योगविभागेनङ्यङ्वयङ्करमतो स्त्रीत्यनुवर्त्यशब्दाधिकाराश्रयणादर्थपरत्वंसंपाद्यस्त्रीप्रत्ययइत्यर्थेयूस्त्र्या
ख्येत्यतःस्त्र्याख्येत्यनुवर्त्यतेनस्त्रीप्रत्ययस्यैवविशेषणात्प्रधानस्त्रीवाचकस्त्रीप्रत्ययभिन्नप्रत्ययग्रहणेत
दादिविधिरित्यर्थादियंलब्धेत्याहुः। तत्रभाष्यानुग्रहोविचार्यः। यत्तुष्यङःइतिसूत्रेऽनुपसर्जनस्येत्येवास्तुत
त्सामर्थ्यात्तदादिनियमाभावः। एवंचष्यङंतस्यानुपसर्जनत्वाव्यभिचारात्ष्यङोविशेषणंतत्। अनुपसर्जनस्य

शांकरी त्यङ्‌।तदंतस्यसंप्रसारणमित्यर्थः।तिकारीषगंध्यापुत्रइत्यादौनदोषः।गोस्त्रियोरित्यत्रापिशब्दरूपंविशेष्य-
२३ मादायलभ्यतदंतेनोपसर्जनस्यविशेषणात्स्त्रीप्रत्ययांतांतंयदुपसर्जनंतदंतस्यप्रातिपदिकस्येत्यर्थेनातिरा
जकुमारिरित्यादावपिनदोषः।अतिकुमारिरित्यादौतुव्यपदेशिवद्भावोबोध्यः।एवंचप्रयोजनानामन्यथासि
द्धत्वेननैषालक्ष्यसाधिकेतिचेन्न॥अतिगोवष्कयणीत्यादौवष्कयणीशब्दस्यगुणशब्दत्वाल्लौकिकोपसर्जन
त्वेपितदंतस्यगोस्त्रियोपसर्जनत्वसत्वेनह्रस्वापत्तेः।नचसिद्धांतेपितत्रतदंतह्रस्वेबाधकाभावेनेष्टापत्तिरिति
वाच्यं।गोस्त्रियोरितिसूत्रेभाष्येऽतिराजकुमारीत्यत्रह्रस्वत्वमाशंक्योक्तपरिभाषयाकृतसमाधेरेवतद्बाधकत्वस
त्वात्।अन्यथापरिभाषायाअस्वीकारेपितद्वदुक्तरीत्यादोषस्यदुष्परिहारत्वेनतदसंगतिस्स्पष्टैव।उपसर्जनस्य
विशेषणात्वेगोशब्दांशेपितदंतविधौशोभनागौःसुगौःनगौरगौःनपूजनादितितत्पुरुषादित्याभ्यांसमासो।-
नाभावः।परमासुगौरगौर्वायस्यपरमसुगौःपरमागौरित्यादावपितदापत्तेश्च।ससहायेव्यपदेशिवद्भावाप्रवृ
त्त्यातिमालेचित्रगुरित्यादावगतेश्चेत्यलं।नन्वेवंतरप्तमपाविति।अत्रयद्वक्तव्यंतदुक्तंकर्मणिक्तांतइति।केचि- राम
त्त्यतः।केइतितृतीयाकर्मणीत्यतःकर्मणीतिचानुवर्ततइतिभावः।परात्परत्वाभावेनचेति।नचकुत्सनेचसुपी २३

द्भावापत्तेश्च निषेधासत्त्वे प्रदेशेन तदंतहृये गोरपरमब्राह्मणितरेत्यत्र ह्रस्वः प्राप्नोति सत्वे तु तस्मिन् विधौ न निषे
धे प्रदेशेन तदंतविधौ गौरब्राह्मणितरेत्यत्रैव प्राप्नोतीति फलभेदस्य येन विधिरित्यत्र कैयटेनैवोक्तत्वाच्च। निष्ठे॥
त्यत्रोक्तदोषापत्तेश्च तत्रान्यशेखरस्य प्राचामनुरोधित्वमेवेति वोध्यं। उत्तरपदाधिकार इतितु मत्या सत्या उ॥
त्तरपदविशेष्यतया प्राप्ततदंतविधेरेव निषेधिका। अत एव घरूपेत्यत्र उत्तरपदाक्षिप्तपूर्वपदेन प्राप्तस्य
न निषेधः अन्यथा भाषितपुंस्कादित्येतत्सामानाधिकरण्येनानेकाचः भाषितपुंस्काद्योडीतस्य ह्रस्वइत्यर्था
पत्तौ यति रूपेत्यादौ ह्रस्वानापत्तेः। इणः शतरि ङीपि च रूपमेतत्। अत एव घ्यङ् इति सूत्रे घ्यङंतस्य पूर्वपद
स्येत्यर्थसिद्धिः। अन्यथा योग्यत्वात्तदाक्षेपाभावेनातिकारीषगंध्यापुत्र इत्यत्रापि तदापत्तिः। एतेन सुपि चेत्या
दाविव योग्यस्य पंचम्यंतान्यतरत्वमादाय प्रत्ययग्रहणे चापंचम्या इत्यनेनैवेष्टसिद्धौ वियंव्यर्थेत्यपास्तं शब्द
स्वरूपं विशेष्यमादाय प्राप्ततदंतस्यानेन निषेधे पि उत्तरपदे इत्यादि विशेष्यत्वेन प्राप्तस्य तदलाभाच्च॥ एतेः
कृतीयादावपि तदापत्तेश्च॥ अत एव लेखग्रहणस्य ज्ञापकत्वसंगतिः। अन्यथानेन निषेधे लेखशब्दे तदप्रा
प्तौ विध्यर्थं तत्स्यादिति न तत्संगतिरिति दिक्। नन्वेवं परमकारीषगंधीपुत्र इति। इव शब्दो भिन्नक्रमः। एवं प्र॥

मेवैनैकदेशयुक्तित्वकल्पनमपीति। नन्वेवमभ्युद्धृतमित्यत्रैव दूरादागत इत्यत्रापि प्राप्नोति। न च कारकाद्
दत्तश्रुतयोरित्यत्र कारकादिति योगविभागेन कारकात्परं गतिपूर्वपदं क्तान्तमन्तोदात्तमित्यर्थकेनादोष इति वा॥
च्यं एवं तर्हि कारकादेव परं गतिपूर्वपदं क्तान्तमन्तोदात्तमिति नियमार्थकयोगविभागेनैवाभ्युद्धृतमित्यादौ य
थादिस्वरप्राप्त्याच्छादुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तत्वसिद्धावनन्तरग्रहणस्य ज्ञापितेऽप्यचारितार्थ्यात् भाष्यासंग
तेश्च। तस्मादुक्तन्यायाज्ज्ञापकपरभाष्यप्रामाण्याच्च पूर्वभाष्यस्यैकदेशयुक्तित्वेनाभ्युद्धृतमित्यादौ व्यवहित
निवृत्त्यर्थमेव अनन्तरग्रहणमिति ज्ञापकमेव। वस्तुतो भाष्ये अनन्तरग्रहणस्य प्रयोजनत्रयमुक्त्वा ज्ञापका
र्थमेवस्यापि तेन तु प्रयोजनान्तरमपीति तत्र व्यवहितनिवृत्त्यर्थमत्त गतिर्गताविति परत्वाद्बाधात्। नाप्यपूर्व
पदत्वे स्वरार्थं। कारकादिति योगविभागेनैव सिद्धेः। तस्मात्तज्ज्ञापकार्थमेवेत्यत्वान्यत्रैवात्रापि ज्ञापकत्वं किंतु
बाधकमात्रमिति लभ्यत इति बोध्यं। यत्रेति। ननु यत्र गतिकारकसमभिव्याहृतं क्तान्तं तत्र तद्विशिष्टस्यैव ग्रहणाद्
देवदत्तेन कृतमित्यादौ कृतमित्यादेः प्रातिपदिकत्वं न स्यात्। समुदायस्य तत्त्वेऽपि समासग्रहणात्तन्नियमेन
न परत्वाद्बाधादवयवस्य च कृदन्तत्वाभावादिति चेन्न। विध्युद्देश्यतावच्छेदकाक्रान्तस्य तत्समभिव्याहारेऽ

त्यर्थात्। अत एव गतिकारकोपपदानामित्यस्य सांकूटितमिति फलमुक्तं भाष्ये। अन्यथांत्यं न स्वार्थिकत्वेन सु
बुत्पत्तेः प्राक्प्रवृत्तावप्यनया परिभाषया विशिष्टादेवाणि सिद्धे न तदसंगतिः स्पष्टैव। तत्रापि प्रातिपदिकाधिका
रणावाक्यस्यांतत्वेन विशिष्टादृश्यत्वाभावात्। परत्वादिति। उत्कृष्टत्वादपवादत्वादित्यर्थः। तक्रकौडिन्यन्यायादिति
भाव स्त्रीप्रत्यये चेति निषेधविषये व्यावक्रोशीत्यादौ चरितार्थेऽपि तत्प्राप्तियोग्यतायास्तत्रापि सत्वात्। यद्यपि णा-
वस्त्रियामित्यत्र तदादिनियमेन निषिद्धे समुदायादेव भविष्यतीति नास्य फलं तथापि अवयवात्तु तत्प्राप्तत्वे फ
लस्य सत्त्वादिति भावः। अन्यथेति। अत एव भाष्ये गतिकारकेत्युक्त्वा एवमप्यवयवादुपेति प्राप्नोतीत्याशंक्यानया-
समाहितं। नन्विति। तत्फलं तु अणि नियुक्ते इति स्वरविधायके अस्यानुपस्थित्या छत्रधार इत्यादौ स्वरसिद्धिरिति।
बोध्यं। तेनेष्टकचितमिति। इष्टकेषीकेति सूत्रे उत्तरपदाधिकारेण पूर्वपदाक्षेपात्तदंतविधिरिति भावः। तच्चावश्य
कोऽन्यथा पक्वाश्च इष्टकाश्च चिताश्चेति समाहारे पूर्वपदत्वाभावेऽपि ह्रस्वापत्तेः। पक्वेष्टकचितमिति चेष्यत इति भा-
वः। एतेन तदादिशेषे फलाभावादिति मंदः परास्तः। यत्तु योऽर्थवानिति आद्यंतवदिति सूत्रे भाष्ये तत्प्रत्याख्या-
नायाश्रितलोकसिद्धन्यायप्रयोजनमियाय जहारेत्यादि प्रदर्शितं। तत्र कैयटेनेत्थं वर्णितं। अर्थवान्यो धातुस्त

दवयवएकोजिनि। यद्यपितत्रभेदाभावादवयवत्वासंभवस्तथापिरातन्यायवशाद्धोढुंतदस्तीतिइयायेत्या
दौएकाज्त्वोपपत्तिर्गौणी। अन्यपदार्थत्वेनविवक्षितेऽर्थेसोपादानैर्वर्तिपदार्थत्वेनतत्त्यागः प्रतिलक्ष्यंलक्षणोपप्ल
वादनर्थकसमुदायविषयत्वुर्णुनावेत्यादौनदोषस्तद्विषयकलक्षणांतरस्यकल्पनादितिकैयटादयः। मुख्य
व्यवहारत्वादिति। अयंभावः। एवंसतिइयायेतिन्यायप्रयोजनंभाष्योक्तंविरुद्धंस्यात्। एकपदाक्रगित्यादावि।
त्वार्थविशिष्टधातोरन्यपदार्थत्तयाइकारादेर्वर्णस्यतदवयवत्तयाचमुख्यव्यवहारस्यैवसत्त्वात्। नचभाष्येव्यव
हारस्यैयायेत्यादौउक्तरीत्यासंभवेनसकृत्तोनाशिश्रियत् इतिवाच्यं। द्वित्वविधावर्थविशिष्टस्यान्यपदार्थत्वे।
नैकाचइतिबहुव्रीहावनर्थकेउर्णुनावेत्यादावगत्यातत्रप्रथमत्वस्याप्यतिदेशेनैववाच्यतयाचार्धजरतीयस्यानौ
चित्यादित्यादिनतत्रमुख्यव्यवहारमदिद्रियदितिवोध्यं। एकपदाक्रगित्यत्रहिन्यायस्यास्यालौकिकसिद्धत्वप्रति
पादनावसरेयद्वर्णसमुदायः पदंपदसमुदायंक्रकुइत्युच्यतेएकस्मिन्नपितत्प्रयुज्यतेएकपदाक्रगित्युक्त्वाअ
र्थेनयुक्तोव्यपदेशः। पदंनामार्थःनामइतिप्रातिपदिकोर्थस्यान्यपदार्थइतिमुख्यएवव्यवहारइत्युक्त्वापुत्रेतिदृष्टां
तेनन्यायःसाधितोभाष्ये। तत्रत्यकैयटोक्तप्रकारस्तुनयुक्तइति। स्वयंभाष्यार्थमाह। कृत्स्नेति। असहायइत्यस्या।

त्वतः प्राक्पदाधिकार इति स्वयमेव पदादिति सूत्रे स्थापितत्वेन गतिरनन्तर इत्यस्य ततः परत्वेनायुक्तमिदमिति चे
न्न हेतौ च शब्दः यतः पदादिस्थत्वमतः पदान्तरत्वाभाव इत्यर्थः। छन्दोबद्धवाक्ये यत्र पादादिस्थत्वं तत्र पदान्तर
त्वाभावस्यानुमाने यत्र पदादिस्थत्वं तत्र तत्परस्येति नान्यत्रातिप्रसंग इति भावः। इत्थमेव व्याख्येयं यथा
श्रुतित्वसंगतिस्स्यादेवेति बोध्यं। एवं चाभ्युद्धृतमित्यस्य यदि पादादिस्थत्वं तदानन्तरग्रहणस्य फलमिति ज्ञा
पकत्वमिति बोध्यं। यद्यपि भाष्ये ऽनन्तरग्रहणमनर्थकं गतिर्गताविति वचनादित्युक्तं। तथापि तदेकदेश्यु
क्तमुक्तयुक्तेः। अत एवाग्रे भवत्येषा परिभाषा तद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापीति। यदयमनन्तरग्रहणं करोति
इत्युपसंहृतमिति न तेनानन्तरदधिकारबाध उचित इति बोध्यं। ननु तत्प्रामाण्यात्तदनधिकार एवास्तु। एवं च
नाभ्युद्धृतमित्यनन्तरग्रहणस्य फलं ज्ञापकपरं भाष्यं त्वन्यथा योजनीयमित्याह। नचेत्यादि। अयं भावः।
बहुव्रीहौ प्रकृत्येत्यतः पूर्वपदग्रहणमत्रानुवर्तते। उत्तरत्रानुवृत्त्यर्थमन्यथा मंडूकप्लुत्यापत्तिः। एवं चाभ्यु
दात्तोद्धृतशब्दस्याभिनासमासे प्राप्तस्य सतिशिष्टथाथादिस्वरस्यापि बाधनार्थमनन्तरस्योदात्ते पूर्वपदत्वेपि॥
आद्युदात्तत्वायानन्तरग्रहणं तत्तु परिभाषां विना न संभवतीति ज्ञापकमिति भाष्याशयः। एवं च भाष्ययोरेक

त्रस्य सर्वनाम्नो निर्देशः। सतिसप्तमी नत्वधिकरणे ऽऔपश्लेषिके वांतो यीत्यादौ नत्संभवेपि नेड्वशीत्यादौ त
दभावात्। यद्यपि तस्मिन्निति निर्वद्यस्मिन्नित्य स्यापि सप्तम्यंतार्थे इत्यर्थस्तु वचस्तथापि इतिशब्दाभावे नास्य
श्चेति वक्ष्यमाणविरोधेनाल्ग्रहणे इत्यनेनान्वये न तथा नाश्रितः ऽअल्ग्रहणे इत्यस्य हि ऽअधिकरणोल्तु दान्त्र
ल उच्चारणे इति नार्थः प्रत्याहारग्रहणे तस्मात्तुडचीत्यादौ दोषापत्तेः। इको चिव्यंजने माभूदित्यत्र व्यंजनादावितिः
व्याख्यानपरभाष्यविरोधापत्तेश्च। किंतु बाहुलकात्कर्मणि ल्युडन्त्र लः प्रतिपादकशब्दे सतीत्यर्थः। तदादावित्यत्र
तच्छब्देन सप्तम्यंतार्थः परामर्शनीयः। एवं च सप्तम्यंते विशेषणीभूतेः लप्रतिपादकशब्दे सतियद्विधानं तत्तदा
दौ बोध्यमित्यर्थः फलित इति बोध्यं। घञजपः पुंसीत्युक्तेरपवाद इयमित्युक्तं। वचनेन निर्वृत्ता वाचनिकी। इयं चे
ति नन्वार्धधातुकस्येड्वलीत्युक्तौ सामानाधिकरण्याभावाद्यस्मिन्निति परिभाषाया ऽअप्रवृत्तौ तस्मिन्निति परिभाषाप्र
वृत्त्या वलरकार्धधातुकस्येडित्यर्थे भविष्यतीत्यादावेव प्राप्नोति न तु भवितेत्यादावपीति नेड्वशीत्यादिनिषेधस्तु।
सुशर्मा देवदत्त इत्यादौ चरितार्थः। एवं चादिग्रहणं सफलमिति चेन्न। बहुलक्ष्यसंस्कारानुरोधेन तस्मात्तुडची
त्यादावचीत्यस्येव वलीति सप्तम्याः षष्ठ्यर्थत्वांगीकारेण तस्मिन्नित्यस्याप्रवृत्त्या सामानाधिकरण्यस्यापिस

त्वेन परिभाषाप्रवृत्तेर्निर्विघ्नत्वादित्याशयात्। तेन ङः सीति। ननु तदंतविध्यभावादपदस्येत्यस्यैवैयधिकरण्य
स्यावश्यकत्वेन सामानाधिकरण्याभावादेव न तदादिविधिरत एव शेखरे पदावयवस्येत्यर्थ इति व्याख्या
तं। अन्यथानेन तदभावेपि तदंतविधिर्दुर्वारः स्यादिति चेदयं भावः पदस्येत्यधिकारेपि श्रुतत्वाद्धुकारेण वि
शेष्यते। तत्र तदादिविधौ परत्वात्तु नङ्त्याद्यवकाशत्वेपि तदंतविधौ शास्त्राबोधिताऽव्यवहितहल्त्वसमु
दायस्य सुङ्क्ष्योरित्यादिनिर्देशेनासाधुत्वबोधनेन सकारस्य संयोगांतलोपेन चङकाराव्यवहितपरोयः।
सकारस्तदंतस्य पदस्येत्यर्थे सूत्रस्याचारितार्थ्येन संयोगांतलोपबाधापेक्षयाऽत्कूट्स्य श्रुतान्वयस्यैव बाधे।
ध्याच मादुपधाया इत्यादौ स्वीकृतपदस्येत्यस्यावयवषष्ठ्यंतस्यैव सामर्थ्यात्स्वीकार इत्यभिप्रेत्य शेखरे।
तथा व्याख्यानमिति बोध्यं। केचित्तु चिंत्यमिदं। लक्ष्यानुरोधेन शास्त्रप्रत्याख्यानस्याचमत्कारावहत्वेनादिग्र
हणस्यावश्यकत्वात्। तत्तात्पर्यकमेव तदादिग्रहणमित्यस्य वक्तुं शक्यत्वात्। ङः सो धुडिति न्यासेन तत्रा।
दोषाच्च। यथान्यासेपि क्रौंतेरंडा विवाह श्वेदादावेव कुत्तोन हीति न्यायेनांततो लक्ष्यानुरोधस्यावश्यकत्वेना
दावेव तत्स्वीकारेऽदोषाच्च। तीषसहसे सिचीत्यादावेकदेशान्वयस्वीकारस्याप्यनावश्यकत्वाच्च। न च तत्कारा।

 व्यवहितपरके छ्वादेः परस्यवलाद्यार्धधातुकस्येडित्याद्यर्थेन नैकदेशान्वय इति बोध्यं। एवं हि सति वांतो यीत्या
 दावप्युक्तरीत्या यकाराव्यवहितपरकयोरोदौतोः वांतादेशः व्यवहितप्रत्यये परे इत्यर्थे र्याद्यादिप्रत्ययलाभे परि
भाषोच्छेदापत्तेः। प्राचां हलादावित्यादिग्रहणेन परिभाषानित्यत्वलाभेन ङः सीत्यादावदोषाच्च। एवमप्येकदेशा
न्वयाकरणेन लाघवमतएव क्ङ्यल्य इति सूत्रस्थं भाष्यमपि स्वरसतः संगच्छत इत्याहुः। ननु क्षियइतीति। क्षि।
योदीर्घादिति नत्वविधायके शास्त्रे इत्यर्थः। ननु क्षियइति दीर्घविधायके निष्ठायामण्यदर्थे इति दीर्घविधायके
च तत्र दीर्घान्तानुकरणस्याप्रयोजकत्वेन चिक्षियतुरित्यादौ अजादौ यद्रूपं तस्य क्ङितेयङ्कस्यानुकरणत्वात्तत्क्ङि।
त्वांतस्य तुनानुकरणं। विपराभ्यां जेरित्यादाविव परत्वादियङं बाधित्वा गुणः स्यात्। नच नत्वविधावपि तथैवास्तु अ
तएव दीर्घादिति सार्थकमन्यथा दीर्घान्तस्यैवानुकरणे तद्वैयर्थ्यमेवेति। अतएव तत्र शेखरे सुक्ङितेयङ्कस्यानुक
रणाद्दीर्घग्रहणमन्यथा निर्देशेनैव सिद्धमित्युक्तमिति वाच्यं। दीर्घादित्यस्य सत्त्वे हि तत्र दीर्घान्तानुकरणं तदभावे
क्ङितेयङ्कस्यानुकरणमिति संभाव्यम्। तेन हि दीर्घान्तानुकरणस्यैव बोधनादित्याशयात्॥ ❁ ॥ अतो न शेखरवि
रोधः। तएवाह ज्ञापक इति। ननु नत्वविधायके क्षियइति यङ् निर्देशो ज्ञापक इत्यर्थः। एतेनात्रापि क्ङितेयङ्कस्या

तिदिश्यमानधर्मवदसमभिव्याहारेत्यर्थः। ननु घटादिशब्देपि जराशब्दत्वातिदेशः स्यात्। व्यपदेशहेतुत्वभा
वेनाविद्यमानव्यपदेशेन चेयायेत्यादाविवन्यायप्रवृत्तिरितिचेन्न। स्वसजातीयावधिव्यवहारस्यभेदनिबंध
नस्यचानेनानिदेशात्। अतएव दृष्टांतद्वयोल्लेखः। अस्तिचेयायेत्यादौ एकाच्त्वावयवावयवित्वस्यप्रथमत्वेस
जातीयनिष्ठधर्मस्यचानिदेशः। सामान्यंचनतद्विधिविधेयकार्यनिरूपितोद्देश्यतावच्छेदकधर्माक्रांतसमुदायघ
टकत्वरूपमितिबोध्यं। नन्वेवमपि स्वस्मिन्स्वाव्यवहितपूर्वत्वस्यातिदेशः प्राप्नोतितत अश्वदधिमधुइत्यादौय।
णादिः स्यादितिचेन्न। ततद्विधौ तेतन्निमित्तोपादानवैयर्थ्येन तदनतिदेशादितिदिक्। ननुवांतोयीत्यादाविति।
नन्वंतरेणापिपरिभाषांसामर्थ्यात्तदादेर्लाभः। अन्यथा नदंतविधौ यांतेइत्यर्थापत्त्या सूत्रानर्थक्यंस्पष्टमेवेतिचे
न्न। गव्यितानाव्यितेत्यादौ अल्लोपेकृते यांतप्रत्ययसंभवात्। नचाल्लोपस्यस्थानिवत्त्वंनकारेपरेकुत्वविधानेनश्रौ
तव्यवधानस्यैवयांतेवांतविधानेनापिश्रौतयांतत्वस्यविवक्षणात्। नपदांतेतिनिषेधस्तुननः क्येइतिनियमे
नापदत्वात्। आदेशस्यपरपदस्यत्वाभावाच्च। किंचगोमयमजनीतिगोमयान्नक्विपूतमाचष्टेणिच्टिलोपे। अ
लादेशत्वेनस्थानिवत्त्वाभावेनप्रत्ययस्ययांतत्वापत्तेः अतएवाह। यस्मिन्विधिरिति। सप्तम्यंतपदार्थकस्यस्वत

प्र.कौ. अशास्त्रीयत्वेनस्थानिवत्त्वाप्रवृत्तेरितिबोध्यं।गुडोदकमित्यत्रानेनङकारान्तेपूर्वपदत्वेनएकादेशविशिष्टेउदक।
२८ शब्दत्वेनोदकेकेवलेइतिस्वरसिद्धिर्नास्यफलं।उपसर्गस्येतिलत्वेप्लायतेइत्यत्राचःपरस्मिन्नितिस्थानिवत्त्वेनेवा
त्वापिव्यपवर्गस्यसुलभत्वात्।अजीगणदित्यत्रईचगणइत्यपिनासाधारणंतत्रैतत्सामर्थ्येनापिइत्वंफलमिति
बोध्यं।अर्थस्यायमार्थः।समाजस्समुदायस्तेनग्रस्तंग्रथितंअर्थसंबंधिसमुदायांतर्भूतमित्यर्थः।स्वलमवहारः।
स्वलमयोजकोव्यवहारइत्यर्थः।अनुकरणमिति।अष्टाध्याय्यांतांतदाव्यच्छन्दस्या—दर्शनादितिभावः।एक
देशविकृतन्यायेनदीव्यतिशब्दैकदेशस्यतदर्थबोधकस्यदीव्यच्छन्दस्योच्चारणमित्यर्थः।यथास्तुतंतुनसाधु।
अनुकरणस्यशब्दपरत्वेनार्थस्यावधित्वंनस्यात्इतिस्पष्टमुद्यो—ते।किमर्थमिदमितीति।एवंहिलाघवात्प्राग्दीव्य
तेरणइतिवक्तव्येतत्त्यक्त्वाप्राग्दीव्यतइतिनिर्देशःकिमर्थइत्यर्थः।ननुमास्तुसूत्रेऽनुकरणतातांतस्यैवावधित्वम।
स्त्वितिचेन्न।अवध्यवधिमतोःसाजात्यमितिनियमादर्थस्यइष्टमवधित्वंनस्यात्।तथाचातइञित्यत्रापिञोःपर्या
येणविधानंस्यादित्याशयात्।अनेनैकदेशविकृतोप्यर्थबोधकएवेतिसूचितमितिबोध्यं।विकृतावयवेति।अत। राम.
एवमघवतःराजकीयमित्यादौसंप्रसारणाल्लोपौन।अन्यथानेनन्यायेनानंतत्वात्।श्वयुवेतिसंप्रसारणंस्यात् २८

राज्ञः क्वचेति कादेशेप्यनेनत्वादल्लोपो न इति स्यात् मघवतश्छांदसत्वेनानइत्यपकर्षणे फलाभावेन च न तत्र न दोष इ
त्यन्ये। अत्रपरिमाणइति। लोके दृष्टस्य परिमाणत्वस्यात्रासंभवाच्छब्दानुपूर्वीविशेषरूपं गृह्यते। उक्तयुक्तेरिति।
यथा लोके पंचद्रोणादिशब्दानां परिमाणार्थवाचकानां न्यूनाधिकयोः प्रवृत्तिस्तेषां परिच्छिन्नपरिमाणार्थे।
कत्वाद्रुपपादा। एवं सर्वाद्यानुपूर्वीविशेषोपादानेन क्रियमाण सर्वनामसंज्ञा न्यूनेधिके वा सर्वकादौ च न
विना दुरुपपादा इत्युक्तयुक्तेरित्यर्थः। नन्वेवमेनादिवच्चेत्येतत्प्रयोजने गुडोदकमित्यादावुदकेकेवले इति पूर्वप
दांतोदात्तत्वमनेन न दकशब्दस्योदकशब्दत्वमाश्रित्य साधितं भाष्योक्तं विरुध्येत। तत्रोदक इत्यक्तपरिमाणाग्रहणा।
आल्वीयतइत्यक्तपरिमाणाग्रहणेनैतज्ज्ञापकपरं भाष्यं च विरुध्येत। भाष्यांतरं चनादृशनीयमलभ्यतएवेत्यत आह।।
एतदिति। तत्र हि पंचद्रोणादिदृष्टांतेन उक्तस्थले तदभावमाशंक्य ज्ञापकेन तदेकदेशभूत इतिन्यायेन समाहितं यदि
तत्रैतत्प्रवृत्तिस्तर्हि न्यूनाधिकगङ्गादिसत्वेपि शुनश्छत्ववदकजधिकस्य सर्वकस्य सर्वशब्दत्वमक्षतमेवेति भाष्यासं
गतिरनत्स्याद्यानवदकृतमिति भावः। एतेनानेनन्यायेन पूर्वपदत्वं भाष्याभिप्रेतं न तूदकशब्दत्वमिति नन द्विरोध इ
त्यपास्तं। अंतादिवच्चेत्यत्र पूर्वांतवत्वस्य तत्प्रयोजनस्योक्तत्वेन तदभिप्रेतत्वस्य सुमेरुश्रृंगी ढत्वात्। उकारांतत्वे पूर्व

शांकरी॰ पदत्वे उकारस्यैतदाप्रत्यापत्तभेदापत्तेश्च परत्वादुदात्तत्वे एकादेशेन तत्सिद्धेस्तदुत्तरभाष्ये एवस्पष्टत्वेन तस्यैकदेश्यु
२९ क्तित्वाच्च। अत एव तन्मायाश्रयणं। अन्यथानेनैव गतार्थत्वात्तदनर्थकमेव स्यात्। यदागमाइतितु न गतार्था आग
मस्याविकारत्वात्। अत एव लोपागमवर्णविकारज्ञो हीति भाष्ये आगमस्य विकारात्पृथगुक्तिः। घुसंज्ञायामकृतपरि
माणत्वाच्च। एवं च येन विधिरिति सूत्रभाष्यविरोधेनोदके केवल इति सूत्रभाष्यमेकदेश्युक्तं ज्ञापनपरं भाष्यं त
न्यायेन दीव्यतीत्येतत्स्वरूपालाभेपि देवनकर्तृरूपार्थलाभेन सुयोजमिति बोध्यं उक्तं खलास्तु येन विधिरिति सूत्र
भाष्यमेकदेश्युक्तिरेवोक्तहेतोः। अंगसंज्ञासूत्रे अंगसंज्ञायामप्युक्तपरिमाणत्वस्य भाष्ये उक्तत्वेनाचः परेति
सूत्रे आयस्साविन्यत्रानेनांगत्वातिदेशकरणेन तद्विरोधाच्च। लोकन्यायेनैव सिद्धे ज्ञापकानुधावनपरभाष्यविरोधा
च्च। तदेकदेशभूतमिति न्यायेन लोके आगमस्यापि विकारव्यवहारसत्त्वाद्यदागमाइति न्यायोपि मास्तु। अनेनैव ग
तार्थत्वादित्यपरमनुकूलमित्याहुः। विकृतानल्रूपेति। तेन यशशृ शब्दाणि चिटिलोपे अनेनासंतत्व लाभे।
न स्थानिवत्त्वेन तत्त्वमाश्रित्यासायामेधास्रजो विनिरिति विनिसिद्धिः। आभीयादिति इति। अत्रत्यं तत्त्वं सर्वमदादि राम॰
प्रकरणे शेखरे स्पष्टं। नन्वेवं भिंधीत्यत्रेति। नन्विदमनुपपन्नं तदभावे हेतोरनुक्तत्वात्पूर्वे सकारइति न्यायोपन्या॥ २९

तुकरणान्कथंज्ञापकमित्यपास्तं। ननु राम्नाविति। यथोद्देशे तु नेतदुपयोगः। तत्र भविष्यति किंचिदनेन प्रयो
जनमिति न्यायेन नित्यमप्येकादेशं बाधित्वा परनिमित्तकत्वेनांतरंगत्वात्पदत्वे एकादेशेऽपि आनुमानिकस्था
निवत्त्वेन तस्य सौ लभ्यात्। अत एव हे राम इत्यादौ पदत्वसिद्धिः। अन्यथा नित्यत्वात्सुलोपे सुवंतत्वस्य शास्त्रीयत्वे
न विशेषणतयाऽलाश्रयणे न च स्थानिवत्त्वाप्रवृत्त्या तत्तस्यानुतत्र सुवित्यक्तपरिमाणग्रहणे नन्यायाप्रवृत्तेः नि
रपि पाठस्तु युक्त एवातः तत्र सामान्यतस्तदसिद्धिर्नोक्ता। कार्यकाले तु सुवंतत्वस्य शास्त्रीयत्वेनओटत्ति सुप्त्वस्य
स्थानिसंबंध्यलधर्मत्वेन च स्थानिवत्त्वाप्रवृत्त्या तदसिद्धिरेव॥ यद्यपि अंगाकडाराधिकारस्थभपदसंज्ञादि।
विषये यथोद्देशपक्ष एवेत्युक्तं तथापि तत्संज्ञाद्वयप्रसक्तावेव तत्रैवातिप्रसंगात्। प्रकारांतरमपि तत्रैव निरूपि।
तं वस्तुतः इदं सर्वं प्राचीनरीत्या। स्वमते उभयत्र आश्रयणेऽपि तत्स्वीकारेणाभीयादित्यत्रव्यपवर्गाभावेनोपसर्गा
त्पररस्येणोऽभावेन लोपाभावेऽपि प्रकृतेयस्माद्विहितस्तदादितदंतत्वस्यतेन लाभेन पदत्वाप्रसक्तेः। भाष्ये उभयत्र
आश्रयणेनातातिदिवदिस्पुलेखसुसकदेशिन इति स्पष्टं शेखरादौ। स्वमते अवतरणं तु चिकीर्षति विदृत्सती
त्यादौ उ-- रद चिहलादिः शेषः सन्यतइत्वीत्वं च न स्यात् द्विरुक्तधातुपूर्वभागत्वाभावेन पुनरभ्यासत्वाप्रवृत्तेः॥

शांकरी. मन्यथा विभाषा श्वेरित्यत्र भावाभावाभ्यां संप्रसारणस्य पाक्षिकत्वे लब्धे न वेति विभाषेति सूत्रस्य लघ्यानुरोधमंगीकृत्य ।
३० प्रत्याख्यानासंगतेः। मम तु वचिस्वपीत्यस्य शुशुवुरित्यादौ चारितार्थ्ये न विभाषा श्वेरित्यस्य शुशाव इत्यादौ चारितार्थ्येपि उभा
भ्यां सूत्राभ्यां लिट्यनंतरे कित्यनंतरे संप्रसारणं साधित्यर्थकाभ्यां संप्रसारणस्य विधानेन विरोधाभावान्नियमार्थक
विप्रतिषेधसूत्राप्रवृत्त्या चारितार्थ्यात्। अत एवाग्रे वक्ष्यति एतन्नियमवशादेव तल्लक्ष्यविषयकपूर्वशास्त्रानुपप
चरणेवेति। कैयटोक्तप्रकारस्तु न युक्त इति स्पष्टं गदायां द्वयोः कार्ययोरिति। नावश्यं द्विकार्ययोग एव विप्रतिषेधः किं
नर्हि असंभवोपीति भाष्ये द्विकार्ययोगत्वाभावे केवलेप्यसंभव इति हि तेनोक्तं। तथा सुपि च बहुवचने झल्येदित्यनयोः
वृक्षेभ्य इत्यादौ युगपदसंभवः पजादिसुप्यनंतरे दीर्घः साधुः। झलादिबहुवचनांतरे एकारः साधुर्भवतीत्यर्थात्।
यद्यपि विधेयानि पात्यात तद्विशेषणत्वं दुरूपपदं। एवं च सुप्यनंतरस्यादंतस्य दीर्घ इत्याद्यर्थे युगपत्संभवेन ना
स्ति विरोध इति शक्यते वक्तुं तथापि शब्दानां नित्यत्वाद्व्याकरणस्य साध्वनुशासनतया साधुत्वस्यैव विधेयत्वेनैव
मेवोचितमिति स्पष्टमिको गुणेत्यत्र विवरणे। शिद्यादित्यत्राप्येवमेव। यद्यपि तत्रादेशानुवृत्तदुत्तरं वास्यानिवत्वादि राम.
स्थेयवतन्निमित्तानन्तर्यं तथापि तत्रापत्यवद्भेदकेकाले विरोधोस्त्येवेति बोध्यं। अत्रेदं बोध्यं। अन्यतरस्य तु निमित्ता ३०

नंतर्यसत्त्वेन्यतरस्यानर्दसत्त्वे नास्ति विप्रतिषेधः। यथा राजेत्यादौ दीर्घस्यैतन्निमित्तासत्त्वेपि हल्ङ्यादिलोपस्य तत्सत्त्वे
न विप्रतिषेधः किंतु प्रतिपदोक्तत्वाद्दीर्घस्यैवेति स्पष्टं शब्देन्दुशेखरे। यत्राप्येकमेव कार्यमुभाभ्यामपि बोध्यते तत्रापि
विरोधाभावान्न विप्रतिषेध इति स्पष्टं संबुद्धौ शाकल्यस्येति सूत्रे शब्देन्दुशेखरे। यथानंतरे नामि यञादौ सुपि च दीर्घः॥ सा
धुर्भवतीत्यर्थकयोः सुपि च नामीत्यनयोः रामाणामित्यत्र प्रवृत्तयोर्नास्ति विरोध इति तत्रैव शेखरे स्पष्टं। विप्रतिषे
ध शब्दस्य विरोधार्थकत्वात्। परस्परलब्धावकाशयोरिति फलितार्थपरं। अन्यतरानवकाशत्वे ऽपवादत्वापत्तेः। एवं
भिंधीत्यत्रेति। भिनद्धि इत्यत्रेत्यर्थः। भिंतादिनिलस्ये इति यावत्। यथाश्रुते त्वसंगतिः स्पष्टैवेति बोध्यं। राधने इत्या।
दावपिति। आर्धधातुके नियमस्य चानभिविकरणस्य च चारितार्थ्येन परत्वमिति भावः। ननु परत्वादित्ययुक्तं। कृता
कृतप्रसंगित्वेन विकरणानां नित्यत्वादिति चेन्न। अनुदात्तङित इत्यादीनामिदानीं नियमार्थत्वेन एधत इत्यादावनुप
पन्यभावेपि एधतीत्यादिनिवृत्तिमात्रफलकत्वेन तत्र च नियमशास्त्रप्रवृत्तौ तद्रूपस्यैवाभावेन विकरणाप्रा।
त्याकृताकृतप्रसंगित्वाभावात्। तद्विधानमिति। ननु तापि तेष्य चारितार्थ्यमेव विकरणात्प्रागेव नियमप्रवृत्त्या त
दानीं स्यपरत्वाभावेन नियमे बाधायोगात्। न च तदुत्तरस्य परत्वसंभवेन परिभाषामात्रबोधनेन चारितार्थ्येन

शांकरी. सामर्थ्याभावेपि तक्रकौंडिन्यन्यायेनापवादस्योपजनिष्यमाणत्वे तद्बाधे पूर्वं विकरणे पुनः प्राप्तस्य नियम
३१ स्य बाधनेन चरितार्थं तदिति वाच्यं। तक्रकौंडिन्यन्यायेन बाधितस्योत्सर्गस्य पुनरप्रवृत्तौ सामान्यशास्त्रेणोभ
यसिद्ध्या पुनरपि वैयर्थ्यस्य तदवस्थत्वात्। अत एवेदृशे विषये प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति सूत्रस्थकैयटो
क्तरीत्या न्यायानाश्रयणमत एव स्यतासिभ्यां तिवादिबाधो न एवं च कथं चारितार्थ्यमत आह। विषयसप्तमी
ति। एवं च नियमबाधनेन चारितार्थ्यं स्पष्टमिति भावः। विषयसप्तमीत्वस्वीकारे गौरवमत्र पक्षे ऽतो बाध।
वादाह। विकरणव्यवधानेपीति। एवं नित्यांतरंगयोरिति। अनयोः परापेक्षया बलवत्त्वमपि योगपद्यासं
भव एव बोध्यमित्यर्थः। विप्रतिषेधसूत्रेण परस्य तत्रैव बलवत्त्वबोधनेन तत्रानयोर्योगपद्यासंभवास्यै
वेति भावः। अनयोः परस्परबाधकत्वे इत्यर्थ इति नु न युक्तं मानाभावात्। धनंवनमित्यत्रार्थवत्पदाभावे ऽ
तरंगत्वादवयवानां प्रातिपदिकत्वे सुपि च कृते समुदायस्य प्रातिपदिकत्वात्तदवयवत्वेन सुपो लुगिति न तत्र।
सुपः श्रवणमित्यर्थवत्सूत्रस्थशब्दरत्नविरोधाच्चेति दिक्। असिद्धं बहिरंगमंतरंगे। अंतः शब्दार्थमाह। मध्य इ राम.
ति। अधिकरणशक्तिप्रधानस्याप्यंतः शब्दस्य बहिः शब्दस्य च शक्तिमत्परत्वेन भूतशब्देन गतिसंज्ञस्य तस्य ३१

सस्यैवसुक्तत्वात्। किंचतातङ्भावपक्षे भिंधीत्यत्रधिभावस्यस्थानिवत्सूत्रेभाष्ये साधितस्यासंगतिस्तत्र ध्यादेशे
पितातङ्प्रवृत्तौतदसंगतिरेव। किंचतातङ्धिभावयोर्यौगपद्यासंभवेनपरत्वात्तातङ्यपितातङ्धिभावयोर्यौ
गपद्यासंभवेनकोविरोधइतिचेत्। अयंभावः। विप्रतिषेधसूत्रस्यनियमार्थत्वेवृक्षेभ्यइत्यादौस्वीयस्वीयोद्देश्य
तावच्छेदकाक्रान्ततयाःसुपिचबहुवचनेझलीत्यनयोः प्राप्तयोःपर्यायतयाविप्रतिषेधेपरमित्यनेनपूर्वशास्त्र
स्यझलादिबहुवचनविषयेविषयत्वेलाभावोबोध्यते। अन्यथाशास्त्रद्वयप्रामाण्याद्विकल्पापत्तिः। इयतुरित्या
दावपिद्वित्वसंप्रसारणयोः प्राप्तयोः परंसंप्रसारणंभवतीत्यनेनोपदेशिकयजादिधातोःद्वित्वाविषयत्वंबो
ध्यते। तिसृणामित्यत्रापित्र्यर्थकत्रिशब्दस्यत्रयादेशाविषयत्वं। एवंचानायासेनैवसकृद्गतिन्यायःसिद्धः। तेन
शीरर्थसहेर्ध्य विषयत्वेनभिंतादित्यत्रतातङाबाधितोधिः। भिंधीत्यत्रतदभावेनस्यादिति। एवंचपुनःप्रसंगन्याये
नतस्याप्राप्तत्वात्स्वर्यसंकोचस्याभावोबोध्यतेइतियत्नलभ्योपं। तेनपूर्वंतदनुक्तावपिनक्षतिरितिसूचितं। नचैवंभिं
तादित्यत्रापिध्यादेशापत्तिस्तद्विषयकतातङ्शास्त्रोपप्लवानर्थक्यापत्तेः तेनतद्विषयेसकृद्गतिन्यायएवलग्नस्यानु
साराद्दाश्रियतइतिसूचितं। विकल्पस्याभावांशेपितात्पर्यसत्त्वेनोभयलक्ष्यकत्वादित्युद्दोपस्याप्युक्तमेववीज

शां०क० कस्मादिति नियताकांक्षायामुपस्थितत्वादंगादित्यस्यावधित्वेनान्वयेन सप्तम्यंतपंचम्यंतयोरपि निमित्तत्वसत्त्वात्॥
३२ हेर्विघ्नोऽइत्येतदवतरणोक्तशेखरविरोधोऽपीति ध्येयं। अपरे तु तत्सूत्रस्थानिवत्सूत्रस्थभाष्यप्रामाण्याद्वर्णग्रह-
णेऽपि तत्प्रवृत्तेरंगीकाराणलाक्षणिकत्वादेव पचावेदमित्यादावदोषः। षः प्रत्ययस्य चुटू इत्येकयोग एव कर्तव्ये पृथग्
योगकरणेन उत्तरस्य क्वाचित्कत्वबोधनेन चकारस्य प्रत्ययादित्वाभावाय प्रश्लिष्टयकारवैयर्थ्येन चुंचुवादाव
प्यदोषेणानेह शांतरंगत्वस्य फलं भवतीत्याहुः। तस्यां हि सत्यां बहिरंगसंप्रसारणस्यासिद्धत्वाल्लघूपधगुणो न स्या
दिति॥ नन्वत्र एव बहिरंगत्वं दुरुपपादं। संज्ञाकृतत्वस्यैकैयटोक्तस्यानुपदं सूचितत्वेन भसंज्ञायाहृष एवस्व स्व।
योरित्यादौ शसाद्यनपेक्षत्वेनाश्रितस्य शाब्दान्वयाभावस्य स्वयं सिद्धांतितत्वेन च परस्परानिमित्तत्वाश्रयणे माना
भावस्यानुपदोक्तत्वेन च भपदसंज्ञाविषयेयथोद्देशस्यैवाश्रयणेन चायुक्तमेतदिति चेन्न। भाष्ये एकदेशस्थत्वो
क्त्या संज्ञापरिभाषयोरैक्यस्यान्यत्र स्पष्टत्वे यैकवाक्यत्वलाभेन बहिर्भूतशसादिनिमित्तत्वेन तत्वस्य सुलभत्वात्।
स्थलविशेषभाष्यप्रामाण्येन परस्परानिमित्तत्वांगीकारात्। अत एव पदद्वयनिमित्तकसमासनिमित्तत्वेन लुको ए०म०
बहिरंगत्वमित्यंतरंगानपीति ज्ञापनपरसकलभाष्यादिसंगतिः। अन्तरा वाभ्यासनिमित्तनिमित्तत्वेन ह्रस्वस्य ३२

वहिरंगत्वमिति इह संङ्गिसूत्रे भाष्ये उदुयङ्वङोऽवहिरंगत्वमिति वार्णादांगमिति ज्ञापनपरत्वाश्वानिति सूत्रे च भाष्ये स्य
ष्टं एतेनानेन संज्ञाज्ञानत्तत्वं सूचितमित्यपास्तं। त्वदीयकैयटोक्तरीत्या गुणस्यैव वहिरंगत्वेन एवमप्यनुप त्तेश्चान
चैवमपि परनिमित्तत्वस्य उभयत्र तुल्यत्वेन कथं तत्त्वं संप्रसारणीयनिमित्तानेनर्ष्टनिमित्तत्वस्य गुणे सत्वात्यचा
वेदमित्यादौ तु प्रत्ययग्रहणेनोपस्थिततत्तदादेः परस्य विधीयमानस्यैत्वस्य गुणीयपदद्वयनिमित्तांतर्ष्टनिमित्त
कत्वसत्वेन न दोष इति वाच्यं। भसंज्ञकांगावयवस्य निर्दिश्यमानवाहावयवस्य यणः संप्रसारणमित्यर्थस्य वि।
श्वाद्यवयवयणस्तद्ध्यान्तत्यर्थमावश्यकत्वेनांगत्वस्य च वाहांतसत्वेन गुणनिमित्तस्य तदंतर्ष्टनत्वेन नतत्वमित्याश
यात्। न चैवं षष्ठ्यांतस्य निमित्तत्वामीकारे साग्रुक्तयेन विधिरिति सूत्रभाष्यविरोधः। तत्र हि ऊनशब्दमाश्रित्य गुणाद्
त्वंतरंगत्वाद्गुण एव स्यादित्युक्तं। त्वद्रीत्या गुणेपि इगंतांगस्यार्धधातुकस्य निमित्तत्वेनोभयोः समत्वात् तदसंगति
रिति वाच्यं। अर्थवत्त्वेवस्थान्यादेशविश्रांतिरिति सिद्धांते नानुमानिकस्थान्यादेशभावस्य सति संभवे सर्वसत्वेन सि
ऊड् इत्यस्यौदंतादेश इत्यर्थलाभेन च तस्य कार्यितया निमित्तत्वाभावादित्याशयात्। प्रकृते तु न तथा सूत्रे उच्चार्यमा।
णस्य वाह इत्यस्यार्थवत्त्वेनानुच्चारितांगस्य स्थानित्वकल्पने मानाभावेन तस्योपरंजकतयैव व्याख्यानस्योचितत्वेन का।

॥र्थित्वाभावात्। अत एव सन्यङोरित्यत्र सन्नंतस्योद्देश्यत्वेपि ऊर्णुनविषतीत्यत्र तु शब्दस्यैव।
द्वित्वरूपकार्यित्वेनेसोद्देत्वनिमित्तत्वं सिद्ध्यति। त्वदुक्तरीत्याषष्ठ्यंतस्य कार्यितया तद्घटकस्येसो नि
त्तत्वाभावे द्विर्वचनेचीत्येतदप्रवृत्तौ न दसंगतिरित्यलंकृतबुद्धिना ॥ इतिश्रीशांकरीटीकासमाप्ता
॥मिती श्रावनकृष्णसप्तम्यां ७ रविवासरे सम्वत् १९३५॥ः श्रीरामचंद्र॥

समासे नांतर्भूतशब्देन वा बहुव्रीहिः। तत्र मध्यत्वस्य सापेक्षत्वादाह। बहिरंगेति। निमित्तसमुदायेत्यध्याहारल।
भ्यं। एवं च यदीयनिमित्तसमुदायांतर्भूतांगकं शास्त्रं तदंतरंगं। एवं यदीयनिमित्तसमुदायाद्बहिर्भूतांगकंशा
स्त्रं तद्बहिरंगमिति वाच्योऽर्थ इति नान्योन्याश्रयः। मूलं तु फलितार्थपरमिति बोध्यं। अत एवेति। अंतरंगत्वात्त्र
यादेशे तस्य स्थानिवत्त्वात्त्रिशब्दत्वेन तिस्रादेशप्राप्तावपि ततोऽपि पूर्ववदंतरंगत्वान्नुटि दीर्घे च लक्ष्ये लक्षण।
स्येति न्यायेन तिस्रादेशेऽपि दीर्घाप्राप्त्या निषेधवैयर्थ्यं स्पष्टमेवेत्यर्थः। एतेन स्थानिवत्त्वात्तिस्रादेशेऽपि अंतरंग
दीर्घं तस्यासिद्धत्वेन तद्वैयर्थ्यमित्यपास्तं। असिद्धत्वस्याहार्यारोपबोधकत्वेन कार्यस्य स्थानिबुध्यादेशप्रवृ।
त्या निषेधस्योज्जीवनात्। विकारकृततल्लक्ष्यभेदस्यानाश्रयणस्यान्यत्र प्रपंचितत्वादिति बोध्यं। अपरनिमित्त
कत्वेनेति। अत एव पचावेदमित्यादौ एत्वं न। चुंचुपचणपोस्त्रुटद्नीत्वं च नेति भावः। इदमंतरंगत्वं च नापूर्वं तदी
यनिमित्तांतर्भूतनिमित्तत्वेन तत्त्वं बोध्यं। अत एव हेज्ञानेत्यादौ नित्यत्वात्पूर्वं रूपे कृते लोपसिद्धिरन्यथा परनि।
मित्तत्वेनांतरंगत्वाल्लोपेऽतो गुण इति पररूपे तत्सिद्धौ भाष्योक्तव्यधिकरणान्वयस्य तत्रत्यशेखरस्य चासंगतिः।
एतेऽद्रत्यत्र तदादेरित्युपस्थितावपि तदीयनिमित्तांतर्भूतत्वेन तत्त्वमक्षतं। संबुद्धौ परत्वाद्गुणो भवतीत्युक्ते

श्रीगणेशायनमः॥विद्याविनोदचतुरंविद्यादंविघ्ननाशनं तथाविधंमत्नुदेवंगुरुंवाग्देवतांभजे १ प्रश्नावल्यांहोरिलस्य
येप्रश्नाःपंडितैःकृताःतेषांसदुत्तरार्थायक्रियतेउत्तरावली २ तत्रतावत्धातोस्तन्निमित्तस्येतिकिंओपत्तेऔयत्तेतिमूलो।
क्तदोषनाशायनयकीर्तिन्यासःतत्समाधानंआचारक्विवंतप्रकृतिककर्तृक्विवंतगोग्लौशब्दादिभ्यःतत्रसाधुरितिपति
गोयंग्लौयमित्यादितथाविजंतभूधातोर्भोइत्यस्माद्यतिभोपमित्यादौचधातोरेवैयादिप्रत्ययभिन्नमित्यस्यवांतादेशो।
माभूदितिनयकीर्तिन्यासोदुष्टःइकोगुणवृद्धीवदव्रजेरितिआतश्चपनीतिआदेचउपदेशसूत्रस्थभाष्यप्रामाण्यादेजंते
भ्यआचारक्विपोऽभावेतुभोपमित्यादावश्यंदोषात् सन्यासोदुष्टएवअतः अन्यत्समाधानंविभावयंतुसुधियइ
त्युक्तंतत्रसमाधानांतरमुक्तंभाष्यविरुद्धंतुधातोरित्यवयवषष्ठ्यैवउपपंभुत्तमिच्छति ऊयतिआऊयतिओयति
लिङि ओयदित्यादौयथान्यासेनवांतादेशःक्यजंतधातोरवयवस्यैवेचोयादिप्रत्ययनिमित्तत्वाभावान्नयकीर्तिन्यासे
तुस्याद्दोषःगव्यतिइत्यादौतुव्यधिकरणकषष्ठ्यांचिंत्योवांतादेशःयदितन्निमित्तस्येत्यनेनयादिप्रत्ययभिन्ननिमित्त
स्यैवेचोवांतादेशव्यावृत्तिरिष्येतनदास्वाभाविकस्यैवेचोवांतादेशोसिध्यतिगव्यतीत्यादिसामान्यस्यव्यावृत्तौतुनसि राम.
ध्येदितितत्वप्रकाशिकायांस्पष्टंअकितद्धितयोःइतिन्यासेयादौतद्धितेचवांतादेशनिषेधेतुवाभ्रव्यंगव्यतीत्यादिनसि १

कीर्तियादौ

द्धेतन्नतीतिन्यासेओयतेइतिनत्किंतीतिन्यासेगव्यमित्यादिचनसिध्येत्वांतोयिप्रत्ययेदृश्यतेइतिवहुलंइतिचकृतेयद्यांश्प्र
त्ययेस्वरवहुलमितिकृतेयांतवांतादेशावाहुलकाइतिसिद्धौवहूनांवांतविधीनांवैयर्थ्यंतथापिलस्यानुसरणात्क्लेशइतिसु
हृद्भूत्वाचार्यस्तथानकृतवान्अतएवपाणिनीयानांक्वचित्स्वरवद्यकारइत्यपास्तंलक्षणस्यअस्मदाद्युद्देशेनकृतत्वात्ए
तदेवैकचक्षुष्काणांतंविनालक्षणंलक्ष्यदर्शनमाशंक्यनासूयाकर्तव्याअत्रानुगमइतिभाष्यादननुगमएवलक्ष्यदर्शनेशर
णंसतिप्रामाण्यइतिबोध्यंयत्तूक्तंवांतोयीत्यस्यतत्सूत्रस्यभाष्याद्धातुविषयकत्वाद्वांतोरित्यारभ्यमृषिणेतितद्धानोरित्येतत्सू
त्रस्यभाष्यविरुद्धनिर्मूलत्वंचतथाहिमस्जतिसूत्रेभाष्येएवकारःकिमर्थःनियमार्थःनैतदस्तिप्रयोजनंसिद्धेसत्यारभ्यमाणउ
त्तरेणैवकारंनियमार्थंभविष्यतिइष्टतोवधारणार्थःतर्हिशंकव्यमित्यादौपदिस्यादित्युक्तेःयत्तुअसिद्धवदत्रांगपरिभाषायाऊ
ठ्ग्रहणंज्ञापकंइतिभाष्येदूषणंदत्तंऊठ्ग्रहणंकथंज्ञापकंप्रौहेत्यादौविभक्त्युदात्तार्थंतदकरणेऊठिदंपदाद्यप्पुरैद्युभ्यःपुरा चरितार्थं र
सर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्तास्यादितिनप्रवर्ततेइत्युक्तत्वदिष्टापत्तेरदुष्टंवाहस्थानेयऊठूतस्यतेनाग्रहणमितितज्ज्ञाप्यतोला
भात्कथमन्यथाव्यूहइत्यादेरनभिधानमितिविभावयज्ज्वरत्वरेत्यादिविहितेऊठिजूरःजूरोतूरःतूरेत्यादावेवतत्सत्वात्तः त
दुक्तंपरिभाषेंदुशेखरेप्रौहइत्याद्यसाध्वेवद्वहेरप्राप्तेअन्येतुपरिभाषाश्रयंविनानविधानेवर्णयंतिऊठिदमित्यत्रवविदमेवास्तुकोर्थः

उ·प· अस्यदीर्घऊकारोयत्रवाशब्दस्यह्रस्वउकारोयत्रततःपराऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्तास्यादितिआद्यस्यजूरःजूरेत्यादिद्वितीयस्य
२ वि॰वोहइत्याद्युदाहरणंवश्चवाश्चवौहंहेकृतेलोपोव्योरितिवलोपःउश्चऊश्चेतिदीर्घह्रस्वयोर्द्वंद्वेकृतेषष्ठीतत्पुरुषःववास्था
नेयोदीर्घह्रस्वोउकारोताभ्यांपराऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्तेतितदर्थःवोइदमित्यत्रावादेशःइदमपिसमाधानंसंदिग्धंक्लि
ष्टंलोपोव्योरितिसूत्रस्थवकारप्रत्याख्यानपरभाष्यविरुद्धंचेत्यरुचेरुक्तंदीर्घोच्चारणामूढास्यांपरिभाषायांज्ञापकंसंप्रसारणे
शिव निमित्तेगुणेवृद्धिरेचीतिदृष्टेश्चविश्वौहइत्यादिसिद्धेरितितदपिचिंत्यंदीर्घोच्चारणस्यैवात्रूहस्वितिविशेषणार्थस्यशब्दस्वरस्फुट
जनानवत्तिइतिजनौरित्याद्यर्थमुक्तत्वात्ज्वरत्वरेत्यत्रापिह्रस्वकरणेअक्षद्यूरित्याद्यसिद्धेःएतेनोठिदमित्यत्रापिह्रस्वएवपठ
नेतत्परास्तंकिंच॰नुरनुनेनघञादौतस्याग्रेवाहइतिपठित्वावाहःपरेनघञादौउदात्तस्तःइत्येवसिद्धेऊठ्ग्रहणंव्यर्थमित्यु
क्त्वावाहानद्याउदात्तविधानाद्वाहइतिङीविधिरपिनापूर्वइतिभाष्याशयःतस्यापिअंतोदात्ताद्[illegible]रपदादन्यतरस्यामनित्यसमास
इत्यस्याग्रेपाठेनज्ञापकपरभाष्यप्रामाण्येनतस्यव्यवस्थितविभाषापरत्वादिष्टस्वरसिद्धिरित्युक्तंतदपिनवाहइत्युक्तेऊठि
दमित्यत्रौठोकरणेजूरइत्यादौस्वरासिद्धिःतत्रोठिकृतेवाहइत्यस्यापिकरणेवाहइतिङीविधिज्ञापकसिद्धइतिलाघवंय राम·
थापातितथापिअनभिधानमेवशरणंतत्रापिकथमन्यथावाह्होङीपज्ञापकादूडेतितर्कयतांतस्यापियूस्त्राख्या॰ ॥ २

श्रीकाशीजी विश्वनाथपुरी में आदिविश्वेश्वर के पास महल्ला घुघुरानाथ्यामा की गली
श्रीयुत बाबू हरखचन्द जी के बाडे में पण्डित दुर्गाप्रसाद जी कटार के गणेश यन्त्रालय में
उत्तर पक्षावली छापी गई लि॰ रामदास छापनेवाला घुरबिन जिसे लेना होय सो चांदनी।
चौक में पण्डित दुर्गाप्रसाद जी कटार की दुकान पर मिलेगी॰ ॥ ॥ ॥

उ॰ प॰ ३ दमित्येतत्सूत्रं लितीत्यत्रानुवर्त्तते लित्स्वरं बाधित्वा विभक्तिस्वरो भवति तृतीयादिग्रहणेन तृतीयामारभ्य प्राग्दिशः प्रत्ययो गृह्य
त इति किं चेदानीमोमस्येत्संज्ञानिषेधाय विभक्तिसंज्ञेति स्पष्टं तत्र भाष्ये अन्यथा मिदं चेइत्यनाद्च्चः परस्यादिति तत्र कैयटे
स्पष्टं दानीमो दंतस्वीकारे दोषाभावेप्युक्तस्थले तस उदात्तत्वफलं विभक्तिसंज्ञायाः प्रयोजनं इति भाष्ये स्थितं प्राग्दिशीयानां
सुप्संज्ञायां सुप्तिङ्‌ तु स्मादितिदानिमोमस्येत्वं न ऊडिदमित्यत्रापि सुवेव संबध्यते सा चेका च इत्यत्रापि विभक्तिस्थाने सुप्क
रणादित्यदोष इति चेत्तर्हि अष्टाविवाचरतीत्वाचारक्विवंतादष्टनशब्दात्स्त्रट स्तिपि शपं बाधित्वा परत्वात्प्रतिपदोक्तत्वाद्वि
भक्तिग्रहणसामर्थ्याच्च न स्यात्वेष्टातीति किं तत्र स्यात् तस्मादष्टनइति विभक्तिग्रहणं कार्यं तसादीनां विभक्तिसंज्ञेष्टव्येति कै
चित् अथवाष्टन आसुप्तिङीत्येवास्तु तसादीनां सुप्संज्ञैवास्तु विभक्ताविति न कार्यमित्यन्ये यदि तु विभक्तावित्यस्य प्रत्याख्या
नं तदेवाग्रहणं तर्हि अतिलाघवात्प्राग्दिशीयानां माभूत्ां विभक्तिसुप्संज्ञे किंतु त्यदाद्यत्वफलापत्यदादीनामप्राग्दिशीयतसा
दौवेति पठ्यतां प्राग्दिशीय इति न कर्त्तव्यं सुपि च भीति च तथाष्टनइत्यत्र सुप्तिङे वास्तु दानीमोमस्य यथा न त्वं तथोक्तमेव इ।
त इत्यंतोदात्तस्तु तत्वप्रकाशिकायां स्पष्टं ३ घुण घूर्णा भ्रमणे अत्रोपधायां चेति दीर्घे सिद्धे दीर्घोच्चारणं प्रक्रियालाघ। राम॰
वार्थमिति शेषः स्वरप्रत्ययः स चायुक्तः मूर्च्छादिषु दीर्घाकरणोऽत्र लेखकप्रमादेन दीर्घकरणात् उर्जेरः जेरः पि दीर्घोच्चारणं त ३

सा चेका च तृतीयादिरिति पठित्वा ऊडिदमित्यत्र तसे चेति पाठ्यमिति तसो विभक्तिस्वरेण प्रयोजनमिति श्रुति

विजिनदीत्वात्कथंवाश्रीमद्भिःप्रवाहैरित्यादौपराद्विवद्भावेनवाहइत्यनेनप्राप्तःस्वरोबाध्यतांकिंचँतस्यवाह्यप्रयत्नेइत्यस्य
वाहइत्यादौत्वदुक्तव्यवस्थितविभाषाश्रयणंचप्रमाणंकिंचोठःस्वरस्यविश्वौहइत्यादौइष्टत्वज्ञापकपरभाष्यविरोधएवेति
तत्स्वराभिधानस्यभाष्यकारानभिप्रेतत्वमेवलभ्यतइतिदिक्।२।यत्तुविभक्तौश्चेतिव्यर्थंप्रदेशेकचिद्यथायथंसुप्तिङ्ग्रह
णेनसुग्रहणेनचेष्टसिद्धेःअष्टनइत्यत्रसुपीत्येवास्तुत्यदादीनामइत्यत्रसुपीत्यनुवृत्तौयत्रतत्रेत्यादावव्ययत्वंतुप्राग्दिशीयानांसु
प्संज्ञयैवसिद्धंसुपिचेत्यत्रसुपियभिइतिन्यासेनैतर्हीत्यादौअदोषःसुपोधात्वितिसुपोलुक्सुप्पिताविव्यनुदात्तताचन
त्रलतसिल्लादीनांविधानसामर्थ्यान्नतल्लादौलित्करणाच्चेतिविभावयंतुसुधियइत्युक्तंतत्रविभक्तिसंज्ञात्रलादौप्रयो।
जनमिदमस्तिइदमइशादेशेउडिदमितिइदंस्वरेणान्तमुदात्तत्वमितिप्राग्दिशीयइत्यत्रभाष्येस्पष्टंतत्तस्तृतीयद्वित्वमेतद्बु
ध्यगौरवादितिचकैय्यटेतत्रकिंयदुक्तंत्रलादीनांसुप्संज्ञायांसुपोधात्वितिलुङ्गतेषांविधानसामर्थ्यादितितन्नतद्धितेसतिप्राति
पदिकसंज्ञात्तस्याच्चतद्धितलोपइतिसन्निपातविघातादेवालुक्सामर्थ्येनअलुक्तुवक्तमशक्यंअव्ययसंज्ञायांतद्धितानांनासु
पोलुक्एवंप्रयोजनसत्वात्तस्मादित्याद्यर्थेतदित्यादेःप्रयोगफलस्यसत्वात्प्राग्दिशइत्यत्रकैय्यटेउक्तंननुमध्येपवाद
इतिन्यायादनुदात्तौसुप्पिताविव्येवंस्वरंविभक्तिस्वरोबाधतेनतुलित्स्वरंलित्स्वरएवतुपरत्वाद्विभक्तिस्वरंबाधतेनैषदोषःजडि

उ.प. ४ तत्पुरुषेतुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याइत्यनेनाव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरइष्यतेतंबाधित्वाअचकावशं भ
क्तौअजन्तकालंचान्तोदात्तंस्यादशक्ताविव्यन्तोदात्तस्यादितिसूत्रमइतिवस्तुतस्तुसमासात्प्रागेवान्तरङ्गत्वादचकावशक्ता
वित्यन्तोदात्तेनिर्वृत्तेसतिशिष्टत्वेनाव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरःसिद्धएवकिन्तुअभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तार्थं प्रददः प्रद
धः इतिव्यावृत्त्यर्थंदाञ्धाञोरपिददधयोःसिध्यर्थंचवचनंतदपिरूपद्वयस्यविभाषाग्रहणाविनैवानुवन्धवैरूप्याद्दा
सन्नपसूत्रेणणशाप्रत्ययाभ्यांसिद्धंविभाषाग्रहणंनानुवन्धकृतमसारूप्यमितिज्ञापनार्थमितिवासरूपसूत्रेभाष्येस्प
ष्टम् ६ चितः अन्तइत्यनुवर्त्ततेचितोऽन्तइत्यर्थः अत्रवार्त्तिकम् चितःसप्रकृतेर्वह्वकजर्थमितिशेषस्वरेअस्यार्थः चि
त्प्रत्ययप्रकृतेरन्तउदात्तइतितदर्थोनतुप्रत्ययमात्रस्यान्तइतिअत्रवाकचश्चित्वंज्ञापकमन्यथाकचएकाच्कत्वेन
प्रत्ययस्वरेणैवोदात्तत्वेसिद्धेतदर्थंव्यर्थंसदत्रज्ञापकमितितस्यानुदात्तेन्ङिदुपदेशाल्लसार्वधातुकमन्हिुङोरित्य
त्रशेषस्वरेतुअस्मात्परंलसार्वधातुकमनुदात्तंन्हुङ्अधीङोवर्ज्जयित्वेत्यर्थः रुग्णाद्दीत्यत्रपृत्नमोमित्वेनपरस्थेत्यस्यवा
धेतत्सन्नियोगशिष्टप्रत्ययाद्युदात्तवाधनमित्युक्तम् अयंग्रन्थः परस्परविरुद्धः यथामित्वेनपरस्यैत्यस्यवाधेतत्सन्नि
योगशिष्टप्रत्ययाद्युदात्तत्वस्यापिवाधःएवमकच्यपिप्राक्टेर्ग्रहणेनपरस्यैत्यस्यवाधेतत्सन्नियोगशिष्टप्रत्ययाद्युदात्तं॥ ६ राम. ४

स्याप्रास्याऽकच्वश्चित्वस्यज्ञापकतावर्णनमयुक्तमिति विरोधः अत्रनवीनैरित्थंपरिह्रीयते उभयशब्दस्यसर्वादिपाठोव्यर्थइ
तिप्रघट्टकेभाष्यग्रन्थेकश्चेदानींकाकचोः स्वरेरूपेवाविशेषोऽस्तीत्युक्त्वाऽकचिसन्नियोगशिष्टन्यायस्याश्रयणेप्रमाणाभाव
इत्यन्यदपिविभावयन्तुसुधियइतियत्वत्रोक्तंचितः स्थानेचित्प्रत्ययप्रकृतेरन्तोदात्तइतिवार्तिकार्थस्तन्नशोभनम् अप्र
भृतिप्रत्ययस्यकुण्डिनजादेरप्रत्ययस्यचेहग्रहणमितिकैयटविरोधात् वहुकजर्थमितिप्रतीकमुपादायवहुकजोऽन्तो
दात्तत्वेकार्य्येचितः सप्रकृतेरितिवचनमितिकैयटविरोधाच्चवहुकच्प्रत्ययवतीयाप्रकृतिस्तस्याऽन्तउदात्तइत्येवार्थो
वार्तिकस्यएतद्वार्तिकप्रत्याख्यानपरभाष्यप्रामाण्याच्चायमर्थः तथाहितत्तर्हिवक्तव्यंनवक्तव्यंपूर्वसूत्रनिर्देशत्वात्चि
तइतिभाष्यंचित्वत्वात्समुदायोऽन्तोदात्तइत्यर्थः कुण्डिनजादयोपिव्यपदेशिवद्भावाच्चिदन्ताउच्यन्तइतिकैयटः चितइत्य
नेनचित्वतोऽग्रहणेऽकच्एकाच्कत्वेनप्रत्ययस्वरेणैवान्तोदात्तत्वसिद्धेतस्यचित्करणाच्चित्वतइत्यर्थोलभ्यतेसप्रकृते
रितिवहुकजर्थमुपादीयतेतेनकुण्डिनप्रकृतिष्वदोषइत्युक्तम्· चितइत्यनेनचित्वतोग्रहणेपुत्रकाम्यादिषुचित्प्रत्य
यान्तेष्वप्रयोगाभावेनवहुकजर्थमित्युक्तम् तथैवोदाहृतंचभाष्येवहुच्वहुभुक्तमित्यादि अकच्सर्वकैरुच्चकैरित्या
दिचयत्तुशेखरयोर्विरोधोद्भावनंतत्रप्रश्नमोमित्वेनपरस्येत्यस्यवाधेपिप्रत्ययइत्यस्यप्रकृतिरिष्यतएवप्रत्ययत्वंविना·

उ॰प॰ लशक्तिशस्येत्संज्ञानापत्तेः प्रत्ययत्वेचाद्युदात्तः सन्नियोगशिष्टः केनवार्य्येतत्रकश्चित्तुप्राकृटेर्ग्रहणात्परश्चेत्यस्यबाधेऽ
५ कत्वः प्रकृतिप्रविष्टस्यप्रत्ययत्वेप्रामाण्यफलयोरभावाच्चित्तइत्यनेननचित्वतोः प्रकृतिप्रत्यययोरविशेषेणग्रहणात्स
न्नियोगशिष्टन्यायसंचारः काकदन्तपरीक्षावदाभातीतिचित्तइतिसूत्रेभाष्येस्पष्टम् ७ आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः अङ्ग।
संज्ञानिमित्तस्यवलादेरार्द्धधातुकस्येडितिसूत्रार्थः अत्रशेखरे आर्द्धधातुकस्येतिकिमजुगुप्सतेइति॰ अत्रसूत्रेभाष्ये
ऋतइद्धातोरितिपदमुच्चार्य्यविहितस्यवलादेरितिव्याख्ययात्रदोषाभावादार्द्धधातुकग्रहणंप्रत्याख्यातमरुदादिभ्यः सा
र्वधातुकइतिनियमादास्तेशेतेइत्यादावदोषइतिस्थितम्॰ स्यसिचूसीयुडित्यत्रभाष्येतुअगस्येट्माभूदित्यार्द्धधातुकेइत्य
नुवर्त्ययोगविभागमाश्रित्ययावानिट्ससर्वोप्यार्द्धधातुकस्येडित्युक्तमतत्परस्परविरुद्धंशेखरग्रन्थोऽपिभाष्यविरुद्धः
अत्रेत्थंविरोधोद्धारंकुर्वन्तिपण्डिताः विधिसूत्रेप्रयोजनंनास्तीतिप्रत्याख्यानंयोगविभागार्थतयाप्रयोजनोक्तिः जुगुप्स
तइतिशेखरग्रन्थस्तुआर्द्धधातुकग्रहणमनुवर्त्योक्तइति अत्रेदंतत्वम् स्यसिचूसीयुडितिसूत्रस्थंभाष्यंतावदेक
देशिसूत्रकारीत्याप्रवृत्तम् एवंसप्तमेयोगविभागः। करिष्यते। आर्द्धधातुकस्येट्यावानिट्नामससर्वआर्द्धधा एम॰
तुकस्यभवतीतिविज्ञेयंततोवलादेरितिवलादेरार्द्धधातुकस्येड्भवतीतिभाष्यम्॰। आर्द्धधातुकस्येडित्यस्यात्॰।। ५

थेवोपधायांचेतिसूत्रकरणात्एवलाघवादूर्ग्गोतेर्नुलोपश्चमहतिह्रस्वेतिवचनादूकारस्यैवदीर्घइत्यलं ४ षात्पदांतात् पदांतात्ष
कारात्परस्यनस्यणत्वंनेत्यर्थः निष्पानंदुष्पानंअत्रकृत्यचइतिवाभावकरणयोरितिवाणत्वंप्राप्तंअत्रमनोरमायांपदांतात्किं
पुष्णातीतिप्रत्युदाहृतंतदयुक्तंष्टुत्वेनसिद्धेरितिशंकातत्समाधानंतुरषाभ्यामितिसूत्रेभाष्येवकारग्रहणमुत्तरार्थंषात्प
रस्यनस्यष्टुत्वेननिर्वाहात्एवञ्चषात्पदान्तादित्यनेनापिष्टुत्वस्यैवनिषेधः पदान्तग्रहणाभावेपुष्णातीत्यत्रष्टुत्वनि
षेधेरूपासिद्धिस्स्यष्टैवेतिपण्डिताः वस्तुतस्तुषग्रहणमुत्तरार्थमितिरषाभ्यामित्यत्रभाष्येऽदर्शनाद्धातुसामान्यचिन्ता।
यापदान्तषात्परस्यनस्यणत्वमात्रंनिषिध्यतइत्यर्थः नचषण्णामित्यत्रापिनिषेधस्यादितिवाच्यम् पदेऽन्तः पदान्त
इत्येवभाष्येसुसर्पिष्केणेत्यादौणत्वसिद्धयेव्याख्यानात् पदस्थनकारस्यैवणत्वनिषेधात् एवञ्चपदान्तग्रहणाभावे
सुसर्पिष्केणेतिप्रत्युदाहर्तुमुचितमितिभाष्यदर्शिनः नहिसुसर्पिष्केणेत्यत्रष्टुत्वंलभ्यमितिदिक् ५ ददातिदधात्यो।
र्विभाषा अनुपसर्गाद्देतयोर्विभाषाश्नः श्याद्व्यधेतिणस्यापवादः शपश्लौजुहोत्यादित्वाच्छपःश्लुः श्लाविति द्वित्वेददः दधः
पश्येणः दायः धायः इतिअनुपसर्गादित्येवप्रदः प्रधइतिमूलंतत्रपण्डिताः इदंसूत्रंमास्तुददानेदधधारणेआभ्यांपचाद्य
चूददः दधःइतिश्याद्व्यधेतिणेयुक्तिदायः धायइतिचसिद्धेरित्याशंक्यसमाहितम् अन्विकृतेनददः अददः अत्रनञ्ञतत्पुरुषे

उ॰ प॰ ६ कथनपरं तु गुरुमतद्इति प्रत्युदाहरणं च ॰ व्यपदेशिवद्भावो ऽप्रातिपदिकेनेति पूर्वादिनिः सपूर्वाच्चेति योगविभागेन ज्ञा
पितेयमन्यथैकयोगं पूर्वात्सपूर्वादिनिरित्येव कुर्यात् न चात्र पृथग्योगे इष्टादिभ्य इत्यत्र सपूर्वादित्यस्यानुवृत्तिर्न स्यादेवं चा
निष्टीति न सिध्येदिति वाच्यम् ज्ञापकपरयेन विधिरिति सूत्रभाष्यप्रामाण्यादनिष्टीत्यस्यासाधुत्वात् एकयोगेपि तावा
तु उत्तरत्रानुवृत्तौ बाधकाभावाच्च अत एव नानात्वादसंख्यादेरिति सार्थकमन्यथा ऽत्रापि व्यपदेशिवद्भावेन पंचमहत्त्वा
दावपि संख्यादित्वात्तद्वैयर्थ्यं स्पष्टमेवेति परिभाषेन्दुशेखरे स्पष्टम् अत्रैष विचारो मन्दप्रयोजनः १ पूर्वत्रासिद्धम्
सपादसप्ताध्याय्यां उत्तरत्रास्य पाठात्पूर्वत्र पदेन तस्या ग्रहणात्त्रिपाद्या असिद्धत्वं प्रति सूत्रमुत्तरत्रासंबंधात्फलितं
त्रिपाद्यां पूर्वं प्रति परमसिद्धमित्यर्थः एवमर्थे श्चुत्वं धुटि सिद्धं वाच्यमित्यादिवार्त्तिकानि प्रमाणानि फलं गोधुक्ष्या
नित्यादिसिद्धिः अन्यथा पूर्वशास्त्रप्रवृत्तौ घत्वजश्त्वानुनासिकेषु सत्सु भष्भावो न स्यादिति शब्दरत्नोक्तिः सा वि
रुद्धेति पदान्ते भष्भावस्य न्याय्यत्वात् तत्समाधानं जश्त्वापवादत्वेप्यनुनासिकत्वापवादत्वाभावात्तत्र कृते भष्
भावो न स्यात् जश्त्वे कृते इत्यत्र जश्त्वाप्राप्तावित्यर्थ इति ॥ पण्डितोक्तिरसंबद्धा जश्त्वे कृते इति मूलाभावे ज॰ । राम॰
श्त्वप्राप्ताविति व्याख्याया दूरापास्तत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ वस्तुतस्तु पौर्वापर्याश्रयणाविरोधेन पूर्वं पूर्वं ॥ १ ॥ ६

प्रवृत्त्याऽत्वंभष्भावजश्त्वानुनासिकानांप्रवृत्तौनैवानिष्टंकिंचित्। किंतु घत्वेकृतेभ्यइतिमतोर्मस्यवत्वापत्तिरे
वशेखरोक्तासुष्ठुइतिचिन्त्यंसुधीभिः अत्रयद्यपिलोकेनाहार्य्यज्ञानस्यैवप्रवर्तकत्वंदृष्टंतथापिशास्त्रप्रामाण्यादाहा।
र्य्यारोपेपिशास्त्रप्रवृत्तावप्रवृत्तौचनियामकत्वंइतिबोद्धव्यमितिशेखरः लोकेनाहार्य्येत्यादिनियामकइत्यन्तमुक्तान्तस्यां
यंभावंयथाभूतलेघटोऽस्तीत्यादौभूतलाधिकरणकघटकर्तृकसत्ताऽत्यन्ताभावप्रतिबन्धिका एवमेतत्त्रिपादीस्थंशास्त्र
सिद्धमेवतत्त्रापित्रिपादीस्थकर्तृकसंभवज्ञानंप्रतिबन्धकम् एवंचपूर्वेशास्त्रंप्रतित्रिपादीस्थमसिद्धमित्यनुपपन्नमेव।
स्यादतोदर्शनरूपेलोपेऽभावारोपस्वरूपत्वेनमनोरथइत्यादावदोषोऽभावाभावस्यप्रतियोगिस्वरूपत्वात् नचोत्वह।
स्यारोरित्यस्यासिद्धत्वमितिवाच्यम् दीर्घविधिसामर्थ्यादाश्रयासिद्धत्वात् अत्रसमाधानंकर्म्मणोरोमन्थेत्यादिनिर्देशे
नयत्वशास्त्रानरहस्याऽसिद्धत्वंनास्तितत्रैवाश्रयासिद्धत्वमत्रतुहशिवेत्यनतप्रवृत्त्यापिरोरीत्यस्यासिद्धत्वमितिनाश्रयासि
द्धत्वमन्यद्विभावयन्तु पण्डिताः वस्तुतस्तुयोगपद्येनशास्त्रद्वयप्रसङ्गे शास्त्रासिद्धत्वपक्षेरोरीत्यस्याप्रवृत्त्यादुलोपाभा
वेनरलोपशास्त्रस्यैवाप्रसङ्गः कार्य्यासिद्धत्वेरलोपेहशिवेत्यतः परत्वाल्लोपइतिदीर्घेऽपिहशिवेत्यनरङ्गप्रतिपदद्व
यसापेक्षबहिरङ्गदीर्घस्यपूर्वत्रासिद्धमितिरलोपस्यासिद्धत्वादुत्वमेवकिञ्चकर्म्मणोरोमन्थेत्यादिनिर्देशेनासिद्धवचनं

उ.प. किमर्थमादेशलक्षणप्रतिषेधार्थमुत्सर्गलक्षणभावार्थं चेति भाष्येण तत्रत्यकैयटविवरणाभ्यां शास्त्रासिद्धत्वस्यैवाश्रया
७ णाद्दोष इति दिक् ९ स्त्रीप्रत्यये चानुपसर्जने इति अनुपसर्जने स्त्रीप्रत्यये तदादिनियमो न उपसर्जने तु भवत्येव कारी
षगन्ध्याया अपत्यं स्त्रीत्यर्थे तस्यापत्यमित्यणि अणिञोरनार्षयोरिति ष्यङि त्यणः ष्यङादेशे चापि च रूपम् कारीषगन्ध्या।
याः पतिः कारीषगन्धीपतिः परमकारीषगंधीपतिः ष्यङः सम्प्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे इति सम्प्रसारणं यथाऽत्र भव
ति तथा परमकारीषगन्ध्यायाः पतिः परमकारीषगन्धीपतिरत्रापि भवति स्त्रीप्रत्ययस्य पतिं प्रत्युपसर्जनत्वेऽपि परम
शब्दार्थं प्रत्यनुपसर्जनत्वात् कारीषगन्ध्याशब्दस्यापि ष्यङन्तत्वात् कारीषगन्ध्यामतिक्रान्ताऽतिकारीषगन्ध्येति विग्रहे
ऽतिक्रान्तार्थं प्रति स्त्रीप्रत्ययस्योपसर्जनत्वात्तदादिनियमसत्त्वादतिकारीषगन्ध्याशब्दस्यापि ष्यङन्तत्वान्न संप्रसार
णम् अत्र पण्डिताः इयं परिभाषा न कर्तव्या ष्यङोऽनुपसर्जनस्य सम्प्रसारणमित्यादिसूत्रकरणात् अत्र समाधानं परमा।
कारीषगन्ध्यायस्य स परमकारीषगंध्यः विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदलोपो वक्तव्य इति परमपदस्य लोपे कारीषगन्ध्यस्य
पुत्र इति विग्रहे कारीषगन्धीपुत्र इतीष्यते स न स्यात् अतः परिभाषयैव वारणम् यद्यपि संज्ञासत्तायां विषये पूर्वोत्तरप
दलोपे सत्याभामाभीमो भीमसेन इत्यादिन्तदुदाहरणात्तथापि स्तोः श्चुनेत्यत्र योगः संयोगः संपदस्य सत्याभामेत्यादावि एम.
व विनापीत्यतो लोपादिति शेखरविरोधादसंज्ञायामपि लोप इति वदंति एतच्च परिभाषावर्णनं तस्याः प्रयोजनान्तरं ७

प्रत्याख्यानेयोगविभागस्यैकदेशयुक्तत्वंस्फुटमेवशेखरेऽपियुक्तएवतथाहिआर्द्धधातुकस्येतिसूत्रेभाष्येकिमार्द्धधातुका।
स्येतिपदाभावेवलादेरंगस्याथप्रत्ययस्येडितिविप्रतिपत्तिंकृत्वायद्येतत्पदाभावेऽङ्गस्येडापद्येततत्पदसत्त्वेपिआर्द्धधातु-
कस्यपरंयदङ्गंतस्येडित्यापादयितुंशक्यत्वात्तत्राक्रियमाणएवेष्टंविज्ञास्यामइत्युक्तम् अनेनलक्ष्यपूरणंसूत्रकारस्यापी
तिदर्शितम् इदंतर्हिप्रयोजनंइड्माभूत् आस्तेशेतेएतदपिनास्तिप्रयोजनंरुदादिभ्यःसार्वधातुकेइत्येतन्नियमार्थंभविष्य
तिरुदादिभ्यएवसार्वधातुकेइड्भवतिनान्येभ्यइतिअत्रकैयटःसार्वधातुकएवेतिनियमस्तुरुदविदेतिक्त्वासमोःकि।
त्वविधानान्नभविष्यतिअनिट्सनोरुदादेर्हलन्तात्वेतिकित्वस्यासिद्धत्वात्क्त्वोऽनिट्औपदेशिककित्वसद्भावादिति।
एवमपिवृक्षिताअत्रप्राप्नोतिधातोरितिवर्त्ततेएवमपिलूभ्यांपूभ्यामत्रप्राप्नोति एवंतर्हिविहितविशेषणंधातुग्रहणं
धातोर्योविहितः ननुचधातोःएवायंविहितःनचायंधातोरित्येवंविहितःक्वपुनर्धातुग्रहणंप्रकृतंअर्त्तेरिड्धातोरितितत
हिषष्ठीनिर्दिष्टंपंचमीनिर्दिष्टेनचेहविहितंशक्यतेविशेषयितुम् अथेदानींषष्ठीनिर्दिष्टेनापिविहितंशक्यतेविशेष
यितुंशक्यमार्द्धधातुकग्रहणमकर्त्तुमितिप्रकृतसूत्रेभाष्येस्थितम्। लूभ्यामित्येतत्समानमेवगुणस्ततइत्यार्द्धधातु।
कग्रहणाभावेप्यदोषएव सनोऽनार्द्धधातुकत्वफलंगुणाभावएवतेनेड्गुणौनेतिफलंतुभाष्यमतेफलितार्थः।

उ.प. गुरुमत्वस्याश्रयणे उंच्छांचकारेत्यादावसिद्धो इयेषेत्यादावतिप्रसंगमाशंक्य उभयंनवक्तव्यमुपदेशग्रहणंनकरिष्यते
८ कस्मान्नभवतिइयेषेत्यादौ उक्तम् वा किमुक्तं सन्निपातविरोधादित्यनृच्छग्रहणंव्यर्थमेवेतिभाष्येस्थितेपूर्वशेखरेऽनृ
च्छइतिपर्युदासमाश्रित्येचोगुरोरनृच्छइत्येवसिद्धेऽऽदिग्रहणमजुव् ग्रहणंचस्पष्टार्थमित्युक्तम् इजादिगुरुमत्तेनैवा
नृच्छइतिपर्युदासः सार्थकोनान्यथेतितद्भावस्तदपिचिंत्यमेवसंयोगगुरुमत्ववत्तामेवग्रहणापत्त्या ईङ् गतौइत्यादीना
मसंग्रहापत्तेः इचोगुरोरितिसामर्थ्यान्नायंदोषोन्यथानृच्छइत्येवब्रूयादितिचेत्तावतापीचोयदिगुरुमत्वस्याश्रयणे
इंअदेरसंग्रहः उच्छादेरेवसंग्रहइतिदोषसद्भावात् वस्तुतस्तुगुर्विजादेरित्युक्तेपतरत्कर्तुमशक्यमथवागुर्वादेरित्येवा
स्तुदयायासश्चेत्यत्रासग्रहणादकारगुर्वादेश्चेत्तर्ह्यासेरेवेतिनियमात्सिद्धेः नवासेरौपदेशिकाकारगुर्वादित्वेनैतद्विष।
यकनियमेशासादिप्रभृतिष्वाम्स्यादितिवाच्यम् लाघवेनसामान्यनियमाश्रयणादितिदिक् ११ अतोदीर्घोयञीतिसा
र्वधातुकेकिम् केशवः अङ्गनाकेशाद्वान्यतरस्यामितिवः अत्रकेचित्सार्वधातुकग्रहणमास्तुसुपिचेतिसूत्रनियमादे
वादोषात् सार्वधातुकभिन्नेयजादौदीर्घश्चेत्तर्हिसुप्येवेतिकेशवशब्दादावप्रवृत्तेः समाधानन्तुराजभ्यामित्यादाव राम
पिदीर्घापत्तिरिति अतोदीर्घस्यसुब्विधित्वाभावेननलोपःसुप्स्वरेतिनलोपासिध्यभावात्तुस्वतन्त्र्याप्यधर्मा ॥ ९ ॥ ८

घयविधौचसुविधित्वादितिसमाधानान्तरंतुतत्वप्रकाशिकायांद्रष्टव्यं ११ ज्योतिरायुषः स्तोमः समासेऽङ्गुलेः संगइत्यतस्स
मासइत्यनुवर्त्तते आभ्यामुत्तरस्योत्तरपदावयवस्यषइत्यर्थः अत्रमूलेसमासेकिमज्ज्योतिषःस्तोमइत्युक्तमत्रइराको
रित्यधिकारात्किन्तुज्योतिस्तोमोस्तिब्राह्मणानामितिप्रत्युदाहर्त्तुमुचितमितिपण्डिताः केचित्तुसमासइत्यस्या
निवृत्तावप्यस्यपदविधित्वात्समर्थपरिभाषयासमासएवास्यप्रवृत्तिरितिसमासग्रहणंचिन्त्यप्रयोजनमित्याहु
स्तन्नपदाधिकारस्यापदान्तस्यमूर्धन्यइत्यतः प्रागेवनिवृत्तेः भाष्यउक्तत्वात् वस्तुतस्तुमूलाशयइत्थंयोज्यः। १२
नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेपीतिषत्वस्यसात्पदाद्योरितिनिषेधस्यापवादोयंतेननुम्विसर्जनीयेतिसंबध्यतेइतिवाक्ये
ऽपिप्रवृत्तिः नचप्रत्येकमितिव्याख्यानान्निस्वइत्यत्रेवात्राप्यप्रवृत्तिरितिवाच्यम् एवंतर्हिसमस्तान्येवभीरुष्ठाना
ग्निष्टुदग्निष्टोमज्योतिष्टोमादीत्यंतंसमासेकिमइत्यनेनतदधिकारीयभीरोःस्थानमित्यादित्रिसूत्रीकिमर्थेतिप्रश्नाश
यः असमासेप्रवृत्तिविरहात्सुरायार्थासेतितदुत्तरमित्यन्ये १३ रामाद्ग्रामादित्यत्रमूलेजश्त्वंवावसानइत्युक्तम् पूर्वेच
र्त्वासिद्धाजश्त्वमितिमनोरमाऽप्यपवादत्वाज्जश्त्वंवाधित्वाचर्त्वंततोजस्त्वमितिशेखरः जश्त्वाप्राप्तिविषयेचर्त्वस्याव
रितार्थ्यादपवादत्वसंगतेरितिशेखराशयः अस्योपरिदूषणान्तरंषषशब्दादौपूर्वषस्यषएवचर्त्वंततोजश्त्वेपस्त्रेषः।

एवञ्चूयेत्तजक्षित्यादयः षडितिनिर्देशेन षस्य टकार एव नत्तु षकार इति परिहारेऽपि पूर्वापरविरोधः शेखरस्यास्त्येव उपा
नदित्यत्र घत्वजश्त्वचर्त्वानीति तदुक्तः किंचन्वत्तुर्णामित्यत्र णत्वंद्वित्वमिति प्रतीकमुपादायनुद्वित्वंणत्वमित्येवयु
क्तम् पूर्वत्रासिद्धमद्वित्व इति वचनादिदं वर्णद्वित्वेऽपि प्रवर्त्ततेवाक्कुवागिति भाष्योदाहरणात् अन्यथाद्वित्वदृष्ट्या
चर्त्वस्यासिद्धत्वात्कस्यैव द्वित्वे तस्य च चर्त्वे पूर्वत्र गश्रवणापत्तेरित्युक्तम् अस्मादपि पूर्वंजश्त्वं पश्चाच्चर्त्वमित्याया
तीति पण्डिताः पदान्तविषये पूर्वंजश्त्वमिति न्याप्यमेव वावसाने इत्यस्यापदान्त झलां चर्त्वविधानेन चारितार्थ्यात्
अत्रपदाधिकाराभावात् अनुकरणं चानितिपरमिति ज्ञापकादनितिपरस्याप्यनुकरणस्य सत्वादवसानेत्यदाद्यनु
करणे त्यत् तत् इत्यादौ पक्षे चर्त्वस्यापीष्टत्वात् नन्विदमयुक्तं न ह्यनुकरणत्वभङ्गभिया शास्त्रस्य बाधश्चमत्कारेणा
मुपैति परत्त इति इत्यादिष्वव्यक्तानुकरणस्यात इतावितिशास्त्राणामप्रवृत्त्यापत्तेः तेषां वैयर्थ्यापत्तेश्चेत्यलं वि
स्तरेण १४ प्राचां ष्फ स्तद्धितः गार्ग्यशब्दात् ष्फः आयनादेशः यस्येति चेति तद्धितनिमित्तो इकारलोपः तद्धितान्तत्वे प्रयो
जनं प्रातिपदिकसंज्ञा च ष्फान्तस्यतेन षिद्गौरेति सिद्धश्च ङीषिति तत्र सवर्णदीर्घेण षित्वसामर्थ्यादप्रातिपदिकत्वेऽपि
ङीषश्च सिद्धिमाश्रित्य तद्धितग्रहणं प्रत्याख्यानम्. गौकस्य शब्दो गार्ग्यादियजन्तस्तस्मात्क्रौड्यादिभ्यश्चेति ॥ ९ ॥

नास्तीत्यभिमानेनैव वस्तुतस्त्वतिखट्वायेत्यत्र याड्वारणं प्रत्युदाहरणं परमखट्वायेइत्यादौ तद्भावनं परमकारीषगन्ध्याशब्दः
प्रत्ययग्रहणपरिभाषया ष्यङः नौ न भवति इति परिभाषाश्रयणाम् अनुपसर्जनत्वात्तदादिनियमेनात्र ष्यङः नमपितत्थेति ।
ध्वनितं भाष्ये पूर्वपदलोपोप्यत्र चिन्त्यम् वहुधनोऽत्यधन इत्यावपितदापत्तेः यत्तु योगपदे संपदलोपोदाहरणं तत्रत
त्र युजेरेव संयोगार्थकत्वेनादोषात् अत एवाव्यवहितेश्त्वसिद्धये स्तोश्चोश्चुरित्युक्तम् भाष्यसूत्रकारमतेऽपि स्पष्टप्र
तिपत्तये संयोगपदाध्याहार एवोचित इति दिक् १० इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः इजादेः किम् ववौ गुरुमतः किम् उवो
ष अनृच्छः किम् आनर्च्छ नच ऋच्छत्यृतामिति लिटि गुणविधानसामर्थ्यादाम्न भविष्यति किमनेन पर्युदासेनेति ।
वाच्यम् गुणविधानसामर्थ्येनामाव्यवहितेऽपि तत्प्रवृत्तेरिति शेखरे समाहितम् तत्राशंका सूत्रेऽनृच्छ इति पदाभावे ।
आनर्च्छेत्यत्राम् प्राप्तः गुणोऽपि प्राप्तस्तत्र प्रतिपदोक्तत्वादपवादत्वाच्च गुणे कृते इजादित्वाभावादामः प्राप्तिरेव नेति
व्यर्थमनृच्छपदमत्र समाधानम् विभावयन्तु सुधिय इति पण्डिताः शेखरपङ्क्तिस्तु इत्थमनचऋच्छेर्लिटि गुणविधा
नसामर्थ्यादेव तत्सार्थक्यादिति सूत्रतात्पर्य्यादिति अनया पङ्क्त्या भाष्यसिद्धान्तोऽयमागत इति सूचितं तथाहि इयेषेत्यादा
वाम्व्यावृत्तये उपदेशे गुरुमतोऽनृच्छ इति उक्त्या एवं तर्हि उच्छेराम्वक्तव्यः अनृच्छ इति ज्ञापकाद् नौपदेशिकस्यापि

उ॰ प॰ प्राचामितिसूत्रस्यभाष्येतद्धितग्रहणप्रत्याख्यानमेवाद्रियेतइतितत्त्वप्रकाशिकायांद्रष्टव्यम् २५ टिड्ढेत्यत्रवार्त्तिकमनञ्
१० स्नञ्ईकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानमितितेनङीप्यन्तानुदात्ताविमौगौरादिङीषितुअन्तोदात्तावितिग्रन्थ
काराः तत्रपण्डिताः वार्त्तिकेगौरादौचानयोःपाठोमास्तुवह्वादिष्वेवानयोरस्तुपाठस्तत्रपाठान्ङीष्सिद्धः पक्षेवयस्यच
रमइतिङीवितिस्वरद्वयसिद्धिरितिसमाधानंविभावयन्तुसुधियइतिअत्रेदंतत्त्वंतरुणतलुनशब्दौत्रोरश्चलइतिउ
नन्प्रत्ययान्तौयौगिकौतरतिप्रथमंवयस्तरतिदुःखमितिवा यदाहदुःखतरणकंऔणादिः तदापिङीष्सिद्धये।
गौरादिपाठआवश्यकोनेहवयस्यचरमइतिप्राप्नोतिएतच्चवयस्यचरमइतिब्रुवतातरुणतलुनयोरुपसंख्यानं
कुर्वतावार्त्तिककारेणसूचितम् सूत्रकारमतेनप्रथमवयोवाचिनएवग्रहणात्तरुणतलुनयोरग्रहणमेवसर्वथेतिगौ
रादिपाठस्तयोरितिबोध्यम् मध्यान्हेतरुणोरविरित्यादौप्रचण्डोरविरित्याद्यर्थमावश्यकंतरुणशब्दः प्रौढपर्यायोपि
अथतदर्थकोयदातरुणशब्दःप्रयुज्यतेअथवातरुणतात्पर्येणवृद्धेपिप्रयुज्यतेऽथवाप्रौढ्यार्थकोवागृह्यतेनतात्पर्य्ये
णोपसंख्यानमिति २६ घेर्ङितिअत्राङ्गस्यसुपीतिचानुवर्त्ततेअत्रपण्डिताःघेर्ङीत्येवास्तुयस्मिन्विधिरितिपरिभाष। एम॰
यातदादिविधौङादौसुपीत्यर्थेनसिद्धेरित्ग्रहणंव्यर्थंप्रायोगिकङादेरसम्भवादौपदेशिकङादित्वंगृह्यते प्रवाहु १०

शब्दात्तृतीयैकवचनस्थाने आङ् याजयेत्याङादेशस्तुङादेश एवास्तु प्रवाहवेत्यादिसिद्धये मन्यामित्यादौ गुडेः रामादेशे
तस्य ङादित्वाभावादाण्नद्या इति न प्रवर्त्तेत ङिः इति करणे तु अनुबन्धकार्य्यत्वादनल्विधावपि स्थानिवत्त्वाज्ज्ञायते यद्य
पि तथाऽपि ङेः रामित्यत्र ङेः ङामिति उक्तेन कश्चिद्दोष इति प्रश्नः अत्रोत्तरं ङामादेशे कृते लशक्वतद्धिते इत्संज्ञाऽऽण्नद्या इत्याट् च प्र
वृत्तत्राडागमस्याङ्गत्वाद्वार्णपरिभाषयाऽन्तरङ्गतयाऽपीत्संज्ञाया बाधे ङकारस्य श्रवणापत्तिराडागमस्य नित्यत्वमपि इति।
केचित्तु समादधते वस्तुतस्तु इत्ग्रहणस्य स्पष्टार्थत्वेऽप्याण्नद्या इत्यादौ सेनान्यामित्यादौ ङामादेशस्य चरितार्थ इति नद्यावन्नेप
रत्वान् ङामादेशे सकृद्गतिन्यायादाडागमाप्रवृत्तेर्यणा रूपसिद्धेः न वाडागमाभावे नुट् स्यादिति वाच्यम् निरनुबन्धप
रिभाषयाऽऽम ग्रहणे न ङामोऽग्रहणात् अत एव सानुबन्धो ङामादेशश्चरितार्थः न चैवं रीत्या नुटोऽभावेऽप्याड्वया।
ट्स्याटोरप्रवृत्तिः स्यादिति वाच्यम् लक्ष्यव्यवस्थापकत्वेनो न्यायो पुनः प्रसङ्गेति सकृद्गतेति वल्लक्ष्यानुरोधाद्याट्
स्याटोर्विषये पुनःप्रसङ्गाद्याट्स्याटाविप्रदोषात् कथमन्यथाऽठि कृतेऽपि यदागमन्यायात् यरादिवङ्गावाह्वाऽऽमुत्वेन प्रा
त्रस्यानुटो वारणं भाष्योक्तं संगच्छेत आगमादेशपरत्वात्कृते पुनः प्रसंगाद्याट् तस्मिन् कृते सकृद्गतिन्यायान्नुटोऽभाव इति
भाष्यमते यथासिद्धिरिष्टस्य तथाऽत्र पक्षे ङामि कृते सकृद्गत्याऽऽटोऽभावः पुनः प्रसंगाश्रयेण याट्स्याटोः प्रवृत्तिरेवं

भेदोरूपसिद्धिस्समैवअथवाभवत्वाइङ्स्येत्संज्ञानुलशक्वित्यत्रोपदेशेऽजित्यतउपदेशपदानुवृत्त्यासेत्स्यतिप्रत्यय।
स्योपदेशेश्चादिभूतेयल्लशकुतस्येत्संज्ञेतिव्याख्यानातएतच्चचुटूइतिसूत्रेभाष्येध्वनितंतथाहिचञ्चुपूचणयोश्चका
रप्रतिषेधइतिकप्रत्याख्यानायभाष्येउक्तंयकारादौचञ्चुपूचणपौकिंयकारोनश्रूयतेलुप्तनिर्दिष्टोयकारइतिअत्रयका
रलुप्तेऽपिप्रत्ययादिश्चइतीत्संज्ञाप्राप्त्योपदेशेश्चादिश्चकारोनास्तीतितात्पर्य्यंफलमकल्प्यमसामर्थ्यकल्पनायाअनौ
चित्यादेवञ्चलशक्वित्येतत्सूत्रेऽपिसाहचर्य्येणोपदेशपदानुवृत्त्याऽदोषइतितत्वप्रकाशिकायांद्रष्टव्यम् १७ अनेका
ल्शित्सर्वस्यअत्रशेखरःनानेकाल्शिदितितुनोक्तमतन्नयुक्तमअनन्तरत्वादादेःपरस्येत्यस्यैवनिषेधेहिङिदनेकाल्
अलोऽन्त्यस्येत्येवांत्यस्यसिद्धेङित्त्वैतिव्यर्थमेवेत्यत्रानंतरन्यायोनप्रवर्त्ततेअत्रसमाधानंकुर्वन्तुसुधियइतिअत्रय
ण्डिताःयद्यप्येतत्कौस्तुभेप्युक्तमअन्त्यस्यादेरितिचानुवर्त्यानेकाल्शिदाद्यन्तयोर्नेतिङिदनेकालोऽन्त्यर्थंङित्त्वंत्या।
रब्धव्यमितितथापियुक्तंशेखराशयःङिच्चेत्यारम्भात्पदबाधेक्लेशात्पदलाघवाद्यथान्यासमुचितमिति १८ अदर्श
नंलोपःअत्रषष्ठीस्थानइत्यनुवर्त्ततेतेनषष्ठ्यन्तस्यस्थानेयददर्शनंतल्लोपसंज्ञइत्यर्थःतेनत्रपुइत्यत्रक्विपोऽप्रसंगा
त्तददर्शनस्यलोपसंज्ञाऽभावाद्ध्रस्वस्यपितीतितुक्नभवतीत्याहुःप्रसक्तस्येतितदुक्तंशेखरेतस्मात्त्रपुइत्यत्राक्विपोऽद

क्रौड्यादिर्गोकक्ष्यशब्दात्ष्यङ् ततोयञश्चेतिवाप्गोकक्ष्याततः णप्रत्ययेविवक्षितेतद्धित संज्ञायांभस्याढेतद्धितेइतिपु
म्वद्भावेचापोनिवृत्तिः ष्फप्रत्ययेषित्वान्ङीषुगोकक्ष्यायणीतिसिध्यतिपुम्वद्भावश्चतद्धितत्वएवष्फस्यसंगच्छतेपु
म्वद्भावाभावेयञन्तत्वविरहात्ष्फोनस्यादितिकस्यचित्समाधानन्तुनयुज्यतेतथाहिगोकक्ष्यशब्दपाठस्यक्रौड्यादि
षुभाष्येप्रत्याख्यातत्वात्गोकक्ष्येतिनुषाद्यञश्चेतिचापिसिध्यतिमास्तुक्रौड्यादित्वात्ष्यङ् नचगोकक्ष्यायणीतिनसि
ध्येच्चापः ष्फप्रत्ययस्यापवादत्वादितिवाच्यम् प्राच्यंष्फइत्यत्रसर्वत्रेतिसूत्रात्सर्वत्रेत्यपकृष्यप्राचांसर्वत्रष्फविधा
नात्गोकक्ष्येतिरूढीचांमतेसेत्स्यति एवञ्चगोकक्ष्यापुत्रइत्यादौष्यङन्तत्वाभावेनष्यङःसम्प्रसारणमित्यस्याप्रा
प्त्यागोकक्ष्यायाः सम्प्रसारणप्रतिषेधोवक्तव्यइतिवार्तिकमनारम्भणीयमित्यपरमनुकूलमकिंचष्फप्रत्ययेविव
क्षितेभस्याढेतद्धितइत्यस्यप्रवृत्तिरनुचितैवायनादेशोत्तरमेवभसंज्ञायाःप्रवृत्तेःकिंचष्यङन्तेयञन्तत्वविरहेण ष्फ
स्याप्रवृत्तेः किंचतद्धितग्रहणमन्यतोऽपिविधानार्थेतेनासुरेरुपसंख्यानंनापूर्वमितिकैयटोप्येकदेशीतथाहिआसु
रेरुपसंख्यानमित्यस्याग्रेभाष्येछश्चेतिवक्तव्यमासुरीयः इत्युक्तंतत्रसिद्धान्तः कैयटः आसुरिणाप्रोक्तइतिविशेषेऽर्थेऽञ
श्चेतिअणिप्राप्तेछएवक्रियतेलाघवादन्यथाह्यासुरीयग्रहणंकर्तव्यंस्यादिति एतेनोपसंख्यानस्यावश्यकत्वेन।

उ·प· त्यादिष्वित्यदेनादर्शनप्रतीत्यापत्त्यालुप्त्यासिद्धेः तपरसूत्रस्य क्ङिदित्यादिविषयंस्यात्तकौण्डिन्य न्यायेनेत्यदर्शनबोधि
१२ कासंज्ञास्यान्नतुतत्कालबोधिकेतिसंज्ञयोर्विरोधाच्चसमावेशासम्भवः इदित्येकमात्राकालिकेकाररूपस्यभावस्यद
र्शनरूपत्वाभावात्तपरसूत्रेणास्यासंज्ञायाःबाधेऽस्यानिर्विषयतापत्त्यापदेशोजित्यादीनांस्वरूपमात्रबोधकताप
त्तिःस्यात्इदितोनुमित्यस्यत्वयमर्थःस्यात्·इदिकारोऽदर्शनंयस्यसामर्थ्यात् यस्येकारोनास्तिअनप्रभृतेस्तस्यैवनु
म्स्यात्चितिप्रभृतेरिकारवतोनस्यात् अथाऽपिकथंचिदन्तेदितइतिव्याख्यानात्स्याङ्गामिदित्यादिष्वतपरनिर्दे
शेननिर्वाहेतुअदर्शनमिदितिसुवचमेव १९ ह्रस्विचतुरितिक्त्वार्थेअत्रशेखरः इसुसोरितिउत्तरसूत्रीत्यासुच
इतिसूत्रयितुमुचितम् सुजन्तस्यपदस्येत्यर्थादिति अवदूषणंचतुष्करोतीत्यत्रेदुदुपधस्येतिनित्यषत्वापत्तिःसुचइ
त्यस्यासिद्धत्वात्अप्रवृत्तेः सिद्धान्तेतुचतुर्ग्रहणसामर्थ्यान्नासिद्धत्वमित्यदोषइति अत्रसमाधानमिदुदुपधस्येत्य
त्रापिसम्बन्धापत्तेःसिद्धान्तेतुचतुर्ग्रहणसामर्थ्यान्नासिद्धत्वमित्यदोषइति·अत्रसमाधानमिदुदुपधस्येत्यत्रापिसंबंधा
पत्तेःभाष्येतुइदुदुपधस्येत्यनुवर्त्यक्त्वोर्थइत्येवसुवचमितिस्थितम् तदुपपत्तिस्तुसुचइत्येवसिद्धेगुरुभूतनिर्देशा
दत्रासिद्धत्वमिति चतुष्करोतीत्यत्रेष्टोविकल्पःसंपन्नइतितत्वप्रकाशिकायांद्रष्टव्यम् २० इकोगुणवृद्धीसूत्रप्र राम·
योजनम्वार्त्तिकमिग्रहणमात्सन्ध्यक्षरव्यञ्जननिवृत्त्यर्थमिति·॥ ९ ॥ ९ ॥ अत्रकैयटः अकारस्याकाररूपेण· १२

विशेषोनास्तीत्युक्तमितिअत्रकेचिद्विशेषंदर्शयंतिअकारस्याकारेगुणेकृतेपेचिथेत्यत्रनशसददवादिगुणानामिति
निषेधादेत्वाभ्यासलोपोनस्यात्वस्तुतस्तुविशेषोनास्त्येवथलिचसेटीत्यारम्भसामर्थ्यान्नविशेषइतिपेचियेत्यत्रेव
ववरिथससरिथेत्यादावपिनिषेधानापत्तिःनशसददेतिसूत्रेगुणग्रहणस्यतुनवैयर्थ्यमपपरतुःपपरुरित्यादावृ
च्छत्यृतामितिगुणेकृतेएत्वाभ्यासलोपनिवृत्त्याचारितार्थ्यात् अत्रकेचिदित्थंसमाधानंकुर्वन्तिकेवलदीर्घस्थानि
कगुणविषयेनशसेत्यस्यसावकाशत्वेइतिगुणग्रहणमपहायतत्स्थानेइग्रहणमेववाऋग्रहणम्वाकुर्यात्सामान्ये
नगुणग्रहणसामर्थ्याद्विजातीयस्थानिकविजातीयगुणस्यैवग्रहणादत्रविजातीयस्थानिकविजातीयगुणस्याभा
वादितिकैयटग्रन्थेनकाप्यनुपपत्तिः अथवाथलिचसेटीतिसूत्रस्यभाष्यरीत्यानशसददेत्यत्रगुणग्रहणंगुणाव
यवपरंगुणावयवोयोऽकारस्तस्यनिषेधस्तच्चनुनविथेत्यत्रैवसम्भवतीत्यदोषइतिपण्डिताःवस्तुतस्तुअकारान्त
धातोरेवाकारस्याकारेगुणेकृतेनविशेषणेतिकैयटाशयः अकारोपधहलन्तेतुअलोऽन्त्यस्येतिहलएवगुणःना
चःइकूपरिभाषायाअभावात् अथपुकिअन्तःलघ्वीउपधापुगन्तश्चलघूपधाचानयोःसमाहारःपुगन्तलघूप
धमितिसमासमाश्रित्यव्यधिकरणान्वयादंगावयवलघूपधायागुणइतिव्याख्यानमात्रम्पेचिथेत्यादौविशेषोक्तिसं।

उ.प. म्भवस्सोपिनयुक्तःवार्त्तिकप्रयोजनमप्रत्याख्यानएवास्यप्रकारस्यभाष्येउक्तत्वात् किंचअयंप्रकारोनवार्त्तिकसम्मा
१३ तोऽन्यथाकारसंध्यक्षरेत्याद्येवब्रूयादात्सन्ध्यक्षरेतिनब्रूयात् पुगंतस्याङ्गस्यगुणोलघूपधस्याङ्गस्यगुणइतिसामा
नाधिकरण्येनान्वयेऽलोऽन्त्यपरिभाषोपस्थितिपक्षएववार्त्तिकेआदित्युक्तिस्सङ्गच्छते पुगन्तलघूपधस्येतिसूत्रेतुउ
पधावतोऽगस्यचेत्तर्हिलघूपधस्येतिनियमार्थंस्यात्तेनहितोह्नितेत्यादौगुणःगोपयतीत्यादौनियमबाधेनगुणएवेतित
दपिनव्यपदेशिवद्भावेननतत्वात् २१ क्ङितिप्रतिषेधेतन्निमित्तग्रहणंकर्त्तव्यंकिम्प्रयोजनंउपधारोरवीत्यर्थंनवक्तव्यं
ज्ञापकात्प्रतिषेधोभविष्यतिपदयमिकोज्झल्हलन्ताच्चेतिसनःकित्वंशास्तितज्ज्ञापयत्याचार्य्योभवत्युपधानुपा
धावात्स्यापिनिषेधइतिग्रन्थःअत्रकेचित्हलन्ताच्चेतिसूत्रस्यनवैयर्थ्यंहलस्सनिसन्यङोरितिद्वित्वेऽवलोपोऽभ्या
सस्येत्यभ्यासलोपेदम्भइच्चेतिहलन्ताच्चेतिसनःकित्वेधिप्सतीत्यत्रानिदितामितिनलोपार्थत्वात्कित्वस्यदम्भइच्चेत्येव
सिद्धेहलन्ताच्चेतिसामान्यस्यारम्भात्समाधानन्तुसृजिदृशोर्झल्यमकितिसनीकोऽझल्दंभेरितिलघुनोपायेनसिद्धेहल
न्ताच्चेतिज्ञापकमेवेतिपण्डिताःवस्तुतस्तुदम्भेरित्युक्तेसनिमीमाघुरभलभशकपतपदामचइस्सितिमीमादीनामित्यादेशे राम.
मित्सनिदित्सतीत्यादौगुणाभावार्थंहलन्ताच्चेतिसनःकित्वार्थमावश्यकंतथासनीवन्तर्द्धेतीडागमाभावेदिधूर्षती॥ ॐ १३

शिनस्यसत्वेननप्रत्ययलक्षणेननुगापत्तिर्दोषइतिनचायंशेखरग्रन्थःस्थानिवत्सूत्रस्यभाष्यविरुद्धस्तथाहिभाष्येशब्दस्य
नित्यत्वाद्वृद्धेरेवस्थानितादेशताचेतिपक्षेसेनानीरित्यादौकर्म्मण्यण्वृद्धिःकिंत्वृद्धेरितिस्थानिवत्वेनवृद्धिःप्राप्नोतीत्या
शंक्यषष्ठीनिर्दिष्टस्यस्थानेयत्रादेशस्तत्रैवस्थानिवदितिसमाहितं प्रकृतेक्विपःप्रातिपदिकेप्रत्ययलक्षणेननुगाप।
त्तिःप्रत्ययलक्षणसूत्रेणापिस्थानिवद्भावएवानूद्यतइतिचेन्नत्रपुइत्यत्रदोषाभावेनैवात्रभाष्यग्रामणीरित्यत्राणु
प्रसंगेप्राप्तेक्विप्प्रसंगेवृद्धेरेवस्थानिवद्भावाद्वृद्धिमाशंक्ययोऽत्राणप्रसंगःक्विपाऽसौबाध्यतइत्युक्तमसन्दिग्धे
तिक्विपोविधानादणोऽत्राप्रसङ्गइतिकैयटः अस्माद्भाष्यात्षष्ठीनिर्दिष्टस्यस्थानिवद्भावोबोधितएवत्रपुइत्यत्रनुअण
इवक्विपःप्रसंगोनास्तीतितत्रप्रत्ययलक्षणप्रदर्शनमेकदेशिनइतितत्त्वमस्यामेतिकृतौत्यत्रत्यवन्तार्थनिरूपितार्था।
धिकरणत्वाभाववत्क्विवन्तार्थनिरूपितधात्वर्थक्रियायाःप्रकृत्यर्थत्वाभावाच्चप्रकृतेषष्ठीस्थानेइत्यस्यभाष्येऽनुवर्तित
त्वाच्चवस्तुतस्तुस्थानिवत्सूत्रोक्तषष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशाःस्थानिवदितिभाष्येणैवगतार्थताप्रकृतसूत्रेषष्ठीस्थानइत्यस्या
नुवृत्तिप्रदर्शनंभाष्यस्पष्टार्थमेवेतियत्तुअदर्शनमित्येवास्तुअदर्शनस्येत्संज्ञातस्यलोपइतिनकर्त्तव्यमुपदेशेऽजि
त्यादिसूत्रैरदर्शनस्यैवविधानादितितन्नकृत्रिमाकृत्रिमयोःकृत्रिमस्यैवग्रहणेभृञामित्तिष्ठतेरित्प्रत्ययःस्यादिः॥

उ॰ प॰ निमित्तेवहिरङ्गमन्तरङ्गेनुमिकर्त्तव्येतस्यासिद्धत्वादकः परत्वाभावात् अथवा औशादेशः क्रियत्ते प्रियतिस्र इत्यादौत्वचिरेणवा
१४ धः अत्रसमाधानंकुर्वन्तुसुधियइतिपण्डिताः अत्रेदंसमाधानंरामानित्यत्रपूर्वसवर्णदीर्घेनित्यत्वात्कृतेपश्चात्सका
रस्यनुमापत्तिः मित्वसामर्थ्यात्पूर्वंनुम् चेत्कार्य्यकालपक्षेऽन्तरङ्गेऽट्कुप्वाडितिणत्वेकर्त्तव्येसंयोगान्तलोपस्यासिद्ध
त्वापत्तिः अत्रपक्षेऽसिद्धत्वाश्रयणेतस्मादित्येवलिङ्गम् अथमित्वसामर्थ्येनुटिकर्त्तव्येनुम्करणसामर्थ्यादित्यर्थे
नकारादेशकर्त्तव्येतत्सामर्थ्यादितिवाच्यम् सचायुक्तः पुंसिगाइत्यत्रनुमोनकारादेशस्यचारितार्थ्यात् शसः शका
रस्योरण्रपरसूत्रस्थभाष्यरीत्याशसः शर्परत्वाच्छस इत्यस्यावयवषष्ठीप्राप्तिर्बोध्या॰ किञ्चमित्वसामर्थ्यादकः
शसोऽचिपरेनुमस्यादित्यर्थेऽकएवनुमापत्तौरूपासिद्धिः तस्मादितिकृतेतुनदोषःशसोऽचोऽसम्भवादचीतिनसम्ब।
ध्यतेतस्मादित्युत्तरस्येत्यस्यप्रवृत्त्याऽचोनुमित्यर्थेदोषइतिचेत्तर्हिरामानित्यादौणत्वदोषस्यवारणेनिर्देशाश्रयणेप्र
तिपत्तिक्लेशइतिसूत्रकाराशयः शसोनःपुंसीत्यपिनयुक्तमत्रकः शसवयवेऽचिपूर्वपरयोरचिनत्वादेशायत्तेः ए
कः पूर्वपरयोरित्यधिकारेपञ्चमीसप्तमीचनैकस्यानित्यत्वबोधिकेतिसिद्धान्तात् अचीतिनिवृत्तोतुनतवप्रमाणा। रम॰
न्नास्तिभाष्येतस्मात्किंएतानृगाइतिन्यासान्तरेदोषान्तरोपलक्षणमितिममदोषोनयत्तुओशादेशइत्युक्तम्॰। त १४

न्नऔइत्युक्तेसर्वादेशसिद्धेशित्वंव्यर्थं अथऔशादेशस्तर्हिसंहितायामष्टाभ्योऔरित्युक्तेगौरवमसंहितायामप्यष्टाभ्यः
औइतिगौरवमेवऔशिकर्त्तव्येजश्शसोरनुमीयमान — मात्वंयद्यपिवहिरङ्गंतथापिनुमागमएववहिरंगोऽर्थस्यपुं
स्त्वस्याधिकेनापेक्ष्यत्वात् अर्थकृतवहिरङ्गत्वंनास्तीतितत्त्वप्रकाशिकायांदूषितमेवकिञ्चनुमिकृते ज्ञानगौरवमु
कारमकारयोरित्संज्ञाकर्त्तव्यामिदञ्चइत्यस्योपस्थित्याऽचःपरत्वंवोधनीयंसंयोगान्तलोपेपदसंयोगसंज्ञाऽपेक्षेत
इतिपाणिनेरनियोक्तानदृश्यतइतियुज्यताम् यदितस्मादित्यस्यप्रत्याख्यानेऽत्याग्रहस्तर्हिशसोनःपुंसिइत्यत्राको
दीर्घइतिपूर्वसवर्णइतिचानुवर्त्यपञ्चम्याविपरिणम्याकःपूर्वसवर्णदीर्घोऽत्परस्येतिव्याख्यायतांकिमनेनतस्मादित्य
नेनेतितत्त्वप्रकाशिकायांस्पष्टम् २३ हलङ्ग्याब्भ्योदीर्घात्सुतिसीति० अत्रमनोरमायांहलङ्ग्यापस्सोरित्येवसूत्रयितु
मुचितम्तत्रशब्दरत्नेसुइदंतिसोरूपलक्षणमन्यथाविभाराज्यमितिनसिध्येत् अविभरसइतिस्थितेरुत्वासिध्या।
संयोगान्तलोपेरोरीतिलोपेसंयोगान्तलोपस्यपूर्वत्रासिद्धत्वात् ढ्रलोपइतिदीर्घोनस्यादिति अयंग्रन्थःशेखरविरु
द्धस्तत्रहिअजर्घाइतिभाष्यप्रयोगात्पूर्वत्रासिद्धमित्यत्रपूर्वपदेनलोपसूत्रस्याग्रहणवोधनादित्युक्तम् अत्रेत्थंवि
रोधपरिहारः भाष्यप्रयोगेणसाधुत्वस्यासतिपक्षेस्वीकारादितिप्रकृतेतुतिसोर्ग्रहणयत्नेस्थितेतत्त एवसाधु०॥

उ·प· त्वंनभाष्यप्रयोगेणसाधुत्वंयास्यसतिपक्षेस्वीकारात्नास्तूयाकर्त्तव्यायत्रानुगमइत्तिपंक्तिविंशतीतिसूत्रस्थभाष्यादि।
१५ तिपरिगणिताः वस्तुतस्तुशेखरोक्तःसम्यगेवपितूराज्यमित्यत्रसूत्रकारसिद्धान्तेऽपिसंयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वाद्दीर्घो
नप्राप्नोतीतिगौरीतिलोपस्याश्रयासिद्धत्वेऽपिसंयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वेनोक्तभाष्यप्रयोगेणैवयद्वानमुनइत्यत्रन।
नेइत्येवकर्त्तव्येमुग्रहणंयोगविभागार्थेनेतिमुनेतिक्वचिदसिद्धत्वन्नेतिव्याख्यायप्रयोगाणांनिश्चित्यनातिप्रसंगः
आश्रययोगविभागार्थेनेतिमुनेतितदासिध्यर्थत्वात्·अतएवप्रत्ययःपरइतिरेफस्यलोपःविसर्गः अजर्घाइति।
भाष्यस्याश्रयात्सिद्धत्वेप्युपपत्तिरस्ति·अथवाकल्प्यमप्यत्रैवतात्पर्य्यंतस्यदोषःसंयोगादिरित्यादिवार्त्तिका।
नियोगविभागसिद्धानीतितत्वम् २४ वदव्रजहलन्तस्याचः हलन्ताचइत्येवसिद्धेवदव्रज्योर्ग्रहणंअतोहलादेरि
तिवैकल्पिकदीर्घबाधनार्थं ननुवदव्रज्योःस्वइत्येवास्तुअजग्रहणसामर्थ्याद्धलन्तस्याचइत्यर्थोभविष्यतिवदि
व्रज्योरवर्षयवस्याच्इतिनार्थः अतोल्लान्तस्येत्यतोऽतइत्यनुवृत्त्येवसिद्धेतस्यवैयर्थ्यात् अजनार्थंत्वन्नुनास्तिसि
चिवृद्धिःपरस्मैपदेष्वित्येवसिद्धेः अनिगन्तार्थमिदमित्यपिन अचिकीर्षदित्यत्रण्यल्लोपावितिवचनादतोलोपवि एम·
धानात् अपासीदित्यत्रवृद्धौनास्तिविशेषःएजन्तानामित्यनेनसिध्यसम्भवात्·॥ तदेतदाहुर्भाष्यकाराः ॐ एव· १५

त्यादिसूत्रारम्भेएवंसिध्यतीतिज्ञापकपरभाष्यस्यान्वयमाशयःप्रतिलक्ष्यंलक्षणभेदःयद्यपिनलोपामागमाभावयोश्चरि
तार्थोविधिस्तथाप्युपधागुणनिषेधार्थोहलन्ताच्चेत्यचरितार्थइतिज्ञापकत्वंतस्येति २२ नलोपःप्रातिपदिकान्तस्य
अन्तग्रहणमत्रज्ञापकमपदस्येत्यधिकारःतत्क्वचित्स्थानषष्ठीक्वचिदवयवषष्ठीतेनमादुपधायाश्चमतोर्वोयइत्यत्राव
यवषष्ठीत्वेपदावयवमतोर्मस्यवइत्यर्थेवृक्षवनाविसादौवत्वसिद्धिरन्यथावृक्षवान्नित्यत्रैवस्यान्नतुवृक्षवनावि
त्यत्रेतिशेखरेस्थितमेवमुक्तस्तुव्याख्यानादेतत्त्वध्यमन्तग्रहणंस्पष्टार्थमितिपदस्येत्यत्रभाष्येध्वनितंतत्रहिनलोपे
प्रत्याख्यायतेस्थानेषष्ठीअन्तग्रहणाद्वानलोपेइत्युक्तम्लाघवाद्व्याख्यानेनैवषष्ठ्यर्थनिर्णयेषष्ठीस्थानेइतियोगोऽन्त
ग्रहणंचनकार्यमितिभाष्याशयः २२ नस्माच्छसोनःपुंसिनतुशसोनुमसुसिइत्येवसूत्रमस्तुअकःसवर्णइत्यतोऽकइत्य
नुवर्त्याकःपरस्यशसोनुमस्यादित्यर्थःपरत्वान्नुमिपश्चात्प्रथमयोरितिपूर्वसवर्णदीर्घेसंयोगान्तलोपेसिद्धंरामानित्या
दिलिहइत्यादावकःपरोनशसएनानुगाःपश्येत्यत्रापिश्रीतोऽमशसोरित्येकादेशआकारेकृतेशसःपरत्वाभावइतिदो
षाभावइतिचेन्नविश्वपइत्यादावातोधातोरित्यालोपेपूर्वस्मादपिविधावचःपरस्मिन्नितिस्थानिवद्भावेऽकःपरःशसइति
नुमापत्तेःपञ्चमीसमासप्रत्याख्यानपक्षेतुनदोषःअपाविस्यत्रौशादेशेऽत्वेकृतेनुमस्यादितिवाच्यम्नकारस्यात्वंपरः

उ·प· ङ·इत्यत्रातिङ्·ग्रहणंपश्चतिभवति इत्यादौमाभूदिति कृतमत्रत्रतुसमर्थइत्येव सिद्धंतत्रैकार्थीभावएवसामर्थ्यमित्य
१६ तिङि·तिज्ञापकात्पदकार्येऽपिक्वचित्समर्थपरिभाषानुपस्थित्यैवत्तुकिसिद्धेपदान्ताद्वेत्यन्तग्रहणमपिस्पष्टार्थम
किञ्चविशेष्यविशेषणभावेकामचारस्यापिबोधनार्थमन्तग्रहणंतेनोतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वात् उदोष्ठ्यपू
र्वस्येत्यत्रोकारयोःसंयोगपूर्वेःऋकारीयओष्ठ्यपूर्वइत्यादिव्याख्यातभाष्येसंङ्ग·च्छते अन्यथोकारान्तस्यासंयोगपू।
र्वत्वग्रहणेऋकारान्तस्यौष्ठ्यपूर्वत्वग्रहणेवादाप्नुह्हिइत्यत्रहेलुकस्यादुकारान्तप्रत्ययस्यासंयोगपूर्वत्वादुकारोयो
ऽसंयोगपूर्वइतिव्याख्यानेनदोषःएवंसंकीर्णइत्यत्रधातुर्यऋदन्तस्सओष्ठ्यपूर्वइत्यर्थेअत्रैवस्यान्नपिपूर्वइत्यत्र।
स्यादितियेनेत्यत्रभाष्येस्पष्टम् २६ ङसिङसोश्च अत्रङिदसीत्येवसिद्धेङस्यग्रहणंस्पष्टार्थमितिपण्डिताः ङिदस।
इत्युक्तेःप्रत्ययग्रहणानापत्त्यापदान्तादित्यस्यसम्बन्धेहरेरित्यादौनस्यात्तन्नियमात्पदान्तादेङोऽतिपूर्वरूपंचेन्ङि·
दसोऽकारस्यैवेतिपुंसोऽसुङितिश्चसुङित्येकदेशस्यासानुकरणादिच्छाकयचिअस्यतीतिभवतितस्यदेवदत्तोऽ।
स्यतीत्यादावेवप्रवृत्तिःस्यात्प्रकृतिवदनुकरणमित्यतिदेशोनङिदसःसम्भवात् अजहत्स्वार्थपक्षेप्रक्रियादश राम·
याकल्पितेनास्यासोऽर्थवत्त्वाच्च।अतएवनमस्कृत्येत्यत्रनमःपदस्यार्थवत्त्वंनोपपदविभक्तिरित्यनेन॥ १६

नद्वितीयावारणं नन्वर्थवत्परिभाषया नमसोऽनर्थकत्वे गतिसंज्ञाविरहान्नमस्पुरसोरिति सत्वस्यैवानापत्तिः अनिनस्मन्।
ग्रहणेऽनर्थकस्यापि ग्रहणाच्च प्रत्ययाप्रत्ययपयोरिति प्रत्ययङिदसोग्रहणान्तु न सा परिभाषैव नास्ति कथमन्यथाचार्य्योऽङ
सोग्रहणं कुर्य्यात् ङसेश्चेत्यपि न युक्तम् ङश्चसश्चेति द्वन्द्वे प्रत्येकादापत्तेः ङान्तसान्तपदसम्बन्ध्यतिपरस्येति नार्थः नन्वे।
वन्तर्हि एङः पदान्तान् ङिदशाइतिङसोश्चातीति वा वक्तव्य पृथक्सूत्रारम्भसामर्थ्यादेवास्य पदान्तविषयत्वादपदान्त।
एङ् तु ङसोः परत एव सम्भवतीति न दोष इति चेत्सत्यम् ङसिङसोर्ग्रहणे तु सामर्थ्यकल्पनानाश्रयणीया स्यात्प्रत्ययत्वस्य
निश्चयात् अत एव ऋत उदित्यस्य व्याख्यानमृदन्तादङ्गादिति संगच्छते ङसिङसोः प्रत्ययाभ्यामङ्गाक्षेपादन्यथा कर्त्तुः
श्वस्यतीत्यत्रोकार एकादेशापरभाष्यंन सङ्गच्छते ङसिङसप्रत्ययाभ्यामङ्गाक्षेपे प्राप्नोतीति पदादन्तस्तथाभूतात् व्या
ख्यानाच्च ङिदसस्सम्भवात् पदान्तग्रहणस्यान्तरार्थत्वेऽपि ङिदसग्रहणान्मध्येऽसम्बन्धो ज्ञायते सख्युर्यः पत्युर्नः जनि
कर्त्तुरित्यादिनिर्देशैः प्रत्ययाप्रत्ययपयोरिति परिभाषाश्रयणेन वा ङिद्ग्रहणे तु प्रतिपत्तिक्लेशा एवेति दिक् २७ समः समि
अत्र सूत्रे शेखरे समो मिङितिङ्गीति वा न कृतं परिभाषाज्ञानगौरवापत्तेरित्युक्तम् तत्रसाकाङ्क्षार्थत्वात् सम्यादेशा।
स्यान्यथा सम क अच इति स्थिते मिङादेशो ङिच्चेत्यस्य प्राप्ते मिङादेशस्य ङित्वादन्त्यस्य स्यात् समाधानन्तु वहि।

उ.प. रङ्कुत्सादिनिमित्तकत्वेनाकचो वहिरङ्गत्वादादेशात्तरमेवाकजिति अथ तत्सूत्रभाष्यप्रामाण्येनात्राकचोऽनभिधा
१७ नमेवेति पण्डिताः वस्तुतस्तु समः सिमीति सूत्रेऽकचोऽनभिधानकल्पनं भाष्यप्रामाण्येनेनोपलभ्यामहे किन्तु इदमोन्वा
देशेऽशनुदात्तइति सूत्रभाष्यविचिन्त्रास्तद्धितवृत्तयइत्यकच् न ज्ञायतइत्युक्तमतद्भाष्यप्रामाण्येनात्राकचोऽभावेमिडि
त्युक्ते रूपाविशेषोक्तिः शेखरस्यायुक्तेव किंच सम्यगर्थे सशब्दे कुत्सासम्भवोऽपि नास्ति सूत्रकारेण तु समिग्रहणं विष्व
ग्देवयोरित्यतष्टेरित्यनुवृत्तिर्माभूदिति कृतम् यदा तु टेरित्यनुवर्त्यसमइत्युच्यते तदा न किञ्चिद्दुष्टमिति तत्त्वप्रकाशि
कायां स्पष्टम् २८ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः ननु पिदार्द्धधातुकयोरित्येव कर्त्तव्यम् आर्द्धधातुकसाहचर्य्याद्धातोरित्यु
च्चार्य्य विहितस्यापि तो ग्रहणात्तुलुइत्यादौ न दोषः सार्वधातुकमपिदिति सूत्रमास्तु समाधानं साहचर्य्यमनित्यज्ञा
पनार्थत्वं सूत्रस्येति कृत्वार्थग्रहणं सूचइतिन्यासेन शेखरे खण्डितमेव फलन्तु सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेत्यत्र सि
च् साहचर्य्यमनादृत्याभ्यस्तात्परस्य ङित्सम्बन्धिनो लङः स्थानिकस्यापि झेर्जुस्सिद्धोऽदद्रुः अबोभुवुरिति पण्डिताः वस्तु
तस्तु सार्वधातुकमपिदिति नसादौ नाङित्वार्थे तेन हतो हथ इत्यादावनुनासिकलोपः ग्रहिज्यादिषु सम्प्रसारणादि सत्य राम.
ति न च तिङः पित्संज्ञाविज्ञानादपि तिङ् दुर्लभइति वाच्यम् तिङ्संज्ञाविधावौपदेशिकपित्त्वस्य सामर्थ्येनाश्रयणात्सार्वधा १७

न्तर्हिइदमेवहल्ग्रहणमनुसृतंहल्ग्रहणमनंत्यार्थम्अज्ग्रहणमनिगर्थमिति अभांक्षीदरांक्षीदित्यादिसिध्याऽचूआ
न्तयोश्रयणेऽपिविध्यर्थमित्यर्थः अन्यथाचकासीदित्यादावप्यतिप्रसङ्गः स्यात् तदुक्तंभाष्येसिद्धांतेव्यवायेत्नुनभवति।
यदिसिचानन्तर्य्यंविशेष्यतइतिअथानिगर्थमितिभाष्यस्यायमर्थः अग्ग्रहणाभावइक्परिभाषोपस्थाने अभैत्सी।
दित्यादावेवस्यान्नतुअभांक्षीदित्यादावितिअन्तग्रहणन्तुस्पष्टार्थमन्यथाहलोऽचइत्युच्यमानेअजन्ताङ्गस्यहलः
स्थानेवृद्धिःस्यादित्ययमप्यर्थआशंक्यतेतिकैयटेस्पष्टार्थम् अत्रेषविचारोऽनुचितश्शेखरेस्पष्टत्वात् २५ नपदान्ता।
ट्टोरनाम् विशेष्यविशेषणभावादेवान्तपदेलाभेस्पष्टार्थन्तादिनिशेखरः पदान्ताद्वेतिसूत्रेशेखरेअनग्रहणंपदान्त
कार्य्यार्थंअन्यथापदविधित्वापत्यासमर्थपरिभाषोपस्थितेरसमर्थेतिष्ठतिकुमारीछत्रंहरदेवदत्तइत्यादौनस्यादि
त्युक्तम् तस्यायंभावः नपदान्तादित्यत्रतुनसमर्थपरिभाषोपस्थितेः षण्णामित्यत्रतदुपस्थित्यैवनपदान्तादित्यस्यानु
पस्थित्यानामीत्यस्यवैयर्थ्यापत्तेः समर्थपरिभाषांप्रतित्रिपादिस्थएवनपदान्तादित्यस्यासिद्धत्वान्नतस्याअत्रो।
पस्थितिरितिनपूर्वापरविरोधश्शेखरस्येतिपण्डिताः नपदान्तादित्यत्रयेनविधिरित्यस्यानित्यत्वबोधनार्थं ॥
मन्तग्रहणम् तेनसमासप्रत्ययविधौप्रतिषेधइत्यादिवार्त्तिकसूत्रकारेणापिबोधनमितिनापूर्वम् किञ्चतिङः ति

उ.प. त्वाददोषइतिकेचिद्वदन्ति ३९ इदुदुपधस्यचाप्रत्ययस्य अत्रमूले एकादेशशास्त्रनिमित्तविसर्गस्थानेऽनेन सूत्रेणन
१८ षंकस्कादिषुभ्रातुःपुत्रस्यपाठादितिअत्रपूर्वपक्षःषत्वतुकोरसिद्धइतिषत्वेकर्त्तव्येएकादेशस्यासिद्धत्वादिदुदुपधस्ये
त्यस्याप्रवृत्तेःकस्कादिपाठसामर्थ्यात्षत्वमितिमातुःकृपेत्यादौषंकैवनास्तीतितन्नपदान्तपदाद्योरेकादेशस्यैवासिद्ध
त्वमितिभाष्यसिद्धान्तात्तेनज्ञापकत्वंसम्यगेवतेनपरिवीषुपरिजीषुइत्यादौषत्वमितिज्याव्येञ्भ्यांक्विपिग्रहिज्ये।
तिसम्प्रसारणेपूर्वरूपेहलइतिदीर्घेआदेशप्रत्यययोरितिसुपःसस्यषत्वेकर्त्तव्येपदान्तपदाद्योरेकादेशाभावात्॥
पूर्वरूपस्यनासिद्धत्वमन्यथाऽकारेणव्यवधानादिणःपरत्वाभावात्सस्यषत्वंनस्यात्यथावृक्षेच्छत्रमित्यत्रापिसि
द्धएकादेशइतिच्छेचेतितुक्नवस्तुतस्तुइग्यणःसम्प्रसारणमित्यत्रसाचःसम्प्रसारणमित्येवसूत्रमस्तुसम्प्रसारणाच्चे
तिमास्तुवृक्षेच्छत्रंअजयेच्छत्रमित्यत्रतुक्निवृत्त्यर्थःषत्वतुकोःपदान्तपदाद्योरेकादेशोसिद्धइतिनियमःस्वीकार्यः
एवंचभ्रातुःपुत्रःशाच्छःकस्कादिषुविध्यर्थएवनज्ञापकइतिसमाधानंविभावयन्तुसुधियइतिपण्डिताःवस्तुतस्तु
वृक्षेच्छत्रमित्यादावसिद्धत्वेपदान्ताद्वेतिनियमंविनानसिध्येदतोनियमोऽयमावश्यकएतन्नियमाश्रयणात्सम्प्र।
सारणङीषसुसिद्धएकादेशइतिवक्तव्यमितिवार्त्तिकेकर्त्तव्यंभवति· शाकहूषुपरिवीषुवृक्षे· च्छत्रेअजयेच्छा·ऽं

त्रेइतिवार्त्तिकोदाहरणानिनियमेएवसिध्यंति·अत्रनियमेशंकितंभाष्येयदिपदान्तपदाद्योरेकादेशोऽसिद्धस्तर्हिओषधी
षुधीत्यत्रासिद्धत्वाभावेषत्वंप्राप्नोतिशसिपूर्वसवर्णदीर्घस्यकृत्वंविसर्गेकःकृतइतिक्वधिक्तेष्वनिर्दितेरितिसत्वे
तत्रसमाहितंभाष्यकारेणैवकस्कादिषुभ्रातुःपुत्रस्यपाठादेकादेशात्परस्यनषत्वमितिज्ञापकस्यसजातीयापेक्षयाकु
प्वोःपरतएवनषत्वंतेनशक्रूषुपरिवीष्वेत्यादावदोषःषत्वंतुकोऽसिद्धइत्यत्रपूर्वपदान्तपरपदाद्योरेकादेशोऽसि
द्धइतिव्याख्यातंतत्रैवभाष्येतेनपदान्तपदाद्योरितिनियमेसिद्धेसिद्धंवृत्रहच्छत्रमित्यादिपदशब्देनपदयोग्योऽपि
गृह्यतेअधीत्यप्रेत्येतिभाष्योदाहरणात्परिविपूर्वस्यणःक्विवन्तस्यतुगभावःपरिवीयेतिल्यवन्तेचनतुक्अनभि
धानात्तदुक्तंप्रत्ययलक्षणमित्यत्रभाष्येवक्ष्यतिअत्रपरिहारंइहापिपरिवीरितिशास्त्रपरविप्रतिषेधेनपरत्वाद्दी।
र्घत्वंभविष्यतीतिआशयमाहकैयटःसतिप्रत्ययेयत्कार्य्यंभवतितल्लुप्तेऽपिभवतीतिसूत्रार्थःपरिवीयेत्यादौचसति।
प्रत्ययेदीर्घोदृष्टोनतुगितिपरिवीरित्यत्रापिदीर्घएवभवतीतिएतेनाधीत्यप्रेत्येत्यत्रतुदीर्घोदृष्टोतेनात्रतुक्यसिद्धइति।
पुक्तैवअतएवओषधीत्यत्रासिद्धत्वान्नषइतिभाष्ययोरविरोधइतिकेचित्३०।आङ्जादीनाम्नचाजादीनामपि
लङ्·लुङ्·लृङ्·ष्वित्यडेवास्तुकिमनेनसूत्रेणआटश्चेतिअटश्चेत्येवास्तुअस्वपोहसन्नित्यत्राड्गार्ग्यगालवयोरिति

उ·प· स्वपोऽडागमे वृद्धिस्तु न स्यादटश्चेत्यत्रोपसर्गादृति धाताविति यतो धाताविति यत्कृष्यते तेन धात्ववयवेऽच्येव वृद्धिरिति न दो
१९ षः आ ऋनघाइत्यत्र तु अडिति वक्तुमशक्यः वहुश्रेयस्यैपत्यैइत्यादौ वृद्धिबाधकमतो गुण इति पररूपं माभूदिति अङ्
विधानं तु वहुश्रेयस्यामित्यादौ नुड्बाधनेन चरितार्थमटश्चेति धात्ववयवेऽच्येव प्रवर्त्तते आटि सति तु वृद्धिरेचीति
वृद्धिरित्याटश्चेति सूत्रस्य शेखरग्रन्थः अद्धातोश्शेखरे तु आटश्चेत्येवास्तु आतीदैधतेत्यादौ तु न दोषः अतो गुणे
नाट इति न्यासेन सिद्धत्वात् एवञ्च वहुश्रेयस्यै इत्यादावटश्चेति वृद्धिं विधाय पररूपबाधकमुभयथा वहुश्रेयस्यै इत्या
दौ पररूपं स्यादेव अरानघा इत्युक्ते स्याट्यारोर्दीर्घान्तत्वान्नास्ति पररूपशंका तथापि पररूपं परत्वात्स्याद्बहुश्रेयस्यैइ
त्यादौ तदर्थमारानघा इति वक्तव्यमटश्चेति चकारेण पुनर्वृद्धिविधानं बाधकबाधनार्थं तेनार्थेनैवादः पररूपमात्रं न
इति न्यासेऽपि तदेव श्च्रोमाडोरुसीति न वक्तव्यमिति भाष्योक्तेरुभयथाउस्रोमाङ्स्वाट इति नारम्भणीयमिति पण्डि
ताः न माङ्योग इति सूत्रेन्माङजादीनामिति प्रत्याख्यानपरभाष्यं त्वजादीनामटासिद्धं वृद्ध्यर्थमिति चेदटः अस्वयोगह
सतीत्यत्र धातोर्वृद्धिमटः स्मरेत्कथमिति चेद्योगविभागः करिष्यते अटः अचि वृद्धिर्भवति ततः उपसर्गादृति वृद्धिर्भ ए·म·
वति ततो धाताविति उभयोः शेषः अतो भाष्याच्चकारप्रत्याख्यानं स्पष्टमायाति आटीदित्यादौ पररूपमाशंक्योक्तं पररूपं॥ १९

तुकप्रदेशेतुपिद्ग्रहणमेवास्तुकिञ्च अपिद्ग्रहणसंयोगाल्लिटः किदित्युत्तरार्थमपि वाच्यम् पिदार्द्धधातुकयोरितितुपितिङि
तीतिनिषेधादौ पदेशिकपित्त्वेव प्रवर्त्ततेतिनदोषः केचित्तुदितिचेत् प्रदेशेषु पित्पदेनकृत्रिमस्यैवग्रहणेनाभ्यस्तस्या।
च्चिपितिङितिनिर्देशेपिङित्संज्ञकोयः पिदौपदेशिकइत्यर्थस्यावश्यकत्वेपिशास्त्रेउभयगतिविज्ञानात्तस्यानुदात्तेन्ङि
दुपदेशात्सार्वधातुकमिनिपिदित्युच्यमानेएवंश्नुवोः पितिरुदादिभ्यः पितितुरुस्तुसम्यमः पितियक् पितिअकृ
त्पितोदीर्घइत्यादौसंदेहापत्तेरेवस्यात् कृत्रिमपितोग्रहणेसत्यपिचेत् ङीत्वस्यैवाभावेसुप्तिङन्तस्येतिपदत्वानाप
त्तिस्तथाचरुदिहीत्यादौतिङ् तिङ इतिनिघातानापत्तिः उभयोः संज्ञासंज्ञयोर्ग्रहणंपूर्वएवेत्युक्तम् अथापित्संज्ञा
नक्रियतेसार्वधातुकप्रदेशेषुसंज्ञिनिर्देशोऽस्तुतिङ्शिदितिसार्वधातुकसंज्ञायान्तुतिङ्शिद्वादार्द्धधातुकयोरित्या
दिआर्द्धधातुकतिङ्शिदितिवक्तव्यमलिट्चेतिवचनेनलिडादेशस्तिङामार्द्धधातुकत्वंयत्रशितोसंभवस्तत्रतिङ्ग्र
हणमेवसार्वधातुकस्थलेकार्यंसार्वधातुकमपिदितितिङ्शिदपिदितिवक्तव्यम्तिङ्शितियगित्यत्रधातोरित्युच्चार्यंविहि
ततिङ्शितियग्विधानाल्लिहोदुहइत्यादौकर्म्मशसिनदोषः शिदार्द्धधातुकयोरितत्रार्द्धधातुकसाहचर्यात् ब्रीहिनित्यादौनगुणः
अपितः श्नितोङित्वेचघेर्ङितीतिगुणोदुर्वारइतिवाच्यम् एवंतर्हिधातोस्तिङःशिदपिदितिवक्तव्यमविहितविशेषण

अ· योर्लट् ३।३।४।विभाषाकदाकर्ह्योः ३।३।५ किंवृत्ते लिप्सायाम् ३।३।६ लिप्स्यमानसिद्धौच। ३।३।७। लोडर्थलक्षणेच।३।३।
९३ ८ लिङ्चोर्द्ध्वमौहूर्त्तिके ३।३।९ तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायाम्।३।३।१० भाववचनाश्च ३।३।११ अण्कर्मणिच ३।३।१२
लृट्शेषेच।३।३।१३। लृटः सद्वा ३।३।१४ अनद्यतनेलुट् ३।३।१५ पदरुजविशस्पृशोघञ्।३।३।१६ सृस्थिरे ३।३।१७ भावे।
३।३।१८।अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायाम् ३।३।१९ परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यः ३।३।२० इङश्च ३।३।२१ उपसर्गेरुवः ३।३।२२ समि
युद्रुद्रुवः ३।३।२३ श्रिणीभुवोनुपसर्गे ३।३।२४ वौक्षुश्रुवः ३।३।२५ अवोदोर्नियः ३।३।२६ प्रेद्रुस्तुस्रुवः ३।३।२७ निरभ्योः पू
ल्वोः ३।३।२८ सन्न्योर्ग्रः ३।३।२९ कृधान्ये ३।३।३० यज्ञेसमिस्तुवः ३।३।३१ प्रेस्त्रोयज्ञे।३।३।३२ प्रथनेवावशब्दे ३।३।३३ छन्दो
नाम्निच ३।३।३४ उदिग्रहः ३।३।३५ समिमुष्टौ ३।३।३६ परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः ३।३।३७ परावनुपात्ययइणः ३।३।३८ व्यु
पयोश्शेतेः पर्य्याये ३।३।३९ हस्तादानेचेरस्तेये ३।३।४०।निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्चकः ३।३।४१ संघेचानौत्तरा
धर्य्ये ३।३।४२ कर्मव्यतिहारेणच्स्त्रियाम् ३।३।४३ अभिविधौभावइनुण् ३।३।४४ आक्रोशेवन्योर्ग्रहः ३।३।४५ प्रेलि प्सा
याम् ३।३।४६ परौयज्ञे ३।३।४७ नौवृधान्ये ३।३।४८ उदिश्रयतियौतिपूद्रुवः ३।३।४९ विभाषाङिरुप्लुवोः ३।३।५० अवेग्रहो राम·
वर्षप्रतिबन्धे ३।३।५१ प्रेवणिजाम् ३।३।५२ रश्मौच ३।३।५३ वृणोतेराच्छादने ३।३।५४ परौभुवोवज्ञाने ३।३।५५ एरच्॥ ९३

रप्।३।३।५७। ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च।३।३।५८। उपसर्गेऽदः।३।३।५९। नौ ण च।३।३।६०। व्यधजपोरनुपसर्गे।३।३।६१। स्वनहसो
र्वा।३।३।६२। यमः समुपनिविषु च।३।३।६३। नौ गदनदपठस्वनः।३।३।६४। क्वणो वीणायां च।३।३।६५। नित्यं पणः प
रिमाणे।३।३।६६। मदोऽनुपसर्गे।३।३।६७। प्रमदसम्मदौ हर्षे।३।३।६८। समुदोरजः पशुषु।३।३।६९। अक्षेषु ग्लहः।३।३।७०। प्र
जने सर्तेः।३।३।७१। ह्वः सम्प्रसारणञ्च न्यभ्युपविषु।३।३।७२। आङि युद्धे।३।३।७३। निपानमाहावः।३।३।७४। भावेऽनुपसर्ग
स्य।३।३।७५। हनश्च वधः।३।३।७६। मूर्तौ घनः।३।३।७७। अन्तर्घनो देशे।३।३।७८। अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च।३।३।७९। उद्घनो
ऽत्याधानम्।३।३।८०। अपघनोऽङ्गम्।३।३।८१। करणेऽयोविद्रुषु।३।३।८२। स्तम्बे क च।३।३।८३। परौ घः।३।३।८४। उपघ्न आश्रये।३।
३।८५। सङ्घोद्घौ गणप्रशंसयोः।३।३।८६। निघो निमितम्।३।३।८७। ड्वितः क्त्रिः।३।३।८८। ट्वितोऽथुच्।३।३।८९। यजयाचयतविच्छ
प्रच्छरक्षो नङ्।३।३।९०। स्वपो नन्।३।३।९१। उपसर्गे घोः किः।३।३।९२। कर्मण्यधिकरणे च।३।३।९३। स्त्रियां क्तिन्।३।३।९४। स्थागा
पापचो भावे।३।३।९५। मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः।३।३।९६। ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च।३।३।९७। व्रजयजो
र्भावे क्यप्।३।३।९८। सञ्ज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः।३।३।९९। कृञः श च।३।३।१००। इच्छा
।३।३।१०१। अ प्रत्ययात्।३।३।१०२। गुरोश्च हलः।३।३।१०३। षिद्भिदादिभ्योऽङ्।३।३।१०४। चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च।।

अ० श्च ३।३।१०५। आतश्चोपसर्गे ३।३।१०६। ण्यासश्रन्थो युच् ३।३।१०७ रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम् ।३।३।१०८ सञ्ज्ञायाम् ।
१४ ३।३।१०९ विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च ३।३।११० पर्य्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् ।३।३।१११। आक्रोशे नञ्यनिः ।३।३। ।
११२ कृत्यल्युटो बहुलम् ।३। ३।११३। नपुंसके भावे क्तः ३।३।११४ ल्युट् च ३।३।११५ कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्त्तुः शरीरसु
खम् ३।३।११६ करणाधिकरणयोश्च ३।३।११७। पुंसि सञ्ज्ञायां घः प्रायेण ३।३।११८ गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिग।
माश्च ३।३।११९ अवे तॄस्त्रोर्घञ् ।३।३।१२० हलश्च ३।३।१२१ अध्यायन्यायोद्यावसंहारावहाराधारावायाश्च ३।३।१२२ उदकोऽन
दके ३।३।१२३ जालमानायः ३।३।१२४ खनो घ च ३।३।१२५ ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ३।३।१२६ कर्तृकर्मणोश्च भू
कृञोः ३।३।१२७ आतो युच् ।३।३।१२८। छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ३।३।१२९। अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ३।३।१३० वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्त।
मानवद्वा ३।३।१३१ आशंसायां भूतवच्च ।३।३।१३२ क्षिप्रवचने लृट् ३।३।१३३। आशंसावचने लिङ् ३।३।१३४। नानद्य
तनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः ३।३।१३५ भविष्यति मर्य्यादावचनेऽवरस्मिन् ३।३।१३६। कालविभागे चानहोरात्राणा। सन
म् ३।३।१३७। परस्मिन्विभाषा ३।३।१३८ लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ३।३।१३९ भूते च ३।३।१४० वोताप्योः ३।३।१४१ गर्हायां ल १४
डपिजात्वोः ३।३।१४२ विभाषा कथमि लिङ् च ३।३।१४३ किंवृत्ते लिङ्लृटौ ३।३।१४४ अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ३।३।१४५।

२।१५६। जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च।३।२।१५७ स्पृहिगृहि पतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच्।३।२।
१५८।दाधेट्सिशदसदो रुः।३।२।१५९।सृघस्यदः क्मरच्।३।२।१६०।भञ्जभासमिदो घुरच्।३।२।१६१।विदिभिदिच्छिदेः कुरच्।
३।२।१६२।इण्नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप्।३।२।१६३।गत्वरश्च।३।२।१६४।जागुरूकः ३।२।१६५ यजजपदशां यङः।३।२।१६६।न
मिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ३।२।१६७।सनाशंसभिक्ष उः।३।२।१६८ विन्दुरिच्छुः ३।२।१६९ क्याच्छन्दसि ३।२
१७०।आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च।३।२।१७१ स्वपितृषोर्नजिङ्।३।२।१७२।शॄवन्द्योरारुः।३।२।१७३।भियः क्रुक्लु
क्नौ ३।२।१७४ स्थेशभासपिसकसो वरच् ३।२।१७५ यश्च यङः ३।२।१७६ [illegible] भासधुर्विद्युतोर्ज्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप्।
३।२।१७७ अन्येभ्योऽपि दृश्यते।३।२।१७८।भुवः सञ्ज्ञान्तरयोः ३।२।१७९ विप्रसम्भ्यो ड्वसञ्ज्ञायाम् ३।२।१८०।धः कर्मणि ष्ट्रन्
३।२।१८१ दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे ३।२।१८२ हलसूकरयोः पुवः ३।२।१८३ अर्तिलूधू
सूखनसहचर इत्रः ३।२।१८४।पुवः सञ्ज्ञायाम् ३।२।१८५ कर्तरि चर्षिदेवतयोः ३।२।१८६। ञीतः क्तः। ३।२।१८७। मति
बुद्धिपूजार्थेभ्यश्च।३।२।१८८।कर्मणि दिवापूः ल्स्यूवहुलमन्येषु नन्वोः शोभा तेभञ्जभासधः कर्मण्यष्टौ ।।इति स्मृती।
पाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।।उणादयो बहुलम्।३।३।१।भूतेऽपि दृश्यन्ते ३।३।२।। भविष्यति गम्यादयः ३।३।३ यावत्पुरानिपा

अ॰ डन्दयोश्च।३।४।८।तुमर्थेसेसेनसेअसेनक्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ् तवेनः ३।३।९ प्रयैरोहिष्यै
१४ अव्यथिष्यै ३।४।१०।दृशेविख्येच।३।४।११।शकिणमुल्कमुलौ ३।४।१२।ईश्वरेतोसुन्कसुनौ ३।४।१३।कृत्यार्थेतवै।
केन्केन्यत्वनः ३।४।१४ अवचक्षेच।३।४।१५ भावलक्षणेस्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन्।३।४।१६।सृपितृ
दोःकसुन्।३।४।१७।अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचांक्त्वा।३।४।१८।उदीचामाङोव्यतिहारे।३।४।१९।परावरयोगेच३।४
२०।समानकर्तृकयोःपूर्वकाले ३।४।२१।आभीक्ष्ण्येणमुलच३।४।२२।नयद्यनाकांक्षे।३।४।२३।विभाषाग्रेप्रथमपू
र्वेषु ३।४।२४।कर्मण्याक्रोशेकृञः खमुञ्।३।४।२५।स्वादुमि णमुल३।४।२६।अन्यथैवंकथमित्थंसुसिद्धाप्रयोगश्चे
त्३।४।२७।यथातथयोरसूयाप्रतिवचने।३।४।२८ कर्मणिदृशिविदोः साकल्ये।३।४।२९।यावतिविन्दजीवोः।३।४।३० चर्मोद
रयोःपूरेः३।४।३१ वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम्।३।४।३२।चेलेक्नोपेः३।४।३३ निमूलसमूलयोः कषः३।४।३४।शु
ष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः३।४।३५।समूलाकृतजीवेषुहन्कृञ्ग्रहः।३।४।३६।करणेहनः।३।४।३७।स्नेहनेपिषः३।४।३८।हस्तेवर्ति
ग्रहोः३।४।३९।स्वेपुषः।३।४।४०।अधिकरणेबन्धेः३।४।४१ सञ्ज्ञायाम्।३।४।४२ कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः।३।४।४३।ऊ। राम॰
र्ध्वेशुषिपूरोः।३।४।४४ उपमानेकर्मणिच ३।४।४५।कषादिषुयथाविध्यनुप्रयोगः३।४।४६।उपदंशस्तृतीयायाम्।३। ।८। १५

२५

लात्यर्थेषुलृट् ३।३।१४६।जातुयदोर्लिङ्।३।३।१४७।यच्चयत्रयोः ३।३।१४८।गर्हायाञ्च ३।३।१४९।चित्रीकरणेच।३।३।
१५०।शेषेलृडयदौ।३।३।१५१।उताप्योः समर्थयोर्लिङ् ३।३।१५२। कामप्रवेदनेकच्चिति ३।३।१५३।सम्भावनेऽलमि
तिचेत्सिद्धाप्रयोगे ३।३।१५४।विभाषाधातौसंभावनवचनेयदि ३।३।१५५। हेतुहेतुमतोर्लिङ् ३।३।१५६।इच्छार्थे।
षुलिङ् लोटौ ३।३।१५७ समानकर्तृकेषुतुमुन् ३।३।१५८ लिङ्च ३।३।१५९ इच्छार्थेभ्योविभाषावर्त्तमाने ३।३।१६०।विधि
निमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषुलिङ् ३।३।१६१।लोट्च।३।३।१६२।प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च ३।३।१६३।लिङ्चो
र्ध्वमौहूर्तिके ३।३।१६४स्मेलोट् ३।३।१६५।अधीष्टेच ३।३।१६६।कालसमयवेलासुतुमुन् ३।३।१६७। लिङ्यदि ३।३।१६८।।
अर्हेकृत्यतृचश्च ३।३।१६९। आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः। ३।३। १७०। कृत्याश्च ३।३।१७१। शकिलिङ्च।३।३।१७२ आशि
षि लिङ्लोटौ ३।३।१७३।क्तिच्क्तौचसञ्ज्ञायाम्।३।३।१७४।माङि लुङ्।३।३।१७५।स्मोत्तरेलङ्च।३।३।१७६। उणादयष्टङ्।
श्चनिवासव्यधजपोरपघनोङ्कमिच्छाहलश्चवोतास्योर्विंधिषोडश इतितृतीयाध्यायस्य तृतीयःपादः धातुसम्बन्धे
प्रत्ययाः ३।४।१।क्रियासमभिहारेलोट्लोटोहिस्वौवाचतध्वमोः।३।४।२।समुच्चयेन्यतरस्याम् ३।४।३ यथाविध्यनुप
योगः पूर्वस्मिन् ३।४।४समुच्चयेसामान्यवचनस्य ३।४।५। छन्दसिलुङ्लङ्लिटः।३।४।६।लिङर्थेलेट् ३।४।७उपसंवाद

अ· ४।८३।ब्रुवः पञ्चानामादितआहोब्रुवः।३।४।८४। लोटोलङ्वत्।३।४।८५ एरुः।३।४।८६।सेर्ह्यपिच्च।३।४।८७। वाछन्द
१६ सि।३।४।८८।मेर्निः।३।४।८९। आमेतः।३।४।९०।सवाभ्यांवामौ।३।४।९१।आडुत्तमस्यपिच्च।३।४।९२।एतऐ।३।४।
९३ लेटोऽडाटौ।३।४।९४।आतऐ।३।४।९५।वैतोन्यत्र।३।४।९६।इतश्चलोपः परस्मैपदेषु।३।४।९७।सउत्तमस्य।३।४
९८ नित्यंङितः।३।४।९९।इतश्च।३।४।१०० तस्थस्थमिपांतान्तन्तामः।३।४।१०१ लिङः सीयुट्।३।४।१०२।यासुट्पर
स्मैपदेषूदात्तोङिच्च।३।४।१०३।किदाशिषि।३।४।१०४ झस्यरन्।३।४।१०५।इटोत्।३।४।१०६।सुट्तिथोः।३।४।१०७ झे
र्जुस्।३।४।१०८।सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च।३।४।१०९।आतः।३।४।११० लङः शाकटायनस्यैव।३।४।१११।द्विषश्च।३।४।११२।तिङ्शित्सा
र्व धातुकम्।३।४।११३।आर्धधातुकंशेषः।३।४।११४।लिट्च।३।४।११५।लिङाशिषि।३।४।११६।छन्दस्युभयथा।३।४।१
१७।धातुसम्बन्धेसमानकर्तृकयोरधिकरणेस्वाङ्गे·लिङ्लस्यस्थस्थमिपांसप्तदश॥ इतितृतीयाध्यायस्यचतुर्थः पादः
इतितृतीयोध्यायः समाप्तः॥ङ्याप्प्रातिपदिकात्।४।१।१ स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसाम् राम·
ङ्योस्सुप्।४।१।२।स्त्रियाम्।४।१।३।अजाद्यतष्टाप्।४।१।४।ऋन्नेभ्योङीप्।४।१।५।उगितश्च।४।१।६। वनोरच।४।१।७ १६
पादोन्यतरस्याम्।४।१।८ टाबृचि।४।१।९।नषट्स्वस्रादिभ्यः।४।१।१०। मनः।४।१।११ अनोबहुव्रीहेः।४।१।१२ डाबुभाभ्या

मन्यतरस्याम्।४।१।१३।अनुपसर्ज्जनात् ४।१।१४ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ४।१।१५।यञश्च
।४।१।१६ प्राचांष्फ तद्धितः ४।१।१७।सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्यः ४।१।१८ कौरव्यमाण्डूकाभ्यांच।४।१।१९ वयसि
प्रथमे।४।१।२०।द्विगोः ४।१।२१।अपरिमाणविस्ताचितकम्बल्येभ्योनतद्धितलुकि ४।१।२२।काण्डान्तात्क्षेत्रे ४।१।२३।पु
रुषात्प्रमाणेन्यतरस्याम् ४।१।२४ बहुव्रीहेरूधसोङीष्।४।१।२५।संख्याव्ययादेर्ङीप्।४।१।२६।दामहायनान्ताच्च।४।१
।२७।अनउपधालोपिनोन्यतरस्याम् ४।१।२८ नित्यंसञ्ज्ञाछन्दसोः ४।१।२९।केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्य्यकृ
तसुमङ्गलभेषजाच्च।४।१।३०।रात्रेश्चाजसौ ४।१।३१।अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् ४।१।३२।पत्युर्नोयज्ञसंयोगे।४।१।३३।विभाष
सपूर्वस्य।४।१।३४ नित्यंसपत्न्यादिषु।४।१।३५ पूतक्रतोरैच ४।१।३६। वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः ४।१।३७ मनो
रौवा ४।१।३८ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनः ४।१।३९ अन्यतोङीष् ४।१।४०।षिद्गौरादिभ्यश्च ४।१।४१ जानपदकुण्डगो णस्थल
भाजनागकालनीलकुशकामुकक बराद्वृत्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवे
शेषु।४।१।४२ शोणात्प्राचाम्।४।१।४३।वोतोगुणवचनात्।४।१।४४।बह्वादिभ्यश्च।४।१।४५।नित्यंछन्दसि।४।१।४६।भुवश्च
।४।१।४७ पुंयोगादाख्यायाम् ४।१।४८।इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् ४।१।४९ क्री

अ० र्वात्।४।१।५०।क्तादल्पाख्यायाम्।४।१।५१।बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्।४।१।५२।अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा।४।१।५३।स्वाङ्गाच्चोपस
९७ र्जनादसंयोगोपधात्।४।१।५४।नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च।४।१।५५।नक्रोडादिबह्वचः।४।१।५६।सहनञ्विद्य
मानपूर्वाच्च।४।१।५७।नखमुखात्संज्ञायाम्।४।१।५८।दीर्घजिह्वीचच्छन्दसि।४।१।५९।दिक्पूर्वपदान्ङीप्।४।१।६०।वाहः
४।१।६१।सख्यशिश्वीतिभाषायाम्।४।१।६२।जातेरस्त्रीविषया—दयोपधात्।४।१।६३।पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालो
त्तरपदाच्च।४।१।६४।इतोमनुष्यजातेः।४।१।६५।ऊङुतः।४।१।६६।बाह्वन्तात्संज्ञायाम्।४।१।६७।पङ्गोश्च।४।१।६८।ऊरू
त्तरपदादौपम्ये।४।१।६९।संहितशफलक्षणवामादेश्च।४।१।७०।कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि।४।१।७१।संज्ञायाम्।४।१।
७२।शार्ङ्गरवाद्यञोङीन्।४।१।७३।यङश्चाप्।४।१।७४।आवट्याच्च।४।१।७५।तद्धिताः।४।१।७६।यूनस्तिः।४।१।७७।अणिञो
रनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोःष्यङ्गोत्रे।४।१।७८।गोत्रावयवात्।४।१।७९।क्रौड्यादिभ्यश्च।४।१।८०।दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमु
ग्रिकाण्डेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम्।४।१।८१।समर्थानांप्रथमाद्वा।४।१।८२।प्राग्दीव्यतोऽण्।४।१।८३।अश्वपत्यादिभ्यश्च।४।१। रा०म०
८४।दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः।४।१।८५।उत्सादिभ्योऽञ्।४।१।८६।स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौभवनात्।४।१।८७।द्वि ९७
गोर्लुगनपत्ये।४।१।८८।गोत्रेऽलुगचि।४।१।८९।यूनिलुक्।४।१।९०।फक्फिञोरन्यतरस्याम्।४।१।९१।तस्यापत्यम्।४।१।

।४।४७।हिंसार्थानाञ्चसमानकर्मकाणा म ३।४।४८।सप्तम्याञ्चोपपीडरुधकर्षः।३।४।४९।समासत्तौ।३।४।५०।प्रमा
णेच ३।४।५१।अपादानेपरीप्सायाम्।३।४।५२।द्वितीयायाञ्च।३।४।५३।स्वाङ्गेऽध्रुवे।३।४।५४।परिक्लिश्यमानेच ३।४।५५।
विशिपतिपदिस्कन्दांव्याप्यमानासेव्यमानयोः३।४।५६। अस्यतितृषोःक्रियान्तरेकालेषुच।३।४।५७ नाम्न्यादिशिग्रहोः।३।
४।५८।अव्ययेयथाभिप्रेताख्यानेकृञःक्त्वाणमुलौ।३।४।५९।तिर्य्यच्यपवर्गे।३।४।६०।स्वाङ्गेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः।३।४।६१।ना
धार्थप्रत्ययेच्व्यर्थे३।४।६२।तूष्णीमि भुवः३।४।६३।अन्वच्यानुलोम्ये।३।४।६४।शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहा। ।
र्हास्त्यर्थेषुतुमुन्।३।४।६५।पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु।३।४।६६।कर्तरिकृत ३।४।६७।भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्य
प्लाव्यापात्यावा ३।४।६८ लःकर्मणिचभावेचाकर्मकेभ्यः ३।४।६९ तयोरेवकृत्यक्तखलर्थाः ३।४।७० आदिकर्मणिक्तःक
र्तरिच ३।४।७१ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्य्यतिभ्यश्च।३।४।७२।दाशगोघ्नौसंप्रदाने।३।४।७३ भीमा
दयोपादाने ३।४।७४ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ३।४।७५।क्तोधिकरणेचध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः ३।४।७६ लस्य ३।४।७७।
तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् ३।४।७८ टितआत्मनेपदानांटेरे।३।४।७९।थासस्से ३
।४।८०।लिटस्तझयोरेशिरेच् ३।४।८१ परस्मैपदानांणलतुसुस्थलथुसणल्वमाः ३।४।८२।विदोलटोवा ३। ।

अ· अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ ४।१।१४०। महाकुलादञ्खञौः ४।१।१४१। दुष्कुलाड्ढक् ४।१।१४२। स्वसुश्छः ४।१।१४३। भ्रातु
१८ व्यच्च ४।१।१४४ व्यन्सपत्ने ४।१।१४५ रेवत्यादिभ्यष्ठक् ४।१।१४६ गोत्रस्त्रियाः कुत्सने णच ४।१।१४७ वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु बहुलम्
।४।१।१४८ फेश्छ च ४।१।१४९। फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ ४।१।१५० कुर्वादिभ्यो ण्यः ४।१।१५१ सेनान्तलक्षणकारिभ्य
श्च ४।१।१५२ उदीचामिञ् ४।१।१५३ तिकादिभ्यः फिञ् ४।१।१५४ कौसल्यकार्मार्याभ्यां च ४।१।१५५ अणो द्व्यचः ४।१।१५६
उदीचां वृद्धादगोत्रात् ४।१।१५७ वाकिनादीनां कुक् च ४।१।१५८ पुत्रान्तादन्यतरस्याम् ४।१।१५९ प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् ४।
१।१६० मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च ४।१।१६१ अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् ४।१।१६२ जीवति तु वंश्ये युवा ४।१।१६३ भ्रातरि च
ज्यायसि ४।१।१६४ वान्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति ४।१।१६५ वृद्धस्य च पूजायाम् ४।१।१६६ यूनश्च कुत्सायाम् ४।१।१६७
जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् ४।१।१६८ साल्वेयगान्धारिभ्यां च ४।१।१६९ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् ४।१।१७० वृद्धेत्कोस
लाजादाञ्ञ्यङ् ४।१।१७१ कुरुणादिभ्यो ण्यः ४।१।१७२ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् ४।१।१७३ तेन तद्राजाः ४।१।१७४ एम·
कम्बोजाल्लुक् ४।१।१७५ स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च ४।१।१७६ अतश्च ४।१।१७७ न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ४।१।१७८ ङ्या १८
प्द्विगोः पिद्गौरादि वाहो दैवयज्ञि यञिञो द्व्यचां महाकुलान्मनोरष्टादश इति चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः॥ तेन रक्तं रागात्

९८ ९३।गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् ४।१।९४।अत इञ् ४।१।९५।बाह्वादिभ्यश्च ४।१।९६।सुधातुरकङ् च ४।१।९७।गोत्रे कुञ्जादिभ्य-
श्च्फञ् ४।१।९८।नडादिभ्यः फक् ४।१।९९।हरितादिभ्योऽञः ४।१।१००।यञिञोश्च ४।१।१०१। शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुव-
त्साग्रायणेषु ४।१।१०२।द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् ४।१।१०३।अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् ४।१।१०४।गर्गादि-
भ्यो यञ् ४।१।१०५। मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः ४।१।१०६। कपिबोधादाङ्गिरसे ४।१।१०७। वतण्डाच्च ४।१।१०८।लुक्
स्त्रियाम् ४।१।१०९।अश्वादिभ्यः फञ् ४।१।११० भर्गात्त्रैगर्ते ४।१।१११ शिवादिभ्योऽण् ४।१।११२ अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्य-
स्तन्नामिकाभ्यः ४।१।११३ ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च ४।१।११४।मातुरुत्संख्यासम्भद्रपूर्वायाः ४।१।११५।कन्यायाः कनी-
न च ४।१।११६ विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु ४।१।११७ पीलाया वा ४।१।११८ ढक् च मण्डूकात् ४।१।११९।स्त्रीभ्यो ढ-
क् ४।१।१२० द्व्यचः ४।१।१२१।इतश्चानिञः ४।१।१२२।शुभ्रादिभ्यश्च ४।१।१२३।विकर्णकुषीतकात्काश्यपे ४।१।१२४।भ्रुवो
वुक् च ४।१।१२५।कल्याण्यादीनामिनङ् ४।१।१२६।कुलटाया वा ४।१।१२७ चटकाया ऐरक् ४।१।१२८।गोधाया ढ्रक् ४।१।१२९।
आरगुदीचाम् ४।१।१३०।क्षुद्राभ्यो वा ४।१।१३१।पितृष्वसुश्छण् ४।१।१३२ ढकि लोपः ४।१।१३३। मातृष्वसुश्च ४।१।१३४।
च तुष्पाद्भ्यो ढञ् ४।१।१३५।गृष्ट्यादिभ्यश्च ४।१।१३६।राजश्वशुराद्यत् ४।१।१३७।क्षत्राद्घः ४।१।१३८।कुलात्खः ४।१।

अ· ४।२।६०।अनुब्राह्मणादिनिः।४।२।६१।वसन्तादिभ्यष्ठक्।४।२।६२।प्रोक्ताल्लुक्।४।२।६३।सूत्राच्च कोपधात्।४।२।६४।छ-
१९ न्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि।४।२।६५।तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि।४।२।६६।तेन निर्वृत्तम्।४।२।६७।तस्य निवासः
४।२।६८।अदूरभवश्च।४।२।६९।ओरञ्।४।२।७०।मतोश्च बह्वजङ्गात्।४।२।७१।बह्वचः कूपेषु।४।२।७२।उदक् च विपा-
शः।४।२।७३।सङ्कलादिभ्यश्च।४।२।७४।स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु।४।२।७५।सुवास्त्वादिभ्योऽण्।४।२।७६।रोणी।४।२।७७।को-
पधाच्च।४।२।७८।वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षा-
श्मसखिसङ्काशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः।४।२।७९।जनपदे लुप्।४।२।८०।वरणादिभ्यश्च।४।
२।८१।शर्कराया वा।४।२।८२।ठक्छौ च।४।२।८३।नद्यां मतुप्।४।२।८४।मध्वादिभ्यश्च।४।२।८५।कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्म-
तुप्।४।२।८६।नडशादाड्ड्वलच्।४।२।८७।शिखाया वलच्।४।२।८८।उत्करादिभ्यश्छः।४।२।८९।नडादीनां कुक् च।४।२।९०।शेषे
।४।२।९१।राष्ट्रावारपाराद्घखौ।४।२।९२।ग्रामाद्यखञौ।४।२।९३।कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ्।४।२।९४।कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वा-
स्यलङ्कारेषु।४।२।९५।नद्यादिभ्यो ढक्।४।२।९६।दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्।४।२।९७।कापिश्याः ष्फक्।४।२।९८॥ राम·
रङ्कोरमनुष्येऽण् च।४।२।९९।द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत्।४।२।१००।कन्या॥ ६ ॥ ॥ ॥ ६ ॥ १९

याष्ठक्। ४।२।१०१। वर्णौ वुक्। ४।२।१०२। अव्ययात्त्यप्। ४।२।१०३ एषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्याम्। ४।२।१०४। तीररूप्योत्तरपदा
दञ्ञौ ४।२।१०५। दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः। ४।२।१०६। मद्रेभ्योऽञ्। ४।२।१०७ उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात्। ४।२
१०८। प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण्। ४।२।१०९ कण्वादिभ्यो गोत्रे ४।२।११० इञश्च ४।२।१११। न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु ४।२
११२ वृद्धाच्छः। ४।२।११३ भवतष्ठक्छसौ ४।२।११४ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ। ४।२।११५। वाहीकग्रामेभ्यश्च ४।२।११६। विभाषो
शीनरेषु ४।२।११७। ओर्देशे ठञ् ४।२।११८ वृद्धात्प्राचाम् ४।२।११९ धन्वयोपधा द्वुञ्। ४।२।११० प्रस्थपुरवहान्ताच्च ४।२।१२१ रो
पधेतोः प्राचाम् ४।२।१२२। जनपदतदवध्योश्च ४।२। १२३ अवृद्धादपि बहुवचनविषयात्। ४।२।१२४ कच्छाग्निवक्त्रवर्तोत्तरपदा
त्। ४।२।१२५। धूमादिभ्यश्च ४।२।१२६ नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः ४।२।१२७ अरण्यान्मनुष्ये ४।२।१२८ विभाषा कुरुयुगन्ध
राभ्याम्। ४।२।१२९ मद्रवृज्योः कन्। ४।२।१०३० कोपधादण् ४।२।१३१ कच्छादिभ्यश्च। ४।२।१३२। मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ्।
४।२।१३३। अपदातौ साल्वात् ४।२।१३४। गोयवाग्वोश्च। ४।२।१३५ गर्त्तोत्तरपदाच्छः ४।२।१३६ गहादिभ्यश्च ४।२।१३७ प्रा
चां कटादेः ४।२।१३८ राज्ञः क च ४।२।१३९ वृद्धादकेकान्तखोपधात् ४।२।१४० कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् ४।२।१४१
पर्वताच्च ४।२।१४२ विभाषा मनुष्ये ४।२।१४३ कृकणपर्णाद्भारद्वाजे ४।२। १४४ तेन साम्मिन् ठञ् क्रमादिभ्यो जनपदे द्युप्रागपा

ञ्चइतिचतुर्थाध्यायस्यद्वितीयःपादः॥युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्च४।३।१।तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ४।३।२।तवकमम
कावेकवचने४।३।३।अर्द्धाद्यत्४।३।४।परावराधमोत्तमपूर्वाच्च४।३।५।दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च४।३।६।ग्रामजनपदैकदेशाद
ञठञौ४।३।७।मध्यान्मः४।३।८।असांप्रतिके४।३।९।द्वीपादनुसमुद्रंयञ्४।३।१०।कालाट्ठञ्।४।३।११।श्राद्धेशरदः४।३।१२
विभाषारोगातपयोः४।३।१३।निशाप्रदोषाभ्याञ्च४।३।१४।श्वसस्तुट्च।४।३।१५।सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण्।४।३।१६।प्रा
वृषएण्यः४।३।१७।वर्षाभ्यष्ठक्४।३।१८।छन्दसिठञ्४।३।१९।वसन्ताच्च४।३।२०।हेमन्ताच्च४।३।२१।सर्वत्राण्चतलोपश्च४
।३।२२।सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च४।३।२३।विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्४।३।२४।तत्रजातः४।३।२५।प्रा
वृषष्ठप्।४।३।२६।सञ्ज्ञायामशरदोवुञ्४।३।२७।पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन्४।३।२८।पथःपन्थच४।३।२९
अमावास्यायावा४।३।३०।अच४।३।३१।सिन्ध्वपकराभ्याङ्कन्४।३।३२।अणञौच४।३।३३।श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वाति
तिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक्४।३।३४।स्थानान्तगोशालखरशालाच्च।४।३।३५।वत्सशालाभिजिदश्व
युक्शतभिषजोवा४।३।३६।नक्षत्रेभ्योबहुलम्।४।३।३७।कृतलब्धक्रीतकुशलाः४।३।३८।प्रायभवः४।३।३९।उपजानूप
कर्णोपनीवेष्ठक्४।३।४०।सम्भूते४।३।४१।कोशाड्ढञ्।४।३।४२।कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु।४।३।४३।उप्तेच।४।३।४४।आ

दृष्टंसाम४।२।६कलेर्ढक्४।२।७वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ४।२।८परिवृतोरथः४।२।९पाण्डुकम्बलादिनिः४।२।१० द्वैपवैयाघ्रादञ्४।२।११
कौमारापूर्ववचने४।२।१२तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः४।३।१३स्थण्डिलाच्छयितरिव्रते४।२।१४संस्कृतंभक्षाः४।२।१५शूलोखाद्य
त्४।२।१६ दध्नष्ठक्४।२।१७उदश्वितोऽन्यतरस्याम् ४।२।१८क्षीराड्ढञ्४।२।१९ सास्मिन्पौर्णमासीतिसंज्ञायाम्४।२।
२० आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्४।२।२१। विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः४।२।२२।सास्यदेवता४।२।२३कस्ये
त्४।२।२४शुक्राद्घन्४।२।२५अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यांघः४।२।२६छच४।२।२७महेन्द्राद्घाणौच४।२।२८।सोमाट्ट्यण्४।२।
२९वाय्वृतुपित्रुषसोयत्४।२।३०द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच४।२।३१अग्नेर्ढक्४।२।
३२कालेभ्योभववत्४।२।३३महाराजप्रोष्ठपदाभ्यांठञ्४।२।३४पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः४।२।३५तस्यसमूहः४।
२।३६भिक्षादिभ्योऽण्४।२।३७गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ्४।२।३८केदाराद्यञ्च४।२।३९ठञ्कवचिना
श्च४।२।४०ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत्४।२।४१ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल्४।२।४२अनुदात्तादेरञ्४।२।४३खण्डिकादिभ्य
श्च४।२।४४ चरणेभ्योधर्मवत्४।२।४५अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्४।२।४६।केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्याम्४।२।४७पाशादिभ्योयः
४।२।४८।खलगोरथात्४।२।४९इनित्रकट्यचश्च४।२।५०विषयोदेशे४।२।५१राजन्यादिभ्योवुञ्।४।२।५२भौरिक्याद्यैषुकार्या
दिभ्योविधल्भक्तलौ४।२।५३सोऽस्यादिरितिच्छन्दसःप्रगाथेषु४।२।५४संग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यः४।२।५५तदस्यांप्रहरणमि
तिक्रीडायांणः४।२।५६।घञःसास्यांक्रियेतिञः४।२।५७।तदधीतेतद्वेद।४।२।५८क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्४।२।५९क्रम॥

अं· २१ त्रियास्त्रेभ्योवहुलंवुञ्‌।४।३।९२ जनपदिनांजनपदवत्सर्व्वंजनपदेनसमानशब्दानांवहुवचने।४।३।९३ तेनप्रोक्तम्‌।४।
३।९४।तित्तिरिवरतंतुखंडिकोखाच्छण्‌।४।३।९५। काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः।४।३।९६। कलापिवैशंपायना
न्तेवासिभ्यश्च।४।३।९७।पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु।४।३।९८। शौनकादिभ्यश्छन्दसि।४।३।९९ कठचरकाल्लुक्‌।
४।३।१०० कलापिनोण्‌।४।३।१०१ छगलिनोढिनुक्‌।४।३।१०२ पाराशर्य्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोः।४।३।१०३
कर्म्मन्दकृशाश्वादिनिः।४।३।१०४ तेनैकदिक्‌।४।३।१०५।तसिश्च।४।३।११३। उरसोयच्च।४।३।१०७ उपज्ञाते।४।३।१०८ कृ राम· २१
तेग्रन्थे।४।३।१०९ संज्ञायाम्‌।४।३।११० कुलालादिभ्योवुञ्‌।४।३।१११ क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्‌।४।३।११२ तस्येदम्‌।४।३।१२०॥

।४।३।४५। ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम्। ४।३।४६।। देयमृणे ४।३।४७। कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् ४।३।४८। ग्रीष्मावरसमाद्वुञ्
४।३।४९। संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ्च। ४।३।५०। व्याहरति मृगः। ४।३।५१। तदस्य सोढम्। ४।३।५२। तत्र भवः ४।३।५३। दिगा।
दिभ्यो यत्। ४।३।५४। शरीरावयवाच्च। ४।३।५५। दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् ४।३।५६। ग्रीवाभ्योऽण्च। ४।३।५७। गम्भी
राञ्ञ्यः ४।३।५८ अव्ययीभावाच्च। ४।३।५९। अंतःपूर्वपदाट्ठञ् ४।३।६०। ग्रामात्पर्यनुपूर्वात्। ४।३।६१। जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः
४।३।६२ वर्गान्ताच्च ४।३।६३। अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम्। ४।३।६४। कर्णललाटात्कनलङ्कारे। ४।३।६५। तस्य व्याख्यान इति
च व्याख्यातव्यनाम्नः। ४।३।६६। बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ्। ४।३।६७। क्रतुयज्ञेभ्यश्च। ४।३।६८। शुण्डिकादिभ्योऽण्। ४।३।६९ वि
द्यायोनिसम्बन्धेभ्यो वुञ्। ४।३।७० ऋतष्ठञ् ४।३।७१ पितुर्यच्च ४।३।७२ गोत्रादङ्कवत्। ४।३।७३ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां
रूप्यः ४।३।७४ मयट्च ४।३।७५ प्रभवति ४।३।७६ विदूराञ्ञ्यः। ४।३।७७ तद्गच्छति पथिदूतयोः। ४।३।७८ अभिनिष्क्राम
ति द्वारम्। ४।३।७९। अधिकृत्य कृते ग्रन्थे। ४।३।८०। शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः। ४।३।८१। सोऽस्य निवासः
४।३।८२ अभिजनश्च ४।३।८३ आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते। ४।३।८४। शण्डिकादिभ्यो ञ्यः। ४।३।८५। सिंधुतक्षशिलादि
भ्योऽण्। ४।३।८६ तूदीशालातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः। ४।३।८७ भक्तिः ४।३।८८। अचित्ताददेशकालाट्ठ

अ· दिभ्यश्च।४।३।१५२ कंशीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्च।४।३।१५३।युष्मद्रुमनतःसम्भूतेग्रामाद्धेतुमनुष्येतेनरथात्वलाशादिभ्यो
२२ द्रोश्चाष्टौ॥ इतिचतुर्थाध्यायस्यतृतीयःपादः॥ प्राग्वहतेष्ठक् ४।४।१ तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम् ४।४।२। संस्कृतम् ४।४
।३ कुलत्थकोपधादण्।४।४।४ तरति ४।४।५ गोपुच्छाट्ठञ् ४।४।६। नौद्व्यचष्ठन्।४।४।७ चरति।४।४।८ आकर्षात्ष्ठल्।४।
४।९। पर्प्यादिभ्यष्ठन्।४।४।१०।श्वगणाट्ठञ्च ४।४।११।वेतनादिभ्योजीवति ४।४।१२ वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् ४।४।१३।आ
युधाच्छच४।४।१४ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः ४।४।१५। भस्त्रादिभ्यःष्ठन् ४।४।१६ विभाषाविवधवीवधात् ४। १७।अ
णाकुटिलिकायाः ४।४।१८।निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः ४।४।१९।त्रेर्मम्नित्यम् ४।४।२०अपमित्ययाचिताभ्याङ्कक्कनौ ४
।४।२१ संसृष्टे४।४।२२। चूर्णादिनिः ४।४।२३ लवणाल्लुक् ४।४।२४ मुद्गादण् ४।४।२५। व्यञ्जनैरुपसिक्ते ४।४।२६ ओ
जस्सहोऽम्भसावर्त्तते।४।४।२७।तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् ४।४।२८।परिमुखञ्च ४।४।२९।प्रयच्छतिगर्ह्यम् ४।४।३०।
कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ।४।४।३१ उञ्छति ४।४।३२ रक्षति ४।४।३३।शब्ददर्दुरंकरोति ४।४।३४।पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति।४ राम·
४।३५ परिपन्थञ्चतिष्ठति।४।४।३६।माथोत्तरपदपदव्यनुपदंधावति।४।४।३७ आक्रन्दाट्ठञ्च।४।४।३।पदोत्तरपदंगृह्ण २२
ति ४।४।३९।प्रतिकण्ठार्थललामंच ४।४।४०।धर्म्मंचरति ४।४।४१ ।प्रतिपथमेतिठंश्च ४।४।४२ समवायान्समवैति॥ ६ ॥

ति।४।४।४३ परिषदो ण्यः ४।४।४४ सेनाया वा ४।४।४५ संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति ४।४।४६। तस्य धर्म्यम् ४।४।४७। अण्
महिष्यादिभ्यः ४।४।४८। ऋतोऽञ् ४।४।४९ अवक्रयः ४।४।५०। तदस्य पण्यम्।४।४।५१। लवणाट्ठञ् ४।४।५२ किशरादिभ्यः
ष्ठन्।४।४।५३। शलालुनोऽन्यतरस्याम् ४।४।५४। शिल्पम्।४।४।५५। मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् ४।४।५६। प्रहरण
म्।४।४।५७। परश्वधाट्ठञ् च ४।४।५८ शक्तियष्ट्योरीकक् ४।४।५९ अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः ४।४।६० शीलम् ४।४।६१ छ
त्रादिभ्यो णः ४।४।६२। कर्म्माध्ययने वृत्तम् ४।४।६३। बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् ४।४।६४। हितं भक्षाः ४।४।६५। तदस्मै दीय
ते नियुक्तम्।४।४।६६ श्राणामांसौदनाट्टिठन्।४।४।६७ भक्तादणन्यतरस्याम्।४।४।६८। तत्र नियुक्तः ४।४।६९। अ
गारान्ताट्ठन्।४।४।७० अध्यायिन्यदेशकालात् ४।४।७१ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति ४।४।७२ निक
टे वसति ४।४।७३। आवसथात् ष्ठल् ४।४।७४ प्राग्घिताद्यत्।४।४।७५ तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् ४।४।७६
धुरो यड्ढकौ ४।४।७७। खः सर्वधुरात् ४।४।७८। एकधुराल्लुक् च ४।४।७९ शकटादण्।४।४।८०। हलसीराट्ठक्।४।४।८१
संज्ञायां जन्याः ४।४।८२॥ विध्यत्यधनुषा ४।४।८३। धनगणं लब्धा ४।४।८४। अन्नाण्णः ४।४।८५ वशं गतः ४।
४।८६ पदमस्मिन्दृश्यम्।४।४।८७। मूलमस्याबर्हि ४।४।८८ संज्ञायां धेनुष्या ४।४।८९ गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः ४।४।९०॥

१२०।रथाद्यत् ४।३।११४ पत्रपूर्वादञ्।४।३।११५ पत्राध्वर्युपरिषदश्च ४।३।११६ हलसीराट्ठक् ४।३।११७। द्वन्द्वाद्वुन्वैरमै॥
थुनिकयोः ४।३।११८ गोत्रचरणाद्वुञ् ४।३।११९। सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण् ४।३।१२० शाकलाद्वा ४।३।१२१। छन्दोगौक्थि
कयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः ४।३।१२२।नदण्डमाणवान्तेवासिषु।४।३।१२३।रैवकादिभ्यश्छः ४।१।१२४ कौपिञ्जलहा
स्तिपदादण् ४।३।१२५।आथर्वणिकस्येकलोपश्च ४।३।१२६ तस्यविकारः।४।३।१२७ अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यः ४
।३।१२८।।बिल्वादिभ्योऽण्।४।३।१२९ कोपधाच्च।४।३।१३० त्रपुजतुनोःषुक् ४।३।१३८।ओरञ्।४।३।१३१ अनुदात्तादेश्च
।४।३।१३२।पलाशादिभ्योवा४।३।१३३।शम्याष्ट्लञ्।४।३।१३४।मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः ४।३।१३५ नित्यं
वृद्धशरादिभ्यः४।३।१३६ गोश्चपुरीषे।४।३।१३७।पिष्टाच्च।४।३।१३८।सञ्ज्ञायांकन्।४।३।१३९ व्रीहेःपुरोडाशे ४।३।१४०
असञ्ज्ञायांतिलयवाभ्याम्।४।३।१४१।द्व्यचश्छन्दसि४।३।१४२ नोत्वद्वर्द्ध्रबिल्वात् ४।३।१४३ तालादिभ्योऽण्।४।३।
१४४ जातरूपेभ्यःपरिमाणे।४।३।१४५।प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ४।३।१४६ जितश्चतत्प्रत्ययात् ४।३।१४७ क्रीतवत्परिमा
णात् ४।३।१४८ उष्ट्राद्वुञ्।४।३।१४९ उमोर्णयोर्वा।४।३।१५०।एण्याढञ्।४।३।१५१।गोपयसोर्यत् ४।३।१५२।द्रोश्च।४।३।
१५३ मानेवयः ४।३।१५४ फलेलुक्।४।३।१५५ प्लक्षादिभ्योऽण्।४।३।१५६ जम्ब्वावा।४।३।१५७ लुप्च।४।३।१५८ हरीतक्या

अ· नौवयोधर्म्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्य्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसम्मितेषु ४।४।९१ धर्म्मपथ्यर्थन्या
२३ यादनपेते ४।४।९२ छन्दसो निर्म्मिते ४।४।९३। उरसोऽण्च ४।४।९४। हृदयस्य प्रियः ४।४।९५ बन्धने चर्षौ ४।४।९६। मत
जनहलात्करणजल्पकर्षेषु ४।४।९७ तत्र साधुः ४।४।९८ प्रतिजनादिभ्यः खञ् ४।४।९९। भक्ताण्णः ४।४।१०० परिषदो
ण्यः ४।४।१०१ कथादिभ्यष्ठक् ४।४।१०२। गुडादिभ्यष्ठञ्।४।४।१०३ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्।४।४।१०४ सभाया
यः ४।४।१०५ ढश्छन्दसि ४।४।१०६ समानतीर्थे वासी ४।४।१०७ समानोदरे शयित ओ चोदात्तः ४।४।१०८ सोदराद्यः ४।४
१०९ भवे छन्दसि ४।४।११०। पाथोनदीभ्यां ड्यण् ४।४।१११। वशन्तहिमवद्भ्यामण् ४।४।११२ स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ ४
।४।११३ सगर्भसयूथसनुताद्यन् ४।४।११४ तुग्राद्घन् ४।४।११५ अग्राद्यत् ४।४।११६। घच्छौ च ४।४।११७ समुद्राभ्रा
द्घः ४।४।११८ बर्हिषि दत्तम् ४।४।११९ दूतस्य भागकर्मणी ४।४।१२० रक्षोयातूनां हननी ४।४।१२१ रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्र
शस्ये ४।४।१२२ असुरस्य स्वम् ४।४।१२३ मायायामण् ४।४।१२४ तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक् च मतोः ४।४।१२५ अ
श्विमानण् ४।४।१२६ वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् ४।४।१२७ मत्वर्थे मासतन्वोः ४।४।१२८। मघोर्ज्जं च ४।४।१२९ ओजसोऽहनि यत्खौ ४।४। राम·
१३० वेशोयशआदेर्भगाद्यल् ४।४।१३१ ख च ४।४।१३२। पूर्वैः कृतमिनयौ च ४।४।१३३। अद्भिः संस्कृतम् ४।४।१३४ सहस्रेण। २३

अ॰ २५

र्याईकन्।५।१।३३।पणपादमाषशताद्यत्।५।१।३४।शाणाद्वा।५।१।३५।द्वित्रिपूर्वादणच।५।१।३६।तेनक्रीतम्।५।१।३७।तस्य
निमित्तंसंयोगोत्पातौ।५।१।३८।गोद्व्यचोःसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्।५।१।३९।पुत्राच्छच।५।१।४०।सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ
५।१।४१।तस्येश्वरः।५।१।४२।तत्रविदितइतिच।५।१।४३।लोकसर्वलोकाट्ठञ्।५।१।४४।तस्यवापः।५।१।४५।पात्रात्ष्ठ
न्।५।१।४६।तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदादीयते।५।१।४७।पूरणार्द्धाट्ठन्।५।१।४८।भागाद्यच्च।५।१।४९।तद्धरतिवहति
वत्यावहतिभाराद्वंशादिभ्यः।५।१।५०।वस्नद्रव्याभ्यांठन्कनौ।५।१।५१।संभवत्यवहरतिपचति।५।१।५२।आढकाचितपा
त्रात्खौऽन्यतरस्याम्।५।१।५३।द्विगोष्ठंश्च।५।१।५४।कुलिजाल्लुक्खौच।५।१।५५।सोऽस्यांशवस्नभृतयः।५।१।५६।त
दस्यपरिमाणम्।५।१।५७।संख्यायाःसंज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु।५।१।५८।पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्त
त्यशीतिनवतिशतम्।५।१।५९।पञ्चद्दशतौवर्गेवा।५।१।६०।सप्तनोऽञ्छन्दसि।५।१।६१।त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणेसंज्ञायां
डण्।५।१।६२।तदर्हति।५।१।६३।छेदादिभ्योनित्यम्।५।१।६४।शीर्षच्छेदाद्यच्च।५।१।६५।दण्डादिभ्योयः।५।१।६६।छन्दसिच।५।१।
६७।पात्राद्घंश्च।५।१।६८।कडंकरदक्षिणाच्छच।५।१।६९।स्थालीबिलात्।५।१।७०।यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञौ।५।१।७१।पारायणतुरा राम॰ २५
यणचान्द्रायणंवर्त्तयति।५।१।७२।संशयमापन्नः।५।१।७३।योजनंगच्छति।५।१।७४।पथःष्कन्।५।१।७५।पन्थोणनित्यं॥

संमितोघः ४।४।१३५ मतौच्च ४।४।१३६ सोममर्हतियः ४।४।१३७ मयेच ४।४।१३८ मधोः ४।४।१३९ वसोः समूहेच ४।४।१४०
१४० नक्षत्राद्घः ४।४।१४१ सर्वदेवात्तातिल् ।४।४।१४२ शिवशमरिष्टस्यकरे ४।४।१४३ भावेच ४।४।१४४ प्राग्वहतेष्ठरि।
भित्यधर्मशीलंहलंसीरपरिषदोरक्षोनक्षत्राच्चत्वारः इतिचतुर्थाध्यायस्यचतुर्थःपादः इतिचतुर्थोध्यायः समाप्तः॥।
प्राक्क्रीताच्छः।५।१।१ उगवादिभ्योयत् ५।१।२ कम्बलाच्चसञ्ज्ञायाम् ५।१।३ विभाषाहविरपूपादिभ्यः ५।१।४ तस्मैहि
तम् ५।१।५ शरीरावयवाद्यत् ५।१।६ खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च ५।१।७ अजाविभ्यांथ्यन् ५।१।८ आत्मविश्वजनभो
गोत्तरपदात्खः ५।१।९ सर्वपुरुषाभ्यांणढञौ।५।१।१० माणवचरकाभ्यांखञ् ५।१।११ तदर्थंविकृतेः प्रकृतौ ५।१।१२
छदिरुपधिबलेर्ढञ्।५।१।१३ ऋषभोपानहोर्ञ्यः ५।१।१४ चर्म्मणोऽञ् ५।१।१५ तदस्यतदस्मिन्स्यादिति ५।१।१६
परिखायाढञ् ५।१।१७ प्राग्वहतेष्ठञ् ५।१।१८ आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् ५।१।१९ असमासेनिष्कादिभ्यः ५
१।२० शताच्चठन्यतावशते ५।१।२१ संख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ५।१।२२ वतोरिड्वा ५।१।२३ विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्नसंज्ञाया
म् ५।१।२४ कंशाट्टिठन् ५।१।२५ शूर्पादञन्यतरस्याम् ५।१।२६ शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् ५।१।२७ अध्या
र्द्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् ५।१।२८ विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम् ५।१।२९ द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् ५।१।३० बिस्ताच्च ५।१।

अ॰ सेभ्यः ५।१।१२१ पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा ।५।१।१२२ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च ।५।१।१२३। गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणि च
२५ ५।१।१२४। स्तेनाद्यन्नलोपश्च ५।१।१२५ सख्युर्य्यः ।५।१।१२६। कपिज्ञात्योर्ढक् ५।१।१२७ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ।५।
१।१२८। प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ।५।१।१२९ हायनान्तयुवादिभ्योऽण् ।५।१।१३० इगन्ताच्च लघुपूर्वात् ५।
१।१३१। योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ।५।१।१३२ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च ।५।१।१३३। गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु ।५।१।
१३४१३८ होत्राभ्यश्छः ५।१।१३५ ब्रह्मणस्त्वः ।५।१।१३६ प्राक्क्रीताच्छ्रुताच्च सर्व्वभूमिसत्तनीञ् मासात्सेम भवति ननञ्
पूर्वात् षोडश ॥ इति पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् ।५।२।१। व्रीहिशाल्योर्ढक् ५।२।२ यवय
वकषष्टिकाद्यत् ५।२।३ विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः ।५।२।४ सर्वचर्म्मणः कृतः खखञौ ५।२।५ यथामुखसम्मुखस्य
दर्शनः खः ५।२।६। तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्म्मपत्रपात्रं व्याप्नोति ५।२।७ आप्रपदं प्राप्नोति ।५।२।८। अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभ
क्षयतिनेयेषु ।५।२।९ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति ।५।२।१०। अवारपारात्यन्तानुकामं गामी ५।२।११ समांसमां वि
जायते ५।२।१२ अद्यश्वीनावष्टब्धे ।५।२।१३ आगवीनः ५।२।१४ अनुग्वलंगामी ।५।२।१५ अध्वनो यत्खौ ।५।२।१६ अभ्य राम॰
मित्राच्छ च ५।२।१७ गोष्ठात्खञ् भूतपूर्वे ५।२।१८ अश्वस्यैकाहगमः ५।२।१९ शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः ५।२।२० २५

२।२१।सप्तपदीनंसख्यम्।५।२।२२।हैयङ्गवीनंसंज्ञायाम्।५।२।२३।तस्यपाकमूलेपील्वादिकर्णादिभ्यःकुणब्जाहचौ।५।२।२४।।
पक्षात्तिः।५।२।२५।तेनवित्तश्चुञ्चुप्चणपौ।५।२।२६।विनञ्भ्यांनानाञौनसह।५।२।२७।वेःशालच्छंकटचौ।५।२।२८।सं
प्रोदश्चकटच्।५।२।२९।अवात्कुटारच्च।५।२।३०।नतेनासिकायाःसंज्ञायांटज्नाटच्भ्रटचः।५।२।३१।नेर्बिडज्बिरी
सचौ।५।२।३२।इनच्पिटच्चिकचिच।५।२।३३।उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढयोः।५।२।३४।कर्म्मणिघटोठच्।५।२।३५।
तदस्यसंजातंतारकादिभ्यइतच्।५।२।३६।प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।५।२।३७।पुरुषहस्तिभ्यामण्च।५।२।३८।यत्तद
तेभ्यःपरिमाणेवतुप्।५।२।३९।किमिदंभ्यांवोघः।५।२।४०।किमःसंख्यापरिमाणेडतिच।५।२।४१।संख्यायाअवयवेता
यप्।५।२।४२।द्वित्रिभ्यांतयस्यायज्वा।५।२।४३।उभादुदात्तोनित्यम्।५।२।४४।तदस्मिन्नधिकमितिदशान्ताड्डः।५।२।४५।श
दन्तविंशतेश्च।५।२।४६।संख्यायागुणस्यनिमानेमयट्।५।२।४७।तस्यपूरणेडट्।५।२।४८।नान्तादसंख्यादेर्मट्।५।२।४९।थ
ट्छन्दसि।५।२।५०।षट्कतिकतिपयचतुरांथुक्।५।२।५१।बहुपूगगणसंघस्यतिथुक्।५।२।५२।वतोरिथुक्।५।२।५३।द्वेस्तीय
ः।५।२।५४।त्रेःसंप्रसारणञ्च।५।२।५५।विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्।५।२।५६।नित्यंशतादिमासार्द्धमाससंवत्सरा।
च्च।५।२।५७।षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः।५।२।५८। मतौच्छः सूक्तसाम्नोः। ५।२।५९। अध्यायानुवाक। ६ ।

अ॰ २६

योर्लुक्।५।२।६०।विमुक्तादिभ्योऽण्।५।२।६१।गोषदादिभ्यो वुन्।५।२।६२।तत्र कुशलः पथः।५।२।६३।आकर्षादिभ्यः।
कन्।५।२।६४।धनहिरण्यात्कामे।५।२।६५।स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते।५।२।६६।उदराट्ठगाद्यूने।५।२।६७।सस्येन परिजातः।५।२।
६८।अंशं हारी।५।२।६९।तन्त्रादचिरापहृते।५।२।७०।ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम्।५।२।७१।शीतोष्णाभ्यां कारिणि।५।२।
७२।अधिकम्।५।२।७३।अनुकाभिकाभीकः कमिता।५।२।७४।पार्श्वेनान्विच्छति।५।२।७५।अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठ
क्ठञौ।५।२।७६।तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा।५।२।७७।स एषां ग्रामणीः।५।२।७८।शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे।५।२।७९।उत्क
उन्मनाः।५।२।८०।कालप्रयोजनाद्रोगे।५।२।८१।तदस्मिन्नन्नं प्राये संज्ञायाम्।५।२।८२।कुल्माषादञ्।५।२।८३।श्रोत्रि
यंश्छन्दोऽधीते।५।२।८४।श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ।५।२।८५।पूर्वादिनिः।५।२।८६।सपूर्वाच्च।५।२।८७।इष्टादिभ्यश्च।५।२।
८८।छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि।५।२।८९।अनुपद्यन्वेष्टा।५।२।९०।साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम्।५।२।९१।
क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः।५।२।९२।इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा।५।२।९३।तद
स्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्।५।२।९४।रसादिभ्यश्च।५।२।९५।प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम्।५।२।९६।सिध्मादिभ्यश्च।५।
२।९७।वत्सांसाभ्यां कामबले।५।२।९८।फेनादिलच्च।५।२।९९।लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः।५।२।१००।प्रज्ञाश्रद्धार्चा

राम॰ २६

म्।५।१।७६।उत्तरपथेनाहृतञ्च।५।१।७७कालात्।५।१।७८।तेननिर्वृत्तम्।५।१।७९तमधीष्टोभृतोभूतोभावी।५।१।८०।मा
साद्वयसियत्खञौ।५।१।८१।द्विगोर्यप्।५।१।८२।षण्मासाण्ण्यच्च।५।१।८३अवयसिठश्च।५।१।८४।समायाःखः।५।१।
८५द्विगोर्वा।५।१।८६।रात्र्यहःसंवत्सराच्च।५।१।८७।वर्षाल्लुक्च।५।१।८८चित्तवतिनित्यम्।५।१।८९।षष्टिकाःषष्टिरा
त्रेण पच्यन्ते।५।१।९०वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि।५।१।९१।संपरिपूर्वात्खच।५।१।९२तेनपरिजय्यलभ्यकार्य्यसुकरम्।५।
१।९३तदस्यब्रह्मचर्य्यम्।५।१।९४।तस्यचदक्षिणायज्ञाख्येभ्यः।५।१।९५।तत्रचदीयतेकार्य्यंभववत्।५।१।९६।व्युष्टादिभ्यो
ण्।५।१।९७तेनयथाकथाचहस्ताभ्यांणयतौ।५।१।९८संपादिनि।५।१।९९।कर्म्मवेषाद्यत्।५।१।१००।तस्मैप्रभवतिसन्तापा
दिभ्यः।५।१।१०१योगाद्यच्च।५।१।१०२।कर्म्मणउकञ्।५।१।१०३।समयस्तदस्यप्राप्तम्।५।१।१०४ऋतोरण्।५।१।१०५छन्दसि
घस्।५।१।१०६।कालाद्यत्।५।१।१०७प्रकृष्टेठञ्।५।१।१०८प्रयोजनम्।५।१।१०९।विशाखाषाढादणमन्थदण्डयोः।५।१।११०
।अनुप्रवचनादिभ्यश्छः।५।१।१११।समापनात्सपूर्वपदात्।५।१।११२ऐकागारिकट्चौरे।५।१।११३आकालिकडाद्यन्तवच
ने।५।१।११४तेनतुल्यंक्रियाचेद्वतिः।५।१।११५तत्रतस्येव।५।१।११६।तदर्हम्।५।१।११७उपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थे।५।१।११८
तस्यभावस्त्वतलौ।५।१।११९।आचत्वात्।५।१।१२०।ननञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंगतलवणवटयुधकतरसल। ९ ।

अ·
२३

पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ प्राग्दिशो विभक्तिः ५।३।१ किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः ५।३।२ इदम इश् ५।३।३ एते
तौ रथोः ५।३।४ एतदोऽन् ५।३।५ सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां ५।३।६ ॥ पंचम्यास्तसिल् ५।३।७ तसेश्च ५।३।८ पर्यभिभ्यां
च ५।३।९ सप्तम्यास्त्रल् ५।३।१० इदमो हः ५।३।११ किमोऽत् ५।३।१२ वा ह च च्छन्दसि ५।३।१३ इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते ५।३।
१४ सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ५।३।१५ इदमो र्हिल् ५।३।१६ अधुना ५।३।१७ दानीं च ५।३।१८ तदो दा च ५।३।१९ तयो
र्दार्हिलौ च च्छन्दसि ५।३।२० अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् ५।३।२१ सद्यः परुत्परार्येषमः परेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरे
द्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्यु रुत्तरेद्युः ५।३।२२ प्रकारवचने थाल् ५।३।२३ इदमस्थमुः ५।३।२४ किम
श्च ५।३।२५ था हेतौ च च्छन्दसि ५।३।२६ दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ५।३।२७ दक्षिणो
त्तराभ्यामतसुच् ५।३।२८ विभाषा परावराभ्याम् ५।३।२९ अञ्चेर्लुक् ५।३।३० उपर्युपरिष्टात् ५।३।३१ पश्चात् ५।३।३२ प
श्च पश्चा च च्छन्दसि ५।३।३३ उत्तराधरदक्षिणादातिः ५।३।३४ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः ५।३।३५ दक्षिणादाच् ५।
३।३६ आहि च दूरे ५।३।३७ उत्तराच्च ५।३।३८ पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम् ५।३।३९ अस्ताति च ५।३।४० विभाषा एम·
वरस्य ५।३।४१ संख्याया विधार्थे धा ५।३।४२ अधिकरणविचाले च ५।३।४३ एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम् ५।३।४४ द्वि॥ ७

सहस्राभ्यांषिनीनी ५।२।१०२।अणच ५।२।१०३।सिकताशर्कराभ्यान्च ५।२।१०४।देशेलुविलचौच ५।२।१०५।दन्तउन्नतउ
रच् ५।२।१०६।ऊषसुषिमुष्कमधोरः ५।२।१०७ द्युद्रुभ्यांमः ५।२।१०८।केशाद्वोन्यतरस्याम् ५।२।१०९।गाण्ड्यजगात्सं
ज्ञायाम् ५।२।११०।काण्डाण्डादीरन्नीरचौ ५।२।१११।रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलच् ५।२।११२।दन्तशिखात्संज्ञायाम् ५।
२।११३ ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः ५।२।११४।अतइनिठनौ ५।२।११५ व्रीह्यादि
भ्यश्च ५।२।११६।तुन्दादिभ्यइलच्च ५।२।११७।एकगोपूर्वाट्ठञ्नित्यम् ५।२।११८।शतसहस्रान्ताच्चनिष्कात् ५।२।११९।रू
पादाहतप्रशंसयोर्यप् ५।२।१२०।अस्मायामेधास्रजोविनिः ५।२।१२१।बहुलंछन्दसि ५।२।१२२।ऊर्णायायुस् ५।२।१
२३ वाचोग्मिनिः ५।२।१२४ आलजाटचौबहुभाषिणि ५।२।१२५ स्वामिन्नैश्वर्ये ५।२।१२६।अर्शआदिभ्योऽच् ५।२।१२७ द्व
न्द्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः ५।२।१२८।।वातातीसाराभ्यांकुक्च ५।२।१२९।वयसिपूरणात् ५।२।१३० सुखादिभ्यश्च ५।२
१३१।धर्म्मशीलवर्णान्ताच्च ५।२।१३२ हस्ताज्जातौ ५।२।१३३।वर्णाद्ब्रह्मचारिणि।५।२।१३४।पुष्करादिभ्योदेशे ५।२।१३५
वलादिभ्योमतुबन्यतरस्याम् ५।२।१३६।संज्ञायांमन्माभ्याम् ५।२।१३७।कंशंभ्यांबभयुस्तितुतयसः ५।२।१३८।तुन्दिव
लिवटेर्भः ५।२।१३९।अहंशुभमोर्युस् ५।२।१४०।धान्यानांब्रातेनकिमोविमुक्तादिभ्योकालप्रज्ञाश्रद्धास्मायामेधावि

अ. म्वाम्बर्षभेभ्यश्चतनुत्वे ५।३।९१ किंयत्तदोनिर्द्धारणेद्वयोरेकस्यडतरच् ५।३।९३। वावहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच् ५।३।९३
२८ एकाच्चप्राचाम् ५।३।९४। अवक्षेपणेकन् ५।३।९५। इवेप्रतिकृतौ ५।३।९६। सञ्ज्ञायाञ्च ५।३।९७ लुम्मनुष्ये
५।३।९८। जीविकार्थेचापण्ये ५।३।९९। देवपथादिभ्यश्च ५।३।१००। वस्तेर्ढञ् ५।३।१०१। शिलायाढः ५।३।१०२।
शाखादिभ्योयः ५।३।१०३ द्रव्यञ्चभव्ये ५।३।१०४ कुशाग्राच्छः ५।३।१०५ समासाच्चतद्विषयात् ५।३।१०६। शर्करादि
भ्योण् ५।३।१०७। अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ५।३।१०८। एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् ५।३।१०९। कर्कलोहितादीकक् ५।३।११०
प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसि ५।३।१११। पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात् ५।३।११२। व्रातच्फञोरस्त्रियाम् ५।३।११३। आयुध
जीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् ५।३।११४। वृकाट्टेण्यण् ५।३।११५ दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठाच्छः ५।३।११६ प
र्श्वादियौधेयादिभ्यामणञौ ५।३।११७ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणोयञ् ५।३।११८ ञ्या
दयस्तद्राजाः ५।३।११९ प्राग्दिशोनद्यतनेविभाषाज्यच्जातिनाम्नोवस्तेरेकोनविंशतिः॥ इतिपञ्चमाध्यायस्यतृतीयः पा
दः पादशतस्यसंख्यादेर्वीप्सायांवुन्नलोपश्च ५।४।१। दण्डव्यवसर्गयोश्च ५।४।२ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचनेकन् ५।४।३। राम.
अनत्यन्तगतौक्तात् ५।४।४ नसामिवचने ५।४।५ बृहत्याआच्छादने ५।४।६। अषडक्षाशितङ्ग्वलंकर्मालपुरुषाध्युत्तरपदात्। । २८

तवः।५।४।७।विभाषांचेरदिक्स्त्रियाम्।५।४।८।जात्यन्ताच्छबंधुनि।५।४।९।स्थानान्ताद्विभाषासस्थानेनेतिचेत्।५।४।१०
किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे।५।४।११।अमुचच्छन्दसि।५।४।१२।अनुगादिनष्ठक्।५।४।१३।णचस्त्रियामञ्।५।४।१४
अणिनुणः।५।४।१५।विसारिणोमत्स्ये।५।४।१६।संख्यायाःक्रियाभ्यावृत्तिगणनेकृत्वसुच्।५।४।१७।द्वित्रिचतुर्भ्यःसुच्।५।४
१८।एकस्यसकृच्च।५।४।१९।विभाषाबहोर्धाविप्रकृष्टकाले।५।४।२०।तत्प्रकृतवचनेमयट्।५।४।२१।समूहवच्चबहुषु।५।४।
२२।अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः।५।४।२३।देवतान्तात्तादर्थ्येयत्।५।४।२४।पादार्घाभ्यांच।५।४।२५।अतिथेर्ञ्यः।५।४।२६
।देवात्तल्।५।४।२७।अवेःकः।५।४।२८।यावादिभ्यःकन्।५।४।२९।लोहितान्मणौ।५।४।३०।वर्णेचानित्ये।५।४।३१।रक्ते।५।४।
३२।कालाच्च।५।४।३३।विनयादिभ्यष्ठक्।५।४।३४।वाचोव्याहृतार्थायाम्।५।४।३५।तद्युक्तात्कर्मणोऽण्।५।४।३६।ओष
धेरजातौ।५।४।३७।प्रज्ञादिभ्यश्च।५।४।३८।मृदस्तिकन्।५।४।३९।सस्नौप्रशंसायाम्।५।४।४०।वृकज्येष्ठाभ्यांतिल्ताति
लौचच्छन्दसि।५।४।४१।बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम्।५।४।४२।संख्यैकवचनाच्चवीप्सायाम्।५।४।४३।प्रतियो
तियोगेपञ्चम्यास्तसिः।५।४।४४।अपादानेचाहीयरुहोः।५।४।४५।अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्त्तरितृतीयायाः।५।४।४६
हीयमानपापयोगाच्च।५।४।४७।षष्ठ्याव्याश्रये।५।४।४८।रोगाच्चापनयने।५।४।४९।अभूततद्भावेकृभ्वस्तियोगेसंपद्यकर्त्ते

अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसांलोपश्च ५।४।५१ विभाषासातिकार्त्स्न्ये ५।४।५२।अभिविधौसंपदाचा५।४।५३।तदधीनवच
ने५।४।५४।देयेत्राच५।४।५५ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्योद्वितीयासप्तम्योर्वहुलम् ५।४।५६ अव्यक्तानुकरणाद्व्यजव
रार्द्धादनितौडाच् ५।४।५७ कृञोद्वितीयतृतीयशम्ववीजात्कृषौ ५।४।५८ संख्यायाश्चगुणान्तायाः ५।४।५९ समयाच्चयाप
नायाम् ५।४।६०।सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने ५।४।६१ निष्कलान्निष्कोषणे ५।४।६२।सुखप्रियादानुलोम्ये।५।४।६३।दुःखा
त्प्रातिलोम्ये ५।४।६४।शूलात्पाके ५।४।६५ सत्यादशपथे।५।४।६६।मद्रात्परिवापणे ५।४।६७ समासान्ताः ५।४।६८ नपूज
नात् ५।४।६९ किमःक्षेपे।५।४।७०।नञस्तत्पुरुषात् ५।४।७१।पथोविभाषा ५।४।७२ वहुव्रीहौसंख्येयेडजवहुगणात् ५।
४।७३।ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे ५।४।७४।अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः ५।४।७५।अक्ष्णोऽदर्शनात् ५।४।७६ अचतुरवि
चतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिः
श्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः ५।४।७७ ब्रह्महस्तिभ्यांवर्च्चसः ५।४।७८।अव
समन्धेभ्यस्तमसः।५।४।७९। श्वसोऽवसीयःश्रेयसः ५।४।८०। अन्ववतप्ताद्रहसः ५।४।८१॥ प्रतेरुरसः सप्तमी
स्थात्।५।४।८२। अनुगवमायामे। ५।४।८३। द्विस्तावात्रिस्तावावेदिः ५।४।८४। उपसर्गादध्वनः॥ ४ ॥ ५ ॥

आयुष

ऱ्योश्चधमुञ्।५।३।४५।एकाद्धा।५।३।४६।याप्येपाशप्।५।३।४७।पूरणाद्भागेतीयादन्।५।३।४८।प्रागेकादशभ्योछन्दसि
५।३।४९।षष्ठाष्टमाभ्यांञच।५।३।५०।मानपश्वङ्गयोःकन्लुकौच।५।३।५१।एकादाकिनिच्चासहाये।५।३।५२।भूतपूर्वेच
रट्।५।३।५३।षष्ठ्यारूप्यच।५।३।५४अतिशायनेतमबिष्ठनौ।५।३।५५।तिङश्च।५।३।५६।द्विवचनविभज्योपपदेतरबीय
सुनौ।५।३।५७अजादीगुणवचनादेव।५।३।५८।तुश्छन्दसि।५।३।५९प्रशस्यस्यश्रः।५।३।६०।ज्यच।५।३।६१।वृद्धस्यच।५।३।६२।
अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ।५।३।६३।युवाल्पयोःकनन्यतरस्याम्।५।३।६४।विन्मतोर्लुक्।५।३।६५।प्रशंसायांरूपप्।५।३।६६।
ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरः।५।३।६७विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात्तु।५।३।६८।प्रकारवचनेजातीयर्।५।३।६९।प्रागि
वात्कः।५।३।७०।अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः।५।३।७१।कस्यचदः।५।३।७२।अज्ञाते।५।३।७३कुत्सिते।५।३।७४।संज्ञा
यांकन्।५।३।७५।अनुकम्पायाम्।५।३।७६।नीतौचतद्युक्तात्।५।३।७७।बह्वचोमनुष्यनाम्नष्ठज्वा।५।३।७८।घनिलचौ
च।५।३।७९।प्राचामुपादेरडज्वुचौच।५।३।८०।जातिनाम्नःकन्।५।३।८१।अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च।५।३।८२।ठा
जादावूर्ध्वंद्वितीयादचः।५।३।८३।शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनांतृतीयात्।५।३।८४।अल्पे।५।३।८५ह्रस्वे।५।३
८६संज्ञायांकन्।५।३।८७।कुटीशमीशुण्डाभ्योरः।५।३।८८।कुत्वाडुपच्।५।३।८९कासूगोणीभ्यांष्टरच्।५।३।९०।वत्सो

अ॰ हुप्रजाश्छन्दसि।५।४।१२३।धर्म्मादनिच्केवलात्।५।४।१२४।जम्भासुहरिततृणसोमेभ्यः।५।४।१२५।दक्षिणेर्म्मालुब्ध

३० योगे।५।४।१२६।इच्कर्म्मव्यतिहारे।५।४।१२७॥द्विदण्ड्यादिभ्यश्च।५।४।१२८। प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः।५।४।१२९।ऊर्ध्वा

द्विभाषा।५।४।१३०।ऊधसोनङ्।५।४।१३१।धनुषश्च।५।४।१३२।वासंज्ञायाम्।५।४।१३३।जायायानिङ्।५।४।१३४।

गंधस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः।५।४।१३५।अल्पाख्यायाम्।५।४।१३६।उपमानाच्च।५।४।१३७।पादस्यलोपोहस्त्यादिभ्यः।५।

४।१३८।कुम्भपदीषुच।५।४।१३९।संख्यासुपूर्वस्य।५।४।१४०।वयसिदन्तस्यदतृ।५।४।१४१।छन्दसिच।५।४।१४२।स्त्रि

यांसंज्ञायाम्।५।४।१४३।विभाषाश्यावारोकाभ्याम्।५।४।१४४।अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च।५।४।१४५।ककुद

स्यावस्थायांलोपः।५।४।१४६।त्रिककुत्पर्व्वते।५।४।१४७।उद्विभ्यांकाकुदस्य।५।४।१४८।पूर्णाद्विभाषा।५।४।१४९।सु

हृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः।५।४।१५०।उरःप्रभृतिभ्यःकप्।५।४।१५१।इनःस्त्रियाम्।५।४।१५२।नद्यृतश्च।५।४।१५३।शेषा

द्विभाषा।५।४।१५४। नसंज्ञायाम्।५।४।१५५।ईयसश्च।५।४।१५६।वन्दितेभ्रातुः।५।४।१५७। ऋतश्छन्दसि।५।४।१५८

नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे।५।४।१५९।निष्प्रवाणिश्च।५।४।१६०। पादशानस्यतत्मक्तृतप्रकजेष्ठाभ्यांसपत्नान्ववतमानस्त्रार्या राम॰ ३०

नप्तृदुःसुभ्योवयसिविंशतिः॥इतिपञ्चमाध्यायस्यचतुर्थःपादः।४॥इतिश्रीपञ्चमोध्यायःसमाप्तः॥एकाचोद्वेप्रथम

४।८५।तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः।५।४।८६।अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः५।४।८७।अन्हो न्ह एतेभ्यः
५।४।८८।न संख्यादेः समाहारे ५।४।८९।उत्तमैकाभ्यां च ५।४।९०।राजाहःसखिभ्यष्टच् ५।४।९१।गोरतद्धितलुकि।५।
४।९२।अग्राख्यायामुरसः।५।४।९३।अनोश्मायःसरसांजातिसंज्ञयोः ५।४।९४।ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ५।४।९५।अ
तेःशुनः।५।४।९६।उपमानादप्राणिषु।५।४।९७।उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः।५।४।९८।नावो द्विगोः ५।४।९९।अर्धाच्च।५।४।
१००।खार्याःप्राचाम् ५।४।१०१।द्वित्रिभ्यामञ्जलेः ५।४।१०२।अनसन्तान्नपुंसकाच्छंदसि।५।४।१०३।ब्रह्मणोजानपदा
ख्यायाम् ५।४।१०४।कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् ५।४।१०५।द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे।५।४।१०६ अव्ययीभावेशरत्प्र
भृतिभ्यः।५।४।१०७।अनश्च ५।४।१०८।नपुंसकादन्यतरस्याम् ५।४।१०९।नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः ५।४।११०
।झयः।५।४।१११।गिरेश्च सेनकस्य।५।४।११२। बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ५।४।११३।अङ्गुलेर्दारुणि ५।४।११
४।द्वित्रिभ्यांषमूर्ध्नः।५।४।११५।अप्पूरणीप्रमाण्योः।५।४।११६।अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः ५।४।११७।अञ्नासिकायाः सं
ज्ञायां नसं चास्थूलात् ५।४।११८।उपसर्गाच्च ५।४।११९ सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः
।५।४।१२०।नञ्दुःसुभ्योहलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् ५।४।१२१।नित्यमसिच्प्रजामेधयोः।५।४। १२२।। व।। ६ ।

९८। नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा। ६।१।९९। नित्यमाम्रेडिते डाचि। ६।१।१००। अकः सवर्णे दीर्घः ६।१।१०१। प्रथमयोः पूर्व्वसवर्णः
६।१।१०२। तस्माच्छसो नः पुंसि। ६।१।१०३। नादिचि ६।१।१०४। दीर्घाज्जसि च ६।१।१०५। वा छन्दसि ६।१।१०६। अमि पूर्व्वः
६।१।१०७ सम्प्रसारणाच्च ६।१।१०८ एङः पदान्तादति ६।१।१०९ ङसिङसोश्च ६।१।११०। ऋत उत् ६।१।१११ ख्यत्यात्परस्य ६।१।
११२ अतो रोरप्लुतादप्लुते ६।१।११३। हशि च ६।१।११४। प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे ६।१।११५ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्व
वस्युषु च। ६।१।११६। यजुष्युरः। ६।१।११७। आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेम्बिकेपूर्व्वे ६।१।११८। अङ्ग इत्यादौ च ६।१।११९।
अनुदात्ते च कुधपरे। ६।१।१२०। अवपथासि च। ६।१।१२१। सर्व्वत्र विभाषा गोः ६।१।१२२। अवङ् स्फोटायनस्य ६।१।१२३। इन्द्रे च ६।
१।१२४। प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् ६।१।१२५ आङोनुनासिकश्छन्दसि ६।१।१२६। इकोसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च ६।१।१२७ ऋत्य
कः ६।१।१२८ अप्लुतवदुपस्थिते ६।१।१२९। ई३ चाक्रवर्म्मणस्य ६।१।१३०। दिव उत् ६।१ एतत्तदोः सुलोपोकोरनञ्समासे हलि ६
।१।१३२ स्यश्छन्दसि बहुलम् ६।१।१३३। सोचि लोपे चेत्पादपूरणम् ६।१।१३४। सुट् कात्पूर्व्वः ६।१।१३५। अड्भ्यासव्यवाये
पि ६।१।१३६ संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे ६।१।१३७ समवाये च। ६।१।१३८। उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु ६।१।१३९। किरतौ ल

अ· रलौकिके ६।१।४९। मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च ६।१।५०। विभाषा लीयतेः ६।१।५१। खिदेश्छन्दसि ६।१।५२ अपगु
३१ रो णमुलि ६।१।५३। चिस्फुरोर्णौ ६।१।५४ प्रजने वीयतेः ६।१।५५। बिभेतेर्हेतुभये ६।१।५६। नित्यं स्मयतेः। ६।१।५७।
सृजिदृशोर्झल्यमकिति ६।१।५८ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् ६।१।५९ शीर्षंश्छन्दसि ६।१।६० ये च तद्धि
ते ६।१।६१ अचि शीर्षः ६।१।६२ पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु। ६।१।६३।
धात्वादेः षः सः। ६।१।६४। णो नः। ६।१।६५। लोपो व्योर्वलि। ६।१।६६। वेरपृक्तस्य। ६।१।६७। हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं
हल् ६।१।६८। एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः। ६।१।६९। शेश्छन्दसि बहुलम्। ६।१।७०।। ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्। ६।१।७१। संहितायाम्।
६।१।७२ छे च ६।१।७३। आङ्माङोश्च ६।१।७४। दीर्घात् ६।१।७५ पदान्ताद्वा ६।१।७६। इको यणचि ६।१।७७। एचोऽयवायावः ६।१।।
७८। वान्तो यि प्रत्यये ६।१।७९। धातोस्तन्निमित्तस्यैव ६।१।८०। क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ६।१।८१। क्रय्यस्तदर्थे। ६।१।८२। भय्यप्रवय्ये।
च छन्दसि ६।१।८३। एकः पूर्वपरयोः ६।१।८४ अन्तादिवच्च ६।१।८५ षत्वतुकोरसिद्धः ६।१।८६ आद्गुणः ६।१।८७ वृद्धिरेचि ६।१।८८
एत्येधत्यूठ्सु ६।१।८९। आटश्च। ६।१।९०। उपसर्गादृति धातौ।। ६।१।९१। वा सुप्यापिशलेः ६।१।९२ औतोऽम्शसोः। ६।१।९३। राम·
एङि पररूपम् ६।१।९४। ओमाङोश्च। ६।१।९५। उस्यपदान्तात् ६।१।९६। अतो गुणे। ६।१।९७। अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ। ६।१। ३१

अ· १४० हिंसायांप्रतेश्च ६।१।१४१ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने ६।१।१४२ कुस्तुम्बुरूणिजातिः ६।१।१४३ अपरस्पराःक्रियास
३२ तत्ये ६।१।१४४ गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेषु ६।१।१४५ आस्पदंप्रतिष्ठायाम् ६।१।१४६ आश्चर्यमनित्ये ६।१।१४७ वर्च्चो
स्केऽवस्करः ६।१।१४८ अपस्करोरथाङ्गम् ६।१।१४९ विष्किरःशकुनिर्विकिरोवा ६।१।१५० ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमन्त्रे ६।१।१५१
।प्रतिष्कशश्चकशेः ६।१।१५२ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ६।१।१५३ मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोः ६।१।१५४ कास्तीराजस्तु
न्देनगरे ६।१।१५५ कारस्करोवृक्षः ६।१।१५६ पारस्करप्रभृतीनिचसंज्ञायाम् ६।१।१५७ अनुदात्तंपदमेकवर्ज्जम् ६।१।१५८ क
र्षात्वतोघञोऽन्तउदात्तः ६।१।१५९ उञ्छादीनाञ्च ६।१।१६० अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपः ६।१।१६१ धातोः ६।१।१६२ चितः ६
।१।१६३ तद्धितस्य ६।१।१६४ कितः ६।१।१६५ तिसृभ्योजसः ६।१।१६६ चतुरःशसि ६।१।१६७ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः ६।१।
१६८ अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे ६।१।१६९ अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् ६।१। ० ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रै
द्युभ्यः ६।१।१७१ अष्टनोदीर्घात् ६।१।१७२ शतुरनुमोनद्यजादी ६।१।१७३ उदात्तयणोहल्पूर्वात् ६।१।१७४ नोङ्धात्वोः ६।१।१७५ राम·
ह्रस्वनुड्भ्यांमतुप् ६।१।१७६ नामन्यतरस्याम् ६।१।१७७ ङ्याश्छन्दसिबहुलम् ६।१।१७८ षट्त्रिचतुर्भ्योहलादिः ॥ १ ॥ ३२

देर्द्वितीयस्य ६।१।२ नन्द्राः संयोगादयः ६।१।३ पूर्वोऽभ्यासः ६।१।४ उभे अभ्यस्तम् ६।१।५ जक्षित्यादयः षट् ६।१।६ तुजा
दीनां दीर्घोऽभ्यासस्य ६।१।७ लिटि धातोरनभ्यासस्य ६।१।८ सन्यङोः ६।१।९ श्लौ ६।१।१० चङि ६।१।११ दाश्वान्साह्वा
न्मीढ्वांश्च ६।१।१२ ष्यङः सम्प्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ६।१।१३ वन्धुनि वहुव्रीहौ ६।१।१४ वचिस्वपियजादीनां कि
ति ६।१।१५ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च ६।१।१६ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ६।१।१७
स्वापेश्चङि ६।१।१८ स्वपिस्यमिव्येञां यङि ६।१।१९ न वशः ६।१।२० चायः की ६।१।२१ स्फायः स्फी निष्ठायाम् ६।१।२२ स्त्यः
प्रपूर्वस्य ६।१।२३ द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः ६।१।२४ प्रतेश्च ६।१।२५ विभाषाभ्यवपूर्वस्य ६।१।२६ शृतं पाके ६।१।२७ प्या
यः पी ६।१।२८ लिड्यङोश्च ६।१।२९ विभाषा श्वेः ६।१।३० णौ च संश्चङोः ६।१।३१ ह्वः सम्प्रसारणम् ६।१।३२ अभ्यस्त
स्य च ६।१।३३ वहुलं छन्दसि ६।१।३४ चायः की ६।१।३५ अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताश्रित
माशीराशीर्त्ताः ६।१।३६ न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम् ६।१।३७ लिटि वयो यः ६।१।३८। वश्चास्यान्यतरस्यां किति ६।१।३९
वेञः ६।१।४० ल्यपि च ६।१।४१ ज्यश्च ६।१।४२। व्यश्च ६।१।४३ विभाषा परेः ६।१।४४। आदेच उपदेशेऽशिति ६।
१।४५। न व्यो लिटि ६।१।४६। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि ६।१।४७। क्रीङ्जीनां णौ ६।१।४८। सिध्यतेरपा॥ ६ ॥

अ· वकः सवर्णेऽवपघासिंहिंसायामनुदात्तस्यविभाषाक्षयईवत्यास्त्रीणि ॥ इतिषष्ठाध्यायस्यप्रथमः पादः ॥ वहुव्रीहौप्रकृत्या
३३ पूर्वपदम् ६।२।१। तत्पुरुषेतुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः ६।२।२। वर्णोवर्णेष्वनेते ६।२।३। गाधलवणयोः
प्रमाणे ६।२।४। दायाद्यंदायादे। ६।२।५। प्रतिवन्धिचिरकृच्छ्रयोः ६।२।६। पदेपदेशे। ६।२।७। निवातेवातत्राणे ६।२।८। शार
देनार्त्तवे ६।२।९। अध्वर्य्युकषाययोर्जातौ ६।२।१०। सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ६।२।११। द्विगौप्रमाणे ६।२।१२। गन्तव्यपण्यं
वाणिजे ६।२।१३। मात्रोपज्ञोपक्रमच्छायेनपुंसके। ६।२।१४सुखप्रिययोर्हिते। ६।२।१५प्रीतौच। ६।२।१६। स्वंस्वामिनि। ६।२।१७
पत्यावैश्वर्य्ये ६।२।१८ नभूवाक्चिद्दिधिषु ६।२।१९ वाभुवनम् ६।२।२०आशंकावाधनेदीयस्सुसम्भावने ६।२।२१पूर्वेभूतपूर्वे ६।
२।२२। सविधसनीडसमर्य्यादसवेशसदेशेषुसामीप्ये। ६।२।२३। विस्पष्टादीनिगुणवचनेषु। ६।२।२४। श्रज्याऽवमकन्यापवत्सु
भावेकर्म्मधारये। ६।२।२५। कुमारश्च। ६।२।२६। आदिः प्रत्येनसि। ६।२।२७। पूगेष्वन्यतरस्याम्। ६।२।२८। इगन्तकालकपालभ
गालशरावेषुद्विगौ। ६।२।२९ वह्वन्यतरस्याम् ६।२।३०। दिष्टिवितस्त्योश्च। ६।२।३१। सप्तमीसिद्धशुष्कपक्ववन्धेष्वकाला
त् ६।२।३२। परिप्रत्युपापावर्ज्यमानाऽहोरात्रावयवेषु। ६।२।३३। राजन्यवहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु ६।२।३४। संख्या ६। राम· ३३
२।३५। आचार्य्योपसर्ज्जनश्चान्तेवासी ६।२।३६। कार्त्तकौजपादयश्च ६।२।३७। महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजावालभार

६।१।१७९। झल्युपोत्तमम् ६।१।१८०। विभाषायाम् ६।१।१८१। नगोश्वन्साववर्णराड्ङ्क्रुङ्कृद्भ्यः। ६।१।१८२। दिवो झल्
६।१।१८३। नृ चान्यतरस्याम् ६।१।१८४। तित्स्वरितम् ६।१।१८५। तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तम।
न्हिङ्वोः ६।१।१८६। आदिः सिचोऽन्यतरस्याम्। ६।१।१८७ स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि। ६।१।१८८ अभ्यस्तानामादिः ६।१।१८९।
अनुदात्ते च ६।१।१९० सर्वस्य सुपि ६।१।१९१ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरांप्रत्ययात्पूर्वं पिति। ६।१।१९२ लिति ६।१।
१९३ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् ६।१।१९४ अचः कर्तृयकि ६।१।१९५ थलि च सेटीडन्तो वा। ६।१।१९६। ञ्नित्यादिर्नित्यम् ६।१।
१९७ आमन्त्रितस्य च ६।१।१९८। पथिमथोः सर्वनामस्थाने ६।१।१९९। अन्तश्च तवै युगपत् ६।१।२०० क्षयो निवासे। ६।१।२०१।
जयः करणम् ६।१।२०२। वृषादीनां च ६।१।२०३। संज्ञायामुपमानम् ६।१।२०४। निष्ठा च द्व्यजनात्। ६।१।२०५। शुष्कधृष्टौ ६।१।
२०६। आशितः कर्ता ६।१।२०७। रिक्ते विभाषा ६।१।२०८। जुष्टार्पिते च च्छन्दसि ६।१।२०९। नित्यं मन्त्रे। ६।१।२१०। युष्मदस्मदोर्ङ
सि ६।१।२११ ङयि च ६।१।२१२। यतोऽनावः ६।१।२१३। ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः ६।१।२१४। विभाषा वेण्विन्धानयोः ६।१।२१५
त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् ६।१।२१६। उपोत्तमं रिति ६।१।२१७ चङ्यन्यतरस्याम् ६।१।२१८। मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रि
याम् ६।१।२१९। अन्तोऽवत्याः ६।१।२२० ईवत्याः ६।१।२२१। चौ। ६।१।२२२। समासस्य ६।१।२२३। एकाच श्वायोऽल्पपिच्च य चक्षस्य

अ· न्यात्पूर्व्ववद्भ्वः। ६।२।८३। ग्रामेनिवसन्तः ६।२।८४। घोषादिषुच। ६।२।८५। छात्र्यादयः शालायाम् ६।२।८६। प्रस्थेऽवृद्धम।
३४ कर्क्यादीनाम् ६।२।८७॥ मालादीनाञ्च। ६।२।८८ अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम् ६।२।८९ अर्म्मेचावर्णंद्व्यच्त्र्यच् ६।२।९० न
भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् ६।२।९१ अन्तः ६।२।९२ सर्व्वंगुणकार्त्स्न्ये। ६।२।९३। संज्ञायांगिरिनिकाययोः ६।२।९४
कुमार्य्यांवयसि ६।२।९५। उदकेकेवले। ६।२।९६। द्विगौक्रतौ। ६।२।९७। संभायांनपुंसके। ६।२।९८। पुरेप्राचाम् ६।२।९९
अरिष्टगौडपूर्व्वेच ६।२।१००। नहास्तिनफलकमार्द्देयाः ६।२।१०१। कुसूलकूपकुम्भशालंविले ६।२।१०२॥ दिक्शब्दाग्राम
जनपदाख्यानचानराटेषु ६।२।१०३। आचार्य्योपसर्ज्जनश्चान्तेवासिनि ६।२।१०४ उत्तरपदवृद्धौसर्व्वञ्च ६।२।१०५ वहुव्रीहौ
विश्वंसंज्ञायाम् ६।२।१०६। उदराश्वेषुषु। ६।२।१०७। क्षेपे ६।२।१०८। नदीवन्धुनि ६।२।१०९। निष्ठोपसर्गपूर्व्वमन्यतरस्याम्
६।२।११०। उत्तरपदादिः ६।२।१११। कर्णोवर्णलक्षणात् ६।२।११२। संज्ञौपम्ययोश्च ६।२।११३ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घञ्च। ६
।२।११४। शृङ्गमवस्थायाञ्च ६।२।११५। नञोजरमरमित्रमृताः ६।२।११६ सोर्मनसीअलोमोषसी ६।२।११७। क्रत्वादय राम·
यश्च। ६।२।११८ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसि ६।२।११९। वीरवीर्य्यौच ६।२।१२०। कूलतीरतूलमूलशालाऽक्षसममव्ययी ३४
भावे ६।२।१२१। कंसमन्थशूर्प्पपाय्यकाण्डंद्विगौ ६।२।१२२। तत्पु। ॥ ६ ॥ ॥

ह्वेशालायान्नपुंसके ६।२।१२३।कन्याच ६।२।१२४।आदिश्चिहणादीनाम् ६।२।१२५।चेलखेटकटुककाण्डंगर्हाया
मू ६।२।१२६।चीरमुपमानम् ६।२।१२७पललसूपशाकम्मिश्रे ६।२।१२८।कूलसूदस्थूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् ६।२।१२९
अकर्म्मधारयेराज्यम् ६।२।१३०।वर्ग्यादयश्च ६।२।१३१।पुत्रःपुंभ्यः ६।२।१३२। नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः ६
२।१३३।चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः ६।२।१३४।षट्चकाण्डादीनि ६।२।१३५ कुण्डंवनम् ६।२।१३६।प्रकृत्याभगालम् ६।२
१३७।।शितेर्न्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् ६।२।१३८।गतिकारकोपपदात्कृत् ६।२।१३९उभेवनस्पत्यादिषुयुगपत्।
६।२।१४०।देवताद्वन्द्वेच ६।२।१४० नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु ६।२।१४२।अन्तः ६।२।१४३।थाथघ
ञ्क्ताऽजःवित्रकाणाम् ६।२।१४४।सूपमानात्क्तः ६।२।१४५ संज्ञायामनाचितादीनाम् ६।२।१४६।प्रवृद्धादीनाञ्च ६।
२।१४७।कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि ६।।२।१४८।इत्थंभूतेनकृतमितिच ६।२।१४९।अनोभावकर्मवचनः ६।२।१५० मन्
क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः ६।२।१५१ सप्तम्याःपुण्यम् ६।२।१५२।ऊनार्थकलहन्तृतीयायाः ६।२।
१५३।मिश्रञ्चानुपसर्गमसन्धौ ६।२।१५४।नञोगुणप्रतिषेधेसंपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः ६।२।१५५।य यतो
श्चाऽतदर्थे।६।२।०१५६ अच्कावशक्तौ ६।२।१५७ आक्रोशेच। ६।२।१५८ संज्ञायाम् ६।२।१५९। कृत्योकेष्णुच्चा।

अ० दयश्च ६।२।१६०।विभाषातृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु ६।२।१६१ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने।६।२।
३५ १६२।संख्यायाःस्तनः ६।२।१६३।विभाषाछन्दसि ६।२।१६४। संज्ञायांमित्राजिनयोः ६।२।१६५ व्यवायिनोऽन्तरम् ६।२।
१६६। मुखंस्वाङ्गम्।६।२।१६७।नाव्ययदिक्शब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः ६।२।१६८।निष्ठोपमानादन्यतर।
स्याम् ६।२।१६९ जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः ६।२।१७० वाजाते ६।२।१७१।नञ्सुभ्या।
म् ६।२।१७२।कपिपूर्वम् ६।२।१७३।ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् ६।२।१७४ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि ६।२।१७५।नगुणादयोऽवय
वाः ६।२।१७६।उपसर्गात्स्वाङ्गंध्रुवमपर्शु।६।२।१७७।वनंसमासे ६।२।१७८।अन्तः ६।२।१७९।अन्तश्च ६।२।१८०।न
निविभ्याम् ६।२।१८१।परेरभितोभाविमण्डलम्।।६।२।१८२।प्रादस्वाङ्गंसंज्ञायाम् ६।२।१८३।निरुदकादीनिच ६।
२।१८४।अभेर्मुखम् ६।२।१८५।अपाच्च ६।२।१८६।स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनाम नामच ६।२।१८७।अधे
रुपरिस्थम् ६।२।१८८।अनोरप्रधानकनीयसी।६।२।१८९।पुरुषश्चान्वादिष्टः।६।२।१९०।अतेरकृत्पदे।६।२।१९१।नेर राम
निधाने।६।२।१९२।प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे ६।२।१९३।उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः।६।२।१९४।सोरवक्षेपणे ६।२।१९५ ३५
विभाषोत्पुच्छे ६।२।१९६।द्वित्रिभ्यांपाद्दन्मूर्धसुबहुव्रीहौ ६।२।१९७।सक्थंचाक्रान्तात्।६।२।१९८।परादिश्छन्द॥ ६ ॥

रतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु। ६।२।३८। क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे। ६।२।३९। उष्ट्रः सादिवाम्योः ६।२।४०। गौः सादसादिसारथिषु ६।२।
४१। कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूःपण्यकम्बलो दासीभाराणाञ्च। ६।२।४२। चतुर्थी तद
र्थे ६।२।४३। अर्थे। ६।२।४४। क्ते च ६।२।४५। कर्म्मधारयेनिष्ठा। ६।२।४६। अहीने द्वितीया ६।२।४७। तृतीया कर्म्मणि। ६।२।४८
। गतिरनन्तरः। ६।२।४९। तादौ च निति कृत्यतौ ६।२।५०। तवै चान्तश्च युगपत् ६।२।५१। अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये ६।२।५२।
न्यधी च। ६।२।५३। ईषदन्यतरस्याम् ६।२।५४। हिरण्यपरिमाणन्धने ६।२।५५। प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ ६।२।५६। कतरक
तमौ कर्म्मधारये ६।२।५७ आर्य्यो ब्राह्मणकुमारयोः। ६।२।५८। राजा च ६।२।५९। षष्ठी प्रत्येनसि ६।२।६०। क्ते नित्यार्थे ६।
२।६१। ग्रामः शिल्पिनि ६।२।६२। राजा च प्रशंसायाम् ६।२।६३। आदिरुदात्तः ६।२।६४। सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे ६।२।६५
युक्ते च। ६।२।६६। विभाषाध्यक्षे। ६।२।६७। पापञ्च शिल्पिनि ६।२।६८ गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे ६।२।६९। अ
ङ्गानि मैरेये। ६।२।७०। भक्ताख्यास्तदर्थेषु। ६।२।७१। गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने ६।२।७२। अके जीविकार्थे। ६।२।७३। प्राचां
क्रीडायाम्। ६।२।७४। अणि नियुक्ते। ६।२।७५ शिल्पिनि चाकृञः ६।२।७६। संज्ञायाञ्च। ६।२।७७। गोतन्तियवम्पाले। ६।२।७८।
णिनिः ६।२।७९। उपमानशब्दार्थप्रकृतावेव। ६।२।८०। युक्तारोह्यादयश्च ६।२।८१। दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटञ्जे। ६।२।८२ अ

अ. क्यङ्मानिनोश्च ६।३।३६। नकोपधायाः ६।३।३७।संज्ञापूरण्योश्च ६।३।३८।वृद्धिनिमित्तस्यचतद्धितस्यारक्तविकारे ६।३।
३६ ३९ स्वाङ्गाच्चेतोऽमानिनि। ६।३।४०।जातेश्च ६।३।४१।पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु ६।३।४२। घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगो
त्रमतहतेषुङ्योऽनेकाचोह्रस्वः ६।३।४३।नद्याःशेषस्यान्यतरस्याम् ६।३।४४।उगितश्च ६।३।४५।आन्महतः समानाधि
करणजातीययोः ६।३।४६।द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः ६।३।४७।त्रेस्त्रयः ६।३।४८।विभाषाचत्वारिंशत्प्रभृतौस
र्वेषाम् ६।३।४९ हृदयस्यहृल्लेखयदण्लासेषु ६।३।५०।वाशोकष्यञ्रोगेषु ६।३।५१ पादस्यपदाज्यातिगोपहतेषु ६।३।
५२।पद्यत्यतदर्थे। ६।३।५३।हिमकाषिहतिषुच ६।३।५४।ऋचःशे। ६।३।५५।वाघोषमिश्रशब्देषु ६।३।५६ उदकस्योदःसं
ज्ञायाम् ६।३।५७।पेषंवासवाहनधिषुच ६।३।५८।एकहलादौपूरयितव्येऽन्यतरस्याम्। ६।३।५९। मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्र
भारहारवीवधगाहेषुच ६।३।६०। इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य ६।३। ६१।एकतद्धितेच ६।३।६२ ङ्यापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलम्
६।३।६३।त्वेच ६।३।६४।इष्टकेषीकामालानांचिततूलभारिषु ६।३।६५। खित्यनव्ययस्य ६।३।६६।अरुर्द्विषदजन्तस्यमु
म् ६।३।६७ इचएकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ६।३।६८ वाचंयमपुरन्दरौच ६।३।६९ कारेसत्यागदस्य ६।३।७०। श्येनतिलस्यपातेञे ६ राम.
।३।७१।रात्रेःकृतिविभाषा ६।३।७२।नलोपोनञः ६।३।७३।तस्मान्नुडचि ६।३।७४ नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमु॥ ५ ३६

सिवहुलम् ६।२।१९९ वहुव्रीहावाशङ्कागौः सादक्तेनित्यार्थेयुक्तारोह्निनहास्निनकूलतीरदेवताविभाषाननिविभ्यामे।
कोनविंशतिः ।। इतिषष्ठाध्यायस्यद्वितीयः पादः समाप्तः ।। अलगुत्तरपदे। ६।३।१ पञ्चम्याःस्तोकादिभ्यः ६।३।२।ओ
जस्सहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः। ६।३।३ मनसः संज्ञायाम् ६।३।४ आज्ञायिनिच ६।३।५। आत्मनश्चपूरणे ६।३।६। वैयाकरणा
ख्यायांचतुर्थ्याः ६।३।७ परस्यच ६।३।८। हलदन्तात्सप्तम्याः सञ्ज्ञायाम्। ६।३।९। कारनाम्निचप्राचांहलादौ ६।३।१०। मध्याद्गु
रौ ६।३।११। अमूर्द्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे ६।३।१२। वन्धेचविभाषा ६।३।१३ तत्पुरुषेकृतिवहुलम् ६।३। १४। प्रावृट्शर।
त्कालदिवाञ्जे ६।३।१५। विभाषा स्वरशरवरात् ६।३।१६। घकालतनेषुकालनाम्नः ६।३। १७। शयवासवासिष्वकाला
त् ६।३।१८। नेन्सिद्धवध्नातिषुच ६।३।१९। स्थेचभाषायाम् ६।३।२०। षष्ठ्याआक्रोशे ६।३।२१। पुत्रेन्यतरस्याम् ६।३।
२२। ऋतोविद्यायोनिसम्बन्धेभ्यः ६।३।२३। विभाषास्वसृपत्योः। ६।३।२४। आनङ् ऋतोद्वन्द्वे। ६।३।२५ देवताद्वन्द्वे
च ६।३।२६।। ईदग्नेः सोमवरुणयोः ६।३।२७। इद्वृद्धौ। ६।३।२८।। दिवोद्यावा। ६।३।२९। दिवसश्चपृथिव्याम् ६।३।३०।
उषासोषसः ६।३।३१। मातरपितरावुदीचाम्। ६।३।३२। पितरामातराचच्छन्दसि ६।३।३३। स्त्रियाःपुंवद्भाषितपुं।
स्कादनूङ् समानाधिकरणेस्त्रियामपूरणीप्रियादिषु। ६।३।३४। तसिलादिष्वाऽ कृत्वसुचः ६।३।३५। ९ ।।

अ. स्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नच्छिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य ६।३।११५।नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वौ ६।३।११६।वनगि
२७ र्योःसंज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनाम् ६।३।११७।वले।६।११८।मतौवह्वचोःनजिरादीनाम् ६।३।११९।शरादीनाञ्च
।६।३।१२०।इकोवहेऽपीलोः।६।३।१२१।उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलम्।६।३।१२२।इकःकाशे।६।३।१२३।दस्ति ६।३।१२४
।अष्टनःसंज्ञायाम् ६।३।१२५।छन्दसिच।६।३।१२६।चितेःकपि ६।३।१२७।विश्वस्यवसुराटोः ६।३।१२८ नरेसंज्ञायाम् ६।
३।१२९।मित्रेचर्षौ ६।३।१३०।मन्त्रेसोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्यमतौ ६।३।१३१।ओषधेश्चविभक्तावप्रथमायाम् ६।३।१३२।
ऋचितुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् ६।३।१३३।इकःसुञि।६।३।१३४।द्व्यचोऽतस्तिङः ६।३।१३५।निपातस्यच ६।३।१३६।अन्येषा
मपिदृश्यते ६।३।१३७।चौ ६।३।१३८।संप्रसारणस्य ६।३।१३९।अलुगुत्तरपदेषष्ठ्याःजातरिकोव्ययीभावेकोकद्विकोवहेए
कोन विंशतिःइतिषष्ठाऽध्यायस्यतृतीयःपादः॥अङ्गस्य ६।४।१।हलः ६।४।२।नामि ६।४।३।नतिसृचतसृ ६।४।४।छन्द
स्युभयथा ६।४।५।नृच।६।४।६।नोपधायाः ६।४।७।सर्वनामस्थानेचासम्बुद्धौ ६।४।८।वाषपूर्वस्यनिगमे ६।४।९।सान्त राम.
महतःसंयोगस्य ६।४।१०।अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम्।६।४।११।इन्हन्पूषार्य्यम्णांशौ ६।४। २७
१२।सौच।६।४।१३।अत्वसन्तस्यचाऽधातोः।६।४।१४।अनुनासिकस्यक्विझलोःक्ङिति ६।४।१५।अज्झनगमांसनि।६।४।१६।त

भाषा ६।४।१७।क्रमश्चक्त्वि।६।४।१८।च्छ्वोःशूडनुनासिके च।६।४।१९।ज्वरत्वरश्रिव्यविमवामुपधायाश्च ६।४।२०।राल्लोपः
६।४।२१। असिद्धवदत्राभात् ६।४।२२।श्नान्नलोपः ६।४।२३।अनिदितांहलउपधायाःक्ङिति ६।४।२४।दंशसञ्जस्वञ्जांश
पि ६।४।२५।रञ्जेश्च ६।४।२६ घञिचभावकरणयोः।६।४।२७।स्यदोजवे ६।४।२८अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः।६।४।
२९।नाञ्चेःपूजायाम् ६।४।३०।क्त्विस्कन्दिस्यन्दोः ६।४।३१।जान्तनशांविभाषा ६।४।३२ भञ्जेश्चचिणि ६।४।३३।शासइदङ्
हलोः ६।४।३४।शाहौ।६।४।३५।हन्तेर्जः ६।४।३६अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोझलिक्ङिति ६।४।
३७।वाल्यपि ६।४।३८।नक्तिचिदीर्घश्च।६।४।३९ गमःक्वौ।६।४।४०।विड्वनोरनुनासिकस्यात् ६।४।४१।जनसनखनांसञ्झ
लोः ६।४।४२।येविभाषा।६।४।४३।तनोतेर्यकि।६।४।४४।सनःक्तिचिलोपश्चास्यान्यतरस्याम् ६।४।४५ आर्द्धधातुके ६।४।
४६।भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्याम्।६।४।४७।अतोलोपः।६।४।४८। यस्यहलः। ६।४।४९।क्यस्यविभाषा ६।४।५०।
णेरनिटि।६।४।५१।निष्ठायांसेटि ६।४।५२।जनितामन्त्रे। ६।४।५३ शमितायज्ञे। ६।४।५४।अयामन्ताल्वाय्येत्विष्णु
षु।६।४।५५ ल्यपिलघुपूर्वात्।६।४।५६।विभाषाापः ६।४।५७ युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि ६।४।५८ क्षियः ६।४।५९ निष्ठायाम
ण्यदर्थे। ६।४। ६०।वाक्रोशदैन्ययोः ६।४। ६१। स्यसिच्सीयुट्तासिषुभावकर्मणोरुपदेशेज्झ। २

अ॰ नग्रहद‍शांवाचिरावदिड्वु ६।४।६२। दीङोयुडचिक्ङिति।६।४।६३। आतोलोपइटिच।६।४।६४।ईद्यति ६।४।६५। घुमास्थागापा
३८ जहातिसांहलि ६।४।६६।एर्लिङि।६।४।६७।वान्यस्यसंयोगादेः।६।४।६८। नल्यपि ६।४।६९। मयतेरिदन्यतरस्याम् ६।४।
७०।लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः ६।४।७१।आडजादीनाम्।६।४।७२।छन्दस्यपिदृश्यते।६।४।७३।नमाङ्योगे।६।४।७४।व
हुलंछन्दस्यमाङ्योगेपि।६।४।७५।इरयोरे।६।४।७६।अचिश्नुधातुभ्रुवांय्वोरियङुवङौ ६।४।७७।अभ्यासस्यासवर्णे।६।४।
७८।स्त्रियाः ६।४।७९।वामशसोः ६।४।८०।इणोयण्।६।४।८१।एरनेकाचोसंयोगपूर्वस्य।६।४।८२।ओःसुपि।६।४।८३।
वर्षाभ्वश्च ६।४।८४।नभूसुधियोः ६।४।८५।छन्दस्युभयथा ६।४।८६।हुश्नुवोःसार्वधातुके ६।४।८७ भुवोवुग्लुङ्लिटोः ६।४।
८८।ऊदुपधायागोहः ६।४।८९। दोषोणौ ६।४।९०। वाचित्तविरागे ६।४।९१।मितांह्रस्वः ६।४।९२। चिण्णमुलोर्दीर्घोन्यतरस्या
म् ६।४।९३।खचिह्रस्वः ६।४।९४।ह्लादोनिष्ठायाम् ६।४।९५।छादेर्घेद्व्युपसर्गस्य ६।४।९६। इस्मन्त्रन्क्विषुच ६।४।९७।
गमहनजनखनघसांलोपः क्ङित्यनङि।६।४।९८ तनिपत्योश्छन्दसि। ६।४।९९। घसिभसोर्हलिच।६।४।१००।हुझल्भ्यो
हेर्धिः।६।४।१०१।श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छंदसि ६।४।१०२।अङितश्च।६।४।१०३।चिणोलुक्।६।४।१०४।अतोहेः।६।४। राम॰
१०५।उतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वात् ६।४।१०६।लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोः ६।४।१०७। नित्यंकरोतेः ६।४।१०८।। । ३८

त्विनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ६।३।७५। एकादिश्चैकस्य चादुक्। ६।३।७६। नगोप्राणिष्वन्यतरस्याम् ६।३।
७७। सहस्य सः संज्ञायाम्। ६।३।७८। ग्रन्थान्ताधिके च ६।३।७९। द्वितीये चानुपाख्ये ६।३।८०। अव्ययीभावे चाकाले ६।३।८१। वो
पसर्जनस्य ६।३।८२। प्रकृत्याशिष्यगोवत्सहलेषु ६।३।८३। समानस्य छन्दस्यमूर्द्धप्रभृत्युदर्केषु। ६।३।८४। ज्योतिर्जनपदरा
त्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु। ६।३।८५। चरणे ब्रह्मचारिणि ६।३।८६। तीर्थे ये। ६।३।८७। विभाषोदरे
६।३।८८। दृग्दृशवतुषु ६।३।८९। इदंकिमोरीश्की ६।३।९०। आ सर्वनाम्नः। ६।३।९१। विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतावप्रत्य
ये ६।३।९२। समः समि ६।३।९३। तिरसस्तिर्य्यलोपे ६।३।९४। सहस्य सध्रिः ६।३।९५। सधमादस्थयोश्छन्दसि ६।३।९६। द्व्य
न्तरुपसर्गेभ्योप ईत् ६।३।९७। ऊदनोर्देशे ६।३।९८। अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारक
रागच्छेषु ६।३।९९। अर्थे विभाषा ६।३।१००। कोः कत्तत्पुरुषेचि। ६।३।१०१। रथवदयोश्च ६।३।१०२। तृणे च जातौ। ६।३।१०३
। कापथ्यक्षयोः ६।३।१०४। ईषदर्थे। ६।३।१०५। विभाषा पुरुषे ६।३।१०६। कवं चोष्णे। ६।३।१०७। पथि च छन्दसि। ६।३।
१०८। पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् ६।३।१०९। संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ। ६।३।११०। ढ्रलोपे पूर्वस्य दी
र्घोणः ६।३।१११। सहिवहोरोदवर्णस्य ६।३।११२। साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे ६।३।११३। संहितायाम् ६।३।११४। कर्णे लक्षण

अ. न्वगुणाः ६।४।१५६॥ प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणांप्रस्थस्फवर्वंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः। ६।४।
३९ १५७। बहोर्लोपोभूचबहोः ६।४।१५८। इष्ठस्ययिट्च ६।४।१५९। ज्यादादीयसः ६।४।१६०। रऋतोहलादेर्लघोः ६।४।१६१
विभाषर्जोश्छन्दसि ६।४।१६२। प्रकृत्यैकाच् ६।४।१६३। इनण्यनपत्ये ६।४।१६४। गाथिविदथिकेशिगणिपणि
नश्च ६।४।१६५। संयोगादिश्च ६।४।१६६। अन् ६।४।१६७। येचाभावकर्म्मणोः ६।४।१६८। आत्माध्वानौखे ६।४।१६९।
नमपूर्वोऽपत्येऽवर्म्मणः ६।४।१७०। ब्राह्मोजातौ ६।४।१७१। कार्म्मस्ताच्छील्ये ६।४।१७२। औक्षमनपत्ये ६।४।१७३। दाण्डि
नायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेय-हिरण्मयानि ६।४।१७४
ऋत्व्यवास्त्ववास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिछन्दसि ६।४।१७५। अङ्गस्यराल्लोपोविड्वनोर्वाक्रोशेणोहुभ्भलभ्यस्यलिचमं
त्रेषुरकृतः पञ्चदश इतिषष्ठाध्यायस्यचतुर्थःपादः अध्यायश्च समाप्तः॥ युवोरनाकौ ७।१।१। आयनेयीनीयियःफढखछ
घांप्रत्ययादीनाम् ७।१।२। झोन्तः ७।१।३। अदभ्यस्तात् ७।१।४। आत्मनेपदेष्वनतः ७।१।५। शीङोरुट् ७।१।६। वेत्तेर्विभा
षा ७।१।७। बहुलंछन्दसि ७।१।८। अतोभिसऐस् ७।१।९। बहुलंछन्दसि ७।१।१०। नेदमदसोरकोः ७।१।११ टाङसिङसा राम.
मिनात्स्याः ७।१।१२। ङेर्य्यः ७।१।१३। सर्वनाम्नःस्मै ७।१।१४। ङसिङ्योःस्मात्स्मिनौ ७।१।१५। पूर्व्वादि- ६ ॥ ३९

य्वेत्वा ६।४।१०९। अतउत्सार्वधातुके ६।४।११०। श्नसोरल्लोपः ६।४।१११। श्नाभ्यस्तयोरातः ६।४।११२। ईहल्यघोः ६।
४।११३। इद्दरिद्रस्य ६।४।११४। भियोन्यतरस्याम् ६।४।११५। जहातेश्च ६।४।११६। आचहौ ६।४।११७। लोपोयि ६
।४।११८। घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च ६।४।११९। अतएकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि ६।४।१२०। थलिचसेटि ६।४।१२१।
तॄफलभजत्रपश्च ६।४।१२२। राधोहिंसायाम् ६।४।१२३। वाजॄभ्रमुत्रसाम् ६।४।१२४। फणाञ्चसप्तानाम् ६।४।१२५। न
शसददवादिगुणानाम् ६।४।१२६। अर्व्वणस्त्रसावनञः ६।४।१२७ मघवाबहुलम् ६।४।१२८ भस्य ६।४।१२९। पादःपत् ६।
४।१३० वसोःसम्प्रसारणम् ६।४।१३१। वाहऊठ् ६।४।१३२। श्वयुवमघोनामतद्धिते ६।४।१३३। अल्लोपोनः ६।४।१३४। षपूर्वह
न्धृतराज्ञामणि ६।४।१३५। विभाषाङिश्योः ६।४।१३६। नसंयोगाद्वमन्तात् ६।४।१३७। अचः ६।४।१३८। उदईत् ६।४।१३९।
आतोधातोः ६।४।१४०। मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः ६।४।१४१। तिविंशतेर्डिति ६।४।१४२। टेः ६।४।१४३। नस्तद्धिते ६।४।१४४
अह्नष्टखोरेव ६।४।१४५। ओर्गुणः ६।४।१४६। ढेलोपोकद्र्वाः ६।४।१४७। यस्येतिच ६।४।१४८। सूर्य्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानांय
उपधायाः ६।४।१४९। ह लस्तद्धितस्य ६।४।१५०। आपत्यस्यचतद्धितेऽनाति ६।४।१५१। क्यच्व्योश्च ६।४।१५२। बिल्वकादि
भ्यश्छस्यलुक् ६।४।१५३। तुरिष्ठेमेयस्सु ६।४।१५४। टेः ६।४।१५५। स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणांयणादिपरंपूर्वस्य

अ· ६६।उपसर्गात्खल्घञोः ७।१।६७।नसुदुर्भ्यांकेवलाभ्याम्।७।१।६८।विभाषाचिण्णमुलोः ७।१।६९।उगिदचांसर्वनाम
५० स्थानेधातोः।७।१।७०।युजेरसमासे।७।१।७१।नपुंसकस्यझलचः।७।१।७२।इकोचिविभक्तौ।७।१।७३।तृतीयादिषुभाषितपुं
स्कंपुंवद्गालवस्य।७।१।७४।अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः ७।१।७५।छन्दस्यपिदृश्यते ७।१।७६।ईचद्विवचने ७।१।
७७।नाभ्यस्ताच्छतुः।७।१।७८।वानपुंसकस्य।७।१।७९।आच्छीनद्योर्नुम् ७।१।८०। शपश्यनोर्नित्यम्।७।१।८१।सा
वनडुहः ७।१।८२।दृक्स्ववस्स्वतवसांछन्दसि।७।१।८३।दिवऔत्।७।१।८४।पथिमथ्यभु क्षामात्।७।१।८५।इतोत्सर्वना
मस्थाने।७।१।८६।थोन्थः।७।१।८७।भस्यटेर्लोपः।७।१।८८।पुंसोऽसुङ्।७।१।८९।गोतोणित् ७।१।९०।णलुत्तमोवा ७।१।९१।
सख्युरसंबुद्धौ ७।१।९२।अनङ्सौ।७।१।९३।ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसांच।७।१।९४।तृज्वत्क्रोष्टुः ७।१।९५।स्त्रियां
च।७।१।९६।विभाषातृतीयादिष्वचि।७।१।९७।चतुरनडुहोरामुदात्तः।७।१।९८।अमसंबुद्धौ ७।१।९९।ऋत
इद्धातोः ७।१।१००।उपधायाश्च।७।१।१०१।उदोष्ठ्यपूर्वस्य।७।१।१०२।बहुलंछन्दसि।७।१।१०३।सुवोरष्टाभ्योलोप
स्तरधिजभोग्नपुत्रयनोरुपधायास्त्रीणि।।इतिसप्तमाध्यायस्यप्रथमः पादस्समाप्तः।।सिचिवृद्धिःपरस्मैपदेषु।७ राम· ५०
।२।१।अतोल्रान्तस्य।७।२।२।वदव्रजहलन्तस्याचः।७।२।३।नेटि।७।२।४।ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम्।७।।

२५।ऊर्णोतेर्विभाषा।७।२।६।अतो हलादेर्लघोः।७।२।७। नेड्वशि कृति।७।२।८।तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च।७।२।९।
एकाच उपदेशेऽनुदात्तात्।७।२।१०।श्र्युकः किति।७।२।११।सनि ग्रहगुहोश्च।७।२।१२। कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि।७।२।
१३।श्वीदितो निष्ठायाम्।७।२।१४।यस्य विभाषा।७।२।१५।आदितश्च।७।२।१६।विभाषा भावादिकर्मणोः।७।२।१७।क्षुब्ध
स्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु।७।२।१८।धृषिशसी
वैयात्ये।७।२।१९।दृढः स्थूलबलयोः।७।२।२०।प्रभौ परिवृढः।७।२।२१।कृच्छ्रगहनयोः कषः।७।२।२२।घुषिरविशब्दने।७।२।
२३।अर्देः संनिविभ्यः।७।२।२४।अभेश्चाविदूर्ये।७।२।२५।णेरध्ययने वृत्तम्।७।२।२६।वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछ
न्नज्ञप्ताः।७।२।२७।रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम्।७।२।२८।हृषेर्लोमसु।७।२।२९।अपचितश्च।७।२।३०।हु ह्वरेश्छन्दसि।७।२।
३१।अपरिह्वृताश्च।७।२।३२।सोमे ह्वरितः।७।२।३३।ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ताविशस्तृशंस्तृशास्तृ
तरुतृतरूतृवरुतृ वरूतृवरुत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च।७।२।३४।आर्धधातुकस्येड्वलादेः
।७।२।३५।स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते।७।२।३६।ग्रहोऽलिटि दीर्घः।७।२।३७।वॄतो वा।७।२।३८।न लिङि।७।२।३९।सिचि
च परस्मैपदेषु।७।२।४०।इट् सनि वा।७।२।४१।लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु।७।२।४२।ऋतश्च संयोगादेः।७।२।४३।स्वर

अ· सूयतिधूञ्दितोवा।७।२।४४।रधादिभ्यश्च।७।२।४५।निरःकुषः।७।२।४६।इण्निष्ठायाम्।७।२।४७।तीषसहलुभरुष
५९ रिषः।७।२।४८।सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम्।७।२।४९।क्लिशःक्त्वानिष्ठयोः।७।२।५०।पूङश्च।७।२।
५१।वसतिक्षुधोरिट्।७।२।५२।अञ्चेःपूजायाम्।७।२।५३।लुभोविमोहने।७।२।५४।जॄव्रश्च्योःक्त्वि।७।२।५५।उदितोवा।
७।२।५६।सेसिचकृतचृतच्छृदतृदनृतः।७।२।५७।गमेरिट्परस्मैपदेषु।७।२।५८।नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः।७।२।५९।तासिचक्लृपः।
७।२।६०।अचस्तास्वत्थल्यनिटोनित्यम्।७।२।६१।उपदेशेत्वतः।७।२।६२।ऋतोभारद्वाजस्य।७।२।६३।बभूथाततन्थज
गृम्भववर्थेतिनिगमे।७।२।६४।विभाषासृजिदृशोः।७।२।६५।इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम्।७।२।६६।वस्वेकाजाद्घसाम्।
७।२।६७।विभाषागमहनविदविशाम्।७।२।६८।सनिंससनिवांसम्।७।२।६९।ऋद्धनोःस्ये।७।२।७०।अञ्जेःसिचि।७।२।७१।
स्तुसुधूञ्भ्यःपरस्मैपदेषु।७।२।७२।यमरमनमातांसक्च।७।२।७३।स्मिपूङ्रञ्ज्वशांसनि।७।२।७४।किरश्चपञ्चभ्यः।७।२।
७५।रुदादिभ्यःसार्वधातुके।७।२।७६।ईशःसे।७।२।७७।ईडजनोर्ध्वेच।७।२।७८।लिङःसलोपोनन्त्यस्य।७।२।७९।अतो
येयः।७।२।८०।आतोङितः।७।२।८१।आनेमुक्।७।२।८२।ईदासः।७।२।८३।अष्टनआविभक्तौ।७।२।८४।रायोहलि।७।२। राम·
८५।युष्मदस्मदोरनादेशे।७।२।८६।द्वितीयायाञ्च।७।२।८७।प्रथमायाश्चद्विवचनेभाषायाम्।७।२।८८।योचि।७।२। ५९

भ्योनवभ्योवा ७।१।१६। जसःशी ७।१।१७। औङआपः ७।१।१८। नपुंसकाच्च ७।१।१९। जश्शसोःशिः ७।१।२०। अष्टाभ्या
औश् ७।१।२१। षड्भ्योलुक् ७।१।२२। स्वमोर्नपुंसकात् ७।१।२३। अतोम् ७।१। अद्ड्डतरादिभ्यःपञ्चभ्यः ७।१।२५। नेतरा
च्छन्दसि ७।१।२६। युष्मदस्मद्भ्यांङसोश् ७।१।२७। ङेप्रथमयोरम् ७।१।२८। शसोन ७।१।२९। भ्यसोभ्यम् ७।१।३०। पञ्च
म्या अत् ७।१।३१। एकवचनस्यच ७।१।३२। सामआकम् ७।१।३३। आतऔणलः ७।१।३४। तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्या
म् ७।१।३५। विदेःशतुर्वसुः ७।१।३६। समासेनञ्पूर्वेक्त्वोल्यप् ७।१।३७। क्त्वापिछन्दसि ७।१।३८। सुपांसुलुक्पूर्वसवर्णा
च्छेयाडाड्यायाजालः ७।१।३९। अमोमश् ७।१।४०। लोपस्तआत्मनेपदेषु ७।१।४१। ध्वमोध्वात् ७।१।४२। यजध्वैनमि
तिच ७।१।४३। तस्यतात् ७।१।४४। तप्तनप्तनथनाश्च ७।१।४५। इदन्तोमसि ७।१।४६। क्त्वोयक् ७।१।४७। इष्ट्वीनमितिच ७।
१।४८। स्नात्व्यादयश्च ७।१।४९। आज्जसेरसुक् ७।१।५०। अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौक्यचि ७।१।५१। आमिसर्व
नाम्नःसुट् ७।१।५२। त्रेस्त्रयः ७।१।५३। ह्रस्वनद्यापोनुट् ७।१।५४। षट्चतुर्भ्यश्च ७।१।५५। श्रीग्रामण्योश्छन्दसि ७।१।
५६। गोःपदान्ते ७।१।५७। इदितोनुम्धातोः ७।१।५८। शेमुचादीनाम् ७।१।५९। मस्जिनशोर्झलि ७।१।६०। रधिजभोरचि ७।
१।६१। नेट्यलिटिरधेः ७।१।६२। रभेरशब्लिटोः ७।१।६३। लभेश्च ७।१।६४। आङोयि ७।१।६५। उपात्प्रशंसायाम् ७।१।

अ० ७।३।१६। परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः ७।३।१७। जे प्रोष्ठपदानाम्। ७।३।१८। हृद्भगसिंध्वन्ते पूर्वपदस्य च। ७।३।१९। अनु
५२ शतिकादीनां च ७।३।२० देवताद्वन्द्वे च। ७।३।२१। नेन्द्रस्य परस्य। ७।३।२२। दीर्घाच्च वरुणस्य। ७।३।२३। प्राचां नगरान्ते ७।
३।२४। जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम्। ७।३।२५। अर्द्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा ७।३।२६। नातः परस्य। ७।३।२७
प्रवाहणस्य ढे। ७।३।२८। तत्प्रत्ययस्य च। ७।३।२९। नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम्। ७।३।३०। यथातथयथापु
रयोः पर्य्यायेण। ७।३।३१। हनस्तोऽचिण्णलोः। ७।३।३२। आतो युक्चिण्कृतोः। ७।३।३३। नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः
७।३।३४। जनिवध्योश्च ७।३।३५। अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ। ७।३।३६। शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक्। ७।३।३७। वो
विधूनने जुक्। ७।३।३८। लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने। ७।३।३९। भियो हेतुभये षुक्। ७।३।४०। स्फायो वः ७।
३।४१। शदेरगतौ तः ७।३।४२। रुहः पोऽन्यतरस्याम्। ७।३।४३। प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः ७।३।४४। न यासयोः
७।३।४५। उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः ७।३।४६। भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि ७।३।४७ अभाषितपुंस्काच्च राम०
७।३।४८ आदाचार्य्याणाम् ७।३।४९ ठस्येकः ७।३।५० इसुसुक्तान्तात्कः ७।३।५१। चजोः कु घिण्ण्यतोः ७।३।५२ न्यङ्क्वादी ५२
नां च ७।३।५३। हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु ७।३।५४ अभ्यासाच्च ७।३।५५। हेरचङि ७।३।५६। सन्लिटोर्जेः ७।३।५७। विभाषा चेः ७।३।५८

८९। शेषे लोपः ७।२।९०। मपर्यन्तस्य।७।२।९१। युवावौ द्विवचने।७।२।९२। यूयवयौ जसि ७।२।९३। त्वाहौ सौ।७।२।९४
तुभ्यमह्यौ ङयि ७।२।९५। तवममौ ङसि।७।२।९६। त्वमावेकवचने।७।२।९७। प्रत्ययोत्तरपदयोश्च।७।२।९८। त्रिचतु
रोः स्त्रियां तिसृचतसृ।७।२।९९। अचि र ऋतः।७।२।१००। जराया जरसन्यतरस्याम् ७।२।१०१। त्यदादीनामः।७।२।१०२।
किमः कः।७।२।१०३। कु तिहोः।७।२।१०४। क्वाति।७।२।१०५। तदोः सः सावनन्त्ययोः ७।२।१०६। अ० दस औ सुलोपश्च ७।
२।१०७। इदमो मः।७।२।१०८। दश्च।७।२।१०९। यः सौ।७।२।११०। इदोऽय् पुंसि।७।२।१११। अनाप्यकः।७।२।११२। हलि लो
पः ७।२।११३। मृजेर्वृद्धिः। ७।२।११४। अचो ञ्णिति।७।२।११५। अत उपधायाः।७।२।११६। तद्धितेष्वचामादेः।७।२।११७
किति च ७।२।११८। सिच्चिमभाविट्सन्यचआतोजरायाअष्टादश॥ इति सप्तमाध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ देविकाशिंशपादि
त्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात्।७।३।१। केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः।७।३।२। नय्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच्
७।३।३। द्वारादीनां च।७।३।४। न्यग्रोधस्य च केवलस्य।७।३।५। न कर्मव्यतिहारे।७।३।६। स्वागतादीनां च।७।३।७। श्वादे
रिञि ७।३।८। पदान्तस्यान्यतरस्याम् ७।३।९। उत्तरपदस्य च।७।३।१०। अवयवादृतोः ७।३।११। सुसर्वार्धाज्जनपदस्य ७।३।
१२। दिशोऽमद्राणाम्।७।३।१३। प्राचां ग्रामनगराणाम् ७।३।१४। संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च ७।३।१५। वर्षस्याभविष्यति॥

अ॰ सिच।७।३।१०४।आङिचापः।७।३।१०५ सम्बुद्धौच।७।३।१०६।अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः।७।३।१०७ ह्रस्वस्यगुणः।७।३।१०८।ज
५२ सिच।७।३।१०९।ऋतोङिसर्व्वनामस्थानयोः।७।३।११० घेर्ङिति।७।३।१११आण्नद्याः।७।३।११२ याडापः।७।३।११३।सर्व्व।
नाम्नःस्याड्ढ्रस्वश्च।७।३।११४।विभाषाद्वितीयातृतीयाभ्याम्।७।३।११५ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।७।३।११६।इदुद्भ्याम्।७।३।
११७।औत्।७।३।११८।अच्चघेः।७।३।११९आङोनास्त्रियाम्।७।३।१२०।देविकादेवतास्फायोभुजन्युब्जोमीनानरतोदो
घौविंशतिः॥इतिसप्तमाध्यायस्यतृतीयपादः॥णौचङ्युपधायाह्रस्वः।७।४।१।नाग्लोपिशास्वृदिताम्।७।४।२।भ्राजभा
सभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम्।७।४।३।लोपःपिबतेरीच्चाभ्यासस्य।७।४।४।तिष्ठतेरित्।७।४।५।जिघ्रतेर्वा।७
।४।६।उर्ऋत्।७।४।७।नित्यंछन्दसि।७।४।८।दयतेर्दिगिलिटि।७।४।९ऋतश्चसंयोगादेर्गुणः।७।४।१०ऋच्छत्यॄता
म्।७।४।११।शॄदॄप्रांह्रस्वोवा।७।४।१२।केणः।७।४।१३।नकपि।७।४।१४।आपोन्यतरस्याम्।७।४।१५।ऋदृशोङिगु
णः।७।४।१६।अस्यतेस्थुक्।७।४।१७।श्वयतेरः।७।४।१८।पतःपुम्।७।४।१९।वचउम्।७।४।२०शीङः सार्वधातुके राम॰
गुणः।७।४।२१अयङ्यिक्ङिति।७।४।२२।उपसर्गाद्ध्रस्वऊहतेः।७।४।२३।एतेर्लिङि।७।४।२४अकृत्सार्व्वधातुकयोर्दीर्घः। ५२
७।४।२५।च्वौच।७।४।२६।रीङृतः।७।४।२७।रिङ्शयग्लिङ्क्षु।७।४।२८गुणोर्तिसंयोगाद्योः।७।४।२९यङिच।७।४।३०।

३१। अस्य च्वौ।७।४।३२। क्यचि च ७।४।३३। अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु ७।४।३४। न च्छन्दस्यपुत्रस्य ७।४।
३५ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति ७।४। ३६। ० अश्वाघस्यात्।७।४।३७ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके ७।४।३८। कव्यध्व
रपृतनस्यर्चि लोपः ७।४।३९। द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति ७।४।४०। शाच्छोरन्यतरस्याम्।७।४।४१। दधातेर्हिः ७।४।४२ ज
हातेश्च क्त्वि ७।४।४३। विभाषा छन्दसि।७।४।४४ सुधितवसुधितनेमधितधिषीय च ७।४।४५। दो दद्घोः ७।४।४६। अ
च उपसर्गात्तः ७।४।४७। अपो भि ७।४।४८ सस्यार्द्धधातुके ७।४।४९। तासस्त्योर्लोपः ७।४।५०। रि च ७।४।५१। ह एति ७।
४।५२ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ७।४।५३। सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्।७।४।५४ आप्ज्ञप्यृधामीत्।७।४।५५
दम्भ इच्च।७।४।५६। मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा।७।४।५७। अत्र लोपोऽभ्यासस्य ७।४।५८। ह्रस्वः।७।४।५९। हलादिः शे
षः।७।४।६०। शर्पूर्वाः खयः।७।४।६१। कुहोश्चुः।७।४।६२। न कवतेर्यङि ७।४।६३। कृषेश्छन्दसि।७।४।६४। दाधर्ति
दर्द्धर्ति दर्द्धर्षि बोभूतु तेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युत् तरित्रतः
सरीसृपतं वरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च।७।४।६५। उरत् ७।४।६६। द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् ७।४।६७ व्यथो
लिटि ७।४।६८ दीर्घ इणः किति।७।४।६९। अत आदेः ७।४।७०। तस्मान्नुड् द्विहलः।७।४।७१। अश्नोतेश्च।७।४।७२ भ

नक्वादेः ७।३।५९। अजिव्रज्योश्च ७।३।६०। भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः ७।३।६१। प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे ।७।३। ६२। वञ्चे
र्गतौ। ७।३।६३। ओक उचः के ७।३।६४। ण्य आवश्यके ७।३।६५। यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ७।३।६६। वचोऽशब्दसंज्ञाया
म् ७।३।६७। प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे ७।३।६८ भोज्यं भक्ष्ये।७।३।६९। घोर्लोपो लेटि वा ७।३।७० ओतः श्यनि ७।३।७१

क्सस्याचि ७।३।७२। लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ७।३।७३ शमामष्टानां दीर्घः श्यनि ७।३।७४। ष्ठिवुक्लमु
चमां शिति ७।३।७५ क्रमः परस्मैपदेषु ७।३।७६। इषुगमियमां छः ७।३।७७ पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां
पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्छधौशीयसीदाः ७।३।७८। ज्ञाजनोर्जा।७।३।७९ प्वादीनां ह्रस्वः।७।३।८० मीनातेर्निग
मे ७।३।८१। मिदेर्गुणः।७।३।८२। जुसि च ७।३।८३। सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः ७।३।८४। जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु।७।३।८५
पुगन्तलघूपधस्य च। ७।३।८६। नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके ७।३।८७ भूसुवोस्तिङि।७।३।८८ उतो वृद्धिर्लुकि ह
लि ७।३।८९। ऊर्णोतेर्विभाषा।७।३।९०। गुणोऽपृक्ते।७।३।९१ तृणह इम्।७।३।९२ ब्रुव ईट्।७।३।९३। यङो वा।।७।३।९४।
तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके।७।३।९५। अस्तिसिचोऽपृक्ते ७।३।९६। बहुलं छन्दसि ७।३।९७ रुदश्च पञ्चभ्यः।७।३।९८।
अड्गार्ग्यगालवयोः ७।३।९९। अदः सर्वेषाम् ७।३।१००। अतो दीर्घो यञि ७।३।१०१। सुपि च ७।३।१०२। बहुवचने झल्येत् ७।३।

अ॰ ७।४।७३।सस्सूवेतिनिगमे।७।४।७४।निजान्त्रयाणांगुणः श्लौ।७।४।७५।भृञामित्।७।४।७६।अर्तिपिपर्त्योश्च।७।४।
४४ ७७।बहुलंछन्दसि७।४।७८सन्यतः।७।४।७९ओःपुयण्ज्यपरे७।४।८०।स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनांवा
७।४।८१।गुणोयङ्लुकोः७।४।८२दीर्घोकितः।७।४।८३।नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम्।७।४।८४।नुगतो
नुनासिकान्तस्य।७।४।८५।जपजभदहदशभञ्जपशाञ्च।७।४।८६।चरफलोश्च७।४।८७।उत्परस्यातः।७।४।८८।तिच
।७।४।८९।रीगृदुपधस्यच७।४।९०।रुग्रिकौचलुकि७।४।९१।ऋतश्च।७।४।९२।सन्वल्लघुनिचङ्परेऽनग्लोपे।७।४।९३।दी
र्घोलघोः।७।४।९४।अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम्।७।४।९५।विभाषावेष्टिचेष्ट्योः।७।४।९६।ईचगणः।७।४।९७।णौचशी
ङः स्राच्छोश्चपूर्व्वौस्रवतिसप्तदश।।इतिसप्तमाध्यायस्यचतुर्थःपादःसप्तमोध्यायःसमाप्तः।।सर्वस्यद्वे।८।१।१।तस्यप
रमाम्रेडितम् ८।१।२।अनुदात्तंच ८।१।३।नित्यवीप्सयोः ८।१।४।परेर्वर्ज्जने ८।१।५।प्रसमुपोदः पादपूरणे।८।१।६।उप
र्य्यध्यधसस्सामीप्ये।८।१।७।वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु।८।४।८। एकम्बहुव्रीहिवत्।८
१।९।आबाधेच।८।१।१०।कर्म्मधारयवदुत्तरेषु।८।१।११।प्रकारेगुणवचनस्य ८।१।१२ अकृच्छ्रेप्रियसुखयोरन्यतर। एम॰
स्याम्।८।१।१३।यथास्वेयथायथम् ८।१।१४द्वन्द्वंरहस्यमर्य्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु।८।१।१५। ४४

अ. ॥८।१।५७।चादिषुच।८।१।५८।चवायोगेप्रथमा ८।१।५९।हेतिक्षियायाम्।८।१।६०।अहेतिविनियोगेच। ८।१।६१।चाहलोप॥
४५ एवेत्यवधारणम् ८।१।६२। चादिलोपेविभाषा।८।१।६३।वैवावेतिचछन्दसि। ८।१।६४।एकान्याभ्यांसमर्थाभ्याम्।८।१।६५
।यद्वृत्तान्नित्यम् ८।१।६६। पूजनात्पूजितमनुदात्तंकाष्ठादिभ्यः।८।१।६७।सगतिरपितिङ् ८।१।६८ कुत्सनेचसुप्यगोत्रादौ
॥८।१।६९।गतिर्गतौ ८।१।७०।तिङिचोदात्तवति।८।१।७१।आमंत्रितम्पूर्वमविद्यमानवत् ८।१।७२।नामन्त्रितेसमानाधि
करणेसामान्यवचनम् ८।१।७३।विभाषितंविशेषवचनेबहुवचनम्।८।१।७४।सर्वस्यबहुवचनस्यशेषेअहेतिचतुर्दश॥
इत्यष्टाध्यायस्यप्रथमः पादः॥पूर्वत्रासिद्धम् ८।२।१नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषुकृति ८।२।२।नमुने।८।२।३ उदात्तस्व
रितयोर्यणः स्वरितोनुदात्तस्य ८।२।४।एकादेशउदात्तेनोदात्तः।८।२।५। स्वरितोवानुदात्तेपदादौ ८।२।६। नलोपः
प्रातिपदिकान्तस्य ८।२।७। नङिसम्बुद्ध्योः ८।२।८ मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः ८।२।९। झयः। ८।२।१०।संज्ञा
याम् ८।२।११।आसंदीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती ८।२।१२।उदन्वानुदधौच। ८।२।१३।राजन्वान्सौरा राम.
ज्ये।८।२।१४।छन्दसीरः ८।२।१५।अनोनुट्। ८।२।१६। नाद्घस्य ८।२।१७। कृपोरोलः। ८।२।१८।उपसर्गस्यायतौ ८।२।१९ ४५
ग्रोयङि।८।२।२०।अचिविभाषा ८।२।२१।परेश्चघाङ्कयोः ८।२।२२। संयोगान्तस्यलोपः ८।२।२३। रात्सस्य॥ ६ ॥

पदस्य।८।१।१६।पदात्।८।१।१७।अनुदात्तंसर्व्वमपादादौ।८।१।१८।आमन्त्रितस्यच८।१।१९।युष्मदस्मदोःषष्ठीचतुर्थी
द्वितीयास्थयोर्वान्नावौ।८।१।२०।बहुवचनस्यवस्नसौ।८।१।२१।तेमयावेकवचनस्य।८।१।२२।त्वामौद्वितीयायाः ८।१।
२३।नचवाहाहैवयुक्ते।८।१।२४।पश्यार्थैश्चानालोचने ८।१।२५।सपूर्वायाःप्रथमायाविभाषा ८।१।२६।तिङोगोत्रादी
निकुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः८।१।२७।तिङ्ङतिङः८।१।२८।नलुट्।८।१।२९।निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयु
क्तम् ८।१।३०।नहप्रत्यारम्भे।८।१।३१।सत्यंप्रश्ने ८।१।३२।अङ्गाप्रातिलोम्ये ८।१।३३।हिच८।१।३४छन्दस्यनेकमपिसा
काङ्क्षम्।८।१।३५।यावद्यथाभ्याम्।८।१।३६।पूजायान्नानन्तरम्।८।१।३७।उपसर्गव्यपेतञ्च।८।१।३८।तुपश्यपश्यताहैः
पूजायाम्।८।१।३९।अहोच ८।१।४०शेषेविभाषा ८।१।४१पुराचपरीप्सायाम् ८।१।४२नन्वित्यनुज्ञैषणायाम्॥ ८।१।
४३।किंक्रियाप्रश्नेनुपसर्गमप्रतिषिद्धम्।८।१।४४।लोपेविभाषा ८।१।४५।एहिमन्येप्रहासेलृट्।८।१।४६जात्वपू
र्वम्।८।१।४७।किंवृत्तञ्चचिदुत्तरम् ८।१।४८।आहोउताहोचानन्तरम् ८।१।४९।शेषेविभाषा ८।१।५०।गत्यर्थ
लोटालृण्नचेत्कारकंसर्व्वान्यत्।८।१।५१।लोट्च ८।१।५२विभाषितंसोपसर्गमनुत्तमम् ८।१। ५३।हन्तच।८।१।५४
आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके।८।१।५५।यद्धितुपरञ्छन्दसि।८।१।५६।चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वग

अ. ध्वस्वनडुहांदः ८।२।७२। तिप्यनस्तेः ८।२।७३। सिपिधातोरुर्वा। ८।२।७४। दश्च। ८।२।७५ र्वोरुपधायादीर्घइकः ८।२।७६।
४६ हलिच। ८।२।७७। उपधायांच। ८।२।७८ नभकुर्छुराम्। ८।२।७९। अदसोऽसेर्दादुदोमः ८।२।८०। एतईद्बहुवचने। ८।२।
८१। वाक्यस्यटेः प्लुतउदात्तः ८।२।८२ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे ८।२।८३। दूराद्धूतेच। ८।२।८४। हैहेप्रयोगेहैहयोः ८।२।८५ गुरो
रनृतोनन्त्यस्याप्येकैकस्यप्राचाम् ८।२।८६। ओमभ्यादाने। ८।२।८७। येयज्ञकर्म्मणि। ८।२।८८। प्रणवष्टेः। ८।२।८९। याज्या
न्तः। ८।२।९०। ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः। ८।२।९१। अग्नीत्प्रेषणेपरस्यच। ८।२।९२। विभाषापृष्टप्रतिवचनेहेः। ८
।२।९३। निगृह्यानुयोगेच। ८।२।९४। आम्रेडितंभर्त्सने। ८।२।९५। अङ्गयुक्तंतिङाकाङ्क्षम्। ८।२।९६ विचार्य्यमाणा
नाम् ८।२।९७। पूर्वंतुभाषायाम्। ८।२।९८। प्रतिश्रवणेच। ८।२।९९। अनुदात्तंप्रश्नान्ताभिपूजितयोः ८।२।१००। चि
दितिचोपमार्थेप्रयुज्यमाने ८।२।१०१ उपरिस्विदासीदितिच। ८।२।१०२। स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु।
८।२।१०३। क्षियाशीःप्रैषेषुतिङाकाङ्क्षम् ८।२।१०४। अनन्त्यस्यापिप्रश्नाख्यानयोः। ८।२।१०५। प्लुतावैचइदुतौ राम.
८।२।१०६। एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूतेपूर्वस्यार्द्धस्यादुत्तरस्येदुतौ। ८।२।१०७। तयोर्य्वावचिसंहितायाम् ८।२।१०८ पू ४६
र्वत्राचिषढोनेसनेतद्वि चिदित्यष्टौ॥ इत्यष्टमाध्यायस्यद्वितीयःपादः॥ मतुवसोरुः सम्बुद्धौछन्दसि ८।३।१ अत्रा।

नुनासिकः पूर्व्वस्यतुवा ८।३।२।आतोटिनित्यम्।८।३।३।अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः ८।३।४।समः सुटि।८।३।५।पुमः ख
य्यम्परे।८।३।६।नश्छव्यप्रशान्।८।३।७।उभयथर्क्षु।८।३।८।दीर्घादटिसमानपादे।८।३।९।नॄन्पे।८।३।१०।स्वतवान्पायौ।
८।३।११।कानाम्रेडिते।८।३।१२।ढोढेलोपः।८।३।१३।रोरि।८।३।१४।खरवसानयोर्विसर्ज्जनीयः ८।३।१५।रोः सुपि ८।३।१६।भो
भगोअघोअपूर्वस्ययोऽशि।८।३।१७।व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य ८।३।१८।लोपः शाकल्यस्य।८।३।१९।ओतोगार्ग्यस्य।
८।३।२०।उञिचपदे।८।३।२१।हलिसर्व्वेषाम् ८।३।२२ मोनुस्वारः।८।३।२३ नश्चापदान्तस्यझलि ८।३।२४।मोराजिसमः
क्वौ।८।३।२५।हेमपरेवा।८।३।२६।नपरेनः।८।३। २७।ङ्णोः कुक्टुक्शरि ८।३।२८।डः सिधुट्।८।३।२९।नश्च ८।
३।३०।शितुक्।८।३।३१।ङमोह्रस्वादचिङमुण्नित्यम्।८।३।३२।मयउञोवोवा ८।३।३३।विसर्ज्जनीयस्यसः ८।३।३४।
शर्प्परे विसर्ज्जनीयः ८।३।३५।वाशरि।८।३।३६।कुप्वोः ᳲक ᳲपौच ८।३।३७।सोपदादौ ८।३।३८। इणः षः।८।३।३९।न
मस्पुरसोर्गत्योः।८।३।४०।इदुदुपधस्यचाप्रत्ययस्य।८।३।४१।तिरसोऽन्यतरस्याम्।८।३।४२।द्विस्त्रिश्चतुरितिकृ
त्वोर्थे।८।३।४३।इसुसोः सामर्थ्ये।८।३।४४।नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थस्य।८।३।४५।अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशा
कर्णीष्वनव्ययस्य।८।३।४६।अधः शिरसीपदे।८।३।४७।कस्कादिषुच।८।३।४८। छन्दसिवाप्राम्रेडितयोः।८।३।४९।

अ० ८७ कः करत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः। ८।३।५०।पञ्चम्याः परावध्यर्थे। ८।३।५१।पातौ च बहुलम्। ८।३।५२।षष्ठ्याः पतिपुत्र
पृष्टपारपदयस्पोषेषु। ८।३।५३। इडाया वा ८।३।५४।अपदान्तस्य मूर्द्धन्यः। ८।३।५५।सहेः साडः सः। ८।३।५६।इण्कोः। ८।
३।५७।नुम्विसर्ज्जनीयशर्व्यवायेपि। ८।३।५८।आदेशप्रत्यययोः। ८।३।५९।शासिवसिघसीनाञ्च। ८।३।६०।स्तौतिण्यो
रेव षण्यभ्यासात्। ८।३।६१।स स्विदिस्वदिसहीनाञ्च। ८।३।६२।प्राक्सितादड्व्यवायेपि। ८।३।६३।स्थादिष्वभ्यासेन चा
भ्यासस्य। ८।३।६४।उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्। ८।३।६५।सदिरप्रतेः
८।३।६६।स्तम्भेः ८।३।६७।अवाच्चालम्बनाऽविदूर्ययोः ८।३।६८। वेश्च स्वनो भोजने। ८।३।६९।परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवस
हसुट्स्तुस्वञ्जाम्। ८।३।७०।सिवादीनां वाड्व्यवायेपि। ८।३।७१।अनुविपर्य्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु। ८।३।७२। वेः
स्कन्देरनिष्ठायाम्। ८।३।७३।परेश्च। ८।३।७४।परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु। ८।३।७५।स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः। ८।३।
७६।वेः स्कभ्नातेनित्यम्। ८।३।७७।इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोङ्गात्। ८।३।७८।विभाषेटः ८।३।७९।समासेङ्गुलेः सङ्गः ८।
३।८०।भीरोः स्थानम् ८।३।८१।अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः। ८।३।८२।ज्योतिरायुषः स्तोमः। ८।३।८३।मातृपितृभ्यां स्वसा ८।३।८४ राम० ८७
मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् ८।३।८५।अभिनिसस्तनः शब्दसंज्ञायाम् ८।३।८६।उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः ८।३।८७।सु

८।२।२४। धि च। ८।२।२५। झलो झलि। ८।२।२६। ह्रस्वादङ्गात्। ८।२।२७। इट ईटि। ८।२।२८। स्कोः संयोगाद्योरन्ते च। ८।२।२९।
चोः कुः ८।२।३०। हो ढः। ८।२।३१। दादेर्धातोर्घः। ८।२।३२। वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम्। ८।२।३३। नहो धः। ८।२।३४। आहस्थः
८।२।३५। व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः। ८।२।३६। एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः ८।२।३७। दधस्तथोश्च
८।२।३८। झलां जशोऽन्ते। ८।२।३९। झषस्तथोर्धोऽधः। ८।२।४०। षढोः कः सि। ८।२।४१। रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ८
२।४२। संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः। ८।२।४३। ल्वादिभ्यः ८।२।४४। ओदितश्च ८।२।४५। क्षियो दीर्घात्। ८।२।४६। श्योऽस्प
र्शे ८।२।४७। अञ्चोऽनपादाने। ८।२।४८। दिवोऽविजिगीषायाम् ८।२।४९। निर्वाणोऽवाते। ८।२।५०। शुषः कः ८।२।५१।
पचो वः। ८।२।५२। क्षायो मः ८।२।५३। प्रस्त्योऽन्यतरस्याम्। ८।२।५४। अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः ८।२।५५।
नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम्। ८।२।५६। न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम्। ८।२।५७। वित्तो भोगप्रत्यययोः। ८।२।५८।
भित्तं शकलम् ८।२।५९। ऋणमाधमर्ण्ये। ८।२।६०। नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि ८।२।६१। क्विन्प्रत्य
यस्य कुः ८।२।६२। नशेर्वा ८।२।६३। मो नो धातोः ८।२।६४। म्वोश्च। ८।२।६५। ससजुषो रुः ८।२।६६। अवयाः श्वेतवाः पुरो
डाश्च ८।२।६७। अहन् ८।२।६८। रोऽसुपि। ८।२।६९। अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि ८।२।७०। भुवश्च महाव्याहृतेः। ८।२।७१।

अ॰ क्षाभ्योःसंज्ञायामपि ।८।४।५। विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः ।८।४।६। अन्होऽदन्तात् ।८।४।७। वाहनमाहितात् ।८।४।८ पा
४८ नन्देशे ।८।४।९। वाभावकरणयोः ।८।४।१०। प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च ।८।४।११। एकाजुत्तरपदे णः ।८।४।१२। कु
मति च ।८।४।१३। उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य ।८।४।१४। हिनुमीना ।८।४।१५। आनि लोट् ।८।४।१६। नेर्गदनदपत
पदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च ।८।४।१७ शेषे विभाषाऽकखादावषा
न्तउपदेशे ।८।४।१८। अनितेः ।८।४।१९। अन्तः ।८।४।२०। उभौ साभ्यासस्य ।८।४।२१। हन्तेरत्पूर्वस्य ।८।४।२२। वमोर्वा ।८।४।
२३। अन्तरदेशे ।८।४।२४। अयनं च ।८।४।२५। छन्दस्यृदवग्रहात् ।८।४।२६। नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः ।८।४।२७ उ
पसर्गाद्बहुलम् ।८।४।२८। कृत्यचः ।८।४।२९। णेर्विभाषा ।८।४।३०। हलश्चेजुपधात् ।८।४।३१। इजादेः सनुमः ।८।
४।३२। वा निंसनिक्षनिन्दाम् ।८।४।३३। न भाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम् ।८।४।३४। षात्पदान्तात् ।८।४।३५। नशेः
षान्तस्य ।८।४।३६। पदान्तस्य ।८।४।३७। पदव्यवायेपि ।८।४।३८। क्षुभ्नादिषु च ।८।४।३९। स्तोः श्चुना श्चुः ।८।४।४०। ष्टुना
ष्टुः ।८।४।४१। न पदान्ताट्टोरनाम् ।८।४।४२। तोः षि ।८।४।४३। शात् ।८।४।४४। यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ।८।४।४५। अ राम॰
चो रहाभ्यां द्वे ।८।४।४६। अनचि च ।८।४।४७। नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य ।८।४।४८। शरोऽचि ।८।४।४९। त्रिप्र ॥ ६ ॥ ४८

सुपिसूतिसमाः ८।३।८८। निनदीभ्यांस्नातेःकौशले। ८।३।८९। सूत्रम्प्रतिष्णातम् ८।३।९०। कपिष्ठलोगोत्रे ८।३।९१। प्रष्ठोग्र
गामिनि ८।३।९२। वृक्षासनयोर्विष्टरः। ८।३।९३। छन्दोनाम्निच ८।३।९४ गवियुधिभ्यांस्थिरः। ८।३।९५। विकुशमिपरिभ्यः
स्थलम्। ८।३।९६। अम्बाऽम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशंक्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः ८।३।९७।
सुषामादिषुच ८।३।९८। एतिसञ्ज्ञायामगात्। ८।३।९९। नक्षत्राद्वा। ८।३।१००। ह्रस्वात्तादौतद्धिते ८।३।१०१। निसस्तप
तावनासेवने। ८।३।१०२। युष्मत्तत्ततक्षुष्वन्तःपादम्। ८।३।१०३। यजुष्येकेषाम्। ८।३।१०४। स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि ८।३
१०५। पूर्वपदात्। ८।३। १०६। सुञः ८।३।१०७। सनोतेरनः ८।३।१०८। सहेःपृतनर्ताभ्याञ्च ८।३।१०९ नरपरसृपिसृजि।
स्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् ८।३।११०। सात्पदाद्योः ८।३।१११ सिचोयङि ८।३।११२। सेधतेर्गतौ ८।३।११३। प्रतिस्तब्धनि
स्तब्धौ च ८।३।११४। सोढः। ८।३।११५ स्तम्भुसिवुसहां चङि। ८।३।११६। सुनोतेःस्यसनोः ८।३।११७ सदिस्वञ्ज्योःपरस्य
लिटि। ८।३।११८ निव्यभिभ्योऽड्व्यवायेवाछन्दसि ८।३।११९। मतुवसोरुञ्जिचेद्दुध स्तौतिण्योभीरोर्हस्वादावेको।
नविंशतिः इत्यष्टमाध्यायस्यतृतीयःपादःसमाप्तः॥ रषाभ्यांनोणःसमानपदे। ८।४।१। अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि। ८।४।२
पूर्वपदात्संज्ञायामगः। ८।४।३। वनम्पुरगामिश्रकासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः। ८।४।४। प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्र

भृतिषु शाकटायनस्य। ८।४।५० सर्वत्रशाकल्यस्य। ८।४।५१। दीर्घादाचार्य्याणाम्। ८।४।५२। झलांजशझसि। ८। ४। ५३।
अभ्यासेचर्च्च। ८।४।५४। खरिच। ८।४।५५। वावसाने। ८।४।५६। अणोप्रगृह्यस्यानुनासिकः ८।४। ५७। अनुस्वारस्य
ययिपरसवर्णः। ८।४।५८। वापदान्तस्य। ८।४।५९। तोर्लि। ८।४। ६०। उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ८।४।६१। झयोहोन्यतर
स्याम्। ८।४।६२। शश्छोटि। ८।४।६३। हलोयमायमिलोपः ८।४। ६४। झरोझरिसवर्णे। ८।४।६५। उदात्तादनुदात्तस्यस्व
रितः ८।४।६६। नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् ८।४।६७ अअइति। ८।४।६८। रषाभ्यानुभौष्टुनोदः
स्याष्टौ॥ इत्यष्टमाध्यायस्यचतुर्थः पादः इत्यष्टमोध्यायस्समाप्तः॥ ॥ ॥ मि॰ पौषकृष्ण
१२ द्वादस्यां चंद्रवासरे॥ सम्वत १९४४॥ शुभंभवतु॥

अ: ५८

॥इत्यष्टाध्यायीपाणिनीया समाप्ता॥

पा: ५८